

**T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**IRAK ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE
ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Abdülazim M. İBRAHİM**

**Danışman Prof. Dr.
İlyas DOĞAN**

ANKARA- 2010

**T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**IRAK ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE
ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Abdülazim M. İBRAHİM**

**Danışman Prof. Dr.
İlyas DOĞAN**

ANKARA- 2010

ONAY

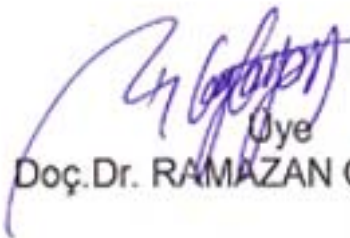
ABDULAZİM M. İBRAHİM tarafından hazırlanan " *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi* " başlıklı bu çalışma, 17.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. İLYAS DOĞAN

Üye
Prof. Dr. E. ETHEM ATAY

Üye
Doç. Dr. RAMAZAN ÇAĞLAYAN

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Irak Anayasalarında Hak ve Özgürlüklerin gelişiminden bahsedilmektedir. 1925 Anayasasından başlayarak 2005 Anayasasına kadar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Irak'ın İngiltere mandası altına girmesi ile Irak devleti kurulmuştur. Ayrıca Irak'ta kurulan Anayasalar ekonomik hakları kapsamış durumu içindeydi. Diğer insan haklarına yer verilmemiştir. Ancak 1970 yılında siyasi hakları en ön planda idi.

Bu tezde Irak Anayasaları karşılaştırmalı olarak detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı; krallık döneminde, Baas rejimi devrinde ve Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonrası günümüze kadar Irak Anayasalarındaki yapılan temel hak ve hürriyetlere ilişkin değişiklikler ele alınmıştır.

Tüm çalışma boyunca, Türkiye'de yayımlanan hak ve özgürlükler ile ilgili tarihi kitaplar incelenmiştir. Ayrıca Irak Anayasaları ile ilgili ansiklopedi, kitap, dergi, gazete, web sayfası gibi çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Bu kaynaklar arasında Türkçe eserler bulunduğu gibi çok sayıda Arapça eser de bulunmaktadır.

Beni bu çalışmaya yönlendiren ve çalışmalarım boyunca yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. İlyas DOĞAN'A sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞİMİ	3
1. İnsan Haklarının Kaynağı Olarak İnsan Doğası	3
2. İnsan Haklarının Kaynağı Olarak Doğal Hukuk.....	5
3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ... ..	7
3.1. İlkçağda İnsan Hakları.....	8
3.2. Orta Çağda İnsan Hakları	11
3.2.1. Hristiyanlık Anlayışında Temel Hak ve Özgürlük.....	12
3.2.2. İslâm Anlayışında Temel Hak ve Özgürlük	15
3.3. Yeniçağda Temel Hak ve Özgürlükler.....	17
4. Teorik ve Kavramsal Olarak İnsan Haklarının Gelişimi	21
4.1 Hak	21
4.2 Özgürlük.....	21
4.3 İnsan Hakları.....	22
4.4 İnsan Haklarının Teorik Gelişimi	22
5. Genel Olarak Uluslararası Alanında İnsan Haklarının Gelişimi	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1925(KANUNİ ESAS) ANAYASANIN HÜKME BAĞLADIĞI TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	29
2.1. 1925 Anayasasında, Temel Hak ve Özgürlüklerin Kaynağı	29
2.1.1. Kanun Önünde Eşitlik.....	29
2.1.2. Kişi Özgürlüğü.....	30
2.1.3. Din Özgürlüğü	31
2.1.4. Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü	31

2.1.5. Mülkiyet Hakkı.....	32
2.1.6. Vergilerin Kanuniliği(Yasası	33
2.2. Arap Ülkeleri Anayasasında Vatandaşlık ve Eşitlik Hakkı.....	35
2.2.1. Vatandaşlık Hakkı	35
2.2.2. Kanun Önünde Eşitlik.....	37
2.3. 1925 IRAK ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	38
2.3.1. Kanun Önünde Eşitlik.....	38
2.3.2. Siyasi , Medeni Haklarda, Ödevlerde Eşitlik.....	39
2.3.2.1. Siyasî ve Medenî Haklarda Eşitlik	39
2.3.2.2. Genel Ödev ve Mükellefiyetlerde Eşitlik	41
2.3.2.2.1. Vergi Ödemede Eşitlik.....	41
2.3.2.2.2. Zirai Gelirlerde Eşitlik	43
2.3.2.2.3. Askerlik Hizmetinde Eşitlik	44
2.3.2.2.4. Kamu Görevde AlmaktaEşitlik	44
2.4.Kişi Özgürlükler	45
2. 4. 1 Yaşama Hakkı ve Vücüt Dokunulmazlığı.....	47
2. 4. 2 Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü	49
2.5. Konut Dokunulmazlığı	51
2.6.Mülkiyet Hakkının	52
2.6.1.Mülkiyet Hakkının Korunması	53
2.6.2.Zorunlu Borçlandırma, Mal, Gayrimenkul ve Müsadere Yasağı	54
2.6.3 Angarya, Menkul ve Gayrimenkul Mallara Genel	
Olarak El Konulmanın Yasaklığı	55
2.6.3.1.Ücretsiz (Karşılıksız) Çalıştırma, Angarya.....	55
2.6.3.2. Menkul ve Gayrimenkul Mallara El Konulması	56
2.7.Düşünce ve Kanaat Özgürlüğü	57
2.7.1. Din, Vicdan ve İbadet Özgürlüğü	57
2.7.2. Öğrenim Özgürlüğü ve Öğretim Hakkı	58
2.7.3. Düşünce ve Yayınlama ile ilgili İfade Özgürlüğü	60
2.8. Basın ve Yayın Özgürlüğü	62
2. 8. 1 Basın ve Yayın Özgürlüğünün Sınırı	62
2. 8. 2 Basının Sansür Edilmesi	64

2.9. Toplanma, Dernek ve Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü	67
2. 9. 1 Toplantı ve Gösteri Yapma Özgürlüğü	67
2. 9. 2 Dernek Kurma Özgürlüğü	70
2. 9. 3 Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü	72
2.10.Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği	74
2.10.1. Gizlilik.....	75
2.10.2. Kontrol ve Durdurmalarda Muafiyet.....	75
2.11 Hak Arama Özgürlüğü	79
2.12. Dilekçe Hakkı	81
2.13. Vergilerin Düzenlenmesi	83

3. TEMEL KANUNLARDA GENEL ÖZGÜRLÜK VE KANUN

TEMİNATLARI	84
3.1. Kanun Üstünlüğü Veya Devletin Kanuna Uyum Başlangıcı	84
3.2. Kuvvetler Ayrılığı	86
4. HUKKUN VE ÖZGÜRLÜKLERİN YARGISAL KORUMASI.....	88
4. 1 Hak ve Özgürlüklerin Kanunla Sınırlanması Korunması	88
4. 2 Yüksek Mahkeme ve Yetkileri	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 TEMMUZ 1958 ANAYASASI GÖLGESİNDE TEMEL HAK VE

ÖZGÜRLÜKLER

1. 27 Temmuz 1958 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin	
Listesi.....	94
1.1.1. Vatandaşlık Hakkı	94
1.1.2. Kanun Önünde Eşitlik.....	96
1.1.3. Vergi Ödemede Eşitlik.....	97
1.1.4. Kişi Özgürlüğü.....	101
1.1.5. Seyahat Özgürlüğü	104
1.1.6. İfade Özgürlüğü	105
1.1. 6. 1 Basın Özgürlüğü	106

1.1. 6. 2 Dernek Kurma Özgürlüğü	108
1.1. 6. 3 Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü	111
1.1.6. 4 Toplanma ve gösteri yapma Özgürlüğü.....	114
1.1.7. Mülkiyet Özgürlüğü	117
1.1.8. Sosyal Haklar	120
1.1.9. Dilekçe ve Şikâyet Hakları	121
1.2. 27 Temmuz 1958 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI.....	121
1. 2.1 Kanun Üstünlüğü veya Devletin Kanuna Uyum Başlangıcı.....	122
1. 2. 2 27 Temmuz 1958 TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE İLİŞKİN YARGISAL KORUMA	123
2. 29 NİSAN 1964 ANAYASASINDAKİ HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	124
2.1. 29 Nisan 1964 Anayasasında Temel hak ve Özgürlüklerin Listesi...	124
2.2. 29 Nisan 1964 Anayasasının Oluşturulması	125
2.3. 29 Nisan 1964 Anayasasındaki Verilen Siyasi Yetkiler	128
2.4. 29 Nisan 1964 Anayasasında Bakanlar Kurulu Sistemi	130
2.5. 29 Nisan 1964 Anayasasında Verilen Yasama Yetkisi	131
2.6. 29 Nisan 1964 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler	134
2.6.1 Kanun Önünde Eşitlik Hakkı.....	135
2.6.2 Kişi Özgürlüğü.....	136
2.6.3 Düşünce Özgürlüğü	138
2.6.3.1 Din ve Vicdan Özgürlüğü.....	139
2.6.3.2 Görüş Açıklama ve Bilimsel Araştırma Özgürlüğü.....	139
2.6.3.2.1 Yayın Özgürlüğü.....	140
2.6.3.2.2 Basın ve Yayın Özgürlüğü.....	141
2.6.3.4 Sendika Kurma Özgürlülüğü	145
2.6.3.5 Toplanma, Toplantı ve YürüyüşYapma Hakkı	146
2.6.3.5.1 Toplantı Özgürlüğü.....	147
2.6.3.5.2 Toplanma ve Yürüyüş Yapma Özgürlüğü.....	148
2.6.3.6 Sosyal Haklar	148

2.6.3.7 Eğitim Hakkı	148
2.6.3.8 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakkı	150
2.6.3.9 Sağlık Hakkı	153
3.6.3.10 Siyasi Haklar	154

2. 3. 29 NİSAN 1964 ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜĞÜN TEMİNATLARI	155
---	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

21 EYLÜL 1968 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER158

1. 17 TEMMUZ 1968 DEVRİMİNDEN SONRA ÇIKAN İKİ ANAYASADA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	158
1.1. “Sosyalist Arap Baas Partisi”nin görüşüne göre, Devrimin Karakteri, Hedefleri	158
1.2. Baas Partisinin Görüşüne Göre Bireylerin Hak ve Özgürlüğü	160
2. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASI IŞIĞINDA, HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	164
3. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASINDA HAK, TEMELÖZGÜRLÜKLER.....	164
3.1. Vatandaşlık Hakkı	164
3.2. Eşitlik Hakkı	165
3.2.1. Kürt Milleti için Kültürel Hakların Tekidi	168
3.2.2. Kürtler için Siyasi Hakların Kabul Edilmesi.....	168
3.2.3. İktisadi Sosyal ve Umreni(medeni) Alanlara Öze Göstermek.....	169
3.3. Kişi Özgürlüğü.....	170
3.4. Düşünce ve İfade Özgürlüğü	171
3.5. Sosyal ve Ekonomi Hakları	173
3.5.1. Ekonomik Haklar	173
3.5.2. Miras Hakkı	173
3.5.3. Sosyal Haklar	175

3.6. Siyasî Haklar	176
4. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI	177
2. 16 TEMMUZ 1970 ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	179
2.1. Eşitlik.....	179
2.2. Kişi Özgürlüğü.....	182
2.3. Düşünce özgürlüğü	184
2.4. Ekonomi ve Sosyal Haklar	187
2.4.1.Ekonomi Haklar	187
2.4.2. Sosyal Haklar	188
2.4.2.1. Eğitim Hakkı	188
2.4.2.2. Çalışma Hakkı	189
2.4.3 Siyasi Haklar	192
2.516 TEMMZ 1970 ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI	193
3. 2005 IRAK ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	196
3.1. Genel Olarak.....	196
3.2.Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği	199
3.3. Temel Hak ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması	201
3.4.Temel Hak ve Özgürlükler Listesi	203
3.4.1. Kişi Dokunulmazlığı ve Zorla Çalıştırma Yasağı	203
3.4.2. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği	204
3.4.3. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması	205
3.4.4. Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü.....	205
3.4.5. Düşünce Özgürlüğü	206
3.4.6 Ekonomi ve Siyasi Haklar	206
3.4.6.1 Çalışma Hakkı	206
3.4.6.2 Mülkiyet Hakkı	207

3.4.6.3 Kamu Malların Dokunulmazlığı	208
3.4.6.4 Vergi Ödeme Eşitlik Hakkı.....	208
3.4.6.5 Sosyal Sağlık Hakkı	208
3.4.6.6 Sağlık Hizmetinde Eşitlik	209
3.4.6.7 Çevre Hakkı	210
3.4.6.8 Eğitim Hakkı	211
3.4.7 Dernek ve Siyasi Parti Kurma Hakkı	213
3.4.7.1 Dernek ve Sendika Kurma Özgürlüğü	213
3.4.7.2 Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü	214
3.4.8 Haberleşme Özgürlüğü	215
3.4.9 Din ve Vicdan Özgürlüğü	216
3.5. Olağanüstü Dönemde Temel Hak ve Özgürlükler	217
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	223
ÖZET	244
ABSTRACT	247

KISALTMALAR

AİHS. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

F. fıkra

I. A. Irak Anayasası

M. Madde

M. ö. Milattan Önce

M. s. Milattan sonra

T. A. Türk Anayasası

T. B. M. M. Türkiye Büyük Millet Meclisi

T. C. Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Hak ve Özgürlüklerin gelişimi Avrupa coğrafyasında farklı, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinde farklı şekilde cereyan etmiştir. Avrupa ülkelerinde temel hak ve özgürlükler burjuva sınıfının mücadelesi sonucu çoğu zaman iç isyanlar sonucu, kurallar dile getirilerek haklar kazanılmıştır.

Orta doğu ülkelerinde ise hak ve özgürlükler batıdaki gelişmeler taklit edilerek aydınlar ve çoğu zaman askeri önderlerce yapılan anayasalarla getirilmeye çalışılmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin Irak Anayasalarındaki gelişimi bu çalışmanın konusudur. Bu araştırmada 1925 yılından son olarak 2005 anayasasına kadar Irak anayasalarındaki temel hak ve özgürlükler konusu incelenmiştir.

Çalışmada Irak Anayasalarındaki temel hak ve özgürlüklerin ortaya çıkışının, güvencesinin ve çeşitli hak ve özgürlüklerin başlıklar halinde incelenmesiyle karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda, temel hak ve özgürlüklerin anayasalardaki yerini ve güvencesini etkileyen en önemli unsurlardan olarak anayasaların genel yapısı ve ortaya çıkışı da incelenmiştir.

Temel hak ve Özgürlükler konusu ile ilgili çalışmalar Irak anayasasında belirli bir oranda mevcuttur. Irak Anayasalarında normatif olarak temel hak ve özgürlüklerin yer alması ve hatta güvencelerinin belirli bir oranda sağlanmasına rağmen, uygulamada mevcut rejimlerin insafına ve ideolojisine bırakılmış bir durum söz konusudur.

Aynı şekilde temel hak ve özgürlükler fiili tatbiklerinden uzak bir nazariyeler (teoriler) olarak da ele alınmamalıdır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm başlangıç bölümü olup temel hak ve özgürlüklerin tarihi sürecini kapsar, temel hak ve özgürlüklerin eski çağlardan günümüze kadar olan seyri genel olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Irak'ın 1925 yılındaki Anayasasında temel hak ve özgürlükler ele alınmış ve bu kapsamda anayasanın çıkarılmasına etki eden sebepler incelenmiştir. Ayrıca 1925 Anayasasında genel olarak temel hak ve özgürlüklerin niteliği ve özel olarak bazı temel hak ve özgürlükler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümün birinci kısmında, 27 Temmuz 1958 Anayasasında temel hak ve özgürlükler incelenmiştir. Yine bu bölümde temel hak ve özgürlüklerin genel niteliği, güvencesi ve özel olarak bazı temel hak ve özgürlüklere yer verilmiştir.

İkinci bölümün kısmında, Irak'ın Ekim 1964 anayasasında temel hak ve özgürlükler incelenmiştir. Bu başlıkta hak ve özgürlükler hakkında genel bilgilerden bahsedilmiş ve sonra bununla ilgili gelişen ve önceki anayasalardan farklı güvence ve değişikliklerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde, Irak'taki üç Anayasadan bahsedilmiştir. Bunlardan ilki, Irak'ın 17 Temmuz 1968, 16 Temmuz 1970 ve 2005 Anayasaları farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu yapılırken, Anayasalarda yer alan hak ve özgürlükler, diğer anayasalardaki düzenlemelerden farklı yönleri ve güvencelerine de yer verilmiştir. Ayrıca bazı temel hak ve özgürlükler bağımsız başlıklar altında incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN GELİŞİMİ

1. İnsan Haklarının Kaynağı Olarak İnsan Doğası

Genel bir ifade insan hakları, haklar arasında ulaşılmak istenen nokta ve amaçlanan hedeftir. Doktrinde insan hakları ayrımsız olarak tüm insanlara tanınmıştır. Bu özelliği ile insan hakları her türlü haktan önce gelir ve onlara yol göstericidir. Bu niteliği ile insan hakları ahlâkî ve siyasî olarak hukukun ve kanunların bir çeşit denetleyicisi rolünü yürütmektedir. Fakat insan haklarının bu denetim fonksiyonu bu hakları diğer hukuki haklardan ne daha güçlü ne de daha zayıf yapar. Yalnızca onlardan farklı kılar.¹ Diğer bir ifade ile insan hakları diğer bütün haklardan üstün bir nitelik taşır; en üstün ahlâkî talepleri ifade eder²“olanı değil” “olması gerekeni” gösterir.³

İnsan hakları insana sadece insan olduğu için insan hakları ile devlet karşısında saygı doyulması zorunlu haklar kategorisi anlatılmak istenir. İnsan insan hakları terimi ile devlet karşısında h hakları ile devlet karşısında saygı doğal tanınan haklardır.⁴Bu özelliği ile insan hakları belli bir ödeve

¹ Enver BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Nobel Yayınevi, Ankara 2003, s.10.

² Mustafa EREDOĞAN, **Anayasal Demokrasi, Gözden Geçirilmiş 4.Baskı**, Siyasal Kitapevi, Ankara 2001, s.119

³ Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11.Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş 3.Bası, Turhan, Ankara 2002, s.3

⁴ Aslan GÜNDÜZ, “**Gelişmiş Batı Avrupa Ülkelerinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Sağladığı Yarı-Süpranasyonel Himaye**”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, 3.Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ocak 1993, s. 25.

bağlanamayan devlete yönelik tek taraflı haklardır. “İnsan haklarının aynı zamanda onların özneleri için ödevler de içerdiği” veya varlıklarının ödevlerinin yerine getirilmesine bağlı olduğu görüşü yanlıştır.⁵ Bir başka deyişle insan haklarının sebebi sadece insan olmaktır.

Diğer bir taraftan insan haklarının kökeni ise insan olma durumu, insan tabiatı ve insanlık kavramıdır.⁶ Nasıl ki hukuki hakların kaynağı hukuk, sözleşmeden doğan hakların kaynağı sözleşme ise, insan haklarının kaynağı da insan doğasıdır diyebiliriz.⁷ Bu durum insan hakları belgelerinde “insanlık onuru” olarak kendisine yer bulmaktadır. Bunlardan hareketle diyebiliriz ki insan hakları bizzat insanın kendisinden kaynaklanmaktadır.⁸ Bu çerçevede insan haklarının temelini bireye tanınan haklar ve bu konudaki eşitlik ile bireyin haklardan yararlanma özgürlüğü birbirlerini tamamlayarak oluştururlar. Yani insan haklarının temelinde özgürlük ve eşitlik yatmaktadır.⁹

Bunun yanında insan haklarının öznesi sahibi bireylerdir, topluluklar değil.¹⁰ İnsan hakları insanlara, insan olmaları sebebiyle verilen haklardır. Bu bakımdan insan hakları temelde “birey hakları”dır.¹¹ İnsan haklarının öznesinin bireyler olması demek aynı zamanda bu haklara sahip olmanın belli bir topluma, kolektiviteye bağlı olmaması anlamına gelir. Çünkü insan hakları topluluklara ve ortak kimliklere karşı tanımlanması gereken haklardır.¹² Ayrıca insan haklarının diğer bir özelliği “evrensel” nitelikte olmalarıdır.

⁵ Mustafa ERDOĞAN, “İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım”, Liberal Düşünce, C. 3, S. 12, Güz 1998, s.15.

⁶ Anıl ÇEÇEN, **İnsan Hakları, Savaş** Yayınevi, Genişletilmiş 3.Basım, Ankara 2000, s. 5.76

⁷ Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev, Mustafa ERDOĞAN &Levent KORKUT, Yetkin Yayınevi, Ankara 1995, s. 27

⁸Feyyaz GÖLCÜKLÜ, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, a, g, e, s. 3.

⁹Özgürlük ve eşitlik kavramları hakkında daha geniş bilgi için bkz. ERDOĞAN, **Anayasal Demokrasi**, s. 121–123; Said GÖZLÜĞÜL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz** Etkisi, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 2.Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2002, s. 28

¹⁰ Bu bağlamda topluluk hakları gibi görünen, toplanma özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü vb.. özgürlükler aslında o toplulukları oluşturan bireylerin hakları veya bireylerin başka bireylerle ortak kullandıkları haklardır. Enver BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında**, a, g, e, s. 18.

¹¹ Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev, Mustafa ERDOĞAN, &Levent KORKUT, Yetkin Yayınevi, Ankara 1995 s. 19–21

¹² Ulusal self determinasyon gibi kavramların bireysel insan haklarını yok etmek üzere kullanılmaları az rastlanan bir durum değildir. Bu hak Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin

2. İnsan Haklarının Kaynağı olarak Doğal Hukuku

Doğal hukukun temel ilkesi “doğuştan kazanılan haklar” varsayımıdır.¹³ Doğal haklar en üstün haklardır, insan olmanın vazgeçilmez derecede kesin özellikleridir.¹⁴ Temelini doğal hukuktan insan hakları da insanlara doğuştan devredilemez, vazgeçilemez haklar tanır. Hukukun hükümlerliğini esas alan, devletin işleyişine hukukun hâkim olduğu devlet anlayışıdır. Birey özgürlüklerin tanınıp yasama ve yürütme organına karşı korunması, devletin işlem ve eylemlerinden dolayı mali sorumluluğu, yargı bağımsızlığı, idarenin yasallığı ve yargısal denetim hukuk devletinin belli başlı ilkeleridir.¹⁵

İster hukuktan, ister sözleşmeden kaynaklanıyor olsun hakkın muhatabı normalde işleme ya da olaya taraf olanlarken, insan haklarından ise tüm herkes insan olma sıfatıyla yararlanır. Bu özelliği ile insan hakları devlet tarafından tanınsın tanınmasın, hukuki güvence altına alınsın-alınmasın, bir coğrafyaya bağlı olmaksızın, tüm insanlara tanınan hakları kapsayacak özelliktedir. Bu bağlamda insan hakları çerçevesinde insan; coğrafi sınırlar dikkate alınmaksızın içinde yaşadığı toplum ve mekândan bağımsız şekilde bir varlık olarak algılanmakta ve hak sahibi olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Felsefi açıdan ise insan hakları doğal hukuk anlayışına dayanır. Doğal hukuk, kabaca, hukuki nitelikteki ilkelerin doğada var olan veya var olduğu kabul edilen düzeliliklere göre belirlendiği hukuk düzeni olarak ele alınabilir.¹⁷

Doğal hukuk görüşü, doğada bireylerin ve devletlerin iradesi dışında bir düzen bulunduğu ve böyle bir düzenin bazı kuralları kaçınılmaz kıldığı

1.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre “Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.” Sözleşmenin tam metni için bkz. Mehmet GENÇ, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslar arası Temel Mevzuatlar**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1997, s. 272- 291.

¹³ Niyazi ÖKTEM, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, Der Yayınları, Ankara 2000, s. 109.

¹⁴ Anıl ÇEÇEN, **İnsan Hakları**, a, g, e, s. 28

¹⁵ Ömer ANAYURT, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 9. basım, Seçkin, Ankara, 2008, s.133

¹⁶ Sait GÖZLÜGÜL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, a, g, e, s.32; Ahmet GÜNDÜZ, **Gelişmiş Batı Avrupa Ülkelerinde**, a, g, e, s. 26.

¹⁷ Ömer DEMİR, Mustafa ACAR, **Sosyal Bilimler Sözlüğü, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve İhlâli** 3. Baskı, Vadi Yayınevi, Ankara 1997, s. 65.

varsayımına dayanır.¹⁸ Bu şekilde ortaya konulabilececek doğal hukukun üç işlevi olduğunu söylenebilir. Buna göre; doğal hukuk yürürlükteki hukukun temelidir, doğal hukuk pozitif hukukun ilham kaynağıdır, doğal hukuk pozitif hukuku kontrol eder.¹⁹

Doğal hukuk görüşü; Stoa²⁰ Felsefe Okulu tarafından ortaya atılmıştır.²¹ Stoa Felsefe Okulu'nun kurucusu Zenon rastlantı diye bir şey olmadığına, doğa akışının doğal yasalarla belirlendiğine inanmıştır.²² Bu düşünüş doğal hukukun ilk devresine rast gelmektedir. Bu devrede doğal hukuk “Doğa Felsefesi”ne dayandırılmıştır. Bu çerçevede ilk çağda tabiat felsefesine dayanan bir doğal hukuk anlayışı söz konusudur.²³ Fakat bu ilk devreden sonra doğal hukukunun kaynağının ne olduğu sorusuna verilen yanıtlar da zamanla değişmiştir. Bu bağlamda doğal hukukun toplam üç devreden geçtiğini söylemek mümkündür. Doğal hukukun ikinci devresinde ise “dinî felsefe”ye dayanan skolâstik doğal hukuk görüşü hâkimdir.²⁴ Bu devrede doğal hukuk dinsel ya da metafizik temellere oturtulmak suretiyle doğal hukuk kurallarının oluşumunda kutsal bir iradenin varlığından söz edilmektedir.²⁵ Doğal hukukun üçüncü ve son devresinde ise “akla” dayanan doğal hukuk görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bu devrede tüm insanlar için geçerli ve

¹⁸ Enver BOZKURT- Yasin KÜTÜKÇÜ- M. Akif POYRAZ, **Devletler Hukuku**, a, g, e, s. 15.

¹⁹ Niyazi ÖKTEM, “**Hukukun Kökeni Sorunsalına Rasyonalist-Doğal Hukuksal Bir Bakış**”, Ebu Hanife –Aşkın Değerler ve İdeler İle Pozitif Hukuk Arasındaki İlişkinin Evrensel Niteliği-“, HFSA 10, s. 72–84. s. 136–137.

²⁰ Stoa Yunanca kemer manasına gelmektedir. Zenon derslerini büyük bir kemerin altında verdiği için onun okuluna Stoacı okul denilmiştir. Ayrıca Stoa kelimesinin Arapça karşılığı “revak” olduğu için bu okul “Revakiye” olarak da bilinir. Adnan GÜRİZ, **Hukuk Felsefesi**, 6.Baskı, Siyasal kitabevi, Ankara 2003, s. 176.

²¹ Stoa okulu öncesi antik çağda tabii hukuk anlayışı hakkında bkz. Yavuz ABADAN, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1954, s. 119–122.

²² Russell, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ**, Say Yayınları, İstanbul 1997 s. 379.

²³ Muharrem KILIÇ, “**Hukukun Kökeni Sorunsalına Rasyonalist-Doğal Hukuksal Bir Bakış**”, Ebu Hanife –Aşkın Değerler ve İdeler İle Pozitif Hukuk Arasındaki İlişkinin Evrensel Niteliği-“, HFSA, s.75. 78

²⁴ Enver BOZKURT-M. Akif KÜTÜKÇÜ- Yasin POYRAZ, **Devletler Hukuku**, a, g, e, s. 16.

²⁵ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri I**.Kitap, Gözden Geçirilmiş 9.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 10.

evrensel hukuksal ilkelerin varlığı kabul edilmekle birlikte, bunun kökeni akılda aranmıştır.²⁶

3. Geçmişten Günümüze İnsan Haklarının Gelişimi

İnsan hakları doğası gereği statik değil dinamiktir. Bu haklar insanla birlikte var olmuş ama ilk var olduğu şekilde kalmamıştır. İnsanlığın tarihsel gelişimi boyunca insan hakları kavramı da yeni boyutlar kazanmış giderek kapsamını genişletmiştir.²⁷ İnsanların, insan ihtiyaçlarının değişmesi doğrultusunda bu haklar da değişen insana ve topluma ayak uydurmuşlardır. Zira insan haklarının temelindeki unsurlarından birisi olan “talep”ler değiştikçe bu haklar da değişecektir. Tarihin akışı içerisinde bazı dönemleri istisna tutarak söyleyebiliriz ki, insan haklarının değişimi hep olumlu yönde olmuş, bu haklar genişleme²⁸, yoğunlaşma²⁹ ve Kurumsallaşma³⁰ eğilimi göstermiştir.

²⁶ Muharrem KILIÇ, **Hukukun Kökeni Sorunsalına Rasyonalist-Doğal Hukuksal Bir Bakış**: Ebu Hanife –Aşkın Değerler ve İdeler İle Pozitif Hukuk Arasındaki İlişkinin Evrensel Niteliği, **HFA** 10, s. 72–84. s. 75.

²⁷ Anıl ÇEÇEN, **İnsan Hakları**, a, g, e, s.11

²⁸ Genişlemeden kastımız yatay genişlemedir. Yani insan hakları içerisinde düşünülen hakların niceliksel artışıdır. Geçmişte birinci kuşak haklardan söz edilirken daha sonra kabul edilmeye başlanılan ikinci kuşak haklardan sonra, artık günümüzde üçüncü hatta dördüncü kuşak haklardan söz edilmesi bunun bir göstergesidir. Enver BOZKURT, **Hukukun Temel Kavramları**, 3.Baskı, Asil Yayınevi, Ankara 2004, s. 111–113.

²⁹ Yoğunlaşmadan kastımız ise dikey genişlemedir. Yani insan hakları içerisinde düşünülen hakların niteliksel olarak genişlemesidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi içerisinde 2.maddede yaşam hakkının bir istisnası olarak usulüne uygun olarak verilmiş idam cezasından bahsedilirken daha sonra çıkarılmış 28 Nisan 1983 tarihli 6.no’lu protokol ile savaş durumları dışında idam cezasının kaldırılması öngörülmüş, bu protokolün ardından çıkarılan 13 no’lu protokol ile de savaş durumları da dâhil olmak üzere idam cezasının tamamen kaldırılması kararı alınmıştır. Türkiye 6 no’lu protokolü 1 Aralık 2003’te yürürlüğe koymuş, 13 no’lu protokolü de 9 Ocak 2004’de imzalamıştır.

³⁰ Kurumsallaşma İnsan haklarının anayasal güvenceye alınması ile başlamış bugün 45 devletin imza koyduğu **AIHS** ile artık uluslararası düzeye taşınmıştır. Örneğin Anayasamızın 2.maddesine göre “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”Enver BOZKURT, **Hukukun Temel Kavramları**, a, g, e, s.277. Ayrıca Anayasamız ikinci ve üçüncü bölümlerinde AIHS ile paralel hükümlerle temel hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır.

3.1. İlkçağda İnsan Hakları Anlayışı

İlkçağda insan haklarından bahsederken üzerinde duracağımız alan Antik Yunan ve daha sonra Roma dönemidir. Antik Yunan Polis veya Site adı verilen küçük devletçikler şeklinde örgütlenmiştir. Bu devletçiklerin bir bölümünde, belki iki binyılı aşkın bir süre görülmeyecek özgür düşünce ve davranış ortamı doğmuştur.³¹ Bu bakımdan diyebiliriz insan haklarının felsefi temelleri antik yunana dayanır.³² Bu devirde “insanın” felsefenin doğrudan odağı olarak ele alınışı ise Sokrates ile başlar.³³ Açık bir biçimde olan/olması gereken hukuk ayırımına rastlamasak da Sokrates ahlâk, erdem, namus ve adalet kavramlarını savunmakla doğal hukukun öncülerinden birisi olarak kabul edilebilir.³⁴ Öyle ki Sokrates adaleti ve ahlâkı değerler sınıflandırmasında en üst sırada tutup, Tanrıyla aynı düzeyde tutmuştur.³⁵ Ona göre zaten tanrı da ahlâk ve adaletten oluşan evrensel bir ruhtur.³⁵ İnsanların yaptığı kanunlar değişir ama ilahi evrensel adalet değişmez, işte bu şekilde Sokrates ilahi adaleti öngörüp değerlerin doruğuna adaleti koymakla doğal hukuk görüşünü dile getirmektedir.

Dönem içerisinde yaklaşım bireysel özgürlüklerin ön plana çıkartılması iken Platon ve Aristoteles düşüncelerinde bu genel yaklaşıma tezat bir

³¹ Ahmet MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ekli 2.Baskı, Ankara 1994, s.39–40.

³² Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki o dönem şehir devletleri (Polisler) şiddetli bir sınıf ve parti çatışmasına sahne olmuşlardır. O dönemde bütün Yunan devletleri, parti kavgalarına sahne oluyor ve sık hükümet değişikliklerine uğruyorlardı. Bkz, EFLATUN, **Sokrates’in Müdafaası**, Çev (Berkes NİYAZİ), Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1946, s. 5.

³³ Mehmet Semih GEMALMAZ, **Ulusal üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 3.Baskı, Beta, İstanbul 2001, s. 3; Öyle ki Sokrates’i insan hakları kavramının felsefik temelini oluşturan “Doğal Hukuk” görüşünün “baş azizi” olarak ele almak da mümkündür. Buna göre onun adalet dışı işler yapmanın kurbanından çok kişinin kendisine zara vereceğini açık açık söylemesi doğal hukuk görüşü ile bire bir örtüşmektedir. RUSSELL, s. 378. Sokrates, Stoacılar için bir sembol olmuştur. Onun yargılanması sırasındaki soğukkanlılığı, kaçmayı reddetmesi, ölüme giderken gösterdiği yüreklilik özellikle takdir edilmiştir. Adnan GÜRİZ, s. 177; Sokrates’in savunmasının tam metni için bkz. EFLATUN, **Sokrates’in...**, a, g, e, s. 41-84.

³⁴ Niyazi ÖKTEM, Hukukun Kökeni sorunsalına Rasyonalist-Doğal Hukuksal Bir Bakış s. 140

³⁵ Sokrates’e göre ahlak bilginin tatbikatından başka bir şey değildir. Ahlak bilinen ve tatbikata konulan gerçektir. VECCHIO, Del Giorgio, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, Çev. Suut Kemal Yetkin), Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.23

şekilde bireysel özgürlükleri geri plana itmişlerdir.³⁶ Platon Devlet adlı yapıtında bir yönetim biçimi olarak demokrasiyi, monarşi ve aristokrasi gibi eleştirdiği rejimler arasında göstermiştir. Yasalar adlı eserinde ise Platon açıkça totaliter öğeleri belirgin bir modelin savunusu yapar.³⁷ Bu eserinde Platon ancak bazı koşullar altında özel mülkiyete taraftar olmuş, kanun koyucunun sürekli kontrolü altında olmak ve filozoflar hariç bırakılmak şartı ile fertlerin evlenmelerine ve aile sahibi olmalarına müsaade etmiştir.³⁸ Platon'un eşitliği kabul etmeyen düşünce yapısı içinde hiyerarşik bir toplumsal, siyasal ve hukuksal düzen kurgusu söz konusudur. Aristoteles de Platon ile benzer şekilde Sitede yaşayan herkesi yurttaş saymamıştır. Yurttaş olabilmek için bazı kıstaslar öne sürmüştür, kişinin yurttaş olabilmesinin en öncelikli şartı özgür insan olmasıdır.³⁹ Kısaca gerek Platon gerek Aristoteles devleti kişinin mutlak efendisi olarak tanımakla, köleliği olduğu gibi kabul etmekle, insanın manevi varlığını tamamen gözden uzak tutmakla çağlarının yerleşmiş değer ölçüsü kalıplarını aşamamışlardır.⁴⁰

Antik Yunan medeniyetinden sonra gelen Roma İmparatorluğu hükümet sanatını daha ileriye götürmüş olsalar da, pratikte kişi özgürlükleri ve insan hakları konularında herhangi bir ilerleme kaydedememişlerdir.⁴¹ Genel olarak kabul edildiği üzere felsefi faaliyet Roma'da Antik Yunandaki gelişimi gösterememiştir.⁴² Tabir caizse Roma orijinal bir felsefeye sahip olamamıştır.⁴³ Bu bakımdan bu dönem düşünürler Antik Yunan tarafından ortaya konulmuş fikirleri tekrarlamışlar veya diğer tarzda kaleme almışlardır. Bu bakımdan en meşhur Romalı düşünür Çiçero'nun ahlâk felsefesinde de

³⁶ Anıl ÇEÇEN, **İnsan Hakları**, a, g, e, s.142

³⁷ Genel durum böyle olmakla birlikte Platon'a göre kadın ve erkek aynı hakka sahip olmalıdırlar. Ona göre "Erkeği iyi bir koruyucu yapan eğitim, kadını da iyi bir koruyucu yapacaktır. Çünkü kadınla erkeğin yapısı kökçe aynıdır."RUSSELL, **Batı Felsefesi Tarihi**... s. 222

³⁸ Platon'un genel anlayışına göre evlenme ve özel mülkiyet devlete karşı ilgi ve sevginin dağılmasına, Site'de barışın bozulmasına sebebiyet verir, bu sebeple bunlara müsaade edilmemelidir. Ahmet MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, s.42- 43

³⁹ Recai OKANDAN, **Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası**, İstanbul 1976.,s.150

⁴⁰ Münici KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri**, Yedinci Baskı (tıpkıbasım), Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s. 18.

⁴¹ Enver Bozkurt, **İnsan Haklarının Korunmasında.....**, a, g, e, s. 31.

⁴² Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU "Gestalt Sosyolojisi Bakımından Eski Roma'daki Ahlaki ve Hukuki Fikirlerin Tahlili", İstanbul Üni Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. X, S.1-2, s. 243.

⁴³ VECCİO, Del Giorgio Çev, Suut KEMAL, **Hukuk Felsefesi Dersleri..**, a, g, e, s.23

orijinal bir nokta aranmaması lazımdır. Öyle ki kendisi de bu konuda “Eserlerim diğer eserlerden alınma parçalardan ibarettir. Oldukça cüzi bir zahmetle meydana gelmişlerdir. Ben sadece mebzul olarak malik olduğum kelimeleri ilave ediyorum” demiştir.⁴⁴ Cicero Roma’da *stoazimin* en önemli temsilcisi olmuştur. Hukukun hür iradenin bir neticesi değil tabiat tarafından vazedildiğini savunmuştur.⁴⁵ Fakat bu dönem *stoizminin* özelliklerine uygun olarak tabiat mefhumu yerine Tanrının geçtiği söylenebilir. Bu özelliği ile Roma *stoazmi* bu devrede Ortaçağda tesir edecek olan Hristiyanlığa zemin hazırlamaktadır.⁴⁶ Tabiri caizse Antik Yunan döneminde “gök”ten yere çevrilen gözler, Roma döneminde tekrar “gök”e çevriliyor, Tanrılara dönülüyor ve ahlakıyat dini transandansta aranıyordu. Bu arayışa cevap olacak Hristiyanlık Ortaçağda tarih sahnesine çıkacaktı.

İlkçağ boyunca insan hakları alanındaki düşünsel ortam bu şekilde oluşmuşken, insan haklarının temelinde yer alan bu fikirlerin tam anlamıyla hayata geçirildiğini düşünmek yanlış olur. Bu konuda ilk akla gelen Yunan site devletlerinin demokrasi ile yönetilmesinden dolayı insan haklarının etkin bir şekilde uygulandığı izlenimidir. Bu devletlerde tüm vatandaşlar bir araya toplanır; kanun yaparlar savaş ve barışa karar verirlerdi. Fakat “vatandaş” sıfatı ile kimlerin nitelendirildiği sorusu sorulduğunda asıl durum gözler önüne serilmektedir. O devirlerde Site halkın önemli bir kısmını, belki de çoğunluğunu her türlü haktan tamamen yoksun, kanun nazarında eşya ve hayvandan farksız olan köleler oluşturmaktaydı. O dönemde köleler insandan sayılmayan, hukuk süjesi olmayan, sadece bir eşya gibi edilmekteydi.⁴⁷ Tüm bunların yanında köle olmayan yerli halk da otomatik olarak vatandaş sayılmıyordu. Ancak vatandaş olmanın kendilerine yüklediği ödevleri yerine getirenler vatandaşlık sıfatını kazanıyorlardı.⁴⁸

⁴⁴ Mehmet Semih GEMALMAZ, *Ulusal üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş, a, g, e, s. 251

⁴⁵ Enver BOZKURT, *İnsan Hakların Korunmasında...*, a, g, e, s.29

⁴⁶ Mehmet GENÇ, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuatlar*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 1997, s.265

⁴⁷ Münici KAPANİ, *Kamu Özgürlükleri...*, a, g, e, s. 19

⁴⁸ MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara: 1992. s. 31

Aslında kişinin Yunan Sitelerinde vatandaş olması da bugünle nispetle durumunu çok da iyileştirmiyordu. Çünkü yaygın olan inanişaya göre fert site karşısında hak ve yetkiler sahip değildir. Öyle ki fertlerin özel hayatları dahi Site'nin denetimi altındadır.⁴⁹ Bu sebeple o dönemde vatandaş olarak addedilen kimseler dahi bugün anladığımız manada özgürlüğü tanımış ve tatmış olduklarını düşünmek büyük bir yanıltıcı olur. Ne Yunanlılar ne de Romalılar kişinin devlet karşısında bazı haklara sahip olabileceğini, devlet kudretinin bu haklarla sınırlandırılabilceğini tasavvur edememişlerdir.⁵⁰

3.2. Orta Çağda İnsan Haklarının Anlayışı

MS. 4. yüzyılda kavimler göçü neticesinde Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması ile 15. yüzyıla kadar devam eden süreç ortaçağ olarak adlandırılır. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması ile başlayan süreç içerisinde Roma'ya antik düşünce ile gelen değerler yıkılıp gitmiştir. Batı Roma İmparatorluğunu yıkan ilkel kavimler belli bir süre sonra yeni bir kültür ortaya çıkarmışlardır. Eski antik düşünce ile hiçbir bağlantısı olmayan bu kültürü yaşatan güç, Hristiyanlık olmuştur.⁵¹

Buna karşın 7. yüzyılda Arap Yarımadasında doğduktan sonra yüzyıl gibi kısa bir süre içerisinde bir yandan İspanya içlerine bir yandan da Orta Asya sınırlarına kadar yayılan İslamiyet yepyeni bir siyasal ve kültürel güç olarak dönemi tesiri altına almıştır. Bu çerçevede Orta Çağ'daki insan hakları gelişimini Hristiyanlık ve İslamiyet başlıkları altında incelemek yerinde

⁴⁹ Site içinde yaşayan aileler, çocukların yetiştirilmeleri, kişilerin mali ve ekonomik durumları, Site'nin denetimi altındadır. Toplum içinde önemi olan, Site'nin çıkarıdır. Her şeyi düzenleyen her şeyi mümkün kılan ferde haiz bulunduğu bütün imkânları sağlayan sitedir. Recai OKANDAN, s. 120–121.

⁵⁰ Mehmet GENÇ, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuatlar**, a, g, e, s. 22

⁵¹ Ahmet MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, a, g, e, s. 48

olacaktır. Zira bu iki dinin etkisi yanında dünyadaki diğer uygarlıklar bu uzun çağda eski üretkenliklerini yitirmiş gözükmetedirler.⁵²

3.2.1. Hristiyanlık Anlayışında Temel Hak ve Özgürlükler

Orta Çağ'a hâkim olan skolâstik düşünce devlet yaşayışından ekonomik düzene kadar her şeye yansımıştır. Bu dönemin siyasal yapısı feodalitedir. Bu yapı içerisinde yönetilenler yöneticilere karşı hizmet ve sadakat, yöneticiler de yönetilenlerin mal ve can güvenliklerini korumakla yükümlüdürler.⁵³ Sistem içerisinde feodal senyörler dışındaki insanlar için hiçbir hak ve özgürlük söz konusu değildir. İlkçağın kölelik müessesesi serflik şekline bürünerek bu çağda da devam etmiştir. Serf kelime anlamı olarak “derebeylik toplum düzeninde toprakla birlikte alınıp satılan köle” demektir.⁵⁴ Ortaçağ'ın genel yapısı içerisinde serflerin hakları yok denecek kadar azdır. Diğer bir yanda Hristiyanlığın insan hakları açısından bir ilerleme sağlaması da söz konusudur. İlkçağda kölelik kurumun meşru olarak kabul edilmesine karşın, Hristiyanlığın etkisiyle dine tahsis edilmiş çocukların, ihtiyarların, kadınların ve eşyanın dokunulmazlıklarını öngören bir anlayışın doğması şüphesiz ilkçağlardaki anlayışa oranla insan hakları konusunda ileriye doğru atılmış bir adımdır.⁵⁵

Bu anlayış devletin kişi üzerindeki etkisini sınırlandırmakla birlikte, kişiyi bu sefer de kilisenin otoritesi altına sokan bir yaklaşımdır. İlkçağda birey yalnızca devletin malı iken ortaçağda bireyin iki efendisi olmuştur; devlet ve kilise.⁵⁶

⁵² Münici KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri**, a, g, e s.11

⁵³ Şeref ÜNAL, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 26.

⁵⁴ Selim KANAT, **Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik**:11 Eylül sonrası Meydana Gelen Değişikler, basılmış Tez, Süleyman DEMİRAL Üniversitesi, Isparta, 2009, s.85

⁵⁵ BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında...**, a,g,e, s. 37.

⁵⁶ GÖZLÜGÖL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi...**, a, g, e, s. 40.

İşte böyle bir ortam içerisinde özgürlük ve insan hakları, kilisenin çizdiği çerçevede içerisinde kalmış, bunun sonucu olarak da sadece din adamları insan hakları üzerine düşünce üretme ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Zaten kilisenin izin vermediği düşünceler ileri sürmenin yasak olduğu, bu yolu tutanların engizisyon mahkemelerinde yargılanıp ölümle cezalandırıldığı ve eserlerini de yok edildiği hatırlanacak olursa bu dönemde devlet ve hukuk felsefesine dinin hâkim olması normal karşılanmalıdır.⁵⁷

Bu sebeple Ortaçağ'da insan hakları alanında fikir üreten düşünürler daha çok dini vasıflı kimseler olmuşlardır. Bunların en bilinenlerinden birisi Thomas Aquinas'tır.⁵⁸ Düşünürün fikirlerine tabii hukuk ve tabii kanun anlayışı hâkim olmuştur. Thomas Aquinas'a göre dört türlü kanun vardır, bunlar; ebedi, tabii, insani ve ilahi kanundur. Ebedi kanun her şeyin üstündedir. Evreni yaratan ve yöneten ebedi kanundur. Aquinas'a göre ebedi kanundan söz edildiğine göre ebedi akıldan da bahsetmek mümkündür. Ebedi aklın, akli varlıklar yansıyan bölümü tabii kanunu oluşturur. Bu noktada Aquinas insani kanunları özellikle tabii kanuna uyması lüzumu üzerinde ısrar etmiştir.⁵⁹

Yani insan, insani kanunlara; insani kanunlar, tabii kanunlara; tabii kanunlar da ebedi kanuna uymak durumundadır. Çünkü ebedi kanun her şeyin üstündedir. Kaynağını tanrısal iradedden alır.⁶⁰ Diğer bir deyişle Aquinas'a göre insan kral tarafından bildirilen tanrı buyruklarına uymak zorundadır.⁶¹ Fakat tanrı buyruklarının halka iletilmesinde bir aksaklık olması diğer bir deyişle iktidarın kötüye kullanılması halinde kralın tahttan indirilmesinin bir isyan olmayacağını belirtmiştir. Fakat Aquinas'a gören iyi yol, hiç bu noktalara gelmeden kralı, görevini kötüye kullanma imkânından yoksun bırakmaktır. Aquinas idarede bir kişinin keyfine ve iradesine bağlı

⁵⁷ MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri...**, a, g, e, s.48

⁵⁸ Thomas Aquinas kimi tarihçilere göre 1220 kımilerine göre de 1227 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Aquino kontu Lanndulph annesi Teano kontesi Theodora'dır. Düşünürün hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vahap COŞKUN, **İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Talih**, Liberte Yayınları, Ankara 2006, s. 61

⁵⁹ Adnan GÜRİZ, **Hukuk Felsefesi**, 6.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003. s.187

⁶⁰ Saint Paul'un Omnis potestas a deo. "Bütün İktidar tanrıdan gelir" sözü Aquinas Thomas tarafından da Savunulmuştur. **Münci KAPANİ, Kamu Özgürlükler.....**, a, g, e, s. 24.

⁶¹ Enver BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında...**, a, g, e, s. 25.

kalındığında insan için güvencenin olmayacağını söylemiştir.⁶² Ona göre bütün insanlar hükümdar da dâhil olmak üzere her türlü faaliyetlerinde tanrının iradesi demek olan ilahi kanuna tabidirler.⁶³

Fakat buraya kadar söylediklerimizden hareketle düşünürü tam bir özgürlük savunucusu olarak algılamamak gerekir. Çünkü Aquinas her şeyden önce kölelik müessesesini açıkça kabul etmiştir. Öte yandan Aquinas vicdan özgürlüğünü açıkça reddeder kilisenin ona göre vicdanlar üzerindeki egemenliği mutlaklıdır.⁶⁴ Thomas Aquinas haricinde Ortaçağda düşünceleri ile insan haklarına katkıda bulunmuş düşünürler de mevcuttur. Ancak bu düşünürler de çağın genel çerçevesi dışına pek çıkmamışlardır.⁶⁵

Orta Çağ'daki demokrasi süreci ve insan hakları açısından ilk önemli tarihsel adım 1215'de "Magna Carta Libertatum"⁶⁶ ile atılmıştır. Bu belgede, bireye can ve mal güvenliği tanınarak birey kralın keyfi muamelelerine karşı korunmuştur. Tanınan bu haklar etkin bir koruma sistemine sahip olmamakla birlikte Manga Carta Libertatum, insan hakları alanında, kralın yetkilerini kısıtlayan bireyin hak ve özgürlüklerini genişleten, ilk ve en önemli belge sayılır.⁶⁷ Bu belge birey hak ve özgürlükleri ile adalet anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶⁸

⁶² Sait GÖZLÜGÜL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi...*, a, g, e s. 41; Şeref ÜNAL, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku...*, a, g, e, s. 21

⁶³ Münci KAPANİ, *Kamu Özgürlükleri...*, a, g, e, s. 23

⁶⁴ MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri...*, a, g, e, s. 49

⁶⁵ Marsilius Patavinus çağına hoş görülü devrimci görüşler getirmek bakımından birçok noktalarda Thomas Aquinas'tan ileriye gittiği söylenebilir. Hatta vicdan özgürlüğü konusunda Thomas Aquinas ile taban tabana zıt görüşleri mevcuttur. Zorla iman aşılamanın mümkün olmayacağını belirtmiştir. KAPANİ, *Kamu Özgürlükleri...*, a, g, e, s. 25-26

⁶⁶ "Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz". Magna Carta Libertatum m.40. BOZKURT- POYRAZ- KÜTÜKÇÜ, *İnsan Hakları Mevzuatı*, a, g, e, s. 8

⁶⁷ Manga Carta'nın belirleyici özelliği kralın yetkilerinin, feodal aristokrasinin çıkarlarını ifade eden istemlerle sınırlayan bir belge olmasıdır. Yoksa belgenin doğrudan geniş halk kesimlerinin istemlerini içerdiği ya da yansıttığı söylenemez, hatta Manga Carta bu yönü ile bir feodalizm manifestosudur., bir haklar bilgesi olmaktan çok, o evrede ifadesini bulan feodal beylerin tek tek şikayetlere ve bunların giderilmesine ilişkin bir belgedir. Manga Carta'nın asıl önemi, müteakip yüzyıllarda ondan sonra çıkarılan olumlu neticelerde ve onun İngiliz halkının zihinlerinde yarattığı intibada kendini gösterir. Mehmet Semih GEMALMAZ, *Ulusal Üstü İnsan Hakları...*, s.13-15

⁶⁸ Tekin AKILLIOĞLU, *Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler*, A.Ü siyaset Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 44, Sayı 1-2, Ocak – Haziran 1989 den Ayrı Baskı, A.Ü, S.B. F. Ve Basın – Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1989, s.186

3.2.2. İslam Anlayışında Temel Hak ve Özgürlükler

Ortaçağ dünyasının insan hakları alanındaki durumunu tam olarak ortaya koyabilmek için İslamiyet anlayışının da incelenmesi gerekir. Din olarak İslam, insanı yaratılış gayesi içinde eğitmek ve yüceltmek isteyen; insana kendi varlığını bütün derinliği ile yaşatarak onu, kendi kendisinin sahibi yapan ve şahsiyet bütünlüğü sağlayan değerler manzumesidir. Bu yönü ile İslamiyet'e göre asıl olan insandır.⁶⁹ Bu nedenle İslamiyet'in insan haklarını koruyan ve geliştiren bir anlayışı vardır.⁷⁰

İslamiyet'te bütün insanların Allah'ın nimetlerinden faydalanması olarak algılanan insan hakları, özel haklar ve kamu hakları olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁷¹ Özel haklar bireyi ilgilendiren haklardır. İslam hukukunda o dönemki Hristiyan anlayışında farklı olarak, bireyin hayatı güvenliği ve bazı hakları koruma altındadır. Bireysel dokunulmazlık hakkı; bireyin onuru ve şöhretine saygı gösterilmesi hakkı; eşitlik⁷² ; kardeşlik; adalet, bireysel haklardandır.⁷³ Kamu hakları ise toplumu ilgilendiren haklardır. İhlali durumunda öngörülen müeyyidenin ağırlığı ve uyulmasında doğacak kamu yararı dolayısıyla bu haklar Allah'ın hakları olarak da isimlendirilmiştir.⁷⁴ İbadet, cihad, suçluların cezalandırılmasını isteme gibi haklar bu kategori içerisinde sayılabilir. İslam'da insan haklarının temelinde yatan en önemli

⁶⁹ Ethem Ruhi FİĞLALİ, "İslami Anlayışta İnsani Değerler" Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, 1.Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1992, s. 258. İslamiyet'in hayat telakkisi insan merkezlidir. Mehmet Nuri YILMAZ "İslam ve İnsan Hakları", Yeni Türkiye, s.21, Yıl. 4, Mayıs- Haziran 1998, s. 229

⁷⁰ Donnelly'e göre İslam'da insan hakları alanında esas olan haklardan çok ödevlerdir. Var olan haklar da, kişinin insan olmasının değil, statüsünün veya eylemlerinin sonucudur. İslam'ın sosyal ve siyasal ilkelerinin insanın iyiliği ve insan onuruyla güçlü bir ilişkisi vardır. Ne var ki bu ilgi insan haklarına olan ilgiyle veya insan haklarının tanınmasıyla aynı şey değildir. , s. 60

⁷¹ Mehmet Nuri YILMAZ, "İslam ve İnsan Hakları", Yeni Türkiye, S. 21, Yıl. 4, Mayıs- Haziran 1998, ss. 227-231 s. 229

⁷² İslamiyet'te eşitliğin olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Buna göre Müslüman kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik bulunmamaktadır. Mirastan yarım pay alması, bedene gelen zarardan dolayı alınacak parasal tazminatın erkeğe göre daha az olması; ciddi cezai davalarda kadının tanıklığa genel olarak yetersiz sayılması buna işarettir. GEMALMAZ, s. 156

⁷³ GEMALMAZ, **Ulusal üstü İnsan Hakları**, a, g, e, s. 150.

⁷⁴ BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında...**, a, g, e, s. 41.

değer adalettir.⁷⁵ Tüm ilişkilerin ve hayatın adalet üzerine kurulması gerekir. Çünkü insan olmak ancak böyle bir ortamda anlam kazanabilir ve insanlık onuru ancak adaletçin bulunduğu bir ortamda söz konusu olabilir.⁷⁶ Bu sebeple adalet önce vicdanlara oradan da tüm topluma yayılması gereken bir duygudur. Bu anlamı ile İslamiyet'te adalet kavramı, hak ve özgürlük kavramlarının yerine kullanılan, insan haklarının olmazsa olmaz bir şartı olarak kabul edilebilir.⁷⁷

İslam dini insanın özgürlüğüne ayrı bir önem vermiştir.⁷⁸ Bu özgürlük ırk, cins ve inanç farklılıkları göz önüne alınmaksızın insanlar için geçerlidir.⁷⁹ İslam hukukunda özgürlük “ne kendisine ne de başkasına zarar vermemek olarak anlaşılmalıdır.”⁸⁰ Bu yönü ile İslamiyet'te özgürlük “başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir”⁸¹ anlayışı ile bir farklılık gösterir. Zira kişinin özgürlüğünü kullanmak adına kendisine zarar vermesi durumu İslam anlayışında özgürlük olarak nitelendirilmez.⁸² İslamiyet'te özgürlük insanın ve toplumun ayrılmaz parçasıdır. Bu parça insana yani bireyin kişiliğine bağlıdır, devredilemez vazgeçilemez niteliktedir. Bu özellikleri ile İslamiyet'te özgürlük; kişilik, siyasî, sosyal ve ekonomik haklar olmak üzere üç kuşak hakları da kapsayan niteliktedir.⁸³ Bunun yanında İslam toplumunda suç ve cezalarda kanunilik masumiyet karinesi, işkence yasağı gibi ilkelerin yanında zekât,

⁷⁵ KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri...**, a, g, e, s. 32

⁷⁶ GENÇ, **İnsan Hakları...**, a, g, e, s. 24

⁷⁷ GÖZLÜGÖL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi...**, a, g, e, s. 44.

⁷⁸ İslamiyet'e var olan kölelik anlayışının bu ifade ile çeliştiği düşünülebilir. Fakat İslamiyette'ki köleliği avrupadaki serflik ile bir tutmak yanlıştır. Zira hiçbir değeri olmayan, toprakla birlikte hayvan gibi alınıp satılan avrupadaki köleler ile İslamiyet'teki kölelik kurumu bir tutulmamalıdır.

⁷⁹ Buna karşın doktrinde bilhassa Müslim-gayrimüslim arasındaki kesin ayrılık, dinden dönmenin mutlak biçimde Yasaklanması, birey karşısında siyasal erke üstün yetkiler tanınmış olması ve yargı bağımsızlığının Kurumsallaştırılamamış olması ileri sürülerek İslam hukukunun temel özgürlük kavramı tanımadığı dile Getirilmiştir. GEMALMAZ, s. 160.

⁸⁰ BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında...**, a, g, e, s. 42.

⁸¹ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, m. 4, Bildirinin tam metni için bkz, BOZKURT POYRAZ- KÜTÜKÇÜ, **İnsan Hakları Mevzuatı**, a, g, e, s. 11-13.

⁸² Hz Muhammed'in veda hutbesindeki “Kendinize de zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır” sözleri buna işaretir. bkz, Hamit ERSOY, **İnsan Hakkı Olarak Din Özgürlüğü**, Yeni Türkiye, 1998, Sayı 22, s. 49

⁸³ Tekin AKILLIOĞLU, **Temel Haklar Çelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler...**, a, g, e, s.188

nafaka gibi sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı amaçlayan ahlâkî değerler de mevcuttur.⁸⁴

Sonuçta Orta Çağ'daki genel durumu göz önüne alarak diyebiliriz ki dönem devletlerinde özgürlük ve insan hakları sadece dinin buyrukları çerçevesinde hareket etmekle belirmiştir. Hatta dönemin Hristiyanlık anlayışı çerçevesinde belirenlerin insan hakları ve özgürlüklerle en küçük bir ilişkisi dahi yoktur.⁸⁵ Genel olarak insan hakları bugün bildiğimiz anlamda evrensel dokunulamaz, devredilemez, vazgeçilemez boyuta ulaşamamıştır.⁸⁶ Fakat ortaçağ bugünkü insan hakları anlayışına ulaşmada önemli ilerlemelerin gerçekleştiği, fikri temellerin **oturduğu** bir dönem olarak nitelendirilebilir.⁸⁷

3.3.Yeniçağda Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi

Yeniçağ olarak adlandırdığımız dönem 15. yüzyıl ile başlar 1789 Fransız devrimine kadar devam eder.⁸⁸ Bu çağ batının rasyonelleşmeye doğru attığı adımlara sahne olur 11. yüzyıl sonlarında başlayıp aralıklarla devam ederek 13. yüzyıl sonlarına kadar devam eden haçlı seferleri ile batı insanı İslam âlemini daha yakından tanımış ve bugün kendi değeri olarak kabul ettiği pek çok şeyi Haçlı Seferleri yolu ile Ortadoğu'dan almıştır.⁸⁹ Böylelikle bilimsel teknik gelişme ile birlikte ticaret de artmış. Batı dünyası ekonomik refah ve teknolojik ilerleme ile rasyonelliğe bilimde gözlem ve deneye yönelmişlerdir. Bu gelişmeler Rönesans hareketini doğurmuş. Bu

⁸⁴ GÖZLÜGÖL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi...*, a, g, e, s. 44.

⁸⁵ MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri...*, a, g, e, s. 51.

⁸⁶ ÜNAL, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku...*, a, g, e, s. 27; GÖZLÜGÖL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi...*, a, g, e, s. 42.

⁸⁷ BOZKURT, *İnsan Haklarının Korunmasında...*, a, g, e, s. 40.

⁸⁸ Yeniçağ'ın başlangıcı genelde Doğu Roma İmparatorluğunun Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılması (1453) alınsa da bazı kaynaklarda Amerika'nın keşfi (1492) yeniçağın başlangıcı alınmaktadır.

⁸⁹ Selim KANAT, *Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik*:11 Eylül sonrası Meydana Gelen Değişikler, (Danışman, Enver BOZKURT) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası ilişkiler, Süleyman DEMİRAL Üniversitesi, Isparta, 2009, s.90

yeniden doğuş hareketinde ilk atılımı bilim gerçekleştirmiş, aklın değeri yeniden keşfedilmiştir. Bu durum da akıl ile duyguyu birleştiren güçlü bir sanat akımı doğurmuştur. Bu değişimden kuvvet alan Reform hareketinin getirdiği aydınlanma, devlet ve siyaset felsefesine de yansımış, bu alanlarda ileri sürülen görüşler modern insan hakları ve özgürlük kavramına gerçek geçişi sağlamıştır.

Modern insan haklarının temelleri bu dönem içerisinde yaşamış düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Doğal hukuku insan aklının ürünü olarak gören ilk ve en önemli yeniçağ hukukçusu Hugo Grotius'tur (1583–1645).⁹⁰

Devletler hukukunun kurucusu sayılan Grotius⁹¹, aklın bütün insanlarda aynı nitelikleri taşıdığını hukukunda aklın ölçülerine uygun olması gerektiğini ileri sürerek, bütün insanları kucaklayan evrensel hukukun öncüsü olmuştur.⁹² Grotius yazmış olduğu eserlerde “laik doğal hukuku” savunmuş, doğal hukuku laik temellere oturtmuştur.⁹³ Bu özelliği ile Grotius, Ortaçağ'ın dine dayalı doğal hukuk anlayışını bitirip doğal hukuku günümüz doğal hukuk anlayışına yaklaştırmayı ile bir dönüm noktası kabul edilebilir.⁹⁴

Döneme damgasını vuran diğer bir düşünür de Thomas Hobbes (1596-1650)'tir. Doğal hukuk anlayışa dayalı toplumsal sözleşme öğretisinin önemli temsilcilerinden Hobbes'a göre kişiler güvenli ve düzenli bir hayat sağlamak

⁹⁰ KANAT, **Terörizm İnsan Hakları**, Güvenlik:11 Eylül sonrası Meydana Gelen Değişikler,(Danışman, Enver BOZKURT) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim dalı, Süleyman DEMİRAL Üniversitesi, Isparta, 2009, s.92

⁹¹Grotius'un doğal hukuk konusundaki görüşleri ve doğal hukuk anlayışı içindeki yeri hakkında bkz. Ahmet Haluk ATALAY, **Uluslararası Hukukun Oluşumu İlk Küreselleşme Dönemi**, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 86–91

⁹² GEMALMAZ, **Ulusal üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, s. 59.

⁹³ Grotius De Iure Belli ac Pacis eserinin Prologomena'sında doğal hukuku dönüştürmek gayesini ortaya koymuştur. Grotius ile birlikte artık tanrısal hukukun icazetine muhtaç bir doğal hukuk değil; insanın türsel doğasının niteliklerinde temellenen bir doğal hukuk söz konusudur. İnsanın türsel doğasının nitelikleri de doğru us'a (akıl) dayanmaktaydı. ATALAY, s. 89.

⁹⁴ Grotius'a göre ilk ve en temel doğal hukuk ilkesi “ahde vefa” ilkesidir. Diğer tüm ilkeler bu ilkeden kaynaklanmışlardır. Grotius'a göre doğal hukuk tanrı kökenli olabilir, ama Tanrı birkez bu ilkeleri teme kural olarak belirledikten sonra artık kendisi dahi değiştiremez. Bu kurallara kendisi de uyacaktır insanlarda. Grotius'a göre Tanrı olmasaydı da doğal hukuk bir olması gereken olarak varlığını deva ettirirdi. Grotius'un anlayışına göre insan doğal ortamında özgür olduğu için, devletin görevi de bireysel özgürlükleri güvence altına almaktır. Doğal hukuk bunu gerektirir. Grotius'un doğal hukuk anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. MUMCU, s. 59–60; ÖKTEM, s. 170-172.

amacı ile mutlak özgürlük ve eşitlikten vazgeçerler zira doğal durumda devamlı bir mücadele, anarşi hali söz konusudur.⁹⁵ Kişiler bu durumdan kurtulmak için aralarında bir sözleşme yaparlar. Sözleşme taraflara, barış içinde, güvenli ve düzenli bir hayat sağlamak amacıyla yapılmıştır.⁹⁶ Bu sözleşme ile halk, bütün yetkilerini geri alınamayacak şekilde, sınırsız yetkilerle donatılmış ve Sözleşmenin de tarafı olmayan krala devretmiştir.⁹⁷

Fakat kralın gücü tamamen de sınırsız değildir. Otorite de doğa yasasına tabidir çünkü bu yasalar hiçbir devlet ya da otorite tarafından ilga edilemezler.⁹⁸ Dönemin diğer bir toplumsal sözleşmecisi John Locke (1632–1704) ise insan hakları ve özgürlük konularındaki yapıcı görüşleri ile Aydınlanma Çağı'nın⁹⁹ temellerini atmıştır. Locke'nun toplumsal sözleşmesi sözleşme öğretileri arasında en geçerli olandır.¹⁰⁰ Buna göre insanlar doğal ortamlarında iyi ve huzurludurlar. Doğal ortamda kişiler bir takım haklara sahiptirler (özgürlük, hayat, mülkiyet vb.) ve bu haklarını kendileri korumak durumundadırlar. Bu da bazı sakıncalar doğurur. İşte bu sakıncaları gidermek üzere insanlar bir yönetim kurmak durumunda kalmışlardır. Bu şekilde kurulan devletin baş görevi de insanların yaşama ve mülkiyet haklarını korumaktır. Bu görevi en iyi şekilde yerine getirecek devlet tipi de gücünü halktan alan devlettir.¹⁰¹ Bireye her bakımdan değer veren, insanın insan olarak sahip olduğu hakları ve özgürlükleri öven, devletin görevlerini ve işleyişini özgürlük çerçevesine oturtan bir düşünür olarak, Locke

⁹⁵ Enver BOZKURT, **İnsan Haklarının Korunmasında.....**, a, g, e, s. 45.

⁹⁶ ÜNAL, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, a, g, e, s. 29

⁹⁷ GÖZLÜGÖL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....**, a, g, e, s. 51.

⁹⁸ BOZKURT, KÜTÜKÇÜ ve POYRAZ, **Devletler Hukuku Mevzuatı.....**, a, g, e, s. 45.

⁹⁹ Aydınlanma Çağı Avrupa'da Reform hareketinin yalpalanmalarının sona ermesinden sonra İngiltere'de başlayıp Tüm Avrupa'ya yayılan, önceleri kilisenin doğmalarına bir başkaldırı niteliğinde iken zamanla, dinin yol göstericiliğini reddeden ve insanın ilerlemesinin ancak akıl ve bilim sayesinde gerçekleşebileceğini kabule eden bir anlayışa dönüşen aydınlanma düşüncesinin egemen olduğu zihinsel dönüşümün meydana getirdiği dönemdir. Ömer DEMİR, Mustafa ACAR, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, a, g, e, s. 29.

¹⁰⁰ KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri.....**, a, g, e, s. 30.

¹⁰¹ MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri.....**, a, g, e, s. 63.

liberalizmin öncülüğünü yapmış kendinden sonra gelen tüm düşünürlerin fikirlerini ve olayları etkilemiştir.¹⁰²

Tüm bu düşünürleri ile Yeniçağ günümüz insan hakları anlayışının düşünsel temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Fakat bu çağda düşünce ile pratik arasında tam bir eşgüdümün olduğu söylenemez. Yeniçağ'da insan haklarının giderek yaygınlaştığı ülke Hobbes ve Locke gibi düşünürlerin yetiştiği İngiltere'dir. Ortaçağ'da ilan edilen *Magna Carta Libertatum*'dan sonra parlamento kral karşısında yetkilerini arttırma mücadelesine devam etmiştir. 1628'de *Petition of Rights*¹⁰³ (Haklar Dilekçesi) krala kabul ettirilmiştir. 1679 *Habeas Corpus Act*¹⁰⁴ kabul edilmiş ve kişi dokunulmazlığı¹⁰⁵ yargıç güvencesine bağlanmıştır.¹⁰⁶ Ardından 1689'da ilan edilen *Bill of Rights*¹⁰⁷ (Haklar Bildirgesi) ile parlamento krala karşı bir zafer daha kazanmış İngiliz demokrasisi insan hakları bakımından döneminde eşsiz bir konuma yükselmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri ise aydınlanmaya rağmen geride kalmışlar. Toplumsal düzende soylular ve rahiplerle burjuvazi arasındaki keskin eşitsizlik devam etmiştir. Diğer bir değişle, insan hakları kavramı, Yeniçağ Avrupa'sının son yıllarında, bir bakıma İngiltere dışında, sadece belli çevrelerin düşüncelerinde var olmuş, fakat giderek gelişip yaygınlaşan bir duruma gelmiştir.¹⁰⁸

¹⁰² Gerek Amerikan, gerekse Fransız İnsan Hakları bildirileri üzerinde hiçbir düşünürün etkisi Locke'nın etkisi kadar büyük olmamıştır diyebiliriz KAPANİ, s. 33; Locke'den sonra gelen onsekizinci yüzyıl düşünürlerinin hemen hemen hepsi ondan etkilenmişlerdir. GÜRİZ, s. 201. Locke'un insan hakları konusundaki fikirleri 18. yüzyılda hukuki formüller haline dönüşmüştür. Nitekim Locke'dan bir asır sonra kaleme alınan Amerikan Bildirileri ve onun yankısı olan 1789 Fransız Bildirisinin 4.maddesi böylece anlaşılmıştır. CİVELEK, Jale, "1789 Bildirisi ve Fransız, Türk Kamu Özgürlükleri Üzerindeki Etkisi", Argumentum, Yıl: 2, Sayı, 23, s. 359

¹⁰³ KANAT, **Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik**, a, g, e, 2009, s.93

¹⁰⁴ BOZKURT, **İnsan Hakların Korunması....**, a, g, e, s.34

¹⁰⁵ Kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı özgürlük ve dokunulmazlık kavramlarının birbirinden ayrılmaz bir bütün olduklarını göstermektedir. KESKİN, Serap, "**Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı**", İnsan Hakları, YKY, İstanbul 2000, s. 64.

¹⁰⁶ Öyle ki günümüzde kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına "Habeas Corpus Güvencesi" de denilmektedir KESKİN, s. 64.

¹⁰⁷ Bildirgenin tam İngilizce metni için bkz http://www.constitution.org/eng/eng_bor.htm . (Erişim Tarihi 17.10.2009), ve PDF şeklini okumak için: http://www.euce.org/assets/doc/education/lessonplans/ss_10-12_EvolutionHumanRights.pdf

¹⁰⁸ MUMCU, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, a, g, e, s. 72.

4. Teorik ve Kavramsal Olarak İnsan Haklarının Gelişimi

4.1. Hak

Hak kavramını açıklayabilmek için, hukuk felsefesinde ileriye sürülmüş çeşitli görüşleri, bu ünitenin sınırlarını göz önüne alarak, bir kenara bırakırsak; şöyle bir tanım yapabiliriz: Hak, bir şeyi yapmak veya başkalarından belirli bir şekilde davranmayı veya bir şeyi yapmayı isteme yetkisidir. Hak, mevcut hukuk düzenince kişilere tanınır. Hukukun henüz tanımadığı bir hak, ancak bir hak iddiasından ibarettir.¹⁰⁹

4.2. Özgürlük

Ünlü hukukçu ve siyaset felsefecisi **Montesquieu** (1689–1755), Kanunların Ruhu adlı meşhur eserinde "hiçbir kelime yoktur ki, özgürlük kelimesi kadar kendisine değişik anlamlar verilmiş olsun" demektedir. Gerçekten, bu sözler, özgürlük kavramının özneliğini çok güzel açıklıyor. Bu durumu, özgürlük kelimesinin insanlarda yansıttığı heyecanı, tarihteki değişik düşünce sistemlerinin kendilerine mal etmek istemelerine de bağlayabiliriz. Sonuçta sosyal bilimlerin hemen bütün alanlarının ilgilendiği özgürlük kavramının, birçok tanım denemesi vardır. 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin (4.maddesine) göre: "özgürlük, başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmektir. Böylece, her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan sınırlarla sınırlanmıştır. Bu sınırları, ancak kanun belirleyebilir."¹¹⁰

¹⁰⁹ AKILLIOĞLU, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Konuma Sistemleri**, Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, s. 13

¹¹⁰ AKILLIOĞLU, **Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler....**, a, g, e, s. 162

4.3. İnsan Hakları

İnsan Hakları, ülkelerin mevcut kamu özgürlükleri rejimlerinin üstünde, tarihsel gelişim sonucu siyasal meşruluğun en temel ölçütü haline gelmiş, tüm insanların salt insan olma vasfıyla sahip oldukları, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklerdir. Bu tanım denemesinde üç temel unsur göze çarpmaktadır. Birincisi, insan hakları, doğal hukukun etkisiyle geliştiği ve onun bir parçası olduğu için yürürlükteki hukuku aşmış ve ulusal üstü bir nitelik kazanmıştır. Devletler bir bakıma iktidarlarını insan hakları ile sınırlamak zorunda kalmışlardır. İnsan Hakları bir "iç mesele" olmaktan çıkmış, tüm insanlığa mal olmuştur. İkincisi, insan haklarının siyasal meşruluğun temel ölçütü olmasıdır. Tarihte siyasi iktidarlar meşruluğunu kimi zaman güce, kimi zaman dine, kimi zaman da millete dayandırmışlardır. Geline son aşama gibi görünen "milli egemenlik" ilkesi, salt olarak uygulandığında bir çoğunluk diktası yaratma tehlikesi ortaya çıktığından, artık siyasal meşruluğun temeli, demokrasi ve insan haklarıdır. Bugün insan haklarını açıkça ihlal eden ülkelerin bile, insan haklarına saygılı ya da dayalı olduğunu iddia etmesi bu tezi güçlendirmektedir. Üçüncüsü, insan hakları hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm insanlara tanınmıştır ve bunlardan vazgeçmek bireyin inisiyatifinde değildir. Ancak tüm insanların aynı haklara sahip olması, çoğu zaman bir eşitsizlik veya haksızlığa sebep olabilir. Onun için insan hakları, çocuk haklarını; kadın haklarını; yaşlı, hasta ve sakatların haklarını ve azınlıkların haklarını da kapsar ve ayrıca düzenler.¹¹¹

4.4. İnsan Haklarının Teorik Gelişimi

Özgürlükler konusundaki kimi fikir kırıntılarına Sümer, Hitit, Mısır, Çin ve Hint uygarlıklarında dahi rastlanmasına rağmen, bu konudaki ilk düşünceleri Antik Yunan'dan başlatmak mümkündür. "Antik düşüncede

¹¹¹ Vahap COŞKUN, *İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Liberet Yayınları, Ankara, 2006, s.3

insanı herşeyin ölçüsü olarak alan bu temelden hareketle, o güne kadar toplumlara çok doğal gelen pek çok kurumu insafsızca eleştirenlerin başında sofistler gelir. "Sofistlerin hümanist anlayışını insan hakları tarihinde bir "ilk" olarak başlatabiliriz. Antik Yunan site devletlerinde beliren görece demokrasi ortamının ve halkın inançlarına rağmen, çeşitli düşüncelere hoşgörüyü yaklaşılabilmesinin ileri bir düşünsel gelişmenin oluşmasında katkısı büyüktür. İlk çağda oluşan bir diğer büyük uygarlık ise Roma Uygarlığıdır. Romalılar düşünsel yaşam alanında değil, kurdukları devlet ve hukuk sistemi ile yani pratik alanda çok ileriydiler. Bilindiği gibi kurdukları hukuk sistemi ve temel hukuki kavramlar, günümüz hukuk sistemlerinde bile etkisini sürdürmektedir. Özellikle özel hukuk alanındaki pek çok hukuk kurumunun kökeni Roma'ya dayanır. Roma'da özgürlükle ilgili düşüncelere stoacılar rastlıyoruz. Stoacılık, "her şeyden önce insanın bağımsızlığını, yetkinliğini amaçlayan bir ahlak öğretisidir" ve Antik Yunan'da ortaya çıkan görüşleri Roma'da günün ihtiyaçlarına uyarlamıştır.¹¹²

Hristiyanlığın doğuşuyla, Batı, insan hakları alanında uzun sürecek bir gerileme dönemine girmiştir. "Roma'da ezilmeye, köleliğe karşı bir hak dini olarak doğan Hristiyanlık, yüce ilkelere dayanıyordu." Ancak zamanla kilisenin toplum yaşamına hâkim hale gelmesiyle, karanlık bir bağınazlık dönemi başladı. Batı'da Ortaçağ boyunca akıllar kilisenin koyduğu kurallarla tutsak kaldı. Bu dönemde Doğu'da İslam yeni yeni yayılıyor ve getirdiği hoşgörü ortamı sayesinde, bilim ve sanatta ileri gelişmeler yaşanıyor. Bu kısa süreli hoşgörü ortamında, Antik Yunan düşünürlerinin eserleri tercüme edilmiş ve yorumlanmıştı. Batı'da tamamen unutulmuş Antik değerler, İslam Dünyasında tekrar canlanmaya başlamıştı. Batılılar pek çok şeyi, 12. ve 13. yüzyılda düzenledikleri Haçlı Seferleri yolu ile Orta Doğu'dan öğrendiler. Ayrıca Avrupa'da İspanya'da yayılan İslam Uygarlığının da bu kültür etkileşiminde önemli rolü olmuştur. İnsan haklarındaki önemli gelişmenin kökenini bilim ve sanat alanında başlayan "yeniden doğuş" (Rönesans) ve "dinde yeniden yapılanma" (Reform) oluşturur. Bu

¹¹² İoanna KUÇURADİ. **Felsefe ve İnsan Hakları**. TFK Yayınları, Ankara, 1996, s. 134

hareketlerin sonucunda Avrupa'da insan hakları alanında önemli düşünceler ortaya çıkmıştır. İnsan hakları alanında ileri görüşlere sahip olan ilk liberal filozof olarak John Locke (1632–1704) karşımıza çıkar. Locke toplumun kökenini, kendisinden önceki bazı filozoflar (Grotius ve Hobbes) gibi doğal yaşama ve sözleşme fikrine dayandırmıştır. "Doğal yaşama dönemi, özgürlüğün insanlar arası eşitliğin alabildiğine hüküm sürdüğü bir çağdır. İnsanoğlu, aklından başka, kendisini yönetecek hiçbir üstün kuvvet tanımaz." Bu mutlu dönemin bazı sakıncaları da vardır. Birincisi, kişiler bireysel cezalandırma yetkisine sahipti. Kişiler bireysel cezalandırmada aşırıya kaçabiliyordu. İkincisi, siyasal toplum kurulmadan önce de var olan mülkiyet hakkının yeterince güvence altında olmamasıdır. İnsanlar bu sakıncaları gidermek için aralarında sözleşme yaparlar. Ancak bu sözleşmeye her bireyin mutlaka katılması gerekli değildir. Bu isteği, belli bir toplumda yaşayarak, işlemde bulunarak ya da mülk sahibi olarak da gösterebilir. Kendisinden önce ortaya atılan görüşlerin etkisiyle iki ayrı anlaşmadan söz açar. İlk anlaşma toplumu kurmak içindir. İkincisi ise siyasal anlaşmadır ki, Locke bu anlaşmayı önemser. Toplumsal insan, cezalandırma hakkı dışında, doğal insanın bütün haklarına sahiptir. Eğer, devlet sözleşmede belirlenen hükümlere aykırı davranırsa, sözleşme bozulmuş olur. "Halk artık devlete itaat etmekle yükümlü olmaz ve doğal yaşam halindeyken sahip olduğu bütün hak ve özgürlükleri geri alır." Yani Locke, düşünce sistemiyle tutarlı olarak "Direnme Hakkı"nı da benimsemiştir. Özgürlük kuramı üzerinde duran bir diğer önemli hukukçu ve siyaset felsefecisi ise Montesquieu (1689–1755)'dur. "Montesquieu'nun politika öğretisi dengeye, iktidarın iktidarla sınırlanmasına dayanır." Kurumun gerçek amacına uygun bir gerekçeyle "Kuvvetler Ayrılığı"nı savunmasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

113

Montesquieu'ya göre "özgürlük, yasaların izin verdiği şeyleri yapabilmek, yasakladığı şeyleri ise yapmamaktır. Eğer bir kimse yasaların yasakladığı birşeyi yapabilirse özgürlük olmaz, çünkü herkesin aynı şekilde

¹¹³ MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*..., a, g, e, 1992. s.73

hareket etme olanağı doğar. Özgürlük ancak yasaların izin verdiği şeyleri yapmak olduğuna göre, kişinin yasanın izin vermediği şeyleri yapmaya zorlanmaması ve izin verdiği şeyleri yapmaktan alıkonmaması gerekir. "Montesquieu'ya göre, "özgürlük ancak ılımlı yönetimlerde bulunur ve bu yönetimlerde de iktidarın kötüye kullanılmasının önlenmiş olması koşuluyla. Çünkü iktidar sahibi herkesin, bu gücü kötüye kullanmaya yatkın olduğu ve iktidarını durduracak bir sınır bulana dek ilerleyeceği de bir gerçektir."¹¹⁴

İşte bu kötüye kullanma olasılığı ancak iktidarın iktidarla sınırlanması ile durdurulabilir ki bunu da sağlayacak, yasama iktidarı, yürütme iktidarı ve yargı iktidarının ayrı ellerde toplanması olarak ifade ettiği "kuvvetler ayrılığıdır." İnsan haklarının pozitif alana geçmesinden önceki dönemde, üzerinde durulması gereken bir diğer filozof da Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)'dur. Rousseau'nun insan hakları teorisine katkıda bulunup, bulunmadığı, öğretiler tartışmalıdır. Bunun nedeni, eserlerinde ileri sürdüğü "birbirine zıt" ifadelerin her türlü yoruma açık olmasıdır. Rousseau da -biraz farklı da olsa- doğal yaşama dönemi varsayımını ve toplumsal sözleşmeyi savunur. Rousseau'nun eşitlik üzerine görüşleri ilgi çekicidir. Ona göre doğal yaşama döneminde insanlar arasında eşitsizliğin etkisi yoktur. İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı, ihtiyaç fazlası üretim yapılması sonucu ortaya çıkan mülkiyet kurumudur. Rousseau bu görüşleriyle, Marksist düşünceye de ilham kaynağı olmuştur. Rousseau'ya göre, "hiç kimsenin diğeri üzerinde doğal bir otoritesi yoktur, kuvvet de bir hak yaratmadığına göre, meşru otoritenin kaynağı ancak anlaşma olabilir... Ne var ki, bu sözleşme ve anlaşmalar insanın özgürlüğünden vazgeçmeyeceği sözleşmeler olmalıdır. Çünkü özgürlüğünden vazgeçen insan, insanlık hak ve görevlerinden vazgeçmiş demektir." Ortak bir gücün otoritesi altında, özgür bir yönetim modeli gerçekleştirmeyi hedefleyen, Toplumsal Sözleşme şöyle akdedilecektir. "Her birimiz bütün varlık ve gücümüzü genel iradenin yüce yönetimi altına koyuyoruz ve her üyeyi bütünü bölünmez parçası olarak kabul ediyoruz." Bu sözleşme ile, "manevi ve kolektif" bir bütün

¹¹⁴ İbrahim, KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme)**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1994. s.124

oluşturulmaktadır ki, bu devlettir. Herkesin ortak rızası sonucu oluşan "genel irade" hata yapmaz, her zaman haklıdır ve her zaman kamu yararına yönelik hareket eder. Tahmin edileceği gibi, genel iradenin yanılmazlığını savunmak oldukça tehlikelidir. Bu görüş, bir çoğunluk istibdat'ına yeşil ışık yakabilir.¹¹⁵

5. Genel Olarak Uluslararası Alanında İnsan Haklarının Gelişimi

19. yüzyılda insan hakları alanında uluslararası hukuk düzeyinde ele alınan iki önemli sorun vardır. Bunlardan birincisi köleliğin kaldırılması çabaları, diğeri ise savaş hukuku ile ilgili insancıl gelişmelerdir. İnsani değerlerle hiçbir şekilde bağdaşmayan kölelik kurumu, insan hakları düşüncesindeki gelişmelere rağmen, uzun süre hem dinler tarafından, hem de devlet yönetimlerince normal karşılanmıştır. Bu konuda iç hukuk alanındaki gelişmeler 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında Danimarka ve İngiltere'de görüldü. Bu ülkelerde köle ticareti yasaklandı. Ardından 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde, köle ticaretinin kaldırılması, kongreye katılan devletler tarafından onaylanmıştır. Uluslar arası alanda köle ticaretini yasaklayan bu antlaşmanın ardından, benzer nitelikte girişimler tekrarlanmıştır. "1885 yılında imzalanan ve Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Berlin Antlaşması ile bir yandan Afrika'nın emperyalistlerce yeniden paylaşılması kararlaştırılırken bir yandan da köle ticareti yasaklanıyordu." 19. yüzyılda insan hakları alanındaki diğer uluslararası gelişme, 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi ile mümkün oldu. "Bu sözleşme, savaş halinde, savaşan tarafların karşılıklı olarak uymaları gereken en zorunlu ölçüdeki insanlık tedbirlerini içermektedir.

¹¹⁵ MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*...., a, g, e, s.83

Cenevre Sözleşmesi 1899 yılında biraz genişletilmiştir. Savaşların insancıllaştırılması çabaları 20. yüzyılda da sürdürülmektedir."¹¹⁶

İnsan haklarının ulusal üstü bir nitelik kazanması, esas itibarıyla, uluslararası ilişkilerin büyük bir gelişme gösterdiği 20. yüzyılda ve özellikle de İkinci Dünya Savaşından sonra olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından ilan edilen ilkelerle, insanlığın böylesine bir felakete bir daha uğramaması için alınması gereken uluslararası önlemler üzerinde durulmuştu. Bu bağlamda Milletler (Dernek-i Akvam) kuruldu. (28 Nisan 1919). Anlaşma Devletlerinin oluşturduğu bu kurumun amaçları: "Uluslararası işbirliğini geliştirmek, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak; savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek; gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek; Uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak; örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle titizlikle saygı göstermektir."¹¹⁷

Bu amaçlar, maalesef gerçekleşilememiş ve "insan haklarına ve özgürlüklerine büyük saygısızlık dönemi" olarak ifade edilebilecek olan Birinci Dünya Savaşı sonrası beliren aşırı uç görüşlerin Avrupa'da yayılmasına ve bir diğer büyük felaket olan İkinci Dünya Savaşı'yla sonuçlanmasına engel olamamıştır. Milletler Derneği'nin insan hakları alanındaki tek önemli adımı 1926 yılında imzalanan, "Köleliğe Karşı Sözleşme"dir. 1815 tarihli Viyana Kongresi ve sonrasında yapılan uluslararası sözleşmelerle köle ticareti yasaklanırken, bu sözleşme ile kölelik statüsünün bütünüyle yasaklanması öngörülmüştür. İkinci Dünya Savaşı henüz sürerken, "... Özellikle İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkıp, güçlenen bir fikir akımı, ileride sağlanacak barışın sağlam temeller üzerine oturabilmesinin başlıca koşullarından biri olarak, insan haklarının uluslararası bir korunma düzenine kavuşturulması tezini yaymaya çalışıyordu. Sayıları yüzlere varan çeşitli siyasal, bilimsel, dinsel dernek ve kuruluşlar, bildiri, çağrı, demeç ve yayınları ile bu fikrin öncülüğünü

¹¹⁶ KABOĞLU; Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme). s.160

¹¹⁷ MUMCU, İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri....., a, g, e, s.101

yapmışlardır..." Henüz savaş sırasında bile süren bu mücadeleler olumlu sonuç vermiş ve 1945 yılında San Francisco'da "Birleşmiş Milletler Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma insan haklarının uluslararası alana taşındığı ilk uluslararası hukuk belgesidir. Birleşmiş Milletler kapsamında, insan haklarıyla ilgili birçok uluslararası hukuk belgesi kabul edilmiştir. "Birleşmiş Milletler Antlaşması" yoluyla gerçekleştirilecek amaçların belki de en önemlisi, insan haklarını ve özgürlüklerini, Antlaşmaya katılan bütün devletlerde gerçekleştirmek veya gerçekleşmesini sağlamaya yardımcı olmaktır. Bu amaçla yapılan çalışmalar, kısa süre içinde ürününü verdi. BM Genel Kurulu 1948 yılı içindeki toplantıları sırasında hazırladığı "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"ni 10 Aralık 1948'de kabul etti. O günkü üyelerin büyük bir çoğunluğu bildiriye benimsediler. " Bu bildiri, başlangıç ve (30 maddeden) oluşmaktadır. İnsan haklarının tüm kategorilerine yer verilmiştir. Bildirinin son (2. maddesinde) ise hakların kullanılması ve düzenlenmesi ile ilgili hükümler yer almıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan, iki önemli sözleşme de: "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" (International Covenant on Civil and Political Rights) ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" adıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 16 Aralık 1966 tarihli toplantısında onaylanarak kabul edildi. Bu sözleşmelerin yürürlük şartı olarak en az 35 devletin sözleşmeleri onaylamaları öngörüldüğünden, bu sözleşmeler ancak kabul edilmelerinden on yıl sonra yürürlüğe girebilmiştir. Burada Türkiye'nin bu sözleşmeleri hala imzalamamış olduğunu da belirtelim. İnsan Haklarının uluslar arası düzeyde korunması yolunda Birleşmiş Milletler bünyesindeki girişimlerinin yanı sıra bölgesel bazı girişimler de ortaya çıkmıştır. Bu bölgesel kuruluşlardan bizi ilgilendiren, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında oluşturulan sistemdir. Bölgesel çapta ve hatta Birleşmiş Milletler sistemi de dâhil olmak üzere, en etkili koruma mekanizmasını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kurmuştur. Bu konu beşinci üniteye ayrıntılı olarak işlenecektir.¹¹⁸

¹¹⁸ KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme)*,.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1925 (KANUNİ Esas) IRAK ANAYASANIN HÜKME BAĞLADIĞI TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

2.1. 1925 IRAK ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KAYNAĞI

1925 Irak Anayasasını çıkaranlar, insan haklarının 1789 yılında ilan edilen ve Fransız vatandaşlarının tercüme ettiği devrimin ilkelerine duyarsız olmamışlardır. Ancak bu, bildirgenin , Irak Anayasası ahkamı için tek kaynak olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu kanun(anayasa) Fransız insan haklarının temas etmediği hakları da düzenlemiştir. Çünkü 1925 Irak Anayasasını çıkaranlar, başka anayasalardan da istifade etmişlerdir. 1923 Mısır Anayasası gibi.1789 Fransız insan hakları bildirgesinin kaynaklık ettiği hükümlerin:

2.1.1. Eşitlik

Batı Demokrasileri, bu ilke üzerine kurulmuştur. Fransız bildirgesi insan hakları bunu kendi ilkeleri arsasında ilan etmiştir. Bu ilkeler (özgürlük, eşitlik

ve kardeşliktir) Birinci maddesinde,(insanlar hür doğar ve hukukta eşitlik üzere hür yaşarlar...)¹¹⁹ Bildirgenin (6. maddesi) ise, hukukta kanun önünde eşitliği vurguluyor. Kanun ise, “ ... her kese göre kanun birdir. Hak verici de olsa mani(yasaklayıcı) da olsa, koruyucu veya mazeret gösterici de olsa eşittirler. İnsanlar; makamların, genel vazifelerin önünde eşit tutulurlar. Aralarında (yeterlilikleri) dışında hiç bir üstünlük yoktur. Yine aralarında kabiliyet ve faziletlerinin gerektirdiği dışında, hiçbir ayrılık yoktur.” Aynı şekilde, (13. maddede), vergide eşitliği vurgulamıştır ve “Bu vergilerin, şahıslar arasında, güçlerine göre dağıtılması eşit olmalıdır.” Hükmünü getirmiştir. Ayrıca Irak Anayasasında belirlenen hükümler, bu yazılı hükümlerle birbirine mutabık olarak gelmiştir. “kanunlar karşısında, Iraklılar arasında hukuk önünde, milliyetleri, dinleri ve dilleri ne olursa olsun hiçbir fark yoktur. (18. maddede) ise Iraklılar; aralarındaki, genel ödevler ve külfetlerden dolayı medeni ve siyasî hukuktan istifade etmede, eşittirler.”¹²⁰

2.1.2. Kişi Özgürlüğü

Kişi Özgürlüğünü 1789 Fransız insan hakları bildirgesinin birinci maddesinde teminat altına aldığı ikinci ilke olup “ insanlar hür doğar ve hür yaşarlar...” hükmüdür. Sonra ikinci maddede özgürlüğün önemini vurgulamış ve “ Bütün insan topluluklarının amacı, insanların doğal hukukunu temel haklarını korumaktır. Ne kadar zaman geçerse geçsin bu haklar yok olmaz...Bunlar mülkiyet ve Özgürlüklerdir...” Irak Anayasası, bu hakkı, asıl görevi sonucu olarak içermiş bulunmaktadır. Bu sebepten bildirgenin 2.maddesi “şahsi özgürlükler bütün Irak halkı için, müdahale ve taarruzdan korunmuştur.”¹²¹

¹¹⁹ Hüseyin CEMİL, **Temel Özgürlüklerin, Gelişimi, Tezminnatı, Geleceği**, Maarif Yayınevi, Mısır, El İskenderiye, 1975, s. 43

¹²⁰ Celil, ADNAN, **Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları**, Mısır, 1975, s. 29

¹²¹ Abdullah COZİF, **Kişi ve Siyasi Haklar**, c 1, Üveydat Yayınevi, Beyrut, 1972, s. 25

2.1.3. Din Özgürlüğü

1789 Fransız Bildirgesinde, düşünce özgürlüğü tanzim ederken bu özgürlükleri (10. maddesinde) güvence altına almış ve insan” her ne sebepten olursa olsun, bir insan görüşlerinden dolayı dini inanç ve düşünceler de olsa kanunen çizilen sınırı veya düzeni bozmadıkça sorgulanmaya alınamaz. Oysaki 1925 Irak Anayasası, bu özgürlüğü bağımsız bir madde olarak düzenlemiştir. Bu da (13. maddedir): Ülkenin bütün sakinlerine, tam bir inanç özgürlüğü ve her türlü ibadet ve örf ve adetlere uygun dini simgelere ilişkin özgürlükleri, güveni ve Kamu düzeni ihlal etmedikçe ve genel adaba (Kültüre) aykırı olmadıkça koruma altına almıştır.

2.1.4. Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü:

1789 Fransız İnsan Hakları bildirgesi, bu özgürlüğü (11. maddede) düzenlemiştir. bu madde, “ görüş ve düşünce açıklama özgürlüğü, en mukaddes insan haklarından. Her şahıs için konuşma, yazma ve tam bir özgürlükle tabetme, (basım) özgürlüğü vardır. Ancak, bir şartla ki, bu hakkı kanunun açıkladığı şekli bozmayacak şekilde olmalıdır.” Nitekim (10. madde), (önceki fıkrada) zikri geçmiş olup bu özgürlüğü desteklemektedir. Bunu, “insan görüşleri sebebi ile eziyete maruz bırakılmaz...” şeklinde düzenlemiştir. Oysa 1925 Irak Anayasası ise Fransız İnsan Hakları Beyannamesinden daha ileri bir seviyeye geçmiştir. Çünkü düşünce açıklama özgürlüğünü, teyit etmiş ve ona toplanma ve dernek kurma (birleştirilmesi) özgürlüklerini ilave etmiştir. 1925 Irak Anayasasının (12. maddesi): “ Iraklılar için düşünce açıklama özgürlüğü, yayın, toplanma ve Derneklerin **telifi** ile kanun dairesinde ona katılma “ hak ve özgürlükleri vardır. İnsan hakları beyannamesi bu haktan **ihmal** sebebi ile taziye ve teselli edilmesi gerekir.

Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin dayandığı felsefe, insan haklarını, sırf bireysel planda düşünmektedir. Bu nedenle, Beynamede toplanma hakkını (bu beynamede) kasten ihmal etmiştir.¹²² Nitekim kitleleşmelere karşı şiddetli bir çekinmeyi iltizam etmiştir. Ancak, sosyal ve iktisadi değişmeler, tedrici olarak onları, bu hakkın kabulüne götürmüştür. Böylece 1848 Fransa Anayasasında, toplanma hakkı tanınmıştır. Aynı şekilde, iktisadi ve siyasî zaruretlar sonucunda kitleleşmeler olmuştur. Bu şekilde, 1846 yılı kanununun çıkarılmasına neden olmuştur. Bu kanun, **i'tisab**(grev) suçunu iptal etmiş, işçilik ve meslek rabıtalalarının ruhsat hakkını vermiştir. 1884 de (mesleki sendikalar hakkında) çıkan kanun ve Derneklerle ilgili 1.temmuz. 1901 kanunu çıkmıştır.

¹²³ Fransız insan hakları beyannamesi çıktıktan sonra, hak-hukuk ve özgürlük kavramları Irak anayasasında ciddiye kazanılmıştır.

2.1.5. Mülkiyet Hakkı

1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi, mülkiyet hakkını kutsal ve dokunulmaz haklardan saymıştır. Bu sebepten ikinci madde, “Bütün insan topluluklarının gayesi, insan için doğal hakların korunmasıdır... O da özgürlük ve mülkiyettir...” hükmünü teyit etmiştir. Bunun gibi **FİHB** (17. maddesi) da, “mülkiyet kutsal bir haktır, hafife alınması doğru değildir. Herhangi bir kimsenin mülkünden mahrum edilmesi caiz olamaz. Ancak, genel menfaatların gerektirmesi halinde, kanun hükümlerine uygun olarak yapılan tasarruflar mümkündür. Bu durumda mülk sahibine karşılığının ödenmesi şarttır. Bu iki metin, Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin

¹²² Rubirobilo, **Devlet ve Vatan**, Çev, Nühe Kali, Kılfat Yayınları, Bayrut, 1961 s.29

¹²³ Bu gelişmeler, Fransaya, 19. asrın yarısında sanayi devriminin girmesi ve hızla gelişmesi ile ilgilidir. Ayrıca işçi tabakasının artması ve beraberinde de iktisadi ve sosyal sorunların artmasının zorlaması ile onları, haklarını savunmak için birlik ve beraberliğe sevk etmesinin sonucudur. CEMİL, **Temel Özgürlüklerin, Gelişimi, Tezminnatı, Geleceği**, s. 153.

bireysel felsefeye ne kadar çok dayandığını en güzel şekilde anlatıyor. 1925 Irak Anayasası bu metot üzerine yürümüştür. Çünkü (10. maddesinde) “mülkiyet hakkı her türlü tecavüzden korunmuştur, hükmüne yer verilmiştir.

124

2.1.6. Vergilerin Kanuniliği(Yasallığı)

Fransız İnsan Hakları Beyannamesi, (14. maddesinde), “Ülkenin bütün vatandaşlarının; bizzat veya vekilleri vasıtası ile genel menfaatların gerektirdiği vergileri düzenleme hakları vardır...” 1925 Anayasası ise, (9. maddede) de, “ Hiçbir vergi ve rüsum; ahkamı bütün mükellefleri kapsayan bir kanun gereği olmadan alınamaz.” Hükmüne yer vermiştir. Fransız insan hakları beyannamesine nispeten, Anayasanın uslubunun ihtilafına rağmen, her ikisinde de düşünce birdir. O da kanunu ile vergilerin düzenlenmesi ve halkın rızası ile yürülüğe konmasıdır. Fransız insan hakları beyannamesi bu hakkı teminat altına almakla beraber, ancak; orda (ondan da) önce, bir kaynak vardırki, ilk defa onda, vergilerin kanuniliği **tekitedilmiştir**. O da 1628 de çıkan İngiliz Hukuk Tasarısıdır. Bundan amaç da, vergi koymada, Kralın yetkisini sınırlamaktır. İşte Fransız insan haklarından etkilenerak 1925 Irak Anayasanın teminat altına aldığı haklar bunlardır. Ancak, bazı hak ve özgürlükler vardırki, Fransız İnsan Hakları Beyannamesinde açıkça anılmaktadır. Bu haklar 1925 Irak Anayasasında sınırlayıcı anlamdadır:

Konut Dokunulmazlığı Hakkı: 1925 Irak Anayasanın (8. maddesinde) “konutlar, taarruzlardan korunmuştur... hükmünü getirmiştir.

Telefon, telgraf, posta ile haberleşme ve irsalat gizlidir. (15. maddeye) göre, bunu garanti altına almıştır. Bu madde, “Telefon, telgraf, posta irsalatı gizli olup korunmuştur...” hükmüne yer vermiştir.

¹²⁴ Muhammed EL YASİN ,**Temel Hak ve Özgürlükler**, Hadis Yayın ve Dağıtım, Bayrut 1988, s. 47-48

Hak Arama Özgürlüğü: (9. maddeye) göre, “hiç birkimse, mahkemelere başvurmadan yasaklanamaz...” cümlesi ile bunu hüküm altına almıştır.

Şikayetlerde Bulunma Hakkı: (14. maddeye) göre, “İraklılar için, dilekçe ve şikayet etme hakları vardır...” hükmünü koymuştur.

Özel Okullar Açma Hakları: (11. maddeye) göre; “çeşitli topluluklar için, bireylerine, kendi dilleri ile eğitim ve öğretim kurumları açma hakları vardır...” hükmünü getirmiştir.

Birinci ve ikinci hakla ilgili olarak şöyle söylememiz mümkündür: İnsan hakları beyannamesi, açıkça ifade etmese bile bu iki hakkı zımnen ikrar ediyor. Çünkü, her ikisi de şahsi özgürlükleri tamamlıyorlar ve onun devamı sayılırlar. Bu yönden, muhakkakki, şahsi özgürlüğün garanti altına alınması, bu iki hakkı teminat altına almaya götürür. Bunun gibi yargıya başvurma hakkına nispeten iş aynen böyledir. Çünkü bazıları, bu hakkın demokratik felsefenin içinde sabit olarak bulunduğu inanıyor.¹²⁵ Onun şahsi özgürlüğünü garanti ettiğine itibar etmek mümkündür.

Ama dilekçe ve tasarıları sunma hakları ise, bunun aslını sanayi devrimini takip eden ve (o dönemde İngiltere’de hâkim olan) demokratik gelenekler dönemine kadar götürebiliriz.¹²⁶ 1689 da çıkan İngiliz hakları ilannamesi, bu hakkı kabul etmiştir. Bu sebepten “Halkın dilekçe zulümnameleri (herhangi bir cezaya çarpılmadan) Krala sunma hakları vardır.” Hükmüne yer verilmiştir. Ama çeşitli gurupların, kendilerine özel okul açmaları hakları ise Osmanlı Devletinin anayasası, 10. bende uygun olarak bu çeşit okulların açılmasına izin vermiştir. Ancak bu hak, batı devletlerinin zorlaması sonucunda kabul edilmiştir.¹²⁷ Bu hükmün, 1922 anlaşması¹²⁸ uygulaması olarak, Irak Anayasasında yerleşmiş olduğunu söylememiz

¹²⁵ Nasir EL CUBURİ, **Siyasi İnsan Hakları Din görüşünde**, Bağdat, İlahiyat Fakültesi, TEZ, 1999, s. 27

¹²⁶ Eysmen diyorki “ Bireyler, Krala dilekçe sunma hakkını, işin başından beri kullandılar.Parlamento, düzenli dönemlerde, Kral, bu dilekçeleri incelemek için, üyelerinden vekiller seçmeye başladı. “Anayasal haklar,s. 47. çevirmen, Adil ZATER, Çağdaş yayınları, Mısır, 1987

¹²⁷ Kamil KAZANCI, **Fransız devriminin, Irak Anayasasında Bıraktığı Miras**, Rabıta dergisi, sayı, 908 – 1, Temmuz, Ağustos- 1944,s. 322.

¹²⁸ 1922 İngiltere ve Irak Anlaşması,

mümkündür. Söz konusu bu hakkı esas kaynak olarak itibar edebiliriz. Çünkü, şu şekilde hükmedilmiştir:

Bütün topluluklar için, özel okul açma hakları (inkar edilmeksizin veya bu hakka dokunulmaksızın) özel okulları, üyelerinin kendi dilleri ile eğitimleri için, temin edilir ve korunur.¹²⁹

2.2. ARAP ÜLKELERİ ANAYASASINDA VATANDAŞLIK VE EŞİTLİK HAKKI

2. 2.1. Vatandaşlık Hakkı

1925 Irak Anayasasının özel bölümde Irak vatandaşlık hukukunu düzenlemek suretiyle önce halkın hukukunu ele aldı. Bunun için, (tadil edilen) düzenlenen beşinci maddede, “ Irak vatandaşlığı ve vatandaşlık ahkamı, kanunla belirlenir.”¹³⁰ Bu maddenin vatandaşlık hukuku ile ilgisi yoktur. Bu madde, Siyasî Devlet sistemi ahkamını düzenliyor diyenlerin rağmına¹³¹ vatandaşlık düzenlemesi için şunu görüyorum: Vatandaşlık, bireyin belirli bir devletle irtibatını yansıtan kanuni bir yorumdur ve önemi büyüktür.

Vatandaşlık kavramı, bireyin başta gelen haklarından. Çünkü onun haklarını düzenliyor ki Anayasa ve diğer kanunlar garanti altına alıyor. Bunun için vatandaş olarak tasarrufta bulunmak kanuni bir işlem olmalıdır. Nitekim bu yönelme yalnız Irak geçici Anayasasına mahsus değildir. Osmanlı anayasası, bu yönde başlamış ve 8. bentte, “1876 Osmanlı lakabı, (istisnasız olarak) Osmanlı tabiiyetinde bulunan bütün bireylere hangi dinden ve mezhepten olursa olsunlar yaygınlaştırılabilir. Osmanlı sıfatını elde etmek ve o sıfatı kaybetmek kanunda düzenlenen belirli hallere göre olur.” Bununla

¹²⁹ Ömer HASBU, **Özgürlük ve Topluluklar**, Dar El Nahda Yayınevi, Kahire, 1999, s. 73

¹³⁰ Irak'ta ilk defa vatandaşlık kanunu 6.Ekim.1924 de çıktı ve uygulandı.

¹³¹ El BÜSTANİ **Anayasadaki Ön Hatıralar**, Bayrut, 1950-1951 s. 257

beraber tabiiyet kelimesi kanun metninde bulunmamaktadır. Ancak, Osmanlı sıfatı tabiri, tabiiyet anlamına götürür. Nitekim Anayasa, genel Suriye kongresinin, Suriye Bayan Arap Melikesi (Kraliçesi için) 1920 yılında, (10. maddede) şöyle düzenleme yapmıştır: “Suriye vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi, tabiiyet kanununun belirlediği hallere göredir.” 1923 Mısır Anayasası da (2. maddesinde) bunu vurgulamıştır.¹³²

Ancak bu hak ihlale uğramıştır. Anayasanın kefaletine rağmen 1933 yılında 62 Sayılı vatandaşlığın düşürülmesi talimatı çıktı. Genel harpten önce, Irak'ta oturan bir aileye mensup olmayan kimselerden vatandaşlık sıfatını (kendisinden Devletin güvenliği ve selameti için tehlikeli halleri bulunan) kimselerin vatandaşlığını iptal edildi.(1. madde)

Böyle bir düzenleme Anayasaya aykırı idi. Vatandaşlık hakkını kazanma ve kaybetme konusunu içeren vatandaşlık ahkamı, kanun yolu ile elde edilir. Eğer bu talimat, (1. madde) gereğince, şahsın tabiiyetini düşürme imkanı konusunu belirlemişse, O şahıs da (genel savaştan önce, Irak'ta oturan bir aileye mensup değilse) Bununla O, bu talimatın uygulama çerçevesini dar bir daireye hasretmiş bulunmaktadır.¹³³

Ancak, , 17 Sayılı, 1954 yılı vatandaşlık kanununun zeyli(eki) olan talimat, mahkumdan tabiiyeti düşürme hususu, Bakanlar Kurulunun yetkileri ikrar edildiği zaman bu düzenlemeyi İç İşleri Bakanının teklifine itibaren, 1938 yılında çıkarılan 51 Sayılı (Bağdadi ceza kanununun zeyli gereğince) işlem yapmıyor. (1. madde) Bu talimat, tabiiyetin düşürülmesini, bir cinayet cezası gibi kabul ediyor. Bu cezalarda ağır derecede bir tehlikeli durum vardır. Çünkü onun uygulanmasında mahkum olanın yabancı sayılmasının kabul edilmesi sonucu ortaya çıkar.¹³⁴ Böylece, Irak'lı olması itibarıyla, faydalanacağı bir çok haklardan mahrum olacaktır. Bu konuyu, kiş özgürlüğünden bahsederken açıklayacağız.

¹³² Emin El ADALY, **Temel Hak ve Özgürlüklerin Özeti**, Randa, Yayınevi, Ürdün, 2001, s. 64

¹³³ Burda maksat, 1954 yılında çıkan tabiiyet(vatandaşlık) kanunudur.

¹³⁴ Hüseyin CEMİL, **İnsan hakları ve cinayet kanunu**,(Arap İnceleme ve araştırma Enstitüsü, şer'i ve kanuni araştırma ve incelemeler kısmı,1972, s. 9

2.2.2. Kanun Önünde Eşitlik

1925 Anayasasının (6. maddesi) “ milliyet, din ve dilde farklı da olsalar, kanun önünde Iraklılar arasında fark yoktur, yani herkes eşittir.” Hükmü bulunmaktadır.

Eşitlik için iki **medlul** (mana) vardır. Ancak ferdi mezhepte o da burada kanun önünde eşitliği ifade eder. Kanun himayesi, (ayırım yapılmaksızın) bütün vatandaşlara yeterince verilir. Hepsi de kamu görevlendirmede de eşittirler. Burada eşitlik herhangi bir olumlu müdahale için devleti zorlamaz. İkinci **medlul**(mana): Sosyalist görüşte ve ondaki eşitlik iktisadi eşitliklerdir. Yani vatandaşlar arasındaki iktisadi ve sosyal farklarını yok edilmesi ve azaltılmasıdır. 1925 Irak Anayasasının özelliği, Fransız İnsan Hakları Beyannamesindeki özellikler gibi olduğunu düşünüyoruz. Birinci medlulü(manayı) eşitlik için bina ediyoruz. İnsan hakları beyannamesi birinci ve altıncı maddesinde, bu eşitlik **mefhumunu** vurgulamıştır. Anayasa da altıncı maddesinde bunu benimsemiştir. Bunun gibi 1925 Irak Anayasasının (18. maddesinde) de “Irak’lılar, maddi ve siyasî haklardan faydalanmakta ve kendilerine düşen görevlerde ve genel yükümlülüklerde eşittirler. Aralarında, bu konuda köken veya dil ve din konusunda hiçbir fark yoktur...”¹³⁵

1925 Irak Anayasası, bu iki maddenin birisinden istigna (telafi) edebilecek güçte olduğu düşünülmüdü. Aksi takdirde diğerlerinin üzerinde kalırdı. Bunun için üçüncü madde, hukukta eşitliği vurguladı. Genel ödevlerde eşitlikle beraber, 1920 de çıkan Suriye Anayasasının yaptığı gibi sadece bu madde ile iktifa etmek mümkün idi. (11. maddede), “Suriye’liler; Hak ve Ödevlerde kanun önünde eşittirler. “ Yine (18. maddenin) metni ile iktifa etmek mümkün idi. Çünkü, haklarda ve külfetlerde eşitlik ilkesini birleştirmişti. Yine bu metot üzerine yürüyen ve 23 Mayıs 1926 da çıkarılan Lübnan Anayasası vardır.Çünkü (7. maddede), “Bütün Lübnanlılar kanunun önünde

¹³⁵ Feysal ŞANTAVİ, Faysal, **1925 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, c1, Hamid Yayın ve Dağıtım, 1998, Mısır, s.53

eşittirler. Siyasî ve medeni haklardan eşit olarak faydalanırları aralarında hiçbir fark olmaksızın genel görev ve mükellefiyetleri yüklenirler. ¹³⁶

Burada anılanlardan, Anayasa, bu iki maddede, bizzat ayrıcalıklar kurdu. Ancak, 6.maddede gelen (kavmiyet) tabirini, (18. maddedeki) (el-asl) tabiri ile değiştirdi. Bir görüşüme göre Anayasa, bu iki maddede, bizzat manayı murat etti. Aksi takdirde, (6. madde) gereğince milliyetçilik sebebi ile ayrıcalık caiz olmayacak ve (18. madde) gereğince de caiz olacaktı. ¹³⁷

2.3. 1925 IRAK ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

2.3.1. Kanun Önünde Eşitlik

Kanunun bütün vatandaşlara herhangi bir sebepten dolayı ayırım yapmadan uygulanması anlaşılır. Yine bununla vatandaşların koruması için kanunun sağladığı imkanlar kastedilir. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesinin, vatandaşlar arasında ayrıcalık yapmak için herhangi bir esas belirlememiştir. Beyanname şöyle ifade etmiştir: “İnsanlar hür doğar, hür ve eşit yaşarlar” Ama 1925 Irak Anayasası ise buna dayanarak vatandaşlar arasında ayırım yapılmaması gereken esasları belirlemiştir. O da milliyet, din ve dildir. Bunun manası eğer bunlardan başka şeyler tesis edilirse,

¹³⁶ Feysal ŞANTAVİ, **İnsan Hakları ve Devletler İnsan Hakkı**, c1, Hamid Yayın ve Dağıtım, 2001, s. 37

¹³⁷ 1925 Irak Anayasa, (6 ile 18. maddelerinde) milliyet ayrıcalığı yapılmaması hükmüne rağmen, ancak; Araplar dışında diğer Irak'ta yaşayan kavimlere(16. maddede bahsedilenler hariç) temas etmemiştir. Özellikle, hafife alınmayacak derecede büyük bir ağırlık teşkil eden kürt kavmi ile ilgili herhangi bir temasta bulunmamıştır. 16.Maddede, muhtelif gurupların, kendi dilleri ile özel okullarını açmaları ile ilgili hususlardan başka birkonuya temas etmemiştir. Kanuni alanda ise (2.madde gereğince) 1931 yılı mahalli diller kanunu çıkmıştır. Kürt lisani, bazı muayyen ilçelerde mahkeme(yargılama) dili olarak kullanılmaktadır. İmadiye, Zaho, Zibar, Ukra ve diğer.. Nitekim 5.madde gereğince Kürt Lisani, bazı ilçelerde resmi lisan yapılmıştır. Ancak bunlardan teknik daireler, önemli merkezlerle Bakanlıklar arasında haberleşmeler, Musul Merkezleri ve ilçeleri arasındaki yerler hariç ve bu kanunun 6.maddesinde zikri geçen “bütün ana ve ilk öğretim okullarda, eğitim dili; bu okulların ekseri öğrenciler için ana dilleridir. Arapça, Türkçe veya Kürtçe olsun farketmez, müsavidir.”

vatandaşlar arasında, ayrıcalık yapma mümkün olur. Mesela, milliyet esası üzerine ayrıcalık için herhangi bir kıstas zikretmemiştir. Bu da kadın ile erkek ilişkileri konusunda yapılacak bir ayırım; mesela, 1946 yılında Irak'ta çıkan seçim kanunun 11 Sayılı kanunun, (2. maddesinde), “zikredilen ve yirmi yaşını dolduran her Irak'lı,(seçim listelerinde adı kayıtlı olmasa bile) seçmen olarak kabul edilir... “ Ama bundan bayan Irak'lılar kadınlar istisna edilmiştir.¹³⁸ Çünkü 1925 Irak Anayasası dikkatli okursa hiçbir maddede kadınlar hakkında genel bir ifade ememektedir. Yalnız 1925 Irak Anayasasının (8. maddesinde) genel bir ifadeyle erkekle kadının eşitliklerinden bahsetmektedir. 1982 Türk Anayasasının (10. maddesine) çok yaklaşmıştır: Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce,, eşit haklara sahiptir.¹³⁹

2.3.2. Siyasî , Medeni Haklarda, Ödevlerde ve Külfetlerde Eşitlik

1925 Irak Anayasasının (18. maddesi) ; “Irak'lılar, medeni ve siyasî haklardan faydalanmada ve üzerlerindeki, genel ödev ve mükellfiyetlerde(asıl,dil ve din) sebebi ile eşittirler. Genel sivil görevler olsun askeri görevler olsun, yalnız onlara bu görev ve sorumluluklar verilir. Yabancılar kanunun müstesna kıldığı haller hariç bu görevler verilemez.

2.3.2.1. Siyasî ve Medeni Haklarda Eşitlik

Bu hak ve özgürlükler, siyasi iktidarının katılımını gerçekleştiren hak ve özgürlüktür. Kanaatımca bu tüm hak ve özgürlükler için bir sigortadır. Vatandaşlar bu hakkı iyi ve bilinçli olarak kullanırsa, hiçbir siyasi iktidar, diğer

¹³⁸ Emin El ADALY, *Temel Hak ve Özgürlüklerin Özeti.*, a, g, e, s.78

¹³⁹ TUNÇ- BİLAL- YAVUZ, *Türk Anayasa Hukuku*, a, g, e s.63

özgürlükleri, kolay vatandaşlar aleyhine düzenleyemez. Aksi durumda bu hak kullanılırsa siyasi iktidarlar vatandaşın elinden diğer özgürlüklerini de alabilirler. Katılma hakkı da denilen bu hak ve özgürlükler, anayasalarda siyasi ve ödevler başlığı altında toplanmaktadır.¹⁴⁰

Medeni haklardan maksat; doğal hukuktan doğan ve birey için tespit edilen haklardır.¹⁴¹ Bazan da bütün mülk, sözleşme, çalışma hakkı sağlık ve öğrenim hakları...” bunlardan kastedilir.¹⁴² Bunun gibi birey haklarından bir gurubun üzerine bu mefhumun münhasır kılınması mümkündür ve şunları içermektedir: 1- Güvenlik hakkı. 2- Konut dokunulmazlığı. 3- Haberleşmenin gizliliği. 4- Seyahat ve Yerleşme özgürlüğü. Bunun gibi medeni hak kavramlarının kullanılması mümkündür. Şahsi özgürlüklerin, fikir ve inanç özgürlüğü, düşünceyi açıklama ve toplanma özgürlüğü (müradifini-eş anlamlısını- kullanma) gibi.¹⁴³ şunu söyleyebilirizki, o bütün hakları içine alır. Çünkü o, siyasî hakların çerçevesinden çıkıyor. Ondan “Hükümet işlerinin idaresinde; vatan evladının iştirakini içeren haklar.” kastedilir. Ancak, kanunun ön gördüğü yaşa gelmeyenler bundan müstesnadır veya kanunen ilgili ehliyet sahiplerinden.”¹⁴⁴ Bazı zamanlar mümkün olduğu, bu hakların kadınlar tarafından kullanılması mümkündür. İşte buradan bu haklarla medeni haklar arasındaki farklar ortaya çıkıyor. Çünkü sonuncusu bütün milletin bireyleri ömürlerine, cinslerine ve ehliyetsizliklerine bakılmaksızın ondan faydalanır.¹⁴⁵ Halkın haklarının düzenlendiği bir çok yerlerde Medeni hukukta eşitlik kavramına Anayasa, vurgu yapmıştır. Misal olarak 1925 Irak Anayasanın (7. madde) “Kişi özgürlük, bütün Irak sakinleri için tecavüzlerden korunmuştur...” Bunun gibi (12. madde) “İrak’lılar için görüşaçıklama ve yayın hakkı vardır...” hükmüne yer vermiştir. (13. madde) de, bu eşitliği yine

¹⁴⁰ Attila ÖZER, **Anayasa Hukuku**, a, g, e, s. 95

¹⁴¹ Eysmen, **Anayasa Haklar**, a, g, e, s. 278.

¹⁴² Ata BEKİR, **İnsan Hakları ve Anayasa**, 2. Basım, Bağdat, Rabita Matbaası, 1954, s. 125.

¹⁴³ Enver Ahmet RESLAN, **Bireysel fikir ile sosyalist fikir arasında Demokrasi**. Arap Kalkınma Evi, 1971, s. 235.

¹⁴⁴ Suphi MAHMASANİ, **İnsan hakları erkânı, İslam Şeriatı ve çağdaş kanunlar arasında mukayeseli bir araştırma**, 1. B, Beyrut, Mollalar için İlim diyarı, 1979 s.77.

¹⁴⁵ CEMİL, **Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareket.....**, a, g, e, s.28.

teyit etmiş ve ülkenin bütün sakinlerine tam bir inanç özgürlüğü ve ibadet şiarlarını yerine getirme özgürlüğü garanti edilmiştir”

Siyasî haklara gelince, kadınların, 1946 yılı 11 Sayılı seçim kanunu gereğince seçme haklarından nasıl mahrum edildiklerini görüyoruz. O bununla, 24.10.1924 te çıkan seçim kanununun attığı adımları izlediler. Bu kanunun 3.maddesinde, “Seçim sicillerinde adı kayıtlı bütün Irak’lılar ve 10. maddede belirlendiği gibi seçmen kabul edilir...” Ama (10. madde) ise komisyonun, yirmi yaşını bitirmiş bütün Irak’lı erkeklerin isimlerinin tescilini hükme bağlamıştır” Bizzat bu bütün kadınları seçim hakkından mahrum etmiştir. Yine Millet Meclisine aday olma hakkından, kadınları mahrum etmiştir. Çünkü, 1925 Irak Anayasasının, (42. maddesinde), “otuz yaşını tamamlamış bütün Irak’lılara, (30. maddede) belirtilen engelleri yoksa, Millet Vekili seçilebilir...” hükmüne yer vermiştir.

2.3.2.2. Genel Ödev ve Mükellefiyetlerde Eşitlik

Hukutaki bu eşitlikten kamu görevlerde ve ödevlerde eşitlik kavramı sonucu çıkmaktadır. Bu ödevlerden de vergi ve rüsumun ödenmesi ve askerlik hizmetinin yerine getirilmesi yükümlülüğü anlaşılır.

2.3.2.2.1. Vergi Ödemede Eşitlik(Vergi Ödevi)

Vergilerin ve rüsumun, konumuzla ilgili olan bizzat eşitlik kavramına uyum yapmasına rağmen, ancak orada aralarında belirli bir ihtilaf vardır. Vergi “Devlete nakdi bir meblağ verme yükümlülüğünden” ibarettir. Bu yükümlülüğü de bireylerin geliri ile mallarından bir miktarının kesilmesi için

devlet koyar. Kanun ve tüzükleri uygulamak suretiyle devlet tahsil eder...¹⁴⁶
Ama rüsuma gelince, maldan alınan belirli bir meblağ olup bireyler onu belirli bir hizmet mukabilinde onu ödemekle yükümlü olurlar. Gerçekten ikisinin arasındaki farkı gösteren kıstas hizmet ve menfaattir. Çünkü şahıs, vergisini ödeme karşılığında belirli bir hizmet almaz. Halbuki rüsum ise belirli bir hizmet mukabilinde ödenir. İki esaslı görüş daha vardırki, vergileri tanzim ederken müracaat edilmesi gerekir: Bunlar; vergilerin kanuniliği ve vergilerde eşitlik prensibidir.¹⁴⁷

Vergilerdeki eşitlik kavramı,”genelliği ve malı verecek olanın gücüne göre ödemede bulunması,” burada eşitlikten maksat; herkesin malından bir meblağın talep edilmesi değildir. Çünkü eşitlik; mükellefler arasında (güçlerine göre) ayırım yapılmasını gerektirir ve bu ayrıcalık, belirli görüşlere istinat eder. Irak’ta vergi kanunlarına müracaat edildiğinde, bize Irak projesinin; bu ilkeye çok önem vermediği anlaşılmış olmaktadır.¹⁴⁸

1982 Türk Anayasasının (73. maddesinde): “herkes kamu giderlerini karşılama üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür...” bu hak da siyasi ve ödevler bölümünde düzenlenmiştir, görülüyor ki, 1925 Irak Anayasasıyla 1982 Türk Anayasamıza çok yaklaşmıştır¹⁴⁹

1923 yılında çıkarılan Emlak Vergisi Kanunu, ziraî emlakın, vergiye tabi olmasını istisna etmiştir. Çünkü vergiye tabi emlakı belirlemiştir. 3.maddede ziraî emlakın zikri geçmemektedir. Nitekim 1927 yılı 35 Sayılı emlak vergisi kanunu aynı metot üzerinde yürümüştür. Ama 1927de çıkarılan 52 Sayılı gelir vergisi kanunu ise ziraî geliri açıkça gelir vergisi kanununa tabi olmaktan affetmiş ve (8. maddede) şöyle bir hüküm getirmiştir: “Aşağıdakiler, vergiden muaf tutulacaktır:

¹⁴⁶ Mahmut Zeki SALİM, **Gelirler üzerindeki genel vergiler için kanuni statüler, Kanuni ve anayasal ilkelerin şerhi**, C. 1. Dar-ül Fikr-ül Harbi, Mısır İtimat Matbaası, 1954, s. 3.

¹⁴⁷ Burada söz, sadece eşitlik görüşü üzerine olacak, Ama vergilerin kanuniliği ise başka bir yerde bahsedilecektir

¹⁴⁸ Abd-ül Kerim Sadi BERKAT, **Vergi Sistemleri, Teori ve Uygulama**, Beyrut, Mekavi Kitaplığı Tevziatı, 1977 s.38

¹⁴⁹ Kemal GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 7. baskı ,Ekin Yayın Basım Dağıtım, Bursa-Ağustos, s.187

2.3.2.2.2. Ziraî gelirler

Gerçekte ziraî gelirin, gelir vergisinden maf tutulması feodal zenginlerin lehinedir.(vergi toplayanların) Hatta kanun koyucu kamu oyunun baskısı altında 1956 tarih ve 85 Sayılı gelir vergisi kanunu gereğince belirli bir nispette(ziraî arazinin kira bedeli üzerine) vergi koymaya mecbur olunca, bu cüz'i nispet geldi. O da %10u geçmez.¹⁵⁰

Arazi sahiplerinin ziraî üreticinin üzerinden tüketiciye gelir vergisi yükünün naklinde, başarılı olmuşlardır. Çünkü (12. madde) tüketim rüsumu alınmasına ilişkin 1931 yılında çıkarılan 83 Sayılı kanununun (12. maddesi), ziraî ürünlerden rüsum alınmasına hükmetmiştir. “Bununla tüketim vergisi ödeyen şahıslar, yetkili kılınır... satılanların gelirinden, bu kanunun hükme bağladığı tüketim vergisini keserler. Onlar bu kanun gereğince meblağlardan kestiklerinden masumdurlar, sorumlu olmazlar.” Hükmü bulunmaktadır.¹⁵¹

Rüsum hakkında Devletin şahıslara, sunduğu belirli hizmetler karşılığı alındığını söylemiştik. Burdan hareketle, Hükümetin belirli rüsumu veya dolaylı vergileri ziraî alanda gerçekleştirdiği projeler karşılığında yürürlüğe koyması su süzme ve temizleme, barajlar ve depolama gibi. Özellikle, bu projelerin faydası, ziraatçılardan daha çok arazi sahiplerine dönüktür.¹⁵² ancak Hükümet, “bu gibi tedbirleri almaktan, feodal arazi sahiplerinin nüfuzu sebebiyle aciz kalmıştır. Mülk sahipleri için vergi siyasetinde en açık hatalar, Meclis Komisyonlarından birinin zikrettiği, 1953 yılı “Zengin tabakalar, Devlete vergi vermekte hissedar olmaz verilmemektedir “¹⁵³

¹⁵⁰ 12. madde, “ vergiler; mükellefin üzerine, her sene için takdiri olarak, gelen mikyasa göre mecburi kılınır: ... 2- Mukim olanın den olan gelirinden arazi kirası bedellerinden %10.

¹⁵¹ İzdihar ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler**..., s.62

¹⁵² Hikmet Abdülkerim El-HARİS, Vergi siyaseti ve Irak'ta vergi sistemi, (Mısır, El-Kahire, Dar Vehvelan, Basın ve yazı aletleri, 1973, s.59

¹⁵³ CEMİL, **Arap Ülkelerinde İnsan Hakları**....., a, g, e, s.48

2.3.2.2.3. Askerlik Hizmetinde Eşitlik

Askerlik yükümlülüğünde eşitlik yalnız görünüşteki bir eşitlik değildir. 1925 Irak Anayasası buna yazılı olarak düzenlemiştir. 1934 Yılı 19 Sayılı Milli savunma kanunu (5. maddesinde) “Mükellef, eğer (30) dinar miktarında nakdi bedel öderse ilim hizmetinden affedilir...” hükmüne yer vermiştir.¹⁵⁴

O takdirde, bir ayrıcalık vardır. Onun esası, mükellefin mali gücüdür. Eğer maaş seviyesini dikkate alırsak¹⁵⁵ o zaman bize, o meblağı ödemekten çoğu kimsenin aciz kalacağı, bizim için açıklığa kavuşmuş olur. Ama 1938 yılı 40 Sayılı Milli savunma kanunu, bu meblağın daha da artırılması ile altıncı madde gereğince (50) Dinara çıkarılmasına yönelmiştir.

2.3.2.2.4. Kamu Görevi Almakta Eşitlik

1925 Irak Anayasasının bu ilkeyi (18. madde) de tekit etmiştir ki bu madde, “Irak’lılar; medeni ve siyasetî haklardan faydalanmakta, eşittirler... ve sivil olsun, askeri olsun görevler yalnız onlara tevdi edilir...” Bu yönden, genel görevlerin üstlenilmesi asıl, dil ve din esası üzerine ayrıcalık olmaksızın eşitlik esası üzerine olmaz. Lakin ayrıcalığın yaş, cinsiyet ve ilmi yeterlilik üzere yapılması caizdir. Açıkça, görev almalarda eşitlik ilkesinin garantisi için belirli malzemeleri temin etmekle bu eşitliği gerçekçi bir eşitlik haline getirebiliriz.¹⁵⁶

¹⁵⁴ MAHMASANİ, *İnsan hakları erkanı, İslam Şeriatı ve çağdaş kanunlar arasında mukayeseli bir araştırma*, a, g, e, s. 297.

¹⁵⁵ O zamanlar geçim seviyesinin düşmesinin delilleri, maaş ve ücret seviyelerinin düşmesi, misal olarak, ilk öğretim mezunlarının ilk defa aylık sekiz dinar üzerinde atanmasının caiz olmaması, ama orta öğretim veya ona denk olan okul mezunlarının, aylık on iki dinardan fazla maaşla atanmaları caiz değildir. Ama dört yıllık fakülte mezunları maaşları ise 21 dinarın üzerinde atanmaları caiz olmaz. 1939 tarih ve 64 Sayılı Medeni hizmet kanununun 7. maddesi.

¹⁵⁶ İzzihar ABDÜLKERİM, *Temel Hak ve Özgürlükler...* s.88

Bu eşitlik geçekçi bir hale getirilmiş olacaktır. Eğitimin yaygınlaştırılması, ve herkesin bu haktan faydalanması. Çünkü, vazifeler için gerekli beceri ve ehliyeti kazanmak için eğitime ihtiyaç vardır. Herkesin bu fırsattan faydalanması gerekir. Bu eşitliği garanti eden en önemli vesileler, görevlileri yarışma yolu ile seçmektir. Çünkü bu ilke araçların tavassut¹⁵⁷ ilişkilerine meydan vermemesidir. 1939 yılı 64 Sayılı hizmet kanununun (6. maddenin, A, fıkrası) “İlk defa görev talep eden, memurları seçme komisyonu önünde sınavı geçmesi şarttır....” Hükmünü düzenlemiştir. Ancak (B) fıkrası, yüksek okul diplomasını hamil olanlar ile mesleki belgesi olanlar mutlak olarak, sınava tabi olmaktan istisna edilmiştir. 1940 Yılı, 32 Sayılı, memurların seçilme tüzüğü(bu komisyonların oluşturulma yollarını ve uygulama uslubunu açıklamak için) çıkarılmıştır.

2.4. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

Kişi özgürlüğü ve güvenliği, insanın vücut ve hareket serbestisine sahip olması demektir. Bu özgürlüğe sahip olan kişi istediği hareketi yapabilir, istediği gibi de dolaşabilir, örneğin polisin bir kişiyi yakalaması, buna da Türk Anayasanın 19uncu maddesinin ilk fıkrasında: “ herkes, kişi özgürlüğü ve güvenliğine sahiptir.”¹⁵⁸

Bu Özgürlük kavramı şöyle özetlenebiliriz: “İnsanın varlığı ve şerefi tecavüzden korunmuştur.”¹⁵⁹ Bu yönden bütün bu varlık ve şerefe dokunan her şeyin menedilmesi gerekir.¹⁶⁰ 1925 ırak Anayasası bu Özgürlüğü teyit etmiş ve (7. maddede), “Kişi Özgürlüğün, bütün vatandaşlar için, her türlü taarruz ve müdahaleden korunmuştur. Hiç bir kimse kanun gereği olmaksızın

¹⁵⁷ Levran BİLÂN , **Genel Görevler**, Çev, Antuvan Abde, 1. basım, Beyrut, Lübnan, Uveydat Yayınları, 1973, s. 49

¹⁵⁸ GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, a, g, e, s.175

¹⁵⁹ Abdülhakim HASAN, **Temel Hak ve Özgürlükler**, a, g, e s. 93.

¹⁶⁰ Edmon Ribat, **Anayasada Aracılık, Devletteki Kanuni Teöriler ve Hükmü**, 2.c, Darül ilim Yayınevi, Bayrut, 1970s. 22

tutuklanamaz, yakalanamaz, takip edilemez, meskenini değiştirmeye zorlanamaz kayıt veya şartlara maruz bırakılamaz, silahlı kuvvetlerde hizmete mecbur edilemez. İşkenceye tabi tutuklama ve vatandaşların sürgüne gönderilmesi, kesinlikle yasaktır. Bu maddenin çözüme ulaştırdığı sorunlar şunlardır. Bu hakkı ve sınırlarını anlama cezayla ilgili kanunları ve bunlara ilaveten anayasa hükümlerini incelemekten mümkün olmaz. 1925 Irak Anayasa bu hakkın garantiye alınması için bazı ilkeleri belirlemesi ile beraber, kanun gereği olmaksızın şahısları yakalamamak, tutuklamama veya takibata uğramamaları ¹⁶¹ancak, bu hakkı garanti edecek diğer başka ilkelerden gafil olmuştur. Bu ilkelerden “ İlkesiz ve kanunsuz suç ve ceza olmaz” “sanık, suçu ispatlanmadan masumdur.” Yine “cinayetle ilgili kanunlar geçmişe yürümez.” İlkeleri gibi. Kanun koyucu, 1923 yılı Mısır anayasasını örnek alma gücüne sahipti. Ki bu anayasa altıncı maddesinde, “Kanunsuz suç ve ceza olmaz. Yine suçu düzenleyen kanunun yürürlüğünden sonra işlenen suçlara ancak ceza verilebilmektedir.” Bir kimsenin kanun gereği olmaksızın yakalanması, tutuklanması, takip edilmesi, konutunu değiştirmeye

¹⁶¹ Bağdat ceza muhakemeleri kanunu, 24. maddesinde yakalama hallerini belirlemiştir. Çünkü bu madde, “Bütün subaylar, polisler, umumi zabıta veya muhtarlar veya şeyhler, aşağıda açıklanan şahısları yakalayabilir: 1-A) 27. madde gereğince, Yanında tutuklama emri bulunan her şahsın veya Hakim’in veya (muhakke: tahkik eden) in yakalama emri verdiği kimseler.

B- Makul sebeplerden dolayı cezaya tabi (ağır işler yaptırmakla veya üç seneden fazla hapis yatmayı gerektiren veya daha ağır bir cezaya tabi) bir suçu işlediği zannedilen her şahıs, yakalanabilir.

D- Huzurunda, cezaya tabi bir suç işlenen (altı aydan fazla cezayı gerektiren veya daha ağır bir cezaya tabi olan veya böyle bir suça karışmış olana tanık olan) her şahıs; makul sebeplerden dolayı hırsızlık yaptığını zannettiği veya elinde çalınmış eşya bulunan veya hile suçu işleyen veya hile yapan veya ağır eziyet yapanlar tutuklanabilir.

V- Polis zabıtasına veya umumi muhafıza (vazifelerini yaparken) karşı çıkan veya kanun gereği yakalandıktan sonra onlardan kaçan veya kaçmaya girişirse, tutuklanabilir. İlaveten – Umumi yerlerde, açıkça sarhoş ve perişan bir vaziyette bulunan veya kendine yardım edemeyecek şekilde sekir halinde bulunan veya Bağdadi ceza kanununun 251. maddesine muhalif olarak başkasını tehdit eden veya bu kanunun 255. maddesine aykırı olarak başkasına küfredenler.” Tutuklanabilir. Tadil edilen Bağdadi ceza kanununun ve 1919 yılı Bağdadi ceza muhakemeleri usulü kanunu ilaveten bunu açıklamıştır.

H- Mevzuata aykırı olarak silah taşıyanlar.

V- Makul sebeplerden dolayı başka bir suç işlediği zannedilen her şahıs ve belirli bir ikamet yeri olmayan veya adını soyadını geröek dışı beyan eden veya adaletin elinden kaçması muhtemel olanlar, tutuklanırlar.

Z- Umumi yerlerde ihtiyatla davranıp kendini saklamak isteyen ve şüphe çekecek durumlarda bulunan her şahıs ve geçim için açık bir vasıta veya vesileye sahip olmayan ve kendi hakkında tafsilatlı bilgi veremiyen kimseler.

mecbur edilmesi yasaktır. Kanun gereği olmadan, şahsın askerlik hizmetine tabi tutulması yasaktır. İşkence ve Irak dışına sürgün kesin olarak yasaktır.

2. 4.1. Yaşama Hakkı ve Vücut Dokunulmazlığı

Yaşama hakkı en temel haktır. Bu hak bağımsız bir insan hakkı olmasının yanında, aynı zamanda bütün diğer insan haklarının da varlık şartıdır. Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi uyarınca kurulmuş olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin bir "Genel Yorum"unda belirtildiği gibi, yaşama hakkı "ulusun yaşamını tehdit eden kamusal tehlike halinde bile aykırı önlem (sapma önlemi) alınamayacak olan üstün bir haktır." Yaşama hakkı Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden bu yana, evrensel olarak tanınan insan haklarının başında gelmektedir.¹⁶²

Yaşama hakkı, ancak kişinin hayatına son verme (öldürme) eylemiyle ihlal edilebilir. Bundan dolayı, ölümle sonuçlanmayan haksız kamusal güç veya şiddet kullanımı da insan haklarına aykırı olmakla beraber, böyle bir eylem yaşama hakkına değil, duruma göre işkence ve kötü muamele yasağına veya kişi dokunulmazlığına bir saldırı teşkil eder. Bununla beraber, yaşama hakkını, bir kamu otoritesi tarafından veya onun izniyle kişinin hayatına son verilememesinden daha kapsamlı olarak anlamlandıranlar da vardır. Buna göre, yaşama hakkı, ayrıca, "yaşama yönelik tehlike ve risklere karşı yine kamusal otoriteler tarafından korunmayı da içermektedir."¹⁶³

1925 Irak Anayasasının (7. maddesinin) yerleri tamamen haklardan iki nevi etrafında döndüğü düşünülür. Birincisi yaşam hakkı ve vücut dokunulmazlığı, ikincisi, seyahat ve yerleşme özgürlüğü.

¹⁶² Mehmet Semih GEMALMAZ, **Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı**, İstanbul, 2002, İstanbul Barosu Yayınları, s. 38

¹⁶³ İbrahim KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi Ankara 2002, s. 272

Yaşam hakkı, insanlar için doğal haklardandır. Fransız İnsan Hakları Beyannamesi “ Bütün insan topluluklarının amacı insanların doğal ve temel haklarının korunmasıdır. Bu haklar zaman ne kadar ilerlerse ilerlesin ortadan kalkmaz. Bunlar da özgürlük, mülkiyet, şahsi güven ve huzurdur...”

İngiliz kanunu (Elhiybiyskurs) Habeas Corpus Act 1679 yılında çıkarılan ilk kanun olarak kabul edilir. Bu hak İngilizlerin bedeni güvenlik haklarını içermektedir. Tutuklamada, hapsedilmede ve yargılanmada bu hakkı ince şartlara bağlamıştır.

Görüşüme göre, bu iki özgürlük, ihlal edilmiş bulunmaktadır. Şüphesizdirki, “İnsanın kırbaçlanması” işkence mefhumu içine girmektedir. Kanun-u Esassi, işkenceyi kesin olarak yasaklamakla beraber, 1928 yılı 13 Sayılı talimatın buna izin verdiği görüşündeyim. Çünkü, birinci maddesi, “ Eğer okul öğrencilerinden, on sekiz yaşını bitirmemiş birisi, kanunsuz bir toplantıya katılır veya genel barışı başka bir şekilde bozma endişesi varsa, tıbbi muayeneden sonra, 25 adet kırbacı geçmeyecek şekilde kırbaç ile cezalandırılması caiz olur.” Bu talimatı protesto etmek için(özgürlüklere baskı yapıldığı düşüncesi ile) genel halk oyu ayaklandı.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Bu talimatı14 Sayılı talimat izledi. Bu talimat veya kararname ile İç İşleri Bakanına, iki seneyi geçmeyecek şekilde (eğer bu şahıs Bağdadi ceza kanunun 13.bölümde hükmolunan suça teşvik ettiğinin sabit olması ve bu suça iştirak ettiğinin belirtilerinin çoğalmasi halinde) polis kontrolü altına alma yetkisini verdi. Bu iki kararnameye çok şiddetli tenkitler yöneldi. Özellikle, İçişleri Bakanına gözetim altına alma yetkisi veren kararname..” Çünkü bu yetki Anayasanın verdiği şahsi özgürlüğe saygı kavramına aykırı idi. Buna benzer kararnamelerin çıkarılması, ülkeyi sıkı yönetim idaresi altına alıyordu.” (28 şubat 1928) tarihli zaman gazetesine bak.Millet Meclisi üyeleri bu iki kararnameye karşı çıktıkları gibi ve Millet Vekili Naib Reşit Ali Geylani’nin muhalefesinde görüldüğü gibi kastettiğimiz kararname, şimdiki Bakanlıklar için çok açık bir hata sayılır ve silinmeyecek bir lekedir. 8/Temmuz/1928 tarihliIrak Kalkınma gazetesı. Naib Yasin Haşimi’nin muhalefesinde geldiği gibi, bize vacip olan bu kararnameleri(bir daha çıkmayacak şekilde reddetmemiz ve hiçbir kimse ülkenin hakları ile oynamasın. 9 Temmuz 1928 tarihli Irak Kalkınma gazetesine .

2. 4. 2. Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü

Yerleşme Özgürlüğü, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını kurmaktır. Seyahat Özgürlüğü ise, sadece suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemektedir. Buna da Türk Anayasasının (23. maddesi) sınırlanmasıyla açıklamıştır.¹⁶⁵

Yaşama hakkına ilaveten, bu maddeden (Irak Anayasasının 7. maddesi) fayda bulmak mümkündür. Çünkü, hareket özgürlüğü veya seyahat özgürlüğü garantisi bunu gerektirir. Zira bu madde, "kişinin herhangi bir kayıt ve şartlara maruz bırakılması yasaktır." Hükmü, bölge içinde ve dışında seyahat ve taşınma özgürlüğünü kastetmektedir. Bazıları, seyahat izninin, ülke dışına taşınma özgürlüğü için bir kayıt olduğu görüşünü taşıyorlar. Çünkü, şahıs için ülkeyi terk etme ve geri dönmek için "Devlet içinde idari makamlardan seyahat için izin alma ve izin verilmesi için kayıt veya şartlar koyma, çoğu zaman bu iki hakkın kullanılmasını tatile (etkisizliğe) uğratar. Bu denli tatil, idarenin sahip olduğu yetki ile ne zamana kadar pasaport verileceği veya talep edenden gizleneceği kıyas edilmelidir.¹⁶⁶ 1932 yılında çıkarılan (Pasaport) Kanunu, pasaportların veriliş şeklini düzenlemiştir. Birinci maddede pasaportun, "Devletin kendi vatandaşlarına dış ülkelere gitmek için verilen bir belgedir. Pasaport; tabiiyetlerini, kimliklerini açıklar. Devlet yetkililerine ve yabancı yetkililere talepte bulunmayı, hamiline yardımda bulunmayı ve kendisinin himaye ve gözetilmesini içerir." Bu kanun, Irak'tan talep edenlere pasaport vermeyi asıl kabul etmektedir. Talep edenden pasaportun saklanması veya verilmemesi istisnadır. Bu kanunun 8. maddesi, pasaport vermemeyi gerektiren halleri belirlemiştir. Bu haller de şunlardır:

1-Adalet lehine olan bir sebepten kaynaklanan zorunlu hallerde.

2-Veya istisnai (olağan üstü) sebepler için.

¹⁶⁵ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*....., a, g, e, s.178

¹⁶⁶ CEMİL, *İnsan Hakları ve Ceza Kanunu*....., a, g, e, s.82

3-Bir şahsın Irak'tan çıkmasının engellenmesi için mahkemeden çıkarılan bir karar veya şahsın bir suçla itham edilmesi ve Irak'tan çıkışının savcı veya tahkik elemanı tarafından engellenmesinin istenmesi gerekir. Ama oturma özgürlüğü amacı ile önceki maddede ibaresinde bazı muğlak şeyler vardır. O da “mesken değiştirme ibarettir. Bu muğlak (kapalı) ibare, kapalılığı ile beraber, (7. madde) münakaşa edilirken kurucu meclis üyeleri ile karşılaşmıştır. Bazı üyelerin zihinleri meskenin değiştirilmesine yöneldiği zaman, yani hapis cezasının herhangi bir kişiye yargı kararının infazı için gelmesi.¹⁶⁷ Gerçekte ise bu uygulama, meskenini seçmesinde bu uygulama kanun gereği olduğu sürece kişinin özgürlüğüne bir haksızlığı içermemektedir. Bundan maksat ise herhangi bir şahsın genel menfaatlarla ilgisi olmayan sebeplerden dolayı meskenini değiştirmeye zorlanmasıdır. Önce, herhangi bir kanuna dayanmalı ve 1925 Irak Anayasasının çıkışından üç sene sonra bazı yazarların düşündüğü gibi bu maddede gelen bütün özgürlüklerin, herhangi bir kanunla iki mutlak özgürlüğün istisnası ile kayıt altına alınması mümkündür. Bu ikisi de işkence yapılmaması ve sürgün uygulanmamasıdır.¹⁶⁸

1925 Irak Anayasasının, Iraklıların sürülmesini kesin olarak yasakladıktan sonra, fakat akabinde bunu önleyen sebep ortadan kalktıktan sonra bir talimat çıktığı buna izin verdi. O da şahsın Irak'lı olması hususu idi. Bundan dolayı 1933 yılında çıkan 62 Sayılı vatandaşlığı düşürme kararnamesi, İçişleri Bakanına 2.madde gereğince Irak vatandaşlığı kendisinden birinci madde gereğince düşürülen kişinin Irak dışına sürülmesi yetkisi verildi. Bunu gerektiren gerekçelerin takdiri de İçişleri Bakanlığına verilmişti. İşte burada bir vatandaşın tabiiyet hakkının düşürülmesinin tehlikesinin nereye kadar uzandığını bize açıkça göstermektedir. Aynı şekilde 1954 yılında çıkarılan 17 Sayılı Irak vatandaşlık kanununun zeylinin(eki) talimatının Vatandaşlık Kanunun (2. maddesi) gereğince dâhiliye vekiline kendisinden Irak vatandaşlığı düşürülen kimsenin tutuklanması yetkisini Bakanlar Kurulunun bununla ilgili Kararının hemen akabinde vermiştir ve uzaklaştırılması

¹⁶⁷ Kurucu Meclis Münakaşaları, s. 490 – 491 – 492.

¹⁶⁸ Hober, **Genel Görevler...**, a, g, e, s.43

gerçekleştirilinceye kadar onu muhafaza etmek gereğine riayat etmektir.” Bu talimat, her şeyden önce vatandaşın hakkı üzerine tabiiyeti konusunda evvelce söylediğimiz gibi kurulmuş bir baskı sayılır.ikinci olarak da vatandaşın şahsi özgürlüğü üzerinde de baskıdır. Bu da içişler Bakanına (vatandaşlığı alınan) kişinin tutuklanmasına müsamaha edilmesiyle meydana gelir. Bu durum, Bağdadi Ceza muhakemeleri usulü kanununda zikredilmemiştir. Hatta eğer biz bu uygulamayı başka uygulamalarla kıyaslayabilseydik, şahsi özgürlük üzerine bir kayıt olarak düşünülecekti. Yakalama, tutuklama gibi.. Çünkü bu durum,(icra organından değil) yargı organlarından çıkan özel bir emri gerektirecekti.

2.5. Konut Dokunulmazlığı

1925 Irak Anayasasının (8. maddesinde) “konutlar, her türlü taarruzdan korunmuştur. Konut içine girmeye, içinde arama yapmaya ancak, kanunun belirlediği metot ve hallerde olabilir. Bundan maksat, kişi için evinde huzurun sağlanmasıdır. Belirli haller hariç, evine zorla girilemez. Mesela tehlikeli haller gibi, Nitekim bundan maksat, şahısları kendi evinde **tecessüs** etmketen sakındırmak içindir. Bunun gibi herhangi bir kimsenin evine, kanuni bir izin olmadan girilemez. Teftiş arama) ve **tevkif** (tutuklama)halleri gibi, Irak kanununa nisbeten, herhangi bir evin denetlenmesi özel bir makamdan(ki o da mahkemelerdir ve tahkik elemanlarıdır) 15 Kasım 1918 tarihinde çıkan Bağdadi Ceza Muhakemeleri usulü kanununun 66.maddesine göre bir teftiş izni almaya ihtiyaç gösterir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Dikkat Edilirse ev Mahremiyeti, Irak Vatandaşlarından Ziyade Yabancıların ev mahremiyeti söz konusuydu. 1924 yılında Irak ve Britanya arasında imzalanan adliye anlaşmasının 2. Maddesinde yer alan 7. Bent şunlar geçmektedir: (... Bağdat, Basra gibi İngiliz idaresi altında bölgelerde ilgili İngiliz hükümdarın iznini almadan hiçbir idare veya yargıya mensup olan hiçbir kimse yabancıların evlerine giremezler. İngiliz hükümdarı bulunmayan bölgelerde ise, bir polis yasal olarak arama izni almadan girebileceği yabancıların evleri için yine de en yakın İngiliz hükümdara başvurup izin almak mecburiyetindeydi.)bkz Hober buna şu yorumu yapmıştır: Bu istisna, Irakta ayrıcalıklar sistemini

Bununla birlikte, 1982 Türk Anayasasının (21. maddesi) ile karşılaştırma yaparsak, aynı şartlarla karşılaşacağız, “ kimsenin konutuna dokunamaz” suç işlenmenin önlenmesi bazı durumda bir kişinin konutuna girilmesi, konutunda arama yapılması, eşyalarına el konulması bazı şartlar gerekir: a- Milli güvenlik, kamu düzeni, b- Hakim kararı alınmalıdır, c- veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmaktadır.¹⁷⁰

2.6. Mülkiyet Hakkı

1925 Irak Anayasasının (10. maddesi) Şunları belirlemiştir:

1- mülkiyet hakkı korunmuştur. Yasanın belirlediği şekilde ve adaletli olarak bedelini ödemek şartıyla kamu yararı dışında hiçbir kimsenin mülkü veya malı elinden alınamaz.

2- zorunlu borçlandırma, malların veya taşınmazların icra ile haczedilmesi ve yasak olan malzemelere el konulması ancak kanun olur.

3- Ücretsiz çalıştırma(angarya), menkul ve gayrimakul mallara el koymak kesinlikle yasaktır.¹⁷¹ (10. madde), iç içe olan üç farklı hukuku birleştirmiştir. Bunlar:

uygulamama sonucunu doğurmuştur. Yabancılar, Osmanlı hükümdarları tarafından yapılan tutuklamalara karşı bazı dokunmazlıklara sahip olup Osmanlı mahkemelerinin ihtisas alanına ait bazı durumlardan istisna edilirlerdi.

¹⁷⁰ Kemal GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, a, g, e, s.177

¹⁷¹ 1943 yılında 10. Maddede yapılan değişiklikte, (mülk) kelimesine (mal) kelimesi ilave edilmiştir. Buna gerekçe olarak (mal) kelimesi bazı görüşlere göre (mülk) kelimesinden daha geniş bir anlam taşıdığı, (mal) kelimesinin ilave edilmesi de mülk edinme hukukunu korunmasını sağlamlaştırmak için düşünülmüştür.

2.6.1. Mülkiyet Hakkının Korunması

1925 Irak Anayasası koyucuları bu hakkı düzenlerken önlerinde bunu korumaktan başka bir yol yoktu. Çünkü Iraktaki ekonomik ve sosyal durum bu anlayışa mutlak bir anlam katıyordu ve 20. yüzyılın başlarında Irakta feodalizm mülkiyeti hâkimdi. İngilizler de Irak'a hâkimiyetleri sırasında bunu sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Bu hâkimiyeti destekleyecek feodal tabakasından ve İngilizlerin kalmasından ekonomik menfaat ve avantaj sağlayan büyük tüccarlardan başka kimse yoktu.¹⁷² Anayasa kamu yararına ve tazminat karşılığında bir kimsenin mülkü ve malı istimlâk edilebileceğini belirterek mülkiyet hakkını himaye altına aldığını vurgulamıştır. Dikkat edilirse kamu yararına mülkü istimlâk edilen kimseye adil bir tazminat ödenmesi, o zaman ki mülkiyet hakkının mutlak görüşüne uyum sağlamaktaydı. Bu görüşe göre mülkiyet, malik ile eşya arasındaki mülkiyet ilişkisinden başka bir şey değildir. Devletin kamu yararı adına müdahale etmesi, yabancı unsurun bu ilişkiyi haksız bir şekilde sıkıştırmasına sebep olur.¹⁷³ ve bu müdahaleden dolayı da bir tazminat ödemeyi gerektirmektedir. Bu tazminat, müdahaleden dolayı etkilenen mal sahibinin bütün zararını karşılamalıdır.¹⁷⁴ 1934 yılında 43 Sayılı, çıkan taşınmaz malların istimlâk kanunu, İstimlâk terimini mülke el koyma anlamında kullanmıştır. Bu Kanunun (1. maddesi): 1- İstimlâk kanun gereği adil bir tazminat karşılığında kamu yararına mülkü sahibinden almak şeklinde açıklanmıştır.

¹⁷² Derebeyiler toprakların büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Toprak sahiplerinin %2'si tarıma elverişli olan arazilerin %68'ine sahip, toprak sahiplerinin %92'si ise toplam tarım arazilerinin sadece % 32'sine sahip. *Abdulvehhap Matar EL DAHİRİ, **Tarım Reform Ekonomisi** (t1 Bağdat, Al Ani Matbaası, 1970) *Abdulrezzak Al HİGAGİ, **Arap Ülkelerindeki Toprak ve Tarımsal Reformun Hikâyesi**, (T 1, Dar Al keşşaf yayın evi) 1967. Sh. 415 Mukrem EL TALİBANİ, **Irak'ta Tarımın Köklü Reformu** Al Ahliye basım şirketi) 1969) : 1958- 1959 yılları arasında alanlarına göre tarım topraklarının dağıtımı tablo, sayı 1. , s.19.

¹⁷³ Kostantin Katzarof, **Kamulaştırma Teorisi**, Çev, Abbas AL SARRAF, Bağdat Al Ani matbaası 1972, s.300

¹⁷⁴ Mülkiyet hakkı ile ilgili Tüzel ve ferdi görüşü savunalar konuya şöyle yaklaşıyorlar: istimlâk veya bazı taşınmazlara geçici el koyma eyleminde, kamu yararının ferdi yarara üstün tutma söz konusu olmakta ve fertler Bundan zarar görmektedirler. Bundan dolayı şu anki ve önceki yasa tasarıları, malı istimlâk edilmiş ve ya mallarına el konulmuş kimselere idare tarafından verilecek adaletli tazminatı sağlayan bir takım garantileri Getirmiştir. bkz Hasan EL MİGAL, **Fıkhi ve Hukuki Olarak Kamu Yararına Yapılan İstimlak**, (t 1 dar al fikir matbaası) Bağdat, 1994 s.3

2.6.2. Zorunlu Borçlandırma, Mal, Gayrimenkul ve Müsadere Yasağı

2005 Irak Anayasası koyucuları, bu tür eylemleri özel mülkiyet hakkına tecavüz olarak saymışlar ve mutlaka kanuna uygun olarak yapılmasını ön görmüşlerdir. Zorunlu borçlandırma ile ilgili olarak, bazıları bunu sermayeye konan vergilerin tabiatına benzediğini görmektedir. Devlet bazen krizlerdeki mali kaynakların yetersizliği nedeniyle bu tür borçlandırmaya başvurabilmektedir. Bu durum belli yüzdelik faiz oranları içeren borçlanma senedi şeklinde olabilir. Burada borçlandırılan kimseler, bu tür senetleri satın almaya mecbur bırakılırlar.¹⁷⁵

Malların ve gayrimenkullerin icra ile haczedilmesi devlet tarafından yapılmaktadır. Örneğin, yargı ile tahsil edilmesi gereken alacaklar, yargı kararıyla icra işlemi uygulanarak mallara el konulabilir ya da vesayet altında olan kimselerin salahiyetini kaldırma şeklinde veya yargı kararıyla mülkiyet tasarruf hakkını sürekli ve geçici olarak yasaklama şeklinde olabilir.¹⁷⁶

Yasak mallara el koyma konusuna gelince, yasak mallara el konulması ve yöntemleri ile ilgili bilgileri öğrenmek için gümrük kanunları ve ilgili diğer yasalara başvurulabilir. Özet olarak el konulan mallar, devletin mülküne geçip sahibine geri dönmemektedir. Ayrıca bu durum gümrük yetkilileri tarafından el konulan yasak mallar için de söz konusudur.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Hober, **Genel Görevler...**, a, g, e, s. 47

¹⁷⁶ El Ivadi, BEDRİYA, **Temel Haklar ve Küvet Anayasası**, haliç yayınevi, Küvet, 1985, s:132

¹⁷⁷ Faruk HAMMAS, **İdari Çalışmalarına Rekabetler**, Hikme yayınevi, Bagdad, 1988, s62

2.6.3. Angarya, Menkul ve Gayrimenkul Mallara Genel Olarak El Koyma Yasaklığı

2.6.3.1. Ücretsiz (Karşılıksız) Çalıştırma, Angarya

2005 Irak Anayasasında Ücretsiz Çalışma (angarya) olarak yapılan zorunlu iş kast edilmektedir. Devlet, sel felaketi gibi olağan dışı ve belirli zaruretler dışında fertleri ücretsiz ve karşılıksız olarak çalıştıramaz. Bu durumlarda devlet fertleri kullanmak istese bile bunu kanunla düzenlemesi gerekmektedir. Her insan harcadığı çaba ve yaptığı iş karşılığında belli orandan ücret veya bedel alma hakkına sahiptir. Hiçbir kimse ücretsiz iş yapmaya zorlanamaz.

Karşılıksız çalışma konusuna bakıldığında iki farklı şekilde açıklanmıştır. Anayasa angaryayı tamamen yasaklamıştır. Bunu caiz gören herhangi bir kanun çıkarılırsa bu kanun anayasaya aykırı olacaktır. Irak'ta 1923 yılında çıkarılan sulama ve barajları denetleme ile ilgili yasanın (14. maddesine) başvurulduğunda ve daha sonra 1925 yılında değiştirilmiş ve şu şekilde olmuştur: kuruma ve sulama bakımı ile ilgili işlere önem verilmesi, su akarsu yataklarının temizlenmesi ve setlerin tamir edilmesi için liva yetkilisi, bu çaylardan faydalanan kimseleri bu işlerde ücretsiz olarak çalıştırabilir, bunun için mükellef olan kimselerin sulamadan sorumlu mühendis veya bakanlık yetkilisi tarafından istenen işçileri ayarlayıp göndermeleri gerekmektedir. Bu işlerde **kullanım** edilen işçilere yerel adetlerde bir ücret ödemeyi gerektiren durum dışında ücret ödenmez. Ücret ödenmesi durumunda, miktarı yetkili danışman ile sulamadan sorumlu mühendis tarafından belirlenmesi gerekmektedir. Aslında bu madde, anayasanın kesin olarak ücretsiz istihdamı yasaklayan (10. maddesinde) yer alan (3. fıkrasına) açık bir şekilde aykırıdır. Diğer taraftan sulama yasasının (14. maddesi) buna cevaz vermiştir. Belki de bu açık olan aykırılık, 1945 yılında çıkarılan sulama ve baraj kanunu uyarınca yukarıdaki maddenin iptaline ve daha sonra ücret

konusuna işaret eden maddenin değiştirilmesine veya iptaline sebep olmuştur. Dikkat edilirse bu düzenleme çok geç yapılmış yani ana yasaya aykırı olan bu madde 20 yıl uyguladıktan sonra olmuştur.¹⁷⁸

1925 Irak Anayasasının (10. maddesinin 3. fıkrası), angaryayı yasaklamış fakat bu madde zımnen ücretli çalıştırmaya izin vermektedir. Yani bedel karşılığında çalışma. Fakat zımnen kamu yararı ile ilgili ücretsiz olarak iş yaptırmak caiz midir? Bence bu mümkün değildir. Çünkü 1925 Irak Anayasasının (10. Maddenin 3. fıkrası) ücretsiz çalıştırmak, kesinlikle yasaktır. Kanunla mubah kılamayız. Bununla birlikte, iptal edilen Bağdat Ceza kanununun (119. maddesine) göre: bir kamu görevlisi, yasal olarak kamu yararı dışında ücretsiz olarak işçi çalıştırırsa, en fazla 3 yıl hapis cezasına çarptırılır. Ayrıca görevden alınarak haksız yere çalıştırdığı kişilerin ücretlerini ödemeye mahkûm edilir. Bu madde aslinde zikredilen amaç doğrultusunda ücretsiz çalıştırmaya işaret ediyor. Fakat anayasada bu mesele mutlak olarak yasaklanmıştır.¹⁷⁹

2.6.3.2. Menkul ve Gayrimenkul Mallara Genel Olarak El Konulması

Menkul veya gayrimenkul mallara el koymak, sonuca bağlı olarak bir ceza sayılır ve ancak kanunla uygulanır. Fakat anayasa el koymayı tamamen yasaklamıştır. Bu yasaklama özel mülkiyet hukukunu korumak için konmuştur.

¹⁷⁸ Raad, EL CEDDA **Irak Anayasalarında Yargılamalar**, Hikme yayınevi, Bagdad, 1998, S:43

¹⁷⁹ Raad El CEDDE, **Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri**, a, g, e s.46

2.7. Düşünce ve Kanaat Özgürlüğü

Herkes, düşünce ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. “Her ne sebep ve amaçla olursa olsun, kimse düşünce ve kanaatleri sebepleriyle kınanamaz, suçlanamaz” gördüğümüz gibi 1982 Türk Anayasası Düşünce ve Kanaat özgürlüğünü sınırsız bir şekilde tanımlamış.¹⁸⁰

Bir kişinin uygun bir üslupla ifade etme, görüş ve düşüncelerini anlatma gücüdür.¹⁸¹ Düşünce Özgürlüğü şunları kapsamaktadır.

2.7.1. Din, Vicdan ve İbadet Özgürlüğü

1925 Irak Anayasasının13. maddesi şunları belirtmiştir: İslam, devletin resmi dinidir. Irakta farklı mezheplere mensup insanlar dini şiar ve vecibeleri özgür bir şekilde yapma hakkına sahiptirler. Devlet, ülkede yaşayan bütün insanlara inanç özgürlüğü, geleneklerine göre ibadet etme hakkını genel düzeni ihlal etmemek ve genel adaba muhalefet etmemek şartıyla garanti altına almıştır.

1922 anlaşmasının (3. maddesi), yukarıdaki maddenin ana kaynağını teşkil etmiştir. Bu madde: herkese vicdan özgürlüğü ve genel düzen ile **adabi** ihlal etmemek şartıyla bütün ibadet şekillerini icra etme özgürlüğü sağlanması ön görülmektedir. Anayasa, farklı dinlerin dini merasim ve vecibeleri yapma özgürlüğünü ikrar etmeye özen göstermiştir. İnanç özgürlüğünü tanımak ikrar etmeyi gerektirir. Buna rağmen bu dini vecibeleri yerine getirirken bazı şartlara riayet etmek, adaba uygun hareket edip genel düzeni muhafaza etmek gereklidir. Bu özgürlük, anayasa metinleriyle desteklenmiştir. Müslüman olmayan Iraklı vatandaşlar dini inançları

¹⁸⁰ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s.179

¹⁸¹ Hasan MULHİM, *Temel Özgürlük Teorisinde Çalışmalar*, Cezayir Üniversitesi, İdari ve Hâkimlik Fakültesi s. 92.

yüzünden her hangi bir ayrımcılığa tabi tutulamazlar Irak Anayasasının (6. madde). Ayrıca ana yasa, onlara kendi özel dilleriyle eğitim yapan okul açma özgürlüğü vermiştir. (16. madde) Farklı taifelere kendi fertleri için yargılama görevini üstlenen ruhani meclisleri teşkil etme hakkını tanımıştır. 1925 Irak Anayasasının (78. maddesi) Ayrıca 1925 Irak anayasası, Hristiyan ve Yahudilere 37 maddede Ümmet meclisinde temsil hakkı vermiştir.¹⁸² Türk Anayasamızın (24. maddesinde) bu tür hakkın ne kadar yaklaşımlarını ifade edebiliriz: Herkes, vicdan, din inanç ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. Özetle Türk Anayasasında, dini inanç özgürlüğü sınırsız, ibadet özgürlüğü ise sınırlı bir özgürlüktür¹⁸³

2.7.2. Öğrenim Özgürlüğü ve Öğretim Hakkı

Kişinin yaşama etkin bir biçimde uyum sağlayabilmesi için gerekli genel bilgileri edinmesine ve mantık yürütme-hüküm verme yeteneklerini kazanmasına eğitim; toplumun okul ve benzeri türde örgütlenmiş kurumlarında yapılan eğitime ise öğrenim denir. Eğitim ayrıca bir kimsenin herhangi bir faaliyet alanında yetiştirilmesi, bu alanla ilgili ahlaki, kültürel, entelektüel ya da teknik bilgilerin bütünüdür. 1982 Türk Anayasasının (42. maddesi): Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz, ilköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.¹⁸⁴

Öğrenim Özgürlüğü ve Öğretim hakkı tek işaret edildiği yer 1925 Anayasanın (16. maddesinde) geçmiştir. Bu maddeye göre, ülkede bulunan farklı ırklar, kendi fertlerini eğitmek amacıyla özel dilleriyle eğitim yapan ve

¹⁸² Raad El CEDDE, *Irak anayasalarında Çalışmalar*, Hayrat yayınevi, Bagdad, 2001, s. 57

¹⁸³ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, a, g, e, s.178

¹⁸⁴ <http://www.ozeldemirkol.av.tr>, Eğitim ve Öğretim Hakkı, Erişim Tarihi.02. 02. 2010. yazar, Demir kol Hukuk Bürosu

yasanın belirlediği müfredata (Kavmiyetlere) uygun olarak okul kurma hakkına sahiptir.¹⁸⁵

(Taifeler)(Irk), kelimesi iki anlama gelmektedir: birinci anlam dini bir anlam taşıyarak farklı din ve mezhepler manasında kullanılmıştır. İkinci anlamı ise, farklı kavmiyetler kast edilmiştir. (taifeler) ifadesi zikredilen iki anlamda da kullanılabilir. Bu madde, halkın eğitim hakkından çok belirli taifelere tanınan eğitim hakkına daha çok önem vermektedir. Her taifeye özel okul açma hakkının verilmesi, toplumu birleştirmekten ziyade toplumu bölmeye vesile olmaktadır.

Öğrenimin önemine rağmen, anayasa koyucuları bu konuya işaret etmeyi ihmal etmişlerdir. Bu durumu genel olarak eğitim meselesine sergilenen tavra dayandırabiliriz. Çünkü eğitimin yaygınlaşması, toplumun kültür seviyesinin yükselmesine ve halktaki bilicinin artmasına sebep olmaktadır. Bu durum siyasî iktidarın tehlikeli bir duruma sokabilir. Bazı arap ülkelerin eğitim durumları Iraktakine benzer bir duruma sahipti ve eğitim hakkını düzenleme konusunda Irak'ı geçmişlerdir. Mesela Suriye'nin 1920 Anayasası eğitim hakkını üç maddede ele almıştır. (21. madde), öğretim ve eğitimin temeli, resmi ve özel okullarda bir olmalı ve Suriye'nin tüm bölgelerinde milli ilkelere uygun olarak icra edilmelidir. (22. madde) ise şunları ifade etmektedir: ilköğretim zorunlu olup resmi okullarda ücretsizdir. 23. Madde ise, ilgili yasalar dâhilinde özel okul açmak serbest olduğunu söylemektedir. Ayrıca Mısır'ın 1923 Anayasası bu hakkı (17.18. ve 19. maddelerde) düzenlemiştir.¹⁸⁶

Görüyoruz ki bu iki ülkenin anayasaları, sadece eğitim özgürlüğü ile yetinmemişlerdir. Aksine eğitimin genel okullarda zorunlu ve bedava olmasını ikrar edip ilke olarak benimsemişlerdir. Bu ilke çok önemli olup birçok modern anayasalarda benimsenmiştir.

¹⁸⁵ Abdülaziz SERHAN, **Devletler İnsan Haklarına Giriş**, İslam ve Arap Anayasalarında Karşılaştırmalar, 1. baskı, Kuveyt, 1980

¹⁸⁶ EL CEDDE, **Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri**, a, g, e s.49

Aslında, Irak'taki eğitimsel ve kültürel durumlar öğrenim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla önemsenmesi gerekiyordu. Özellikle, Osmanlı döneminde Irak'taki kültürel hareket, Suriye, Mısır ve Lübnan ülkelerindekinden daha geri durumdaydı.¹⁸⁷ 1850 yılına kadar şehirdeki öğrenim görmüş olanların oranı %0,5 idi. ve 1900 yılına kadar %5-%10'a kadar yükselmiştir.¹⁸⁸ Diyebiliriz ki Irak'ın (1900–1924) yılları arasındaki düzensizlik, İngilizlerin Bağda'da girişleri ve siyasî kargaşa ve istikrarsızlık bu oranları yükseltemezdi. Bütün bu durumlar, bazı aşamalarda eğitim hakkının ve zorunluluğunun yasalarda yer alması gerektiriyordu.

2.7.3. Düşünce ve Yayınlama ile ilgili İfade Özgürlüğü

1925 Irak Anayasasının (12. maddesi) şunları belirtiyor: Iraklılar, kanunlar çerçevesinde görüş belirtme ve yayınlama özgürlüğüne sahiptirler. Görüşü ifade etme özgürlüğü insanın istediği siyasî sosyal ve kültürel görüşü benimseme¹⁸⁹ ile bu görüşleri ifade yöntemlerinden biriyle ifade etme hakkını kapsamaktadır.¹⁹⁰ O günlerde Irak'ta bu özgürlüğü düzenleyecek özel bir kanun yoktu.¹⁹¹ Fakat bu özgürlüğü kullanma ile ilgili kanunlar vardı

Mesela Bağdat Ceza Kanunu içerisinde bu özgürlüğü düzenleyen ve ifade yöntemlerinden bahseden metinler bulunmaktadır. 1938 yılında çıkan 51.Sayıli ceza kanunu ekindeki (1. maddeye) göre: devletin nizamının ilkelerini ve anayasa ile garanti altına alınan sosyal durumu değiştirmek amacıyla (78. maddede) yer alan yayın organlarıyla Sosyalizmi, Komünizmi

¹⁸⁷ Tevfik Ali BERO, *Osmanlı Anayasası Döneminde Arap ve Türkler*, a, g, e s. 18

¹⁸⁸ Lonerk, *Genel Görevler...*, a, g, e, s.31

¹⁸⁹ Edmon RİBAT, *Al vasit fi'l- kanun al dusturi, Anayasaya Giriş*, a, g, e, s. 243

¹⁹⁰ CEMİL, *Temel Hak ve özgürlükler*, s. 243

¹⁹¹ Hober, *Temel Özgürlükler, Gelişimi, Tezminnatı*, a, g, e, s. 49

ve **anarşizmi** yaymaya çalışan kimseler, en fazla 7 yıl ağır hapis cezasıyla veya para cezasıyla çarptırılacaktır. ¹⁹²

Yukarıda belirtilen düzenlemeye göre, düşünceleri yaymayı komünizm, anarşizm ve mubahlık yasaklaması yanında ceza için son derece abartılı bir ölçü ortaya koymuştur. Her kim yönetim sistemini, sosyal yapının temel ilke ve durumunu değiştirmeye kalkışırsa bu ceza ile cezalandırılır. Şu da biliniyor ki sosyal yapının temel ilke ve durumu ile ilgili anayasanın hiçbir yerinde detaylı bir açıklama yer almamıştır. Bundan dolayı insanlar düşünce görüş belirtme özgürlükleri çok sınırlı bir alana hapsedilmiştir. Örneğin onların görüşleri, siyasî sistem ve yöneticilerin isteklerine uyuyorsa onlar o kadar özgür sayılırlar. ¹⁹³

Görüş belirtme özgürlüğü ile ilgili yasalardan bir tanesi de zararlı reklamın yasaklanması ile ilgili yasadır. Bununla ilgili çıkan ilk düzenleme 1924 yılında çıkarılan zararlı reklam yasasıdır. (2. maddeye) göre içişleri bakanı bu konuda yetkili kılınarak zararlı yayın ve reklamları yayınlayan gazete, broşür, film ve diğer reklam araçları yasaklanmıştır. Daha sonra 1932 yılında zararlı reklam ile ilgili 96 sayılı kanun çıkarılmıştır. Fakat daha sonra bu kanun 1933 yılında çıkan 25. Sayılı kanunla iptal edilmiştir. Ümmet Meclisi, 1938 yılında onaylanması için gelen bu yasa tasarısını zararlı reklamları yasaklayan 20. Sayılı kanunla değiştirmiştir. Bu kanunun (2. maddesinde) zararlı reklamdan kastedilenler şöyle açıklanmaktadır: (zararlı reklam ifadesi aşağıdakileri kapsamaktadır:

1-Bağdat ceza kanununun 78. Maddesinde yer alan yöntemlerle yapılan kötü niyetli yayın:

- a- Devlete ve yönetime karşı nefret ve kin duygusunu tahrik eden yayın,
- b- Halk arasında nefret ve düşmanlık duygularını tahrik eden yayınlar,

2-Yöntemlerle Genel güvenliği ihlal ve dış ilişkileri bozmak ve bulandırmak amacıyla yapılan kötü niyetli yayınlar. Dikkat edilirse bu yasanın

¹⁹² Bağdatın ceza kanununda yer alan 78.madde şunları ifade ediyor: yayınlama: konuşma, bağırma, çalışma, ima, film çekme, simge veya basımla yapılan bir eylemdir.

¹⁹³ Abdurrezzak Al HÜSEYNİ, **Irak Bakanlıklar Tarihi**. c5, T5,Dar al kütüp yayınevi s. 143.

metinleri, her hangi bir fiili icraatın olmamasına rağmen sadece siyasî ve sosyal sistemin değiştirilmesini ifade eden görüşleri cezalandırmaktadır. Bu durum görüş veya düşünceyi ifade etme Özgürlüğünü daraltmaya sebep olmuştur. O zamanda yaşayan birisi şunları ifade etmiş prensip olarak bir düşünceyi ifade etmek suç sayılmamalıdır. Düşüncenin içeriği ne olursa olsun, siyasî veya itikadî bir mezhebi benimseme, ya da o andaki hâkim olan durumları değiştirmeye davet etme ile ilgili görüşleri söyleme ve benzeri düşünceler uygulanmaya konmadığı sürece cezayı gerektiren bir suç sayılmamalıdır ¹⁹⁴

2.8. Basın ve Yayın Özgürlüğü

2.8.1. Basın ve Yayın Özgürlüğünün Sınırı

1925 Irak Anayasasının (78. maddesi) yayınlamayı şöyle açıklamıştı: yayınlama: konuşma, bağırma, çalışma, ima, film çekme, simge veya basımla yapılan bir eylemdir. Yayınlama özgürlüğünü açıklayan en önemli şekil basın özgürlüğüdür. Basın özgürlüğü çoğu zaman yayınlama özgürlüğü ile eş anlamda kullanılmıştır. Basın özgürlüğünü şöyle tanımlayabiliriz: bir nedene bağlı olarak sivil sorumluluk veya suç teşkil eden yayınlar dışında her hangi bir izne tabi olmadan sansürsüz olarak basım yoluyla gazete, dergi, broşür, kitap ve ilan gibi araçlar vasıtasıyla görüş ve haberleri yayınlama hakkı olarak tanımlanır. ¹⁹⁵

Bu özgürlüğü düzenleyen kanunlarla ilgili olarak 1927 yılında çıkan ve değiştirilen Osmanlı matbuat kanunu, Irak basınına uygulanmaya devam etmişti. Anayasanın kabul ettiği genel prensip şuydu: 5 Kasım 1924

¹⁹⁴ CEMİL, *Temel Özgürlükler, Gelişimi, Tazminatı, Geleceği*, a, g., e, s. 114

¹⁹⁵ Hüseyin CEMİL, *Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareket*, Seda Al-Ahali gazetesinde yayınlanan 6.7.8 Mart 1952

tarihinden önce ve bu tarihte yayınlanan bütün kanunlar, anayasanın yayınlandığı ana kadar geçerliliğini sürdürecektir. Bu konu ile ilgili Iraklı kanun koyucularının çıkardıkları ilk kanun 81 Sayılı ve 1931 tarihli matbuat kanunudur. Bu kanun birçok sınırlamaları içermiştir. (2. maddeye) göre bir matbuat yayınlamak için işleri bakanından izin almak gerekmektedir. Ayrıca 4. madde basım talebine muvafakat verildiğinde bir miktar teminat ödemeyi ön görmüştür.¹⁹⁶ ve bu kanun, gazeteleri denetleme görevini işleri bakanlığının sorumluluğuna vermiştir. (11. maddede) açıklandığı gibi sorumlu müdür, her basılan sayı için ikişer nüsha işleri bakanına, Livaya ve matbuatı denetlemekle görevli olan memurlara göndermelidir. Bir gazetenin uyarılması (13. maddeye), faaliyetinin durdurulması (14. maddeye) ve imtiyazının iptal edilmesi ise (17. maddeye) göre yapılmaktadır. Bu yasa, 1932 yılında çıkan 56 Sayılı kanunla değiştirilmiştir. Sanki önceki yasada bulunan sınırlamalar yetmemiş, ona ilave olarak (13. maddeye) yeni fıkra eklenmiştir. Böylece işleri bakanının matbuat sahibini uyarması için gerekli durumlar şöyle olmuştur:

- 1-Devletin iç ve dış güvenliğini ihlal eden matbuların yayınlanması,
- 2-Emniyet güçlerinin müdahalesini gerektiren ve halkın fertleri arasında nefrete ve kine sebep Olan yayınları
- 3-Irak ve yabancı ülkeler arasındaki dostluk ilişkilerini etkileyen yayınlar,
- 4-Genel adap ve ahlâkı ihlal eden yayınlar,
- 5-Gerçeğe ters ve kamuoyuna zarar veren yayınlar,
- 6-Devlete karşı nefret ve kin duygularını tahrik eden ve devletin haysiyetine dokunan Yayınları sıralayabiliriz. ¹⁹⁷

¹⁹⁶ Bu teminat, fakır olan vatandaşların önünde bu hakkı kullanmalarına engel teşkil etmektedir. Hâlbuki bu hakka zenginin sahip olduğu kadar fakirin de buna sahip olması gerekmektedir. Hüseyin CEMİL, **Temel Hak ve Özgürlükler**, a, g, e, s.62

¹⁹⁷ Bekir, ELKUBALİ, **Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi**, Dergisi, 1-2 Sayılı, Hukuk Dergisi, Bağdad, 1984, s. 34

2.8.2. Basının Sansür Edilmesi

1931 yılında çıkan basın Kanunun (14. maddesini) iptal edilerek yerine daha sıkı bir madde getirilmiştir. Önceki madde uyarınca iki defa uyarı yapılabilmekteydi. (13. maddede) zikredildiği gibi 30 gün bitmeden üçüncü defa yayınlandığında matbuat en fazla bir ay yasaklanıyordu. Yeni düzenlemede uyarı bir defa yapılabilmekte ve yasağın üst sınırı kaldırılarak gazete 3 aya kadar yasaklanabiliyordu. Ayrıca (17. madde) iptal edilerek yerine tadil ve iptal salâhiyetini genişleten yeni bir metin getirilmiş. Eski metinde, bakanlar kurulu, (13. maddeye) muhalefet eden yayını (17. maddede) belirtilen süre ile yasaklayabiliyordu. (17. maddede) yer alan metin: bakanlar kurulu kararıyla tatil edilen basın, yayına başladığı tarihten itibaren en fazla 6 ay içerisinde (13. maddede) belirtilen yasakları tekrar yayınlarsa bu sefer bakanlar kurulu o yayını 8 ay tatil ettirir. Yine en fazla 6 ay içerisinde hatayı tekrarlarsa, bakanlar kurulu onu 1 yıl tatil ettirir. Yayıncı, belirtilen süre içerisinde tekrar aynı yasağı delerse bu durumda bakanlar kurulu yayıncının ruhsatını iptal eder. Diğer taraftan yasak döneminde herhangi yayın basıldığında bakanlar kurulu ruhsatı iptal etme hakkına sahiptir. Yeni maddeye göre, bakanlar kurulu kararıyla (15. ve 16. madde) uyarınca durdurulan yayın, yasak dönemi bittikten sonra (13. maddede) belirtilen yasakları yayınlarsa, bakanlar kurulu bu durumda ruhsatı iptal eder. Ve bakanlar kurulu, yasak döneminde yayınlan matbuun ruhsatını iptal etme hakkına sahiptir.¹⁹⁸

Fakat bu kanun 1933 yılında iptal edilmiş, yerine matbuat ile ilgili 57 Sayılı yeni kanun çıkarılmıştı. Yeni kanun önceki kanunda bulunan birçok sınırlamaları kaldırmasına rağmen kapatma cezasını iptal etmemiş fakat süreyi 10 güne indirmekle yetinmiştir¹⁹⁹

¹⁹⁸ İzdihar, ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler**, Sosyal bilimler enstitü, (Danışman, Salih Cevat ELKAZIM) Bagdad, 1983, s.38

¹⁹⁹ Bu madde 1934 yılının 33 Sayılı kanunu uyarınca tekrar düzenlenerek süre 30 gün Olmuştur (değiştirilen M. 3).

Bir matbaa yayınlama şartları, teminat yatırma ve denetlemeyi içişleri bakanlığı sorumluluğuna verme ile ilgili metinler önceki yasada belirtilen metinlerin aynısı olup değiştirilmemiştir. Yeni kanunun 12. Maddesinde içişleri bakanının sorumlu müdürü uyarma yetkisini vurgulanmıştır. Uyarılmaya sebep olan matbuun içeriği şöyledir:

- 1- Devletin iç ve dış güvenliğini ihlali
- 2-Güvenliği ihlal edecek şekilde halk arasında nefret ve kin duygularını tahrik
- 3-Irak ve yabancı ülkeler arasındaki dostluk ilişkilerini etkileyen yayınlar,
- 4- Genel adap ve ahlâkı ihlal eden yayınlar,
- 5- Gerçeğe ters ve kamuoyuna zarar veren yayınlar.

Yasanın (14. maddesi) ise şunları ifade etmiş: “Bakanlar kurulu kararıyla durdurulan matbuu, yasak bittikten sonra içerisinde (12. maddede) yer alan yasakları tekrar yayınladığında, bu durumda içişleri bakanı, yayıncı hakkında dava açtırır. Mahkeme de matbuu hakkında geçici veya sonsuz durdurma cezası içeren bir karar verebilir”.

1934 yılında çıkarılan 33 Sayılı kanun bu sınırlamaları biraz daha artırmış yalnız siyasî partilerin gazetelerine belli bir dokunmazlık vermişti. Bununla ilgili olarak (10. madde) şöyle ifade ediyor: “hükümet, mahkeme kararı olmadan siyasî bir partinin sözcülüğünü yapan bir gazetenin yayını durduramaz” fakat bu metin fiili olarak uygulanmamıştır. 1946 yılında bütün siyasî partilerin gazeteleri durdurulmuştu. Hükümet, siyasî bir partinin sözcülüğünü yapan gazeteye dava açarak durdurabiliyor. Bunun fetvasını şöyle veriyordu, siyasî partinin gazetesini bir suç aracı olarak değerlendirip sadece o andaki sayısını değil sonraki sayıları da yasaklamaktadır.²⁰⁰

Matbuat kanunları, yayın üzerinde yapılan resmi sansüre işaret etmemişti. Fakat 1935 yılında sıkıyönetim idaresinin çıkardığı 18. Yasa tasarısında bu denetlemeyi ele almış ve (14. maddede) şöyle ifade etmişti: Askeri Kuvvetler komutanı aşağıdaki tedbirleri yazılı veya sözlü emirleri

²⁰⁰ CEMİL, *Özgürlükler, Ulusal Hareket...*, a, g, e, s.48

verebilir... (3) her hangi bir ihtarla gerek kalmadan gazete ve seri yayınları basılmadan önce denetleyip durdurabilir ya da her hangi bir matbaayı kapattırabilir. Ayrıca, akılları karıştıran ve fitneye yol açan matbuatı, yayınları ve resimleri kontrol altında tutabilir. Ayrıca, 1940 yılında çıkarılan genel güvenlik ve devletin selameti ile ilgili 56 Sayılı yasa tasarısı da basın özgürlüğünü baltalayan yeni maddeler içeriyordu. Bununla ilgili olarak 5. madde şunları ifade ediyordu: İçişleri bakanı, aşağıdaki yetkileri kullanabilir. Yetkilerin bir kısmını veya tamamını ilgili kimselere devredebilir ya da Savunma bakanının teklifiyle Sancak Emirlerine bu yetkileri verebilir: 1. 2. gazete ve seri yayınları basılmadan önce denetleyip durdurabilir ya da her hangi bir matbaayı kapattırabilir. Ayrıca, akılları karıştıran ve fitneye yol açan matbuatı, yayınları, resim ve fotoğrafları kontrol altında tutabilir. Görülüyor ki bu yasa tasarısı sadece gazetelerin özgürlüğünü kısıtlamamış diğer yayın organlarını da kapsamıştır.²⁰¹

Zararlı neşriyatı engelleme kanunları vasıtasıyla dışarıdan gelen matbuat denetlenebilmektedir. 1924 yılında çıkarılan zararlı reklamlar kanununun (2. maddesine) istinaden yabancı ve Arap kaynaklı kitap, dergi ve gazetelerinin Irak'a girişleri yasaklanmıştır.²⁰²

Yayıcılıkla ilgili kısıtlamalar sadece matbuatla sınırlı kalmamış, Bağdat Ceza yasasına kadar uzamıştır. Bu yasanın 89. maddesinde şunlar yer almıştır: 1- her kim Irak halkı arasında kin ve nefret duygularını tahrik veya hükümete karşı kitap, gazete veya başka matbuat basarak ya da (78. maddede) yer alan yayınlama metotları kullanarak halkı kışkırtırsa en fazla 7 yıl ağır hapis cezasıyla veya para cezasıyla çarptırılır ya da her ikisiyle cezalandırılır. Ceza kanununda yer alan on ikinci bölümün (6. maddesi) de şunları ifade ediyor:

²⁰¹ Irak gazeteleri, 1949 yılının yaz aylarında Askeri Kuvvet komutanı tarafından şiddetli bir darbe vurarak (1935 Yılı'nın Örfi idarenin 13. Maddesine) dayanarak birçok gazetenin imtiyazını iptal etmek için emir vermişti. Bunlardan, Ahali sesi, Lisan Al hizbil- vatani Al Dimukrati, Al Şebap vel-Mustakbal (Al Hizb gazetesi – Musul), Al Ahrar sesi, Lisan Hizb Al Ahrar vs.

²⁰² ELCEDDE, **Özgürlükler ve Ulusal Hareketler**....., a, g, e, s.51

Yasanın (78. maddede) yer alan yayın yöntemleriyle bilerek yalan haberi yayınladığında, genel huzuru bozmayı veya hükümeti zayıf düşürme ve yabancıların nüfuzunu güçlendiren haberi yayınlayanlar 3 yılı geçmeyen hapis cezası veya para cezasıyla ya da her ikisiyle çarptırılır. Aynı bölümün (13. maddesi) ise şunu ifade ediyor: (78. maddede) yer alan araçlarla her kim hükümeti ve orduyu küçük görüp hakaret ederse 3 yıldan fazla olmamak üzere hapis cezası veya para cezasıyla ya da her ikisiyle çarptırılır". Son olarak, gazetelere yapılan zulüm, 1954 yılında 33. Sayılı matbuat kanunu iptal edilip yerine 24 Sayılı matbuat yasa tasarısının getirilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Bu yasa tasarısı, O yılda çıkan, hukuku ve genel özgürlükleri kısıtlayan yasa tasarılarından bir tanesiydi. Bu yasa tasarısının (41. maddesi) gereği önceki kanunla çıkarılan gazete ve dergiler iptal edilmiştir. Bu maddeye dayanarak içişleri bakanlığı, bu iptalin uygulanmasını emretmiş iptal edilen imtiyaz sahiplerinden yeni imtiyaz çıkarmalarını talep etmiştir. Fakat adı geçen bakanlık sadece 7 gazeteyi cezalandırmıştı.²⁰³

2.9. Toplanma, Dernek ve Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü

2.9.1. Toplantı ve Gösteri Yapma Özgürlüğü

1925 Irak Anayasasının (12. maddeye) göre: "İraklılar, kanunlar çerçevesinde toplanma, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkına sahiptirler". Toplanma hakkı, 20 cemadel-ula 1327–1909 yılında çıkarılan

²⁰³ Yukarıda zikredilen yasa tasarısının çıkarıldığı tarih ile krallık dönemine kadar olan sürede gazetelere yapılan baskıların detayları üzerinde durmak için bak: Kays Abdülhüseyin AL YASİRİ, **İkinci Dünya Savaşı Sonu İle 14 Temmuz 1958 Devrimi Arasındaki Irak Gazeteleri ve Ulusal Hareket**, (kültür ve sanat Bakanlığı, Bağdat- 1978.)

Osmanlı Umumi Toplantılar kanunu uyarınca düzenlenmişti ve önceden izin almak zorunluydu.²⁰⁴

Bu yasanın (1. maddesi), kanunda yer alan hükümlere riayet etmek ve silah taşımamak şartıyla ruhsatsız umumi toplantılar düzenlenmeyi mubah (serbest) kılmıştır. (2. madde) ise “ toplantı düzenlemeden önce içerisinde toplantı yeri, günü ve saati zikredilen ve en az iki kişi tarafından imzalanan bir kâğıt hazırlanır. Bu iki kişinin siyasi ve medeni haklara sahip olmaları belgeye de bu iki kişinin adları, soyadları ve sıfatları yazılması gerekmektedir. Ayrıca bu kanun mahkemeye umumi toplantıları yasaklama yetkisini de şu durumlarda vermektedir: Önceden haber verilmeyen toplantılar yasaklanır. (3. madde), Toplantı yapıldıktan sonra yönetim kurulu isteği doğrultusunda toplantı men edilir ya da düzeni ihlal eden bir ihtilaf veya niza olduğunda hükümetin yetkili komiseri tarafından bu toplantı engellenir.(9. madde), verilen beyan içerisinde toplantı konusu kanuna aykırı olduğu anlaşılırsa bu toplantı engellenir. (8. madde).²⁰⁵

1925 Irak Anayasasının (12. maddedeki) metnini Anayasalar bir araya gelme veya toplanma hakkına işaret değildir. Veya gösteri ile adlandırılabilir. Bu hak Osmanlı toplanma kanunu 26 Rebiü'l-evvel M. Ö 1330 Tarihinde çıkmıştır. (1.madde) toplanmayı şöyle tarif ediyor: Ana yol üzerinde toplanmak veya bu hal üzerinde avare dolaşmak buna rağmen ikinci madde sadece toplanmanın iki çeşidini men etmiştir. Biri silahla toplanmak diğeri ise silahsız toplanmaktır. Bunlar güvenliği ve halkın rahatını bozan durumlardır. (3. madde) ise şunu ifade etmektedir. Yetkili emniyet güçleri silahsız veya güvenliği ihlal etmese bile topluluğu dağıtabilir. Ayrıca anayol üzerinde silahlı veya silahsız olarak bir grup toplandığında adliyeye mensup hükümet yetkilileri, vali, kaymakam, nahiye müdürü, emniyet genel müdürü, polis

²⁰⁴ Osmanlı hükümetinden ayrılan **Arap ülkelerinde uygulanan kanunlar grubu**, c.2

²⁰⁵ bununla beraber, Irak'taki özel kuvvetler, yasal bazı şartların bulunması ve bahsi geçen durumların bir tanesinin bulunmamasına rağmen bazı toplantıları yasaklamışlardır. Örneğin, Al Hizb al vatani al Demokrati, ve Hizb Al cephe Al şabiye 27 ekim 1951 tarihinde Bağdat Sancağının mutasarrıfına İngilizlerin rezaletlerini ortaya çıkarmak ve Mısırın ulusal hareketini desteklemek amacıyla genel bir toplantı yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. Beyanda açıklandığı gibi toplantının amacı buydu. Ertesi gün Bağdat sancağı idarecisi de bu toplantının güvenliği ve düzeni bozacağı düşüncesiyle umumi toplantıları yasaklamış...) CEMİL, **Özgürlükler....**, a, g, e, s. 50

komiseri veya jandarma komutanı toplanma yerine gelmeleri gerekmektedir. Toplanma silahlı olursa kumandanın gelişi boru veya trompetle ilan edilir. Toplanma silahsız olursa hükümetin yetkilileri sesli boruyu çaldıktan sonra topluluğa dağılmalarını emreder. Topluluk dağılmazsa 3 defa peş peşe uyarır. Yine dağılmazlarsa toplanan grubu zor kullanarak dağıtır. Emir ve uyarı şeklide şöyledir:

1945 yılında çıkan 25 Sayılı toplantı ve gösteri yasa tasarısının (22. maddesi) bu iki kanunu iptal etmiştir. Bu yasa tasarısı toplantı ve gösteri yapmak için sıkı şartlar ileri sürmüştür. Bu da verilen özgürlüğün gerçekçilikten uzak bir hale sokmuştur. Bu tasarıda yer alan 3. madde ise şunları ifade etmiştir: Genel toplanmalar yasaktır ve bu amaçlar için yasaklanır(2- Kanunların uygulanmasına, talimat ve emirlere karşı çıkmak, kuvvet kullanarak tehditte bulunmak gibi durumlar). Gösterilerle ilgili olarak gösteriyi şöyle tarif edebiliriz: Yetkililerin izni alınarak genel düzene ihlal etmeden, trafiği etkilemeden yollarda ve genel meydanlarda yapılan genel toplantılardır. (19. maddenin A fıkrası) idari bir memurun gösterileri dağıtma konusunda caiz olduğu haller:

- 1- Yasaya aykırı düzenlendiğinde,
- 2- Güvenliği ve genel düzeni ihlal ettiğinde,
- 3- Göstericiler, rejime karşı yasak sloganlar attıklarında veya güvenliğe ve genel düzene karşı halkı kışkırtmaya yönelik slogan atıp pankart astıklarında.
- 4 -Gösteriyi düzenleyen komisyon üyelerinin yarısından fazlası gösteriye katılmadıklarında.

2.9.2. Dernek Kurma Özgürlüğü

Yukarıda da açıklandığı gibi, gösteri yapma hakkını çok dar bir çerçeveye hapsetmiştir. Dernek kurma ile ilgili olarak²⁰⁶bu hak, kanunlara uygun olarak kullanmak şartıyla vatandaşlara verilmiştir. Bu hakkı düzenleyen kanunları inceldiğimizde bu hakkı çok daralttığını görüyoruz. Öyle oldu ki bir dernek kurma özgürlüğü, sanki istisnai bir özgürlük gibi olmuştur. Bu kanunların ilki 1327M. Ö 1909 M. S yılında çıkan Osmanlı dernekler kanunudur. Bu kanun 1922 yılında çıkan dernekler kanunu ile iptal edilmiş daha sonra 6 Şubat 1926 tarihinde değiştirilmiştir. Bu yasanın ortaya koyduğu ilk kısıtlamalardan birisi dernek oluşturmak için hükümetten izin almaktır (4. madde). Bu izin (6. maddeye) göre alınır ve işleri bakanlığına verilecek talebin içerisinde aşağıdaki bilgiler yer almalıdır:

- 1-kurucu kişilerin isimleri (siyasal derneklerde sayıları en az 7 kişiden oluşmalıdır),
- 2-Merkezi
- 3- derneğin adresi,
- 4- detaylı bir şekilde gayeleri,
- 5- yönetim kurulunu oluşturan üyelerin isimleri, sıfatları ve adresleri,
- 6- derneğin sistemi ile ilgili bir suret.

Ayrıca Kanunun 4. maddesine göre aşağıdaki derneklerin kurulması yasaktır:

- 1-Kanunlara ve genel adaba ters aykırı dernekler.
- 2-Genel güvenliği veya ülkenin güvenliğini ihlal eden dernekler.
- 3-Irak'ta farklı ırklara mensup kişiler arasında ayrılığı **güden** dernekler.
- 4-Kurulan hükümetin şeklini değiştirmeyi gaye edinen dernekler.

²⁰⁶ Dernekler şöyle tanımlayabiliriz: Kar amacı gütmeyen ahlaki, sosyal veya siyasal bir amacı gerçekleştiren gruplardır. Al BÜSTANİ, **Anayasadaki Ön Hatıralar**, a, g, e, s. 277

5-Gizli amaçlı Siyasî dernekler.

6-Siyasî amacını açıklamayan gizli dernekler.

Dernekler Kanunun (10. maddesine) göre işleri bakanı, derneğin bütün işlerini denetleme ve kontrol etme hakkına sahiptir. Ayrıca, (4. maddedeki) işleri yapan derneğin ruhsatını iptal etme hakkına sahiptir. İşleri bakanlığına itiraz edebilen makam başbakanlıktır. Bu durum yürütme organına karşı her hangi bir garanti sağlayamaz. Derneklerin kapatılmasına karşı yargı denetimi olmaması büyük bir eksikliklerdir.

1926 Dernekler yasasının (14. maddesi) ise dernek oluşturma özgürlüğünü kısıtlayan yeni bir maddedir. Bu madde, işleri bakanına, derneklerin sicillerini tam bir özgürlükle denetleyen memurları tayin etme hakkını veriyor. ve bu görevi icra etmeleri için tek şart işleri bakanından izin almaları yeterlidir. Daha sonra bu kanun, 1954 yılında çıkan 19 Sayılı dernekler yasası yürürlükten kaldırılmıştır²⁰⁷

Dernekler Kanunun (3. maddesinin, a, fıkrası) kurulması yasak olan dernekleri şöyle sıralamıştır: Kanunlara ve genel adaba ters hareket eden, genel güvenliği veya ülkenin güvenliğini ihlal eden ve Irak'ta farklı ırklara mensup kişiler arasında ayrılığı güden dernekler. Aynı kanunun (6. maddesinin, b, fıkrasına) göre de dernekleri kurma ruhsatı verme yetkisi de işleri bakanına verilmiştir. Ayrıca kendisine derneklerin işlerini denetleme ve kontrol hakkı verilmiştir madde (15. maddenin, a, fıkrası). Derneklere üye olma hakkı vatandaşlara eşit bir şekilde tanınması gerekirken (5. maddenin, a, fıkrası) siyasî derneklerde üyelik için memur resmi müstahdem okul ve

²⁰⁷ Bu yasa tasarısıyla birlikte aynı dönemde çıkan diğer yasa tasarıları fertlerin hukukuna ve özgürlüklerine Açık bir şekilde tecavüz etmiştir. bu tasarılarından, 1938 yılında çıkan 51 Sayılı Bağdat ceza kanununa bağlı Ekini değiştiren 1954 yılı 16 Sayılı yasa tasarısı, bu yasanın 1. Maddesine yeni bir fıkra eklenmiş içeriği Şudur: “bu doğrudan olsun veya Barış Destekçileri ve demokrat gençlik gibi isimleri kullanan ve zikredilen mezheplerin amaçlarına hizmet eden heyet ve örgütler vasıtasıyla olsun..” 1954 yılında çıkan kanunlardan: vatandaşlık kanununa ek 16. sayılı, genel sendikalar tasarısı 18 Sayılı dernekler Yasa tasarısı no 19, matbuat yasa tasarısı 24. sayılı, genel toplanma ve gösteri yasa tasarısı 25. Sayılı Bu yasa Tasarıları, Bağdat anlaşmasını imzalamak için yönetim çok sert ve şiddetli bir kampanya düzenlemişti. O gün Kamuoyu çok büyük bir tepki göstermiş, yerel gazeteler de hükümeti çok eleştirmişti. Yazılanlardan bir tanesi ise: “Irak'ta hükümetin yaptığı en korkunç şey demokratik ilkelere muhalefet ettiği İçin veya anayasayı deldiği için değil de insanın en kutsal ve doğal haklarından olan vatandaşlık hakkını Çiğnemesidir.” Al ahali sesi gazetesi, 2.9.1954.

fakülte öğrencileri istisna edilmişler ve siyasî faaliyete girmelerini yasaklamıştır.

1982 Türk Anayasasına göre “ herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma özgürlüğüne sahiptir”. Ancak bu hakkı da kanunla sınırlanabilir. Bazı durumlarda da dernek kurma hakkını da sınırlandırılması gerekebilir.²⁰⁸

2. 9. 3. Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü

1925 Irak Anayasası ile 1982 Türk Anayasası arasında bu özgürlükte çok yaklaşım noktalar vardır. hem şartlar hem de Anayasanın metni, “Vatandaşlar Siyasi Parti kurma ve usulüne göre partilere göre ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak gerekir.”²⁰⁹

Siyasî partiler kurulma şartları bakımından dernekler için geçerli hükümlere tabidir.²¹⁰ Şundan söz edilmesi gerekir, parti sistemi 17 Mart 1935 tarihinde oluşturulan ikinci Yasin Al Haşimi hükümetinden beri dondurulmuştu.²¹¹

27 Aralık 1954 tarihinde Abdul-ilah İngilizlerin yönlendirmesiyle bir konuşma yapmış, konuşmasında hükümetin siyasî parti kurma özgürlüğünü verme niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Belli ki parti çalışmalarının önünün açılması, hükümetin inancından gelen bir icraat değildi. Bu kararın çıkması,

²⁰⁸ 1982 Türk Anayasasının 29uncu maddesi bu hakkı şöyle sınırlandırmıştır: “dernekler hakim kararıyla kapatılabilir.....”, bkz, GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.180- 190

²⁰⁹ Kemal GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.187. ve TUNÇ- BİLİR-YAVUZ, **Türk Anayasa Hukuku...**, a, g, e, s.94, 95, 96

²¹⁰ 1922 yılında çıkan dernekler kanunu, 1954 yılında çıkan 19 Sayılı yasa kanunuyla iptal edilmiştir. Daha sonra bu yasa tasarısı, 1955 yılında çıkan 63 Sayılı kanunla iptal edilmiş. Bütün maddeleri, Derneklerin kurulmasını zorlaştıran ve içişleri bakanının yetkilerini artıran önceki iki yasa Tasarımlarındaki benimsenen hükümlerin aynısı sayılır.

²¹¹ Abdulrezzak ELHÜSNİ, **Irak Hükümetinin Tarihi**, 10. cilt, 5. Baskı, matabaat darul kütüp basımı, 1978, s. 21

ikinci dünya savaşından sonra milletlerarası baskıların sonucunda olmuştur. O dönemde, demokratik düşünceler yaygınlaşmış ve kamuoyuna yapılan baskılar hafifletilmeye başlamıştı. İç alanda ise farklı siyasî akımlar kendi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla siyasî faaliyete girme konusunda ısrarcı davranmıştır. Gerçekten de 2 Nisan 1946 tarihinde beş siyasî partiye siyasî faaliyete girme izni verilmiştir. Bunlar: 1- Al-Ahrar partisi, 2- Ulusal Demokrat partisi, 3- istiklal partisi, 4-Halk Partisi, 5- ulusal Birlik partisi. İçişler bakanlığı Ulusal kurtuluş partisine izin vermemiştir.

Buna rağmen, bu partiler tam manasıyla özgürlüğe ulaşamadılar. İlk önce bu partiler başkent dışında şube açmak için içişleri bakanından gerekli olan izni almakla meşgul oluyorlar. Yani bir parti başlangıçta sadece başkentte faaliyet yapabilmektedir. İçişleri bakanı bu konuda mutlak salahiyyete sahiptir. Talep edilen izni kabul edebilir veya ret eder. İkinci olarak, bu partilerin, kendilerine ait bir gazete çıkarmak için içişleri bakanından muvafakat almaları gerekir. Ayrıca dernekler kanunu gereğince içişleri bakanına verilen geniş yetkiler, bu özgürlük sürekli tehdit etmektedir. Bundan dolayı da parti hayatı met ve cezir haline dönüşüyor.

İçişleri bakanlığından çıkan bir beyanla dernekler kanununun (4. maddesi) delil alınarak 10. maddeye göre 1947 yılında Halk partisi ile Ulusal birlik partisinin ruhsatları iptal edilmiştir.²¹² 1948 yılında Özgürler partisi ile Ulusal Demokrat partilerinin genel kurulları parti faaliyetlerini durdurmaya karar vermişlerdir. 1952 yılında askeri kuvvetler komutanının verdiği bir beyanatta, İttihadı Düsturi Partisi, Sosyalist Millet partisi, İstiklal partisi, Halk Cephesi partisi ve Ulusal Demokrat partilerini kapattırmışlardır. Daha sonra Tefsiri Has Divanından çıkan bir kararla askeri kuvvetler komutanının verdiği emri yasadışı sayılarak 30 Eylül 1952 yılında ülkedeki hayat eski parti sistemine dönmüştür.²¹³

²¹² Abdülrezaq AL HÜSNİ, *Irakta Ulusal Cephe, Tarihi Kökleri ve Gelişmeleri*, 59.c cilt- AL İrfan dergisi.. s.182

²¹³ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...*, a, g, e, s.38

Fakat hükümet yine de 12 Eylül 1954 tarihinde Ulusal Demokrat Partisinin ruhsatını tekrar geri almıştır. Daha sonra İçişleri bakanı 29 Eylül 1954 tarihinde 19 Sayılı yasa tasarısına istinaden aleni olarak çalışan parti sistemini bitirmek için bütün dernek ve kulüpleri iptal etmiştir. Bu durum 1958 devrimine kadar devam etmiştir.²¹⁴

2.10. Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği

1925 Irak Anayasasının (15. maddesi) şunları ifade etmiştir: tüm posta, telgraf ve telefonla yapılan iletişim ve yazışmalar yasanın belirlediği durum ve yöntem dışında denetlenmez kontrol edilmez. Gizlidir ve koruma altındadır. Bu özgürlük, düşünce özgürlüğünün bir uzantısından başka bir şey değildir. Düşünce özgürlüğü mademki kutsaldır. Onu taşımak ve iletmek de kutsal olmalıdır.²¹⁵

1925 I. A 15. maddesini uygularsak şartları da aynı (22. madde), 1982 Türk Anayasandan da alabiliriz. “herkes haberleşme özgürlüğüne sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır”. İsteyen kişi istediği kişiyle istediği yolla (posta, telefon, e-mail, vs.) haberleşebilir. Keza bu haberleşme gizlidir.²¹⁶

Posta ve telgraf yazışmalarında kasıt: halkın her hangi bir eşyayı bir yere göndermek üzere bir ücret karşılığında posta dairesine bırakmaktır.²¹⁷ Posta, telgraf ve telefonla yapılan yazışmalar şunları kapsamaktadır:

²¹⁴ MULHİM, *Temel Özgürlük Teorisinde Çalışmalar...*, a, g, e, s. 55

²¹⁵ Hober, *Genel Görevler...*, a, g, e s. 54

²¹⁶ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri.....*, a, g, e, s.177

²¹⁷ CEMİL, *Temel Özgürlüklerin Gelişimi.....*, a, g, e, s.50

2.10.1. Gizlilik

Posta dairesine bırakılan mektupların içeriği gizli tutulmalı yırtıldığında ya da açıldığında üçüncü şahıslara gösterilmez. Mektupların açılması ise kanunların müsaade ettiği veya posta idaresinin salahiyeti dâhilinde açılabilir. Örneğin, bir paket şüpheli görüldüğünde ya da posta talimatına muhalif olduğunda açılabilir.²¹⁸

2.10.2. Kontrol ve Durdurmadan Muafiyet

Kontrol veya denetlemeden kasıt, mektubu postaya bırakan kişinin haberi olmadan mektubun içeriğini tespit etmek amacıyla zarfın fiili olarak yırtılmasıdır. Posta paketinin önemli her hangi bir kısmını izale etmeden içeriği öğrenilebilir.²¹⁹ Durdurmaktan kasıt bu durum daha çok postaya yapılan denetleme ile ilgilidir. Fakat yine de bu gerekli bir durum değildir. Çünkü o kendi eliyle postaya bırakmıştır.²²⁰

1925 Irak Anayasasının (7. maddesi) mutlak manada posta, telgraf ve telefonun yazışmalarının gizliliği ile özgürlüğünü garanti altına almamıştır. Çünkü bu yasanın hükümlerine göre denetleme ve engelleme yetkisi ya da her ikisi birden kullanılabilir. Bu kanunlardan 1918 yılında çıkan Irak Medeni posta düzenlemeleri, bu düzenlemenin (19. maddesine) göre posta paketlerinin durdurulmasının caiz olduğu hallerden bahsedilirken olağan üstü durumlar ile genel güvenlik ve huzuru korumak için yukarıdaki işlemler yapılabilir. Bu salahiyetler kralın yetkilendirdiği genel hâkim veya posta işletmesi müdürüne verilmiştir.²²¹

²¹⁸ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...*, a, g, e, s.54.

²¹⁹ ELHÜSNİ, *Irakta Ulusal Cephe, Tarihi Tökleri ve Gelişmeleri*, a, g, e, s. 188

²²⁰ CEMİL, *İnsan Hakları ve Ceza Kanunu...*, a, g, e, s.50

²²¹ EL CEDDE, *Irak Anayasalarında Temel Teoriler...*, a, g, e s. 55

1920 yılında telgraf sistemini denetlemeyi düzenleyen 39 Sayılı denetleme yönetmeliği çıkmıştır. Bu yönetmelikte şunlar yer almış: stenografla yazılan telgraftan ve anlamını açıklayan belgeden birer nüsha kapalı zarf içerisinde murakıba gönderilir. Ayrıca yayınlanmaya hazırlanan bütün fotoğraf, film ve resimler, kraliyet hâkimi vasıtasıyla genel ordu karargâhına arz edilir. Gazetede basılacak veya yayınlanacak olan fotoğraflar gazeteye göndermeden önce denetlemeye gönderilir.²²² 1920 yılında çıkan telgraf kanunu telgraf iletilerine el koymanın caiz olduğu durumları açıklamıştır.²²³

1920 Telgraf kanunun (4. maddenin, a, fıkrası) şunları ifade etmektedir: Kralın Yetkili hâkimi veya kendisi tarafından tayin edilen bir memur genel bir tehlike veya güvenliğin gerektirdiği durumlarda şunları yapabilir: 1- her hangi bir telgrafa geçici olarak el koymak, 2- belli konu ile ilgili bir kişiden veya gruptan gelen veya giden mektup, paket veya her çeşit gönderilerinin gönderilmesini engelleyebilir veya haczedebilir. Ayrıca bu posta gönderilerini içeriğini hükümete veya yetkili memura bildirebilir. 1930 yılında 6 Sayılı posta kanunu çıkmıştır.²²⁴ Bu kanun postaların denetlenmesinin caiz olduğu durumları şöyle açıklamıştır:

Birinci Durum, 1930 Posta Kanunun (12. maddenin, 2. fıkrasına) göre: “Posta Dairesi İdaresi ile mükellef olan her memur veya buna genel Müdür tarafından yetkili kılınmış bir kimse herhangi bir gazetenin veya bir telifin veya nümunenin posta ile nakli sırasında (17. ve 18. maddelere) veya bu kanunun herhangi bir maddesine aykırı olarak gönderildiğinden şüphe ederse taşınması esnasında kapağını açabilir veya kapatabilir.” Ama (17. madde) ise, aşağıdaki maddelerin posta ile gönderilmesini yasak etmiştir: 1- Patlamaya kabil herhangi bir madde veya tehlikeli veya tahrip edici maddeler. 2- keskin olan veya gerektiği gibi muhafaza edilemeyen herhangi

²²² Genel Komutan veya yetkilendirdiği birisi tarafından çıkarılan Irak halkı ve idaresiyle ilgili 11 Mart 1917 ile 30 Eylül 1920 arasında ki bütün beyan ve ilanlar. Bağdat- Denkor matbaası 1936.

²²³ İzdihar, ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler**, a, g, e, s.34

²²⁴ Bu kanunun 1.maddesi, posta maddelerini aşağıdaki gibi tarif etmiştir: “(Tı) : Posta maddeleri: Mektuplar veya posta kartları, zarflar, gazeteler, kitaplar ve numuneler ve diğer paketler veya herhangi bir madde veya posta ile nakli mümkün olan herhangi bir şey.

bir madde. 3- Canlı hayvan. 4- Zararlı veya posta ile taşıma esnasında, posta malzemelerine zarar vermesinden korkulan maddeler veya posta memurlarından birisi ile gönderilen malzemeler. Ama madde 18 ise şöyle hükmetmiştir: “Herhangi bir şahıs posta ile şu maddeleri gönderemez: A- Herhangi bir basılı veya resim veya fotoğraf veya taş basma veya nakış veya bir telif edilmiş eser veya müstehcen lehçeli bir kart veya ahlâk bozucu veya bu kabilde herhangi bir madde. B- Üzerinde veya kapağı üzerinde kelimeler veya ayıp olan ahlâk bozucu işaretler veya iğrenç veya fitne doğuran veya tehdit edici veya son derece çirkin olan maddeler.”

İkinci Durum: 1930 Posta Kanunun (23. maddenin) düzenlediği ve hükme bağladığı “Bakan Posta Dairesi Memurlarından herhangi bir memuru taşıma esnasında yetkisi ile donatması yürürlükteki kanunlar gereğince böyle bir zamanda sokulması ve taşınması yasak parçaların kontrolü ve bu kabil parçaları içerdiğine inandığı bütün posta maddelerinin gümrük memuruna veya Bakanın tayin ettiği başka bir memura teslimi yetkisini vermelidir. Bu memur, söz konusu mallara o zaman geçerli kanun gereğince işlem yapacaktır. Kontrol yapılırken görevli posta memuru herhangi bir gazete veya telifin veya numunenin posta ile taşınması sırasında kılıfını inceleyebilir.”²²⁵ Bu fıkra için düşünülen şey, posta memuruna söz konusu malzemelerin kapatılmasını uygun gören sebepleri açıklamamış olmasıdır. Kanun gereği olarak girmesi yasak maddelerin girmesi ile eğer yasak maddelerle ilgili değilse şahsın taşıdığı bir gazetenin veya telifin veya numunenin açılması arasında ne alaka vardır? İşte herhangi bir posta maddesinin kontrol veya alakonulması ile ilgili uyulması gereken bu iki haldir. Bütün Bağdadi ceza kanunlarının ve Posta ceza kanununun telefon, telgraf, posta gönderilerinin gizliliği ihlal edilmesi durumunda belirli cezaları, zorunlu kılmıştır. Bağdadi ceza kanununun (112. maddesi), “Hükümetteki veya posta veya telgraf idaresindeki her görevli, posta sorumluluğundaki en gizli mektup veya açılması veya gizlemesini veya açılmasını kolaylaştırırsa veya telgraf idaresindeki bir sorumluluğu gizlerse veya içeriğini ifşa ederse, veya başkası

²²⁵ Zekeriya İBRAHİM, **Özgürlüğün Problemleri**, c.3, Elkahira, Mısır Mektebe Yayınları, 1963, s. 46

için bunu kolaylaştırırsa üç yıldan fazla olmamak üzere hapis cezası ve tazminatla veya her ikisi ile cezalandırılır.”²²⁶

Posta kanununun (50. maddesi) şunu hükme bağlamıştır: Posta Dairesinin memurlarından birisinin hırsızlık yapar veya gasp eder veya bir şeyi gizler veya yırtarsa veya posta ile nakledilen herhangi bir maddeyi taşınması sırasında atarsa veya herhangi bir sebepten dolayı posta maddesi içeren bir şeyi alırsa Yedi seneyi geçmeyecek şekilde cezalandırılır veya tazminata mahkum edilir. Aynı şekilde (51. madde), Posta görevlilerinden her kim vazifesine aykırı olarak taşıma esnasında posta ile taşınan bir posta maddesini açarsa veya sebep olursa veya açılmasına yardım ederse İki seneyi aşmayacak şekilde hapis veya tazminatla cezalandırılır. Aynı şekilde, her kim bu posta maddelerini kasten geciktirirse veya sebep olursa veya kasten gecikmesine yardım ederse, ancak şu şartla bu maddenin hükmü herhangi bir posta maddesinin açılmasına sirayet etmezse veya bırakılmasına veya tehirine gecikmesinde bu kanun gereğince verilen yetki gereğince veya yetkili bir mahkemeden yazılı bir emre uymak sebepleri hariç aynı şekilde cezalandırılır.²²⁷

Posta kanunu, çiğnenmesi caiz olan halleri belirlemiştir: posta gönderilerinin gizliliği ilkesi ancak bu gönderiler tadbiki veya askeri makamların müdahale veya isteği ile olmazsa ve 1935 yılında çıkarılan 18 Sayılı Posta kanununun belirlemediği hallerde olur. Sıkı yönetim talimatlarının (14. madde) ise şöyle hükmetmiştir: “Askeri Kuvvet Komutanları, ilan veya yazılı veya sözlü emirlerle, aşağıdaki açıklanan tedbirleri alacaklardır: 4- ancak, telefon, telgraf ve posta kontrolü emri hariçtir.

228

1940 yılında çıkarılan 56 Sayılı Devletin ve genel güvenliğin korunması kararnamesi (15. maddesinde), şunlara hükmedilmiştir: “Dâhiliye Bakanı

²²⁶ Muhammed El MECDUP, **Temel Özgürlükler ve İnsan Hakları**, Tarabülüs, Cros brs yayın evi, 1997, s.9

²²⁷ Bekir EL KUBALİ, **Temel Hak ve Özgürlükler in Gelişimi**, , 1–2 Sayılı, Hukuk Dergisi, 1984, s.

49

²²⁸ CEMİL, **Temel Özgürlükler...**, a, g, e, s.64

aşağıdaki yetkileri kullanır ve yine bu yetkileri tamamen veya kısmen bunu kullanacaklara devredebilir veya Milli Savunma Bakanının ilk amirler ve daha üsttekilerine teklifine binaen: Posta mektupları, Telefon, telgraf ve bütün telli telsiz haberleşme vasıtalarının kontrolü ve yasaklama veya kullanılmalarının şartlara bağlanması.” Mümkündür.

Anayasa posta gönderilerinin gizliliğini ve özgürlüğünü garanti ettiğinde ve bunlara tecavüz edilmesine izin vermezse; ancak, yasama makamlarınca çıkarılan kanuna göre belirlenen hallere uygun olarak yapılan işlemler hariç. Bu talimatlar, yasama yetkileri olmayan icra organı tarafından çıkarıldığında, bu takdirde çıkarılan talimatlar anayasaya aykırıdır. Bunlar da bu özgürlükler için açık bir baskı sayılır.

2.11. Hak Arama Özgürlüğü

Hak arama özgürlüğü, bütün diğer temel hak ve özgürlüklerin güvencesi niteliğinde fevkalada önemli bir temel hak ve özgürlüktür. Hak arama özgürlüğü bir tanınmadığı durumda, tanınmış bütün diğer temel hak ve özgürlüklerin göstermelik hale gelebilir.²²⁹

1925 Irak Anayasasının (9. Maddesi) şöyle hükmetmiştir: Hiçbir kimse mahkemelere başvurmadan yasaklanamaz. Yine hiçbir kimse yetkili uzman mahkeme dışındaki bir mahkemeye bir kanun gereği olmaksızın müracaata mecbur edilemez. Bu hak yargıya sığınma hakkının yazılı olmayan yüksek anayasal hak ilkelerinden sayılması dolayısı ile teminatı gerekli ve önemli bir iştir.”²³⁰ Bazıları bu hakkı, insanların dokunulmaz doğal haklarından sayıldığı görüşündedirler.

Bunun için, çoğu anayasalar bu hakka gereken önemi vermişlerdir. Anayasanın kuzey Ürdün için 1928 yılında çıkarılan (7. maddesi),

²²⁹ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, a, g, e, s.182

²³⁰ Enver Ahmet RESLAN, *Bireysel fikir ile sosyalist fikir arasında Demokrasi*, a, g, e, s.320.

“Mahkemeler, herkes için açıktır...” Bunun gibi 1947 yılında çıkarılan Ürdün Anayasasının (58. maddesi), “mahkemeler her kes için açıktır ve işlerine karışılmaktan korunmuşlardır.” 1951 Yılında çıkarılan Libya Krallığı Anayasasının (14. maddesinde), “herkesin kanun hükümlerine uygun olarak mahkemelere sığınma hakkı vardır.” Eğer 9. madde bu hakkı vurgulamışsa ona yeni bir ibare daha eklemiştir. O da “kanun gereği olmaksızın hiçbir kimse davası ile ilgili mahkemeden başka bir mahkemeye müracaat etmeye zorlanamaz.” Kurucu Meclis müzakereleri sırasında bu ibare şöyle açıklanmıştır: Yargı yolu bütün vatandaşlara açıktır. Bu da umumi bir kuraldır. Her kuralın da bir istisnası vardır. Kişi haklar her bireyin hakkıdır. Ancak bazı durumlarda istisnai bazı kurallara bağlanmıştır ve bu kural ise sınırlıdır. Hepimiz biliyoruz ki, iflas edenler mahkemelere müracaat etmekten ve dava açmaktan yasaklanmışlardır. Çünkü Ticaret kanunu dava hakkını senadike ve Ticaret mahkemelerine naklediyor. İflas edeni dava etmekten yasakladığımız için elimizde bir kanun bulunması gerekir. Aynı şekilde akıl hastalığı, küçükler ve cinayetten mahkum olanlar da aynı hükümlere tabidirler...”²³¹

Yukarda açıklanan bir hüküm gereğince, hak arama özgürlüğü her türlü tecavüzden korunması mümkün olmalıdır. Herhangi bir mahkemeye sunulan bir çok belirtilen ihtilafların eseri (belkide birincisinden daha çok müdahaleye maruz ihtilaflar) başka bir mahkemeye nakil eder veya belirli görüş yargı idaresinden çıkar.²³² Ancak eğer buna izin veren bir kanun varsa o başkadır. Misal olarak, 1956 yılında çıkarılan 58 Sayılı yargı hizmetleri kanunun 49.maddesi “hâkim ve yargıçların Hükümete açtıkları kendi yargısal görevleri ile ilgili haklarına ilişkin davalar dinlenilmez. Bilakis bu davaya bakmak komisyonun yetkileri içerisindedir.”²³³

²³¹ Kurucu Meclis Müzakereleri, a, g, e, s.507.

²³² CEMİL, **Temel Özgürlükler....**, a, g, e s.27. Bu manada Temyiz Mahkemesinin kararı şöyle gelmiştir: “Ziraatçıyı teşvik kanunu, fiskeyelerin kullanılması için ve Maliye Bakanına, kanunun uygulanmasının kolaylaştırılması için talimat çıkarma yetkisi verilmesi, ancak bu ona Hakim yetkilerini tayin yetkisi ve yargı hakkının sınırlandırılması yetkisini(mahkemenin yetkilerini alıp başka bir makama verme yetkisini vermez...)” Temyiz Mahkemesi yargısı, Hukuk İşleri Dairesi, Hüseyin Cemil’in toplaması, özetlemesi ve tertiplemesi. Ahali Matbaası-Bağdat, 1937 sayfa: 201-202.

²³³ Sabarini GAZİ, **Temel Hak ve Özgürlükler**, c.2, Beyrut, Takafa Yayınevi, 1997, s. 31

1954 Tarihinde çıkarılan 43 Sayılı matbuat(basın) talimatı şöyle hükmetmiştir: “Mahkemeler bu talimat gereğince kararlaştırılan idari icraat için açılan davaları dinlememek yasaklanmışlardır. “

Aynı anlayışın benimsediği yol, 1876 yılında çıkan Osmanlı anayasasıdır. Çünkü onun 23.bendi, şöyle hükmetmiştir: Hiçbir kimsenin, kanunen mensup olmadığı bir mahkemeye yargılama usulü kanununu gereğince gitmeye mecbur edilmesi caiz değildir. Bu kanun “ Aynı şekilde, Ürdün Anayasasının (7. maddesi), Ürdün’ün kuzeyi için 1928 de çıkarılan kanun şöyle hükmetmiştir: “Mahkemeler herkes için açıktır ancak kendi davasına bakan yetkili olmayan mahkemeye uymaya mecbur edilemez. Ancak kanun gereği olan haller hariç.”

Son olarak bu hakkın tatili için şunu söyleyebiliriz. Çünkü: “Sıkı yönetim ahkâmını ilan etmek (120. maddeye) ²³⁴ bu hakkın sıkı yönetim ilan edilen mıntikalarda geçici olarak tatiline götürür. ²³⁵

2.12. Dilekçe Hakkı

1925 Irak Anayasasının (14. maddesi) şöyle hükmetmiştir: “İrak’lıların, şikayet dilekçelerini kendi şahısları veya genel konularla ilgili önerilerini, kanunların belirlediği hallerde Krala veya Millet Meclisine ve genel yetkililere sunma hakları vardır. Ama genel makamların yetkililerine bir insan topluluğu

²³⁴ Anayasının 120.Madde şöyle hükmetmiştir: “ 1- Bazı endişelerin doğması hallerinde veya bu kabilden, Irak’ın herhangi bir cihetinde bir şeylerin doğmasına delil şeyler ortaya çıkarsa veya bir tehlike doğması halinde, (Irak’ın herhangi bir cihetine düşmanca bir taarruz olursa, sıkı yönetim ilanı için Bakanlar Kurulunun muvafakatından sonra geçici olarak(taarruza uğrayan veya tehlikeli endişelere mahal olan bölgelerde, sıkı yönetim ilan etmek, Kralın yetkisi dahilindedir.Sıkı yönetim kanun ve tüzüklerinin (sıkı yönetim ilanını beyan eden mesajlarda) yürürlükten durdurulması da caizdir. Böylece bölgelerde ve anılan beyanla belirlenen derecelerde, bu beyanı icra edecek olanlar, kanuni itaata karşı olanlar, ki bunlar onların fiillerine terettüp eder. Taki Millet Meclisinden(onların bu durumdan affı için) bir kanun çıkıncaya kadar. Ama sıkı yönetim uygulanan ve sıkı yönetim ile idare edilen mekanlardaki durum, Kralın iradesi ile belirlenir.”

²³⁵ Hober, **Genel Görevler....**, a, g, e, s. 44.

adına hitap ise ancak resmi heyetlerce ve tüzel kişiliğe sahip olanlar tarafından yapılabilir.”

1982 Türk anayasası ise, (73. maddesinde), “Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiyede ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilekçe ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve T.B.M.M e yazı ile başvurma hakkına sahiptir.”²³⁶

Dilekçe hakkının kaynağı İngiliz hakları ilanına kadar gider ve özellikle, 1689 yılında ilan edilen haklara kadar döner. Genel yetkililere dilekçelerin sunulması islamin emrettiği bir konu olduğu gibi. Çünkü dilekçeler her zaman vatandaşların kendilerinden zulmün kaldırılmasına vesile olan girişimler olmuştur.²³⁷

Dilekçe hakkı gereğince şahıslar şikayetlerini sunar veya icra ve yasama yetkililerine düşüncelerini açıklarlardı. Bu hak ya şahsa isabet eden bir zulmün kaldırılması ya da genel menfaatlar için yeni bir kanunun çıkarılması veya eski bir kanunun değiştirilmesi için kullanılırdı.²³⁸

1925 Irak Anayasası, dilekçe hakkının usulüne uygun olarak kullanılmasını ve şartlarının çıkarılacak kanunla düzenlenmesini ön görmüştür. Ancak 1925 Irak Anayasasının yürürlükten kaldırıldığı, 1958 yılına kadar anayasada öngörülen bu yasal düzenleme gerçekleşmemiştir.²³⁹

1925 Anayasanın dilekçe hakkıyla ilgili olan (14. maddesi), 1943 tarihinde 69 Sayılı tadil kanununun (7. maddesi) gereğince değiştirilmiştir. Çünkü son ibare şöyle eklenmiştir: Yetkili makamları, bütün insanlar adına uvertür edemez ancak resmi hayatlar ve tüzel kişiler tarafından yapılabilir.”

²³⁶ GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri....**, a, g, e, s.187- 188

²³⁷ CEMİL, **Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareket**, a,g, e, s.28.

²³⁸ Eysmen, **Anayasal Haklar.....**, a, g, e, s.280.

²³⁹ Bununla beraber üstad Hober diyorki, dilekçe Krala arz edildiği zaman, onu Bakanlar Kurulu Sekreterliği Dairesine gönderebilir. Ordan da ilgili dairelere gönderilir. Ama Parlamenteoya sunulan dilekçeler ise özellikle parlamentonun dilekçeler kısmınca gereği yapılır. Ama tüzel kişilerin, genel yetkili makam sahiplerine dilekçeleri ise doğrudan buna muhatap makamlarca gereği yapılır veya yüksek makama havale edilir. s.53.

Bu kesintiden maksat, dilekçe hakkının toplu bir şekilde kullanılmadan bireylerden bir topluluk adına şikayet için sunulması bir kişi tarafından yapılacak şikayetten çok daha etki yapacaktır. Özellikle bireylerin yaşamına, hak ve özgürlüklerine ilişkin konularda anayasaya aykırı bir kanun çıkmış gibi olurdu. Nitekim bu durum kamu oyunun gidiş yönünde birleşmesini engelleyen yani arasına giren ve kuvvetli bir muhalefet oluşturan bir etken olurdu.

Bu istikameti, o devirde çıkan bir çok siyasî ve sosyal konumu belirli bir seviyeye kadar Irak'ın konumuna benzeyen arap devletleri anayasalarında benimsenmiştir.²⁴⁰ Misal olarak 1923 yılında çıkarılan Mısır Anayasasının (22. maddesinde) şöyle hükmedilmiştir. “Mısır vatandaşları, yetki sahibi genel makamlara maruz kaldıkları işlerde isimleri yazılı ve imzalı olarak hitapta bulunabilirler. Ama topluluk adına yapılacak müracaatlarda ancak nizami heyetler veya tüzel kişiler tarafından yapılabilir.”

2.13. Vergilerin Düzenlenmesi

1925 Irak Anayasası (11. madde), şöyle düzenlenmiştir: “Hiçbir vergi veya resim (rûsum) ahkamı bütün mükellefleri kapsayan bir kanun gereği olmaksızın konulamaz.”²⁴¹

²⁴⁰ Bu görüşün bir benzeri, bu hak için, kurucu meclis münakaşaları esnasında Fransa’da 1791 de meydana gelmiştir. Çünkü, “Kurucu Meclis üyeleri, (siyasi değil) ferdi bir hak gibi ona yaklaşmışlardır. Bu hakkı bütün Milletin bireyleri için tanımıştır. Taki(Milletin belirli bir cemaatı için,siyasi oylama baskısından bununla (kanunun tanıdığı) lutuf veya nazik muameleye muhatap olsunlar.”Eysmen, **Anayasal Hakla...**, a, g, e, s.281.

²⁴¹ 1943 Yılı 69 Sayılı ikinci tadil kanununun 6.maddesi gereğince bu madde değiştirilmiştir. Çünkü (vergi) kelimesine(resim) kelimesi eklenmiştir. Bunun gerekçesi olarak denilmiştir: “11.madde, bir kanunla olmadığı takdirde, vergi konulmasının imkansızlığını araştırmıştır. Çünkü, alınan rûsum, (ikisinin de) alınması, yine bir kanuna istinaden olmalıdır. Çünkü bir mükellefiyettir; bir tüzük veya talimatla alınması caiz değildir. Bunun için bu maddeye,(veya rûsum) kelimesi eklenmiştir...” Bak: Irak anayasası ve tadilatları) Kanunların tedvini Divanı bunu kontrol etmiştir. Bağdat, Hükümet Matbaası, 1944.

Bu maddenin kaynağı, 1628 yılında çıkan İngiliz hukuk beyannamesine dönmektedir. Bu hakkın garantisini de İnsan ve 1789 Fransız vatandaşların hakları beyannamesi üstlenmiştir. Bu maddedeki esas düşünce şudur: Vergilerin yasallığı, vergileri yüklenmede eşitliktir.

3. TEMEL KANUNDA GENEL ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN TEMİNATLAR

Kanunların düzenlenmesine ek olarak hak ve özgürlüklerin fiili uygulamasının teminat altına alınması gerçekten zaruridir. Hak ve Özgürlüklerin korunmasında sosyalist anlayış ve liberal özgürlük ve hukuk anlayışı gerekli noktalara önem vermişlerdir. Bu iki yaklaşım, hak ve özgürlüklerin içine alan vasıtalarda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Sosyalist kanunlarında iktisâdi ve kanuni teminatların özgürlük ve hukuka uygunluğu sağladığında, liberalist kanunların kanuni teminatlardan başka bir şey ihtiva etmediğini görmekteyiz. Kanuna veya nizamla bağlı olandan başka resmi açıdan olmayan hak ve özgürlükler mefhumu Irak'ta siyasî nizamdan bir parça idi. Bunun için tâbi olarak ana kanunu iktisadi teminatlara işaretten boş idi. Şayet teminat kanunu olsa da bu kanunun en önemlileri şunlardır:

3.1. Kanun üstünlüğü veya Devletin Kanuna Uyum Başlangıcı

Liberalist Demokrasi Kanun tanzim edilmesinde en üstün vesiledir. Bunun içindir ki toplum idaresi sayıldığı için buna saygı gösterilmesi gerekir.²⁴²

²⁴² Enver Ahmet RESLAN, *Bireysel fikir ile sosyalist fikir arasında Demokrasi.....*, a, g, e, s.243

Saygı duyulması gereken bu kanunun özelliklerinden biri de genel ve soyut olması, geçmişte kapsayan ve geneline çıkarılmış olmamalıdır. Ne zaman ki kanunda bu sıfatlar gerçekleşirse, işte o zaman özgürlük ve haklara karşı bir zulüm asla meydana gelmez.²⁴³ Bu başlangıca önderlik etmek, özgürlük ve haklara sınırlama koymak, halkın görüşüne uygun bir şekilde kanuni olarak karara bağlanması gerekir.²⁴⁴

Irak'ın ana kanunları hâkimiyeti altında fertlerin haklarının teminatı yoktur. Kanun koymada görev yüklediği kanun sulta 28. madde gereğince halk meclisi ve kraldan meydana gelmekte idi. Bildiğimiz kadarıyla halk meclisi iki meclisten oluşmakta idi. Bu iki meclisten biri olan ve Meclisul E'yan denilen meclisin üyelerini kral atar idi. (1. madde) Biz bunu, halkı idare etme ve fertlerin özgürlük ve haklarını koruma altına alma adına kanun koyucu sultaların çıkardığı kanunları anlatırken öğrenmiş idik. Kanun üstünlüğünün başlangıcı, halk temsilcilerinin muvafakat ettiği kanun gereğince özgürlük ve halkların sınırlandırmasını gerektirir. Tek başına icra sultasının, kayıt altına alınmış birçok resmi emrin çıkarılmasından uzak durduğu hatta onları hükümsüz hale getirdiğini görmekteyiz. Bu resmi emirlerden 17 Sayılı vatandaşlığın düşürülmesi emri 18 Sayılı dernek emri 19 Sayılı Dernekler emri 24 Sayılı matbuat emri 25 Sayılı halkın toplu gösterisi ve genel toplantıları ile alakalı emri. Bu emirlerin hepsi 1954 yılında kanun olarak resmen ilan edilmiştir.²⁴⁵

Kanunların yasaya uygunluğunun alınmasına sebep olan şey, kanuni kaidelerin aşamalı başlangıcıdır. Yani en aşağıdaki kaidenin en üstteki kaideye boyun eğmesidir. Bu sebeple kanunların yasaya uyması ve onunla beraber uyum göstermesi gerekir. Dikkat etmemiz gerekir ki, Irak Ana Kanunu, özgürlük ve haklarla alakalı kullanılan ifadelerin genelinde (kanun içerdiği) veya (Kanunun yardımcı olduğu hallerde) ibaresi ile ifade edilmiştir. 5.7.9 2/10 ve (12. maddelerde) olduğu gibi. Bundaki hedef ise

²⁴³ Abdülhamit MÜTEVELLİ, **Temel Özgürlükler, Gelişimi ve Tazminatı**, Mısır, El İskenderiye, Maarif Yayınevi, 1986 s. 9

²⁴⁵ İzdihar ABDULKERİM, **Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi...**, a, g, e, s.87

hakkın, uygulama yollarının ve sınırlarının düzenlenmesidir. Bu ise haddi zatında kanun yasasının başlangıcına özellikle de fertlerin özgürlük ve hakları meselesinde zor değildir. Ancak bizler daha önceki araştırmamızda gördük ki, özgürlük ve hakları düzenleyen kanunlar, özgürlük ve hakların uygulanmasında istisnai emirlerle dolu. Bu konuda katı kanun olmasına rağmen bunun içindir ki normal kanunlar yasayı sınırladı ve bu da yavaşlama başlangıcından çıkmaya sebep oldu.

3.2. Kuvvetler Ayrılığı²⁴⁶

Kuvvetler ayrılığı, devletin organlarının yapılanmasında, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrı ellerde bulunmasını ifade eder. Baskısından korunma metodu olarak, kuvvetlerin ayrılması gerektiği görüşü ilk çağdan itibaren savunulan bir görüştür.²⁴⁷ Bu düşünceler eski çağda Aristo tarafından savunulmuştur. Aristo'ya göre en ılımlı hükümet her kuvvetin ayrı bir organa verilmesiyle gerçekleşebilir.²⁴⁸

Kuvvetler ayrılığı deneyiminden normal olarak anlaşılan, devletin üç hukuki iktidarı olan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrı devlet organlarına verilmiş olmasıdır. Kuvvetler ayrılığının çağdaş anlamı yasama ve yürütme arasındaki ayrılıktan çok, yargı organının bu iki siyasi nitelikli organ karşısındaki bağımsızlığı ön plana çıkarmaktadır. Anayasacılık akımının yattığı gördüğümüz, devlet iktidarının bölüşülmesi, paylaşılması ve sınırlandırılması ilkesi, sadece yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrı organlara verilmesi değil, bazen tek bir çeşitli organlar arasında bölüşülmesini de içerebilir. Parlamenter rejimde yürütme kuvvetinin,

²⁴⁶ Ömer Faruk FAHL, *Karşılaştırmalı Kanunlarda İnsan Hakları* Zibyanî Adalet Dergisi, Sayı,7, 1980 s.86

²⁴⁷ Vahap COŞKUN, *İnsan Hakları Liberal Açısından Bir Tahlil*, liberte yayınları, Ankara 2009. s.58

²⁴⁸ Atilla ÖZER, *Anayasa Hukuku Genel İlkeler*, geliştirilmiş 3. bası, Turhan kitabevi, Ankara, 2009, s.125

sorumsuz devlet başkanı ile sorumlu başkan ve bakanlar kurulu arasında bölüşmesi, bunun bir örneğidir²⁴⁹

Egemenliğin üç organa bölünmesi kuvvetler ayrılığı demektir. Her grup bir diğerini kendi sultasını kötüye kullanmada onu bu filimden dolayı engel olabilme onu bundan yasaklama imkânına sahip idi.²⁵⁰ Buna ilaveten ana sebeplerden biri de, sulta yürütmesinin ferdi özgürlük ve haklarına müdahalelerini korumaktı. Yine hüküm veya yasa koyucu diğer iki sultanın bu müdahaleden uzak durması idi.

Bizler siyasî grupların üçe bölündüğünde esas kanunda bu bölü şekil açısından var olduğunu görmekteyiz. Onlar ise yasama organı (parlamento ve senato meclisiyle beraber) yürütme organı sonra da yargılama yetkisi. Ancak bu gruplardan her grubun yetkilerini hakkında soruşturma yapacak olursak, bu başlangıçtan açık bir şekilde çıkıldığını bulmaktayız. Kral siyasî gücü tamamen kontrolünde bulunduran ve uygulamada en büyük hisse sahibi idi.²⁵¹

1925 Irak Anayasasının (19. madde) Irak liderliği krala emanet idi, O ise iyi korunur ve mesul değildir madde 25,28 gereğince kral halk (Ümmet) meclisine yasama organı olarak katılır. “ Yasama organı kralla beraber olarak halk meclisine bağlıdır” şeklinde düzenlenmiştir. “Kral, devletin zirvesindeki isimdir, kanunları tasdik eden ve yayınlanmasını emreden odur” (26. maddenin 1. fıkrası) gereğince kanunları tasdik eden onların kanunlaşmasına izin veren tek merci kraldır.

Bununla birlikte kral, (26. maddenin 3. fıkrası) gereğince yasama organının yetkilerini kullanabilir. Bu fıkra: ... Kral bakanlar kurulunun muvafakatinden sonra kanun gücünde yasa tasarımları çıkarabilir.²⁵² Ayrıca

²⁴⁹ Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, 2. baskı, Yetkin yayınları, Ankara, 1990, s.21

²⁵⁰ Muhammed Fuad MİHNA, **Anayasal Kanunlarda Dersler** Bağdat 1968 – 1969 s.73

²⁵¹ Münzir ŞAVİ, **Irak Müesseseler ve Yasalar Kanunu**, İkinci Baskı Bağdat şefik Matbaası 1966, s.147

²⁵² Bu fıkra şöyle ifade ediyor: Meclisin tatili esnasında, genel düzeni ve güvenliği korumak veya bir tehlikeyi def etmek amacıyla acil tedbirlerin alınması, bütçede veya özel kanunla izin verilmeyen acil harcamalar olduğunda, ya da bir anlaşmanın gereklerinin getirilmesi durumunda kral, bakanlar kurulunun muvafakatiyle gerekli tedbirleri almak amacıyla kanun gücünde yasa tasarımları çıkarabilir.

kral, millet meclisi seçimini icra etmek, Halk (Ümmet) meclisinin toplanması, meclisin açılması, engellenmesi ya da feshedilmesi gibi görevleri için emir verebilir. 1925 I. A, (26. maddenin, 2, fıkrası)

Kral, yasama organı üzerindeki hâkimiyeti ile yetinmemiş ayrıca bakanlıktaki yasama görevine de uzamış. Kral başbakanı seçme konusunda mutlak kişisel yetkiye sahiptir 1925 I. A, (26. maddenin, 5, fıkrasına) Anayasada yer almadığına rağmen ikinci değişiklikten önce kral, başbakanı görevden alma yetkisini kullanmıştır. İkinci değişiklik yapıldıktan sonra kral bu yetkiyi yasal olarak kullanma hakkına sahip olmuştur.

Kralın Hükümete karşısında bakanlar kurulunun kararlarını onaylama yetkisini örnek verebiliriz 65. madde. Görüldüğü gibi 1925 Irak Anayasası, kralın siyasî yönetime egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Öyle ki Anayasada şekil olarak bulunan organlar arasındaki ayrılık ilkesi, uygulamada hiçbir etkisi yoktur.²⁵³

4. HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN YARGISAL KORUNMASI

4.1. Hak ve Özgürlüklerin Kanunla Sınırlanması korunması

Bağımsız ve tarafsız olarak düşünülen yargı hak ve özgürlüklerin koruma konusunda önemli bir role sahiptir. Yargının bu korumadaki rolü iki şekilde tecelli etmektedir: Birincisi, kanunların yasallığını denetlemek, ikincisi,

Fakat bu tasarılar ana yasaya aykırı olmamalıdır. Bütün bunlar Millet meclisinin ilk toplantısına arz edilmelidir. Bu durumdan millet meclisi ve kurucu meclis tarafından onaylı anlaşmaların gereklerini yerine getirmek için meclisin çıkardığı tasarılar istisna edilebilir. Şayet millet meclisi bu tasarıları onaylamadıysa, bu durumda hükümet bu tasarıların süresinin sona erdiğini ilan etmesi gerekmektedir. Bu yasa tasarıları ilan tarihinden itibaren iptal edilmiş sayılır. Bu yasa tasarıları bütün bakanlar kurulu üyeleri tarafından imzalanmış olmalıdır.

²⁵³ Kralın başbakanı seçme veya görevden alma konusundaki yetkisi ile ilgili olarak bak, Fayız Aziz ESAD, **Irak'taki Parlamento Sisteminin Bozulması**, mastır tezi, Irak İletişim Bakanlığı yayınları, 1975, s. 125

idari sultanın kararlarını denetlemek ve kanunların yasallığını denetlemektir.²⁵⁴

Yargısal denetim, meşruiyet ilkesine veya kanunun egemenliğine dayanır. Bu ilkenin kanunun egemenliği,²⁵⁵ temeli çıkaran sulta tarafından saygı görmeyi ön görüyorsa, o zaman hak ve özgürlüklere getirilen kısıtlamalar milletin muvafakatine sahip bir kanunla olmalıdır. Yasal derecelenme kaidesine de riayet edilmelidir.²⁵⁶ Buna saygıyı sağlayan bir garanti olmalıdır. Bu garanti de kanunları denetleyecek siyasî denetim ve yargısal denetimden oluşan anayasal bir sistem olmalıdır. Siyasî denetlemeyi, siyasî yapıya sahip bir heyet yapacaktır. Bu tür heyetlerin görevi de kanun çıkmadan koruyuculuk yapmaktır.²⁵⁷ İkinci denetim şekli ise özel anayasa heyeti ya da normal bir yargı heyeti kanunları inceleyerek anayasaya uygunluğunu araştırır. Aykırılık varsa uygulanmasını engeller.²⁵⁸

Yargı, ister adli olsun ister idari olsun hukuk ve genel özgürlüklerin düzenlenmesiyle ilgili yürütme organının kararlarından genel özgürlükleri korumak amacıyla diğer organlardan bağımsız olmalıdır.²⁵⁹ Yargı denetlemelerinin daha faal olması için anayasada yer almalı ve bütün diğer heyetlere hâkimiyetini sağlamak için iyi düzenlenmelidir.²⁶⁰

4. 2. Yüksek Mahkeme ve Yetkileri

Irak Anayasasında anayasaya uygunluğunun denetlemek için yüksek mahkeme dışında sabit bir heyet belirlememiştir. Yüksek Mahkeme 81.

²⁵⁴ Abdülhamit, MUTEVELLİ, *Temel Özgürlükler, Gelişimi ve Tazminatı* s. 91, Hasan Mulhim, s.42.

²⁵⁵ İsmail MERZE, *Libya Anayasası ile Arap Ülkelerinin Anayasaları Arasında Karşılaştırma* (Dar sadir, Libya Üniversitesi yayınları, 1969) s. 378.

²⁵⁶ EL MUSTAFA, 1921 *Anayasa ve Özgürlükler.....*, a, g, e s. 90

²⁵⁷ İsmail Merze, *karşılaştırmalı inceleme.....*, a, g, e, s. 380

²⁵⁸ CEMİL, *Anayasalar Üzerinde Çalışmalar.....*, a, g, e, s. 91.

²⁵⁹ MULHİM, *Temel Özgürlük Teorisinde Çalışmalar.....*, a, g, e, s. 42

²⁶⁰ FAHAL, *Karşılaştırmalı Kanunlarda İnsan Hakları.....*, a, g, e, s. 87

Maddede düzenlenmiştir. Bu mahkemenin salâhiyetleri bu maddeye göre şöyleydi:

1- Siyasî suçtan veya görevleriyle ilgili suçlardan dolayı suçlanan bakanlar ve Millet Meclisi üyelerini yargılamak için Temyiz Mahkemesi hâkimlerini görevlerinden dolayı yargılamak,

2- Anayasanın yorumu ile ilgili konuları ele almak, diğer kanunların anayasaya uygunluğunu incelemek, bu mahkeme, yapısı ve itiraz üslubu ile ilgili sebeplerden dolayı yargı denetleme görevini eda etme konusunda aciz kalmıştır. Bu mahkemenin üyeleri başkan hariç (82. maddenin, 3, fıkrası) gereği 8 kişiden oluşturulur. Bu üyeler senato(İhtiyar Meclisi) meclisi tarafından seçiliyorlardı (bu üyeleri kral tayin etmişti). Üyelerin dördü senatodan diğerleri ise Temyiz Mahkemesinin hâkimlerinden veya büyük hâkimlerden seçiliyorlardı. Başkanlığı ise senato meclis başkanına vekâlet ediliyordu. Bu oluşturma şekline yapılan en önemli eleştirilerden bir tanesi, mahkeme üyelerinin senatodan gelmeleri ve Millet meclisinde üye olmalarından dolayı da kanunların yorumu ve yasallığı ile ilgili mütalaalara katılmalarıdır. Tabii ki bu durum, mahkeme üyesi olduklarından dolayı çıkan kararları etkileyebiliyorlar. Başka bir eleştiri ise, dört senato üyesinin seçilmesi, kanunların kalması veya iptalini isteyen yürütme organına göre oluyordu. Bu üyeler kanunları destekleyen veya karşı çıkan kişiler olabilirler.²⁶¹

İtiraz hakkı bakımından ise, anayasaya göre bir kanunun veya yasalara aykırılığını incelemek için bakanlar kurulunun kararıyla veya millet meclisi üyelerinden birisinin kararıyla mahkemeye havale ediliyordu madde (82. maddenin, 2. fıkrası) Burada görüyoruz ki yürütme organının salâhiyeti daha büyüktü. Mahkemenin toplanması için bu yöntemle yapılan havale yeterli değildi. Çünkü bu mahkemenin toplanması için bakanlar kurulunun kabûlüyle kraliyetin iradesi de gereklidir.(83. madde)

²⁶¹ bu eleştirilerle ilgili olarak, bak: İsmail Merze, „Abdullah ELBUSTANİ, daimi Anayasayı hazırlama ve seçim kanunu, Bağdat, 1961, S. 68. bkz , Ömer Faruk,s. 590-591,

Bunlardan daha önemlisi, fertler, mahkeme önünde doğrudan itiraz etme hakkından ve anayasa uyarınca kendilerine tanınan hakları korumaktan mahrum bırakılıyorlardı. Şu da önemlidir, anayasa mahkemesi, özgürlükler ve genel hukukla ilgili kanunları yasalara aykırılığı bakımından incelemek için yetkisini ancak bir defa kullanabilmiştir. 1939 yılında kralın 467 Sayılı emriyle bazı anayasa maddelerini yorumlamak ve 1938 yılında çıkan 20 Sayılı ve zararlı neşriyat ile ilgili kanunun (4 ve 5 maddelerinin) anayasaya aykırılığını ele almak amacıyla Yüksek Mahkeme toplanmıştı. Mahkemenin çoğunluk kararıyla bu iki madde anayasaya aykırı bulunmuştu. Adı geçen kanunun (4. maddesine) göre, bakanlar kurulu, İçişleri bakanının raporuna binaen Iraklı bir kişinin zararlı bir reklam yaptığına kanaat getirdiğinde, kanun, bakanlar kuruluna bu kişinin Irak'ın belli bir yerinde veya yerlerinde ikamet etmesini engelleme ve gözetim altında tutma yetkisini vermiştir.

(5. madde) ise şunları ifade ediyor: hakkında (4. maddenin) hükümleri uygulanan memur görevden alınır. Bu memur karar iptal edildikten sonra veya süre bittikten sonra tekrar görevine çağırılabilir.

Bir kişiye zorunlu ikamet uygulanması veya onu polis gözetimi altında tutmak kişisel özgürlüğü ihlal etme olarak kabul edilir. Bu durum da yapılan icraatın anayasa hükümlerine uygun bir kanunla düzenlenmesini gerektirmektedir. Yüksek Mahkemenin çoğunluk kararıyla zararlı neşriyat kanununda yer alan (4. maddenin) anayasaya aykırı bulunmuştu. Çünkü burada yargı yetkisi yürütme organına (Bakanlar Kurulu) verilmişti. Hâlbuki anayasanın (73. maddesi), hükümetin bütün vatandaşlara açtığı tüm dava ceza işlerinde veya hükümet aleyhine açılan bütün davalar, medeni mahkemelerde görülmesini ön görmüştür. (5. madde) ise (4. maddenin) hükümlerine dayandığı için anayasaya aykırıdır.

Karşı görüşte olanlar ise, (4. maddede) yer alan tedbirler idari tedbirler olduğunu, kapatma yetkisi içermediğini bundan dolayı da (4. ve 5. maddeler) Anayasaya aykırı olmadığını iddia etmişlerdir.

Bana göre 1938 kanunun (4. madde) yürütme organının yetkilerini genişleterek yargı salâhiyetini vermiş olmaktadır. Bu icraatın sadece önleyici tedbirler olduğunu söylemek doğru değildir. Özellikle 5. madde bir memuru görevden alırken 4.maddeye uyarak yapmaktadır. Polisin gözetimi ve zorunlu ikamet iki şarta bağlı olan önlem tedbirleridir. Bu şartlar da, cinayetin işlenmesi ve tehlikeli durumun bulunmasıdır.²⁶²

Bağdat Ceza Kanununun (28. maddesi) de gözetim kararı verecek yetkili makam mahkeme olduğunu açık bir şekilde açıklamıştır. Madde metni şunları ifade etmiştir: (mahkeme, bir cinayet veya suç ile ilgili hüküm verdiğinde mahkûmu, cezasını çektikten sonra polis gözetimine bir yılda fazla olmamak üzere verebilir. Bu gözetim veya kontrol süresi her durumda 5 yılı geçmemelidir...)

Zorunlu ikamet ise, bir kişi polis gözetimine verildiği zaman uygulanabilir. 29. madde şunları ifade ediyor: polis nezaretine verilen her kесе şu hükümler uygulanır: (hükümet onu belli yerlerde ikamet etmesini yasaklarsa...). Bundan dolayı yüksek mahkemenin (zararlı neşriyat ile alakalı) (4. ve 5. maddeleri) ile ilgili kararı doğrudur. Normal Yargının Hukuku ve Genel Özgürlükleri korumadaki rolü:

Yargının denetimi, kanuna aykırı bulunan idari kararları da kapsamıştır. Irak yargıları, fertlerin hukukunu ve özgürlüklerini korumak için kendi rolünü belli oranlarda kullanabilmiştir. Bu konu ile ilgili kararlarından temyiz mahkemesinin kararını örnek olarak verebiliriz. Temyiz Mahkemesi bir vatandaşın ülkesini terk etme hakkına sahip olduğunu kararını vermiş ve içişleri bakanı bir vatandaşın yurtdışına çıkmasını ancak adli bir engel veya belli kanunlar çerçevesinde engelleyebilir. Mademki bu iki sebep davada yer almıyor, mahkeme, içişleri bakanının kararına muhalefet ederek hükmünü vermiştir.²⁶³

Irak yargısı özgürlükleri korumakta zaman zaman ısrarlı davranmıştır. bazı siyasî parti liderlerini yargılayan hâkimlerin verdiği kararı örnek

²⁶² Cemil, **İnsan Hakları ve Ceza Kanunu**, a, g, e,s. 85

²⁶³ El CEDDE, **Irak'ta Siyasi Parti ve Derneklerin Yasaları**, s. 40.

verebiliriz: 1947 yılında Ulusal Demokrat partisi lideri ile Al Hiza gazetesinin sorumlu müdürünün yargılanması gibi, ceza hâkimi beraat hükmünü vermiş durdurulan gazete de tekrar yayınlanmaya serbest bırakmıştır. Hâkim, büyük mahkemede iki defa itiraz edildiği halde bu kararında ısrar etmiştir.

Hâkim, davanın bittiğini ifade ederek beraat kararında ısrar ettiğinden başka yere tayin edilmiş ve dava başka bir hâkime devredilmiştir. Bu durumda ırakta yargı bağımsızlığının ne kadar zayıf olduğunu ispatlamaktadır.²⁶⁴

Anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin teminatı ile ilgili araştırmamızın sonunda, şunu önemle söyleyebiliriz, bu teminat fertlerin hukukunu ve özgürlüklerini fiili olarak koruyamamıştır. Bu teminatın önünde duran en önemli sebeplerden biri şu olmuştur: bu hukuk ve özgürlükler haddizatında yöneticileri hesaba çekme vesilesiydi. Onun için bu vesilelere yönetime karşı ciddi garantiler vermek mantıklı bir şey olamazdı. Tabii bu durum, hukukun ve özgürlüklerin birçok tecavüze ve kısıtlamaya maruz kalmasına sebep olmuştur.

²⁶⁴ Fadıl HÜSEYİN, **Ulusal Demokrat Partisi Tarihi**, 1946–1958, Bağdat, Al Şaab Matbaası, 1963) s. 97–101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. 27 TEMMUZ 1958 IRAK ANAYASASI GÖLGESİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

1.1. 27 Temmuz 1958 Irak Anayasası, Temel Hak ve Özgürlüklerin Listesi

- 1- Vatandaşlık Hakkı, (8. madde)
- 2- Kanun Önünde Eşitlik, (9. madde)
- 3- İfade Özgürlüğü, (10. madde)
- 4- Kişi Özgürlüğü, (11. madde)
- 5- Dini Özgürlüğü, (12. madde)
- 6- Mülkiyet Hakkı, (13. madde)
- 7- Vergi Ödeme Eşitlik, (15. madde)

27 Temmuz 1958 Anayasadaki Temel Hak ve Özgürlüklerin kaynağı ile ilgili olarak 27 Temmuz Anayasa tasarısı, Mısır'ın 1953 ve 1956 Anayasaları esas alınarak hazırlanmıştır. Ne var ki, temel hak ve özgürlükler ile ilgili maddeler, her iki anayasanın metinlerinden geride kalmıştır. 27 Temmuz 1958 Anayasası, İngiltere, Amerika ve Fransa'da çıkarılan hukuku ile ilgili kanunlar ile farklı toplumlarda meydana gelen siyasî ve sosyal gelişmelerden faydalanarak hazırlanmıştır.²⁶⁵

²⁶⁵ Hüseyin CEMİL, **Temel Özgürlükler, Gelişimi, Tezminnatı, Geleceği**, Maarif Yayınevi, Mısır, El İskenderiye, 1975, s 78

1.1.1. Vatandaşlık Hakkı

27 Temmuz 1958 Anayasanın (8. maddesi) şöyle ifade etmiştir: “Irak vatandaşlığı kanunla düzenlenir”. Vatandaşlık hakkının temel hak ve özgürlüklerin kapsamında belirlenmesi, Osmanlı Anayasasında başlayan ve Irak Anayasası ile devam eden eski bir görüş uzantısı olup hatta birçok anayasada yaygın olan bir görüş sayılır. Örneğin, 1952 yılında çıkan Ürdün Anayasasının (5. maddesi) şunları ifade etmektedir: Ürdün vatandaşlığı kanunla düzenlenir. 1962 Kuveyt Anayasasında da benzer ifade kullanmıştır: “ Kuveyt vatandaşlığı kanunla düzenlenir”. Vatandaşlığın hukuku, anayasa ile belirlenmesinin sebebi, vatandaşlık hakkı, bireyin sahip olduğu haklar ile üzerine düşen görevleri belirleyen öncelikli haklardan olduğu için ve bundan dolayıdır ki bu haklar kanunla düzenlenmesi gerekirdi.²⁶⁶

Daha önce yürürlükte olan vatandaşlık kanunu geçerliliği devam etmiştir. Fakat vatandaşlık hakkı, krallık gölgesinde çıkan vatandaşlıktan çıkarma yasa tasarısı gereği birçok tehlikeli ihlallere maruz kalmıştır. Bundan dolayı Irak Devrim Komutası 1959 yılında çıkan 67 Sayılı kanun gereği bu yasa tasarılarını iptal etmeye çalışmıştır. ve sonunda 1933 yılında çıkan vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili 62 Sayılı yasa tasarısı ile 1954 yılında çıkan vatandaşlık kanununun 17 Sayılı eki iptal edilmiştir. Ayrıca devrimden sonra bakanlar kurulu kararı uyarınca siyasî nedenlerden dolayı bazı vatandaşlar hakkında verilen vatandaşlıktan çıkarma kararları iptal edilmiş, içişler bakanı ile ilgili kişiler hakkında tahkikat yapmak üzere gerekli icraatları yapma konusunda yetki verilmiştir.²⁶⁷

²⁶⁶ Adnan CELİL, **Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları**, Mısır, 1975, s 54

²⁶⁷ 17. 07. 1958 Tarihinde verilen Bakanlar Kurulunun beyanâtı. Irak olayları gazetesi, sayı,1 Tarih, 23 Temmuz 1958.

1.1.2. Kanun Önünde Eşitlik.

1958 Irak Anayasasının (9. madde) şunları belirlemiştir: bütün Iraklılar Anayasanın ve kanunların belirlediği avantaj ve haklardan eşit bir şekilde yararlanma hakkına sahiptirler. Burada 1958 anayasası haklardan bahsederken, hangi hukuku kastettiğini söylememiş fakat büyük ihtimalle siyasî, sosyal ve ekonomik hakları kapsadığını sanılmaktadır.

1958 Anayasası, eşitliği icraata geçirmek için kanundaki eşitlik anlayışını aşamamıştır. Çünkü yasada bunu garantileyen metinler yoktur. Örneğin, **sosyal menşe ve mevkiden** veya ekonomik durumdan dolayı anayasalar ayrımcılığı yasaklamaktadır.²⁶⁸, ne var ki 27 Temmuz 1958 Anayasası bunu ihmal etmiştir.

27 Temmuz 1958 Anayasamızda eşitlik hakkının iki çeşidi var, kanun önünde eşitlik ve kamu görevlerde eşitlik hakkı, **Birincisi**, kanun önünde eşitlik Hakkı ise üzerinde pek fazla duramayacağız çünkü aynı şekilde 1925 Irak Anayasasının maddelerini almıştır. **İkincisi**, kamu görevlerde eşitlik: bu ifadeden kasıt vatandaşların eşit bir şekilde genel vatandaşlık görevlerini eda etmeleridir. Bunların başında askerlik görevi ile vergi ve harçları ödemektir. 27. madde şöyle açıklamıştır:

a- Askerlik görevinin eda edilmesindeki eşitlik: askerlik görevi ile ilgili olarak bu hizmetin yüklenmesindeki eşitlik sadece teoriktir, çünkü bir miktar para karşılığında bu hizmetten muaf olmak vatandaşlar arasında ki ayrımcılığı temsil etmektedir.

b- Vergilerin ve harçların ödenmesindeki eşitlik: krallık dönemindeki vergi politikası, vatandaşlar arasındaki eşitliği fiili olarak sağlayamamıştır. Çünkü kanunlar, diğer çalışan sınıflara karşı derebeyiler sınıfının ve servet sahiplerinden oluşan diğer sınıfların oluşmasına kesin bir şekilde zemin hazırlanmıştır.

²⁶⁸ Bkz, Suriye'nin 1950 yılında çıkan anayasasının 7. Maddesi, Somali'nin 1960 Yılında Çıkan Anayasasının 21. maddesi.

Temmuz 1957 Devrimin hedefleri arasında “Sosyal adaleti gerçekleştirme” ve “halkın yaşam düzeyini yükseltme”²⁶⁹ hedeflerinin de varlığı kabul edildiği zaman, eski vergi kanunlarının kaldırılmasının ve yerlerine yeni vergi kanunlarının çıkarılmasının da kabul edilmesi gerekir. 1959 yılında çıkarılan 95 sayılı, vergi kanun bu sebeple çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kanunun en önemli özelliği mümkün olan en yüksek oranda vergi toplayacak özellikte olmasıdır. 1959 vergi kanunun (2. maddenin 3. fıkrası) gereği çiftçilere, gelir vergisini ödeyebilmeleri için arazi kiralama bedeli verilmesini gerektirmektedir. Bu araziler çoğunlukla büyük ziraatçıların küçük ziraatçılardan ücret karşılığı kiraladıkları arazilerdir. Buna mukabil kanun, fertler arasında adaleti gerçekleştirmek için (7. Maddenin 1. fıkrası) gereği üreticiyi ürettiği ziraî mahsullerin vergisinden muaf tutmuştur.

1.1.3. Vergi Ödemede Eşitlik

Vatandaşlar arasında gelir dağılımındaki farklılıkların azaltılmasına yönelik bir adım olması umulan en önemli vergi kanunlarından biri de 1959 yılında çıkarılan 157 Sayılı “Miras ve Terekeler” kanunudur. Çünkü bu kanunun amacı “vatandaşlar arasındaki servet farklılıklarını tedrici olarak azaltmak” idi...²⁷⁰

Bu kanunun en önemli özelliklerinden birisi ise Miras vergisi kapsamında kendisinden vergi ödenmesi gereken en düşük miktarı 5.000, dinara indirmesidir(yaklaşık 7 TL, yeni Türk Parasında), ancak kanunun kapsamına giren durumlarda arttırılabilmektedir. Bundan dolayı terekelere karşı artan bir vergi de konulmuştur. Bu vergiyle yetinilmeyip varislere karşı diğer vergilerin konulmasının kararlaştırılmasında olduğu gibi Ancak bu

²⁶⁹ El HÜSEYNİ, *Irak Bakanlıklar Tarihi*, a, g, e, s.335

²⁷⁰ Irak Resmi Gazetesi, Sayı, 243, Tarih 23 Teşrin-i Evvel 1959. Kanunun çıkarılmasını gerektiren sebepler.

kanun istenilen hedefleri gerçekleştiremedi ve yerine şaşılacak bir hızla, aşağıda sayacağımız işleri yapmak amacıyla- 1961 yılında 17 Sayılı Vergi Kanunu çıkarıldı. Kanunun hedefleri şunlardır:

Birinci: Eskiden 5.000 dinar (7TL)olan vergiye tabi en düşük miktar 15.000, (21TL) dinara yükseltildi. Böylece verginin meydana getireceği faydaya olan inanç azaldı.

İkincisi: Miras üzerine konan en düşük ve en yüksek sınırlarla ilgili olarak vergi oranını azaltmaya çalışıldı. Mesela eski kanuna göre 30,000 dinar(41 TL) ile 40, 000 dinar (82 TL) arası miras için yüzde 15 oranında vergi vermek gerekiyordu. Yeni kanuna göre ise bu oran 40, 000 dinar ile altmış bin dinar arası için yüzde on beş oranında gerekli görüldü.

Üçüncüsü: 1961 Vergi Kanuna dayalı olarak atılan adımların çoğu tepki oluşturmıştır. Çıkarılan eski kanunda yer alan miras vergisi ilga edilmiş, yürürlükten kaldırılmıştır.

Olumlu karşılanan kanunlardan biri de 1961 yılında çıkarılan 60 sayılı ziraat arazileri vergisi kanunudur. Bu durum eski çıkarılmış kanunlara kıyas edildiğinde anlaşılır (1936 yılında çıkarılan 73 sayılı arazi vergileri kanunu ve 1933 yılında çıkarılan 95 sayılı tüketim vergisi kanununda olduğu gibi ki bu kanunlar 1961 yılında çıkarılan 15 sayılı ziraî araziler kanunuyla yürürlükten kaldırılmıştır). 1961 Ziraat araziler 60 Sayılı kanunun olumlu yönlerinden bazıları şunlardır:

Birincisi: Ziraat yapılınsın yapılmasın ziraata elverişli bütün araziler vergiye tabi kılındı (2. madde,1. fıkra). Bu uygulama çiftçiye dolaylı bir şekilde arka çıkan, destek olan bir uygulamadır. Çünkü kendisine verilmeyen bir arazinin vergisini ödemek arazi sahibinin maslahatına değildir, aksine daha güzel olan onu yüksek bulmasıdır.

İkincisi: Hurma, tütün ve tömbeki ekilen araziler istisna edilerek sanayide ham madde sayılan bu ürünlerin gelişmesinde katkıda bulunmuştur. (2. madde, 1. fıkra)

Üçüncüsü: Resmi ayrıcalıkla veya tapu ile verilen arazilerin vergi oranları, mübadele ile sahip olunan arazilerin vergisinden daha yüksek olarak ayarlanmıştır. Bu durumun olumlu tarafı, derebeylerin sahip oldukları arazilerin çoğu bu iki sınıftan olduğunu öğrendiğimizde, bu tür arazilere uygulanan fazla vergiler, bu kişiler ile kanuna uygun olarak tarım arazisine sahip olan kimseler arasında bir tür adalet sağlandığını görüyoruz.

Dördüncüsü: 1958 Anayasasının getirdiği en önemli şey tarım reformu gereği çiftçilere dağıtılan tarlaların vergilerini kaldırmasıdır. (3. madde, 4. fıkra). Ayrıca arazi sahiplerinin ve tasarruf hakkını elinde tutan kişilerin tarla vergisinin ödenmesi konusunda çiftçilere başvurma hakkını iptal etmiştir. (10. madde, 1.fıkra). Bu durum, tarım arazilerinin yanında çalışan çiftçilerin yükünü hafifletmiştir. 1958 Anayasasının atmış olduğu her iki adım, vergilerin yüklenmesinde bir nebze adalet ve eşitliği sağlamıştır. Fakat (9. madde) ile ilgili bazı ayrıntılar değinmek gerekebilir bunlar:

Birincisi, vatandaşlık, ırk, dil, din ve inanç gibi unsurları içeren ayrımcılığın esasları ile alakalıdır. Bu madde, Anayasanın 6. maddesi ile 18. maddenin kapsamında bulunan iki yeni esası getirmiştir.

Birinci Esas: cinsiyet ile ilgilidir. Buna göre erkek ve kadın ile muamele konusunda her hangi bir ayrımcılık yapılmamalıdır. Yeni hayat şartlarının ön gördüğü ve anayasanın getirdiğine kıyasla yeni bir gelişme sayılır. Mesela, 1954 yılında çıkarılan Çin Anayasasında şunlar yer almaktadır: “Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan bütün kadınlar, erkeklerin yararlandığı siyasî, ekonomik, kültürel sosyal ve aile hayat alanlarında ki haklardan eşit bir şekilde yararlanırlar”.²⁷¹

Böylece Irak Anayasası dolaylı olarak herkes kanun önünde eşitlik teminat altına almış. Siyasî ve fiili olarak ta kadın yönetimden uzak tutulmamıştır.²⁷² 1959 yılında kadın bakan olarak seçilebilmiştir.²⁷³

²⁷¹ Bkz, 1962 Kuveyt Anayasasının 29.maddesi, 1961Türk Anayasasının 12. maddesi ve 1960 Somal Anayasasının 3. maddesi.

²⁷² Abdul selam Arif'in 25 Temmuz 1958 yılında basılan Al Özgürlük gazetesine yaptığı konuşma,

Yönetim 1959 yılında 188 Sayılı medeni kanununu çıkarmış, bu kanunda, miras ilgili olarak erkekler ile kadınlara aynı haklar verilmiştir.²⁷⁴

1959 Medeni kanuna şiddetle karşı çıkmıştır. 9. maddenin zikrettiği esaslardan biri de “inançta ayrımcılık yoktur”. İfadesidir. Bu ifadenin ne anlama geldiğine bakmaksızın dini inanç, siyasî veya sosyal bir anlam taşıyın vatandaşların siyasî, dini veya sosyal akideleri sebebiyle aralarında ki davranış ayrımcılığını engellemek için bu ifade anayasalda mutlaka yer almalıdır.

Eşitlik hakkı ile ilgili diğer mülahaza da şudur: Anayasa, vatandaşlar arasında ırk ve dile dayalı her hangi bir ayrımcılığı yapmama konusunda teminat vermiştir. Yani değişik kavmiyete mensup bütün vatandaşlara eşit davranma garantisini vermiştir. Burada 3. maddeye de değinmek gerekir. 27 Temmuz 1958 Irak Anayasasını (3. maddesi) “Iraklının özü, vatandaşlar arasında dayanışma, haklarına saygı ve özgürlüklerini koruma esasına dayanmakta Arap ve Kürtleri bu vatanın ortaklarını olarak görmektedir. Anayasa ayrıca Irak birliği içerisinde bunların milli haklarını ikrar edip korumaktadır”.

Bu metin, çok hassas ve gayet tehlikeli olan Kürt meselesini ele almıştır. Yasanın ikinci bölümünde ki metinde bir eksiklik görülmektedir. Şöyle: metinde diğer azınlıklara mensup unsurlar istisna edilerek sadece kürlerden bahsedilmiştir. Temmuz devriminin başlarında Kürtlerin durumunda genel olarak bazı iyileşmelerin meydana gelmesi kayda değer bir durumdur. Geçici anayasanın (3. maddesi) yanında, bakanlar kurulu, krallık döneminde sürgüne gönderilen tüm Kürtler için bir af çıkarmıştır.²⁷⁵ Komuta konseyinin

²⁷³ 22Temmuz 1959 yılında çıkan 198 Sayılı "Irak olayları" mecmuasına, 480 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile tayin edilen yerel yönetimler bakanı Nezihe Al deylemi.

²⁷⁴ Adı geçen medeni kanunun 74. Maddesi şunları ifade etmiş: yasanın 1187 ve 1199 maddelerindeki Tüm hükümler, varisleri belirleme, menkul ve gayrimenkul olarak kalan miras mallarının nisaplarının belirlenmesinde uygulanır. Medeni kanunun 1187. Maddesi de şöyle demektedir: «Emirlikte yer alan topraklara sahip kimselerin vefatında, bu tereke (toprak), aşağıda belirtilen akrabalık derecesine göre intikal hak sahiplerine verilir. Her mertebe (1192 ve 1193) maddelerinin hükümleri ihlal etmeden alt mertebedekilerin hakkını saklı tutar. Yasanın (1188) maddesi de: 1- birinci derecedeki hak sahipleri şunlardır: ölen kişinin çocukları ve erkekten olan torunlar, kızlarla eşit. Medeni kanun sayı 40- 1951, Matbaa al Sevre- Bağdat.

²⁷⁵ Irak olaylar- sayı 1, tarih: 23 Temmuz 1958 af ile ilgili beyan.

üyelerinden bir üyesi ile bakanlardan biri Kürt kökenliydi. Ayrıca Kürtlere, Demokrat Kürdistan Partisi kurma hakkı verilmişti. O zaman ki hükümet (başbakan yönetiyordu) Kürtlere yakın ilişki içerisindeydi. Fakat bu durum uzun sürmedi. Çünkü başbakan, verdiği sözleri yerine getirmeyip Kürtleri oyalıyordu. Ayrıca Kürt bölgelerindeki ekonomik, sağlık ve imar sorunlarına gerekli ve yeterli önem verilmemiştir.²⁷⁶

Kültürel haklarla ilgili olarak, bölgede cahillikle mücadele, kültürü ve eğitimi yayma, Kürt edebiyatını, dilini ve tarihini okutma veya yüksek enstitü inşa etme haklarından yararlanma fırsatları hiç verilmemiştir.²⁷⁷

1.1.4. Kişi Özgürlüğü

27 Temmuz 1958 Anayasasının (11 maddesi): “kişi özgürlüğü ve konut dokunulmazdır. Ancak genel güvenliğin gerektirdiği durumlarda ihlal edilebilir bu da kanunla düzenlenmesi gerekmektedir”. Bu hakkın düzenlenmesindeki kusuru belirlemek için diğer anayasaların metinleriyle mukayese etmeye gerek yoktur. (11. maddede) yer alan metin, anayasanın kişi özgürlüğünü düzenleyen (15, 17 ve 18 maddelerinde) yer alan metinlerden bile geride kalmıştır.

Ayrıca 1958 Anayasasının (7. maddesi), kişi Özgürlüklerin sınırlanması ancak kanunla olabileceğini ifade etmiş, Iraklıların işkence edilmesini ve sürgün edilmesini yasaklamıştır. Fakat 27 Temmuz 1958 Anayasası, bunların hepsinden bilmezden gelmiştir. Bu anayasa, kişi özgürlüğünün garantisi sayılan posta iletişimi, telgraf ve telefonla konuşma gizliliği ile ilgili metinleri ihmal edip dikkate almamıştır. O dönemde bu hakka yeterli önemi vermeyen tek anayasa Irak anayasasıydı. 1954 yılında çıkarılan Çin Anayasasının (89. maddesine) göre, “Halk mahkeme kararı olmadan veya Genel Halk

²⁷⁶ 27 Temmuz 1960 yılında çıkan Habat gazetesi.

²⁷⁷ 27 Hüseyin CEMİL Temel Özgürlük ve Ulusal Hareket..., s.83

savcılığından izin alınmadan Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının kişi özgürlükleri ihlal edilmez hiç kimse tutuklanamaz. (90. madde) ise, Çin Halk Cumhuriyetinin vatandaşlarının ev mahremiyetleri ihlal edilemez. Kanun Çin vatandaşlarının mektuplaşma gizliliğini, ikamet ve itiraz etme özgürlüklerini koruma altına almıştır” Türkiye’nin 1961 yasasının (14. maddesi) şunları ifade etmektedir: Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi özgürlüğüne sahiptir. “Kişi dokunulmazlığı ve özgürlüğü, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça sınırlanamaz. Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz. İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulamaz”

Kişi özgürlüğü iki hakkı kapsamaktadır. Birincisi, (özel hayatın gizliliği ve korunması) bir İnsanın özel hayatını koruma, güvenliğini sağlama ve haysiyetini himaye etmek, ikincisi ise: kayıtsız olarak serbestçe hareket etme hakkı.

Birinci hakka göre (özel hayatın gizliliği ve korunması), İnsan kendi hayatını koruma, güvenlik, kanunun gösterdiği haller dışında insan manevî veya maddî her hangi bir eziyete, maruz bırakılamaz, cezalandırılmaz, tutuklanamaz, gözaltına alınamaz, evi veya özel eşyası aranamaz. Bu konuları düzenleyen kanunlar ise, iptal edilen muhakeme usul kanunu ile iptal edilen Bağdat ceza kanunudur. İlk kanun, 24. maddedeki yakalama hallerini ve 66. maddedeki arama şekillerini düzenlemiştir. Sıkıyönetim hukuku uyarınca bu kanunlar yürürlükten kaldırılmıştı. Bir de vatandaşlara uygulanan bu icraatlar yasal hiçbir dayanağı yoktur.

Bununla birlikte, 27 Temmuz devriminden sonra yönetim, önceki yönetimin yaptığı ihlallerden dolayı kişi özgürlüğün itibarını iade etmek için birtakım kararlar almıştı. Bunlardan bir tanesi de vatandaşlıktan çıkarma kararnameleri iptal etme kararıydı. Vatandaşlıktan çıkarma cezalarından sonra genellikle sürgün ve uzaklaştırma cezaları uygulanıyordu. Ayrıca

bakanlar kurulu, polislerin siyasî mahkûmlara olan gözetimlerini kaldırmış mahkûmlara kendi evlerine ve ailelerine dönmelerini sağlamıştır.²⁷⁸

Bu durum, artık kişi özgürlüğü teminat altına alınmış veya korunmuştur anlamı çıkarmasın. Çünkü sıkıyönetim, devrimin ilk gününde bütün ülkede ilan edilmişti. Bundan dolayı da, başta muhakeme kanunu ve ceza kanunu dâhil bütün normal kanunlar yürürlükten kaldırılmıştı. Bu şu anlama geliyor, sıkıyönetim konseyleri, her hangi bir yasal metne dayanmadan istedikleri icraatı uygulayabiliyorlardı. Sıkıyönetim sistemi, haddizatında geçici ve istisnai bir durumdur. Yani buradan vatandaşların temel özgürlüklerini kesintiye uğratma ve doğal haklarını iptal etme anlamı çıkmamalıdır.²⁷⁹

Fiili uygulama alanında, kişi özgürlükler birçok ihlallere maruz bırakılmıştır. 1959 yılı ayının ortasından itibaren büyük sayıda vatandaşları kapsayan gözaltılar başlamıştı. Bu kampanya genişlemeye devam etti ve memurları işlerinden atmak ve uzak yerlere sürgün etmeye kadar gitti.²⁸⁰

Vatandaşları tahkikat yapmadan ve mahkemeye çıkarmadan²⁸¹ belirsiz bir süre tutuklamak alışılan bir hal olmuştur. Durdurulan, gözaltına alınanlar ve uzaklaştırılanlar, kamuoyunun doğru ve demokratik bir şekilde uygun yasalar çerçevesinde çözmek istediği en önemli sosyal problemlerden olmuştur.²⁸²

Genellikle yapılan gözaltı, haciz ve uzaklaştırma icraatı suçlamadan yoksundu. Ayrıca gözaltına alınanlar ile uzaklaştırılanlar kanuni garantiden mahrum idiler²⁸³. Vatandaşların gözaltına alındıkları ve uzaklaştırıldıkları suçlar, düşünce ve genel siyasî suçlar olduğu ve bundan dolayı uygulanan

²⁷⁸ Irak Olayları, sayı (1), 23.07.1958. Musul merkezi Kütüphane topluluğu.

²⁷⁹ Hüseyin CEMİL **Sıkıyönetim, Temel Özgürlük ve Ulusal Hareket**, s.3. Bu karardan sonra Irak'taki idare askeri bir idareye Dönüşmüş, askeri Hâkim de Irak'taki idareler için en yüksek merci olmuştur. Hâlbuki sıkıyönetimin ilan Edilmesi, örfi idarenin askeri bir idare olmasını, meclisin askeri bir meclis olmasını gerektirmez. Hatta Medeni Yargının ihtisası olan normal davaları askeri mahkeme ve konseylere havale etmek, norm yargıya muhakeme Olma hakkını en büyük ihlalidir.

²⁸⁰ savt al Talia gazetesi, Tarih, 25 Ağustos 1959.

²⁸¹ al Ahali gazetesi, tarih, 23 Mayıs 1960.

²⁸² Al Rey Al Umma gazetesi, Tarih: 09 Şubat 1961.

²⁸³ Al Beyan gazetesi, Tarih, 11 Ağustos 1961.

icraat ne derece tehlikeli bir boyutta olduğunu daha iyi anlıyoruz²⁸⁴ Buradan ortaya çıkan şu ki, insanın özgürlüğü ve onuru sürekli tehdit altındaydı. İnsanın özgürlüğü bu halde ise, onun yolculuk ve seyahat özgürlüğü bu durumdan daha iyi değildi.

1.1. 5. Seyahat Özgürlüğü

Yerleşme ve seyahat özgürlüğü, her şeyden önce, “acıık toplum” olmanın olağan tezahürlerinden bir olarak ortaya çıkmaktadır. Bu özgürlük, kişilerin ülkenin herhangi bir yerinde ikamet edebilme, konut edinebilme, mesleki ve sosyal bir faaliyette bulunabilme gibi amaçlarla, bir kamu gücü tarafından engellenmeksizin bir yerden başka bir yere gidebilmesi olarak tanımlanabilir.²⁸⁵

Irak dışına yapılan seyahat özgürlüğü ile ilgili olarak 1932 yılında çıkarılan pasaport kanunu bunu düzenlemiştir. Bu düzenlemeye göre ıraklılara pasaport verilmesi bazı istisnalar dışında normal bir hak olarak değerlendirilmiştir²⁸⁶. Daha sonra 1959 yılında 55 Sayılı pasaport kanunu çıkmıştır. 1932 Pasaport Kanunun 6. maddesinde yer alan 1. fıkraya göre, pasaport müdürü, adli bir olay veya güvenlik nedeniyle her hangi bir Iraklıyı yurt dışına gitmesini engelleyebilir. Ayrıca verilen yolculuk iznini de iptal etme hakkına sahiptir. Bu müdürün kararına itiraz meselesi ile ilgili olarak itiraz, karar tarihinden itibaren 15 gün içerisinde İçişleri bakanına götürülür. İçişleri bakanının bu konudaki vereceği karar kesindir 6. madde, 3. fıkra. Görülüyor ki yolculuk yasağı ile ilgili ortaya konan yasalar abartılı ölçüler olup birçok teville açıktır. Özellikle istisnai nedenler ile ilgili ölçüde olduğu gibi.

²⁸⁴ Sav tül- Ahrar, Tarih, 23 Ocak 1960.

²⁸⁵ M. Refik KORKUSUZ, **Uluslar arası Belgeler ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul, 1998, Özrenk Matbaacılık, s. 252

²⁸⁶ İkinci konu, ikinci Bölüm, kiş Özgürlüğü ve Yerleşme özgürlüğü ile ilgili fıkra.

Bu durum kanuni yönden böyle idi. Ger ek hayatta ise devrimden sonra ilan edilen sıkıyönetimin gölgesinde, yolculuk ve seyahat özgürlüğü b r ok kayıtlamaya maruz kalmıştır. Örneğin, bir pasaport alabilmek için askeri hâkime başvurmak gerekiyordu. Başka bir ifade ile Irak dışına gitmek için bu işle ilgili Pasaport ve vatandaşlık müdürlüğü ile Genel Emniyet müdürlüğü daireleri bulunmasına rağmen mutlaka askeri h kimin muvafakati gerekiyordu.²⁸⁷

Irak içerisinde seyahat özgürlüğü ile ilgili olarak, sıkıştırma veya rahatsız edici durumlar söz konusuydu. Örneğin, bir vatandaş veya arabası bir şehirden başka şehre giderken polis veya askeri personel tarafından aramaya maruz bırakılıyordu.²⁸⁸ Hatta şehirden çıkan veya şehre giren vatandaşların isimleri yazılıyordu.²⁸⁹

1.1.6. İfade  zg rl   

İfade  zg rl    anayasal demokrasilerin temel taşlarındandır. En geniş anlamda ifade özgürlüğü bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının (izharının) veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olması demektir. Bundan da anlaşılabileceği gibi, birer  zg rl  k kullanma bicimi olarak korunması gereken pek çok ifade ve izhar bicimi vardır. Bu geniş anlamında ifade özgürlüğü, sözlü ve yazılı anlatım, sanatsal icra, kişisel görünüm ve görüntü tercihi, gösteri, yürüyüş, toplantı yapma ve örgütlenme gibi  zg rl  klerin hepsini içine alır. Örnekleme gerekirse, sadece kitap, makale, deneme, roman ve hik ye yazmak ve yayınlamak değil; fakat aynı zamanda bir resim veya heykel yapmak, bir

²⁸⁷ Al Ahali gazetesi, tarih: 30 Aralık 1960. Kanuni her hangi bir gerekçe olmadan yapılan seyahat özgürlüğünü ihlal eden bir örnek verelim: Arap Avukatları Konferansına katılmak için yurtdışına seyahat etmek isteyen iki yüz avukat, yolculuktan men edilmiştir, Habat gazetesi, tarih: 8 şubat 1961.

²⁸⁸ Al Ahali Gazetesi, Tarih, 30 Eylül 1960,

²⁸⁹ Habat gazetesi, Tarih, 13 şubat 1961.

oyun sahnelemek, bir gösteri yürüyüşüne veya bir toplantıya katılmak, bir dernek veya topluluk kurmak da kişisel veya toplu ifade biçimleridir.²⁹⁰

Bir kişinin istediği düşünciyi benimseyebilmesi ve ifade etmesi demektir. 1958 Irak Anayasasının metinlerine göre, bu özgürlüğün iki şekli vardır: biri, inanç ve ifade özgürlüğü, ikincisi ise dini özgürlüktür.

İnanç ve İfade özgürlüğü: 1958 Anayasanın 10. maddesi şunları belirtmiştir: “İnanç ve ifade özgürlüğü garanti altına alınmıştır ve ancak kanunla düzenlenir.” 1958 Anayasası, düşünce özgürlüğünü ve onu ifade etmeyi de teminat altına almıştır. Fakat bu madde, ifade şekillerini belirlememiştir. Bu şu anlama geliyor: 1958 Anayasası, Basın, dernek kurma, toplantı ve gösteri yapma gibi düşünciyi ifade vesilelerini teminat altına almış demektir. Belki anayasa bunu detaylı olarak belirtmemiş ama bu araçlarla ilgili kanunlar çıkarılmıştır.

1.1.6.1. Basın Özgürlüğü:

Düşünciyi ifade şekillerinin en önemli, geniş ve en yaygın olanıdır. Basın özgürlüğü de bunların başında gelir. O dönemdeki 1958 yıllarında basın özgürlüğünü ele almak için şu iki gerçeği dikkate almak gerekir.

1- 1933 yılında çıkan 57 Sayılı matbuat kanunu, iptal edilmemiş ve içerdiği bazı sınırlamalarla birlikte Irak basını üzerinde geçerliliğini sürdürmüştür.

2- Irak'taki sıkıyönetim hükümleri, 1935 yılında çıkan örfi idarenin yasa tasarısı uyarınca ilan edilmişti. Bunun sonucunda matbuat kanunu kesintiye uğratılmış, bütün gazeteler denetim altına girmiştir. O zaman askeri hâkim, örfi idare yasa tasarısının 14. maddesinin, 3. fıkrasına istinaden bütün

²⁹⁰ Feyyaz GÖLCÜKLÜ & Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, 2002, Turhan Kitabevi, s.358

matbuat, iç ve dış gazetelere sansür uygulamak amacıyla bir beyan çıkarmıştır.²⁹¹

Tüm bunlara rağmen Irak basını, altmışlı yılların başlarına kadar ister basım özgürlüğü bakımından olsun ister işlerini icra etme bakımından olsun nispi bir özgürlüğe sahip olmuştur. Birinci yönle ilgili olarak ister partizan olsun veya olmasın farklı düşüncede olan birçok gazete basılmıştır²⁹². İkinci yönle ilgili bir örnek verecek olursak, gazeteler, o dönemde çok özgür bir şekilde işlerini icra etmişlerdir. Basın, hükümetin siyasetini, idari cihazları çok rahat bir şekilde eleştirebilmiştir. Hatta olağanüstü durumun kaldırılması ve daimi (kalıcı) bir anayasanın hazırlanması konusunda kamuoyunun görüşlerini ifade edebilmişlerdir.

1960 yılının ortasından itibaren iktidar, basına baskı yapmaya başlamış birçok gazeteyi soruşturmadan geçirerek²⁹³ gözaltına almış²⁹⁴ ve birçoğunu da sıkıyönetim mahkemesine havale etmiştir²⁹⁵. Gazeteler, daha önce yayınlayabildikleri düşünceye dayalı veya hükümeti eleştiren yazıları artık yayınlayamıyorlardı. Bu tür yazıları yayınlayan gazeteler kapatılıyor veya yazıyı yazan kişiler sıkıyönetim mahkemesine havale ediliyordu²⁹⁶.

Irak'ta, basına uygulanan sansür, Irak içerisinde ve dışında basılan kitaplara kadar uzandı. Irak dışından gelen kitap, gazete ve matbuata uygulanan sansür, 1924 yılında çıkarılan zararlı neşriyat ve reklam ile ilgili kanununa dayanıyordu. Irak içerisinde basılan kitaplara uygulanan sansürün de hiçbir kanuni dayanağı yoktu²⁹⁷.

²⁹¹ Al Özgürlük gazetesi, Tarih, 1 ağustos 1958

²⁹² Habat gazetesi, Tarih, 19 ağustos 1960

²⁹³ İttihat Al şab gazetesinin yazı işleri müdürü ile diğer gazetelerin müdürleri ile yapılan tahkikat gibi, İttihat al şab, Tarih, 26 Eylül 1960

²⁹⁴ Al Sebat gazetesi, Tarih, 11 Ekim 1960

²⁹⁵ Al mebbe gazetesi, Tarih, 3 Eylül 1960, İttihat al şab, Sav tül Ahrar, İstiklal, Sav tül- Al Talia ve başka gazeteler Sıkıyönetim mahkemelerine havale edilmiştir.

²⁹⁶ Habat gazetesine bak, Tarih, 8 Şubat 1961

²⁹⁷ Al Ahali gazetesi, Tarih, 17 Ekim 1960

Kuşkusuz, daha önce ifade edildiği gibi, basmadan önce kitaplara yapılan sansür, düşünceyi ifade özgürlüğünü iptal etmektir.²⁹⁸, ayrıca bu olağanüstü hükümlerin izlerinden sayılır.²⁹⁹

1.1. 6. 2. Dernek Kurma Özgürlüğü:

27 Temmuz 1958 Anayasası bu özgürlüğe yer vermemiştir. Fakat bunu düşünce özgürlüğünü ifade etme vesilelerinden biri olarak sayarsak içerik bakımından teminat altına alınmış olarak kabul edilebilir. 1957 Devrimden önce yürürlükte olan yasaların (açık bir şekilde iptal edilenler hariç) devamı ile ilgili genel prensibi uygulamak için, 1955 yılında çıkarılan 63 Sayılı dernekler kanununun geçerliliği devam etmiş ve metinle iptal edilmemiştir. Yalnız, bu yasanın metinleri, sıkıyönetimin ilanıla bakanlar kurulunun verdiği bir kararla kesintiye uğratılmış, içerisinde dernekler kanunu dâhil birçok kanun kesintiye uğramıştır.

Dernek kurma özgürlüğü, intikal döneminin sona erdiği ve 1960 yılında 1 Sayılı dernekler kanununun çıkarıldığı tarihe kadar hiçbir varlık göstermemiştir.³⁰⁰ Adı geçen kanun önceki yapıyı aynen koruyordu. Bunların başında, yürütme organı olan içişleri bakanlığı ve bakanlar kuruluna mutlak olarak verilen parti kurma iznini verme, denetleme ve feshetme yetkisidir.

Ayrıca, birçok demokratik ülkede uygulanan siyasî sistemin ilkelerine aykırı olarak Iraklı vatandaşların bazı grupları siyasî bir partiye üye olmaktan mahrum bırakılmışlardır.

²⁹⁸ Al Ahali gazetesi, Tarih, 17 Eylül 1960

²⁹⁹ Habat gazetesi, Tarih, 24 Kasım 1960

³⁰⁰ Durum siyasi partiler için farklı olmuştur. Devrimden sonraki ilk dönemde partiler normal olarak faaliyetlerine devam etmişler. Fakat başbakan, ülkedeki partilerin faaliyetlerini bitirmek için hazırlık yapıyordu. ve hemen siyasi partilerden kendi siyasi faaliyetlerini durdurmalarını talep etmiştir. Gerçekten de bu partiler buna icabet etmişlerdir, Leys ABDULHASAN, **Irakta Dernekler Kurulu Sistemi.....**, a, g, e, s. 477–478.

Bundan sonra da yeni kanun bu eksikleri telafi etmesi gerekirdi. Acaba bunda başarılı olmuş mudur?

Birincisi: 1958 Irak Anayasanın (4. maddesinde), derneğin hedeflerinde olması gereken şartlar şöyle açıklanmıştır: 1- ülkenin bağımsızlığına ve ulusal birliğine ters düşmemelidir. 2- cumhuriyet nizamına ters olmamalı, 3- demokratik sistemin gereklerine aykırı olmamalı, 4- Irak'taki farklı kavmiyetler, dinler ve mezhepler arasında bir ayrılığa veya tefrikaya sebep olmamalıdır. 5- gizli ve bilinmeyen hedefleri olmamalı veya zahiri hedeflerin arkasında saklanarak başka gayeleri olmamalı, 6- yukarıdakilere ilaveten genel adaba muhalif olmamalıdır. Bu çok açıktır ki, bu şartlar krallık döneminde çıkan dernekler kanunlarından farklı olacaktır.

İkincisi: yeni kurulan 1 sayılı 1960 dernekler kanununa göre, bir dernek kurmak için içişleri bakanlığından izin almak gerekmiyordu. Onun yerine, (5. maddeye) göre sadece derneğin kuruluşu ile ilgili bilgiyi içişleri bakanlığına bildirecektir. (5. maddenin 1. fıkrası) şöyle ifade ediyor: “Dernek kurucuları, içişler bakanlığına derneğin tüzüğü ile birlikte imzalı beyanname verdikten otuz gün sonra dernek kurulur”. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre de şu sonucu çıkarabiliriz, içişleri bakanına ilk defa verilen dernek kurma talebini bakan ret edemez. Aksine bakan, tüzükte kanuna aykırı bir şey gördüğünde gerekli tadilat veya gerekli eklemeleri talep edebilir. Ayrıca, kanuni şartlara haiz olmayan kuruculara itiraz edebilir. Bu durumda dernek üyeleri gerekli değişiklikleri yapmaları gerekmektedir.

Üçüncüsü: Bu kanun, dernek kurucularına, aşağıdaki durumlarda içişleri bakanının kararlarına temyiz mahkemesi nezdinde itiraz etme hakkını vermiştir:

- 1- Beşinci maddenin ikinci fıkrasına göre düzeltildikten sonra verilen kurma talebi içişleri bakanı tarafından ret edildiğinde,
- 2- Uyarı veya ikaz kararları vs. gibi dernekleri denetleme veya kontrol ile ilgili içişleri bakanının verdiği kararlar, (22. madde 1.fıkra)

3- İçişleri bakanının derneklerin faaliyetlerini durdurma veya derneği kapatma ile ilgili verdiği kararlar, Temyiz mahkemesinin genel kuruluna itiraz etme hakkının verilmesi, dernek kurmak isteyen kişiler için fertlerin hukukunu koruyan yeni bir teminat sayılır. Bu durumlarda yargı bağımsız olması gerekiyor. Özellikle itiraz konusuna daha yüksek bir mahkeme bakması gerekmektedir.

Dördüncüsü: 1958 Anayasası, içişler bakanına derneği feshetme hakkını vermemiştir. Bakana veya temsilcisine verilen tek yetki derneği feshetme talebini adliye mahkemesine sunmaktır. Bu konudaki kararı sadece mahkeme vermektedir. (26. madde)

Derneği feshetme yetkisinin yargıya bağlı olması, yürütme organına karşı bir koruma avantajı sağlamakta, haksız kapatma durumlarını azaltmaktadır.

Beşincisi: 1958 Anayasasındaki hükümler, siyasî partileri de kapsamıştır. 1958 Irak Anayasasının 30. maddesi şunları ifade etmiştir: parti siyasî hedefi olan bir dernektir. Partiler, bu bölümde yer alan hükümlere ilave olarak bu yasada derneklere uygulanan tüm hükümlere tabidir.

Partilerle ilgili olarak bu kanun, konu ile ilgili önceki kanununun bazı grupları siyasî partilere üye olmalarından mahrum ettiği için eleştirmiştir. Fakat yine de bu yasa öncekinden pek farklı olmamıştır. Mesela (31. maddenin 2. fıkrasında) şunlar yer almıştır: “silahlı kuvvetlere mensup fertler, yargı mensupları (yargıçlar) ve dışişlerinde çalışan memurlar, ilkokul ve lisede okuyan öğrenciler ile idare amirleri (vali, kaymakam ve nahiye başkanı) gibi kişiler her hangi bir siyasî partiye üye olamaz. Parti de bunlardan her hangi birini üye olarak partiye alamaz.”

Bu grupların siyasî partide çalışmalarının yasaklanması, zahiren bazı gayeler hedeflenmiştir (Yargı Bağımsızlığı). Örneğin yargıçların siyasî partiye üye olmalarının yasaklanması, yaptıkları iş itibarıyla tarafsız ve bağımsız olmaları gerektirmektedir. Çünkü her hangi bir siyasî partiye üye olmaları durumunda parti menfaati gereği tarafsız ve bağımsız davranamazlar. İlkokul

ve lise talebelerinin siyasi hayattan uzak tutulmaları yaşlarının buna uygun olmadığındandır. Silahlı kuvvetler mensuplarına gelince, yönetim kendini dolaylı olarak korumak istemesi ve orduda ki askerlerin farklı yerlere bağlılıklarını engelleyerek sadece devlete bağımlı olmalarını sağlamaktır.³⁰¹

1. 1. 6. 3. Siyasî Parti Kurma Özgürlüğü:

Siyasi parti kurma özgürlüğü, Siyasi faaliyete girmesine müsaade edilen gruplar bile, kanun bunların parti faaliyetlerini sınırlamaktadır. 1958 Irak Anayasasının (32. maddesinde), şunları ifade etmektedir:

1- bir memur veya kamu hizmeti yürüten kişiler, kendi görevini tarafsız ve bağımsız olarak yapmasını engelleyecek şekilde parti faaliyeti yapamaz. Ayrıca görevi esnasında veya resmi dairede siyasi faaliyet göstermesi kesinlikle yasaktır.

2- bir öğrenci, okulunda veya fakülte yerleşkesinde her hangi bir siyasi faaliyet icra edemez.

1958 Anayasasının benimsediği adımlardan bir tanesi de, siyasi partilere kendi düşüncelerini ifade eden bir gazete çıkarma hakkını vermesidir. (36. madde, 1. fıkra). Yasanın içerdiği yeni hükümlerden (39. maddede) yer alan hükümlerdir: "işleri bakanlığı, çalışma ve sosyal işler bakanlığı, sağlık bakanlığı, milli eğitim ve adalet bakanlıklarında daimi bir komisyon oluşturulur. Bu komisyon işleri bakanına, derneklerin amaçlarının meşruluğu ve kanunlara uygun olarak hareket edip etmediği konusunda danışmanlık görevini yapar. Bu komisyonun görüşleri sadece danışma amaçlı olup partileri kapsamaz".

³⁰¹ Muhammed ASFUR, **Sosyal Sistemlerin Korunması ve Temel Özgürlüğe Engel Olmaması**, 2. B, Âlem Matbaası, Bağdad, 1989, s.149.

Bu yasa metninin olumlu bir yanı vardır o da, içişleri bakanının bir derneğin amacının meşruluğu konusunda vereceği kararı komisyona danışarak vermesidir. Özellikle derneklerin amaçları siyasî, sosyal veya ilmi olabilmektedir. Bundan dolayı derneklerin amaçları farklı ve çeşitli olunca içişleri bakanının bu konuda tek başına karar vermesi zordur. Yukarıdakilere rağmen, 39. madde iki yönden kusurlu sayılır:

Birincisi: danışma komisyonunun belirttiği görüş sadece bir danışma görüşü olup içişleri bakanını bağlamaz.

İkincisi: yasa metni parti hakkında her hangi hüküm vermemiş. Fakat partilerle ilgili meşruluk kararı içişleri bakanının yetkisine verilmiştir. Özetle, dernekler kanunu, bazı olumsuzluklarına rağmen, krallık dönemindeki duruma kıyasla demokratik bir hayata doğru iyi bir adım sayılır. Bu durum, yasa metnlerinde böyle iken peki pratik hayatta nasıl olmuştur. Devrimin ilk aşamasında, partiler siyasî faaliyetlerini icra etmiş kendilerine ait siyasî gazeteleri çıkarabilmişlerdir. Bu durum ulusal birlik cephesi altında devrimi destekleyen partili hayatın bir devamı şeklindeydi.

Ayrıca hükümete, farklı siyasî görüşleri temsil eden partili bakanlar katılmıştı. Partilerin siyasî faaliyetin dondurulması için verilen karara rağmen bazı partiler aleni olarak siyasî faaliyete devam etmişlerdir.

Geçici dönemin bitmesinden sonra daha önce zikredilen dernekler kanunu çıkmıştır. Bunun sonucunda toplam sekiz partiden sadece beş partiye siyasî faaliyet için izin verilmiştir³⁰²

³⁰² İzin verilmeyen siyasi partiler şunlardır: Irak Komünist Partisi: “Halk Birliği grubu”, parti, kurma dilekçesini içişleri bakanlığına 9 Ocak 1960 tarihinde vermişti. Fakat içişleri bakanlığı, talebi ret ederek bazı tadilatın yapılmasını talep etmiştir. Bu tadilatın çoğu partinin programı ile ilgili teknik konulardır. Ayrıca içişleri bakanlığı, partinin programında yer alan bazı terimlerin izahatını istemiştir. Tadilat yapılırken başka bir partiye (Irak Komünist Partisi- Davut al saîğ grubu) izin verilmiştir. Bu izin büyük bir yankı uyandırmıştır. Bunun sonucunda da İttihat al-Şaab grubuna parti kurma izni verilmemiştir. (bak, SH/497 Sayılı içişleri bakanlığı yazısı, 6 Şubat 1960- İttihat al şaab gazetesi, 8 şubat 1960- içişleri bakanlığının ŞH/ 971 Sayılı ve 22 şubat 1960 tarihli yazısı, aynı gazete 24 şubat 1960. Kurulmasına izin verilmeyen parti, içişleri bakanının verdiği ret kararını temyiz mahkemesine götürmemiştir. Çünkü parti üyeleri biliyorlar ki ret kararı, başbakanın ve destekçilerinin talimatı doğrultusunda verilmişti. Kurulmasına izin verilmeyen diğer parti ise, cumhuriyet partisidir. Ret sebebine gelince de içişleri bakanı, bu parti programının komünist partisinin programına benzediği iddiasıyla izin vermemiştir. (bak komünist partisi programı, “ittihat al Şaab grubu” al sakafa al

İkinci gruba verilen iznin sebebi, yönetimi destekleyen komünist parti kurdurtmak ve sosyalist ülkelerinin dostluğunu kazanmaktır.

Partilere, siyasî faaliyete izin verilmesi, parti çalışmalarına tam özgürlüğü vermek veya partilerin çektikleri sıkıntılardan kurtulmaları anlamı taşımaz. Dernekler kanunu, ilgili makamlar tarafından partilerin çalışma özgürlüğüne ters bir şekilde yorumlanmıştır. Yapılan bu yorumlar, partilerin il dışında şube açmalarına bazı sınırlamalar getirmiştir. Ayrıca ilçe ve kasabalarda kendilerine ait komitelerden yoksun bırakılmışlardır³⁰³. Kanunların ruhuna aykırı adımlardan birisi de, kurumaların yapmaya kalkıştığı bazı işler, örneğin demir yolları kurumu, kendi işçi ve memurlarının siyasetle meşgul olmalarını yasaklayan bir bildiri yayınlamıştı. Demir yolları bu uyarıyı uygulamaya koymuş ve bazı illerde birçok işçisini işten atmıştır.³⁰⁴

Dikkat edilirse bu partiler, iktidarın halkın hayatı ile ilgili yaptığı önemli görüşmelere, yasa tasarısını hazırlamaya veya beyanat vermeye pek katılmazlardı.³⁰⁵

Partilerin özgürlüğünü kısıtlayan durumlardan bir tanesi de parti üyelerinin bir toplantı düzenlemek istediklerinde mutlaka askeri hâkimden izin almalarıdır.³⁰⁶

Irak'taki parti sisteminin geldiği duruma örnek olarak, aleni olarak faaliyet gösteren ve son günlere kadar iktidarın yanında yer alan İlerici Ulusal Partisinin verdiği beyanattır. Bu beyanatta, parti faaliyetlerini engelleyen sebepleri açıklamıştır. Bu sebeplerin başında, geçici dönemin uzun sürmesi, olağanüstü durumun devam etmesi, var olan sistemin tabiatı ve

cedide dergisi, sayı 14, tarihi, 8 Ocak ve şubat 1960. (alcumhuri Partisi programı, Al sakafa alcedide dergisi, sayı 15, 8 Mart ve Nisan 1960.). Diğer sebep ise partiye mensup yasaklı kişilerin bulunmasıdır. Leys ABDULHASAN, **Irakta Dernekler Kuruluşu Sistemi**, Hicran Yayınevi, Mısır 1982 s. 264

Kurulmasına izin verilmeyen diğer iki parti ise, Hizbül-tahrir ile Irak İslami partisidir. İkinci parti, ret kararına itiraz etmek için temyiz mahkemesine başvurmuş davayı kazanmıştır. Daha sonra bu parti kurulmuştur. Mahkemenin bu konudaki kararı hukuk ve genel özgürlüklerin lehine cesaretli bir adımdı.

³⁰³ Al beyan gazetesi, Tarih, 20 Şubat 1961

³⁰⁴ habat gazetesi, Tarihi, 25 ağustos 1960

³⁰⁵ habat gazetesi, Tarih,, 4 Ekim 1960

³⁰⁶ AL Ahali gazetesi, Tarih, 3 Ekim 1960

parlamentoya dayalı anayasa sisteminin kurulmasının gecikmesi gelmektedir.³⁰⁷

Buraya kadar anlatılanlar, siyasî parti kurma özgürlüğü ile ilgiliydi. Sendika ve halk örgütlerini kurma özgürlüğü ile ilgili olarak, iktidar bu konuda nispi bir özgürlük vermişti. O zaman 1959 yılı Şubat ayının başında 51 işçi sendikasının kurulmasına izin verilmişti. Fakat iktidar kısa bir süre sonra sendika sistemini bozmaya çalışmıştır.³⁰⁸ Bu sendika, federasyon ve halk örgütlerine karşı çok geniş bir kampanya düzenlenmişti. Bu kampanya ile örgütleri sıkıştırmak ve bozmak istenmiştir. Yapılan bu tahribatın amaçlarından bir tanesi de sendika seçimlerinde işçilerin iradesini karıştırmaktı.³⁰⁹

1. 1. 6. 4. Toplantı ve Gösteri Yapma Özgürlüğü

1959 yılında genel toplantı ve gösteri yapma ile ilgili 115 Sayılı kanun çıkmıştır. Bu kanunla 1954 yılında çıkan kanunla iptal etmiştir. Bu yasa, genel toplantı ve gösteri kavramlarının tanımını yapmış. Birinci terim ile ilgili olarak, toplantı, genel bir amaç için belli bir yerde insanların izinsiz ve özel davetiye olmaksızın bir araya gelmeleridir. Gösteri ise, meydanlarda ve ana caddelerde kalabalık tarafından belli bir amaç için yapılan yürüyüştür. (1. maddenin a- b fıkraları)

Bu kanun, belirlediği sınırlar içerisinde genel toplantı ve gösteri yapma özgürlüğünü kabul etmiştir. (2. madde) Genel toplantı ve gösteri yapmayı, kanun ikiye ayırmıştır. Birincisi, yasal parti, sendika ve diğer sosyal örgütlerin düzenledikleri toplantı ve gösterilerdir. Burada kanun, bu tür toplantı ve gösterileri yapmadan önce yetkililere toplantı ve gösterinin amacı, yeri ve

³⁰⁷ AL beyan gazetesi, Tarih, 1 Temmuz 1962.

³⁰⁸ Rezzak İbrahim HASAN, **Protesto ve Sendika Arasında İşçi Tabakası Tarihi**, 1918- 1968, 1.baskı. Beyrut müessese Asabiye Basımı, 1976, s. 12.

³⁰⁹ habat gazetesi, Tarih: 13 Haziran 1960.

saati 48 saat önce bildirilmelidir. (2. madde a, fıkrası). İkinci tür toplantı ve gösteri ise, kişilerin düzenledikleri toplantı ve gösterilerdir. Bu durumda mutlaka ilgili yetkililerden izin almak gerekmektedir (4. madde) İlgili yetkililer, yapılacak toplantı veya gösterinin genel güvenliği tehlikeye maruz bırakılacaksa veya demokratik rejime muhalefet edilecekse, verilen gösteri talebini ret edebilir. (5. maddenin, a, fıkrası). Burada toplantı veya gösteri yapmadan en az 24 saat önce ret kararı bildirilmelidir. (5. maddenin, c, fıkrası). Talepte bulunan kişiler ret kararına tebliğ tarihinden 5 gün içerisinde idari yönetime başvurup itirazda bulunabilirler. İdare de bu itirazı de gün içerisinde aynı bölgedeki yargıya havale etmelidir (6. madde, a, fıkrası). Yargı organı da bu konuyu beş gün içerisinde karara bağlamalıdır (madde 6/b). Gördüğümüz gibi bir toplantı veya gösteri yapmak idari organa (sultaya) bağlıdır. Ayrıca bu idareye toplantı ve gösteri ile ilgili ek yetkiler de verilmiştir. Kanun bu idareye, yapılan gösteride anarşi veya kanunsuz bir eylem olduğunda, ya da genel güvenliği ve kişileri tehdit eden bir tehlike olduğunda müdahale yetkisi vermiştir. İkincisi: “Dini özgürlük: anayasanın (12. Maddesi) şunları ifade etmiştir: “Din özgürlüğü koruma altındadır. Genel nizamı ihlal etmeyen ve genel adaba aykırı olmayan dini merasime saygı gösterilmelidir.” Anayasada, dini inanç özgürlüğünü teminat altında tutma ve dini merasim ile ibadetlere saygı gösterme konusunda özen göstermektedir. Görülüyor ki din özgürlüğü ile ilgili düzenlemeler, kanuna bağlı değildir. Dini vecibeleri yapma özgürlüğü ile ilgili konular genel nizam ve adap gereklerine göre genellikle idari yönetime havale edilir. Bu konu Irak Anayasasının (12. maddesinde) ifade edildiği gibi. Aynı konu da Mısır’ın 1956 Anayasasının (43. maddesinde), Ürdün’ün 1952 Anayasasının (14. maddesinde) ve Kuveyt Anayasasının (35. maddesinde) yer almıştır.

1958 Irak Anayasasında yer alan genel nizam ve genel adap düşüncesinde bir tehlike bulunmaktadır. Çoğunlukla bu ifadelere dayanarak genel özgürlüğe baskı yapılmaktadır.³¹⁰ Buna yardımcı olan da genel nizam teriminin esnekliğidir. Çünkü burada net ve kapsayıcı bir tanımlama yapmak

³¹⁰ ASFUR, Sosyal Sistemlerin Korunması ve Temel Özgürlüğe Engel Olmaması..., a, g, e, s:93.

mümkün değildir. Burada yapılacak şey, terimin delalet ettiği şeylere ulaşmak için ona aykırı veya ters olan şeyleri bilmek gerekir. Bu terimde şunlar belirtilmeli: anarşi, ihlal, kargaşa vs. buna karşın terimin delalet ettiği şeyler de şöyle tanımlayabiliriz: sokakların selameti, sessizliği, kişilerin güvenliği, konutların güvenliği ve kişilerin özgürlüğü gibi tanımlar.³¹¹ Genel nizam terimi nispi bir kavram olup kesin bir tanım yapamayız çünkü yer, zaman ve sayı ile alakalı bir terimdir.³¹²

Bu demek değildir ki, idari yönetim, dini merasim ve ibadetleri bazı tedbirleri alarak engelleyebilir. Çünkü idare bu tür tedbirleri gerekli gördüğünde ve belli sınırlar içerisinde alabilir. Burada genel nizamı korumak için başka alternatif yoktu. Ayrıca idare böyle bir şeye kalkıştığında, bu durumda genel nizam muhafaza etmeye çalışırken kişilerin özgürlüğüne de saygı göstermelidir.³¹³

Son olarak belirtmek gerekir ki, toplanma özgürlüğü de ifade ve örgütlenme özgürlükleri gibi demokratik toplum bakımından vazgeçilmez önemdedir. Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’ndaki toplanma tanımında (2. maddenin, a, fıkrası) yer alan “halkı aydınlatmak ve bir kamu oyu yaratmak” ibaresi toplanma özgürlüğünün bu işlevsel yönünü işaret etmektedir. Bununla beraber, toplanma özgürlüğünün demokrasi bakımından önemi, bu hakkın tek işlevinin bu olduğu anlamına gelmez. Aksi halde onu sivil özgürlükler içinde ele almanın bir anlamı olmazdı.³¹⁴

³¹¹ Serap EL BEKKER, **Irak Anayasalarına Temel Haklar**, Hacer Yayın ve dağıtım evi, 1993, s.65

³¹² Sabarini, GAZİ, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Özeti**, Sakafa yayınevi, 2.Baskı, Amman 1997, s.23

³¹³ CEMİL, **İnsan Hakları ve Ceza Yasası....**, a, g, e, s. 66–67

³¹⁴ ÜNAL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri**, Ankara, 2001, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurul Yayınları, s. 287

1.1.7 Mülkiyet Özgürlüğü

1958 Irak Anayasası, mülkiyet hakkını iki maddede düzenlemiştir. biri (13. madde) diğer ise (14. maddedir). (13. madde), mülkiyet hakkını, iptal edilen önceki anayasadan farklı olarak yeni bir görüşle düzenlemeye çalışmıştır. Bu madde Irak toplumunda gelişen ekonomik, sosyal ve siyasî duruma uygun olarak mülkiyete yeni bir içerik katmıştır. Şöyle ki “özel mülkiyet koruma altındadır. Kanun, sosyal görevlerini düzenler. Mülkiyet, ancak kamu yararına ve tazmin eden bir bedel karşılığında sahibinden alınabilir”.

Iraklı yasa koyucunun benimsediği teoriye göre, (mülkiyet, sosyal görevi olan bir haktır) artık mülkiyet mutlak bir hak değildir. Mutlaka toplumun hizmetinde olacak şekilde kullanılmalıdır. Bu teorinin ışığında, mülk sahibi, kendi mülkünü özel ihtiyaçlarını karşılama hakkına sahiptir. Fakat yine de diğerlerin haklarını gözetmek topluluğun ihtiyaçlarını yerine getirmekle yükümlüdür.

Iraklı yasa koyucusu bu teoriyi benimserken mülkiyete ve özelliklerine her hangi bir art niyet veya zarar düşünmemelidir. Aynı madde şöyle ifade edilmişti: özel mülkiyet koruma altındadır. Mülkiyet, ancak kamu yararına ve tazmin eden bir bedel karşılığında sahibinden alınabilir.

1958 Anayasanın (14.maddenin, a fıkrasında) şunlar ifade edilmiş: “Tarım mülkiyeti kanunla belirlenip düzenlenir.” maddenin b fıkrasına göre ise “yasa tasarıları ve çıkana gerekli tedbirler alınan dek yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde tarımsal mülkiyet hakkı koruma altındadır.”

(14. madde), en önemli konulardan birini düzenlemiştir. Bu da tarım arazilerinin mülkiyetidir. Daha önce ülkede derebeylilerin nüfuzundan ve Irak topraklarına nasıl istila ettiklerinden bahsettik.

Siyasî partiler Irak’ da ziraî mülkiyet problemlerini çözmek için bir ziraat reformu yapılmasının gereği üzerinde görüş birliğine vardılar. Bundan dolayı

gerekli hedefleri gerçekleştirmek için 30 Sayılı (30.9.1958 tarihli) yasa çıkarıldı ve en önemli hükümleri şunlardır:

1- Kişi başına sahip olunacak arazi kendiliğinden sulanan araziler için en fazla 1.000 dönüm, kanal vasıtasıyla sulanan araziler için ise en fazla 2.000 Dönüm olarak sınırlandırıldı. Arazi sahibinden bakımını ve korumasını Yapabileceği kadar bir alanı seçme zorunluluğu getirildi. (1. madde)

2- Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki beş sene boyunca (1. madde) Kararlaştırılan miktardan daha fazlasını devlet üzerine aldı, üstlendi. (4. madde)

3- Kanun, (1. maddeye) uygun olarak devlet tarafından arazisine el konulması şahıs için kamulaştırmadakine denk bir tazminat ödemeyi Kararlaştırdı. (6. madde)

4- Kanun, istimlâk ettiği arazileri çiftçilere yağmur suyuyla sulananlardan çiftçi başına 60 dönüm kanal vasıtasıyla sulananlardan ise 120 dönüm dağıtılmasına (1. madde), arazinin yeni sahibinin de takdir komisyonunun belirlediği emsal bedeli ödemesinin gerekli olduğuna karar verdi. (14. madde) Bunlar, konumuzla ilgili olarak özen gösterilmesi gereken en önemli ilkelerdir. Irak hükümetinin; ziraat reformu kanununda arazi dağıtımının tamamlanmasını gerekli olduğuna dair verdiği sözleri itiraf ettiği gibi ferdin mülkiyet hakkını da itiraf etmesi mümkündür.³¹⁵ Ancak kanun, birçok olumsuzluğunda içermektedir. Bu olumsuzlukların en önemlileri şunlardır.

1- Sahip olunacak arazi miktarının kanunda belirtilen en üst seviyeye yükselmesi kararı, 100 ile 1.000 dönüm arası araziye sahip olan ve toplamda 5 milyon dönümden daha fazla araziye sahip olan birçok çiftçiye etkili olmayacaktır.³¹⁶

2- Arazileri ellerinden alınan arazi sahiplerine muhafazalarını üstleneceklerini arazileri seçme hakkı verildi ki bu özelliklere sahip yaklaşık 9 milyon dönüm arazi mevcuttur. Çünkü Irak toprakları sulaklık, verimlilik, alınan ürünlerin

³¹⁵ Kazım Habib, Mukerem ELTALABANİ, **Tarım Reformu ve Anlaşması Gakkında Görüşler**, Bağdat, mektebet 1971, s. 36.

³¹⁶ GAZİ, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Özeti**...., a, g, e, s.54

çeşitliliği gibi özellikleriyle çok çeşitlidir. Kullanacağı araziye seçme hakkı ilkesi çiftçilere ve tarım reformu müessesesine zarar verir.³¹⁷ Çünkü konum, verimlilik ve su yönüyle en güzel araziler seçilecektir. Hâlbuki istimlak edilen araziler tamamen ters özelliklere sahiptir.

3- Kanun arazisi istimlak edilen şahıslara gerçekten iyi bir tazminat ödenmesini kararlaştırılmıştır. Tazminat ödenmesiyle ilgili kararlar hak sahiplerine haklarını vermek ve onların durumlarını düzeltmek içindir; yoksa sosyal adaleti gerçekleştirmek için değildir. Bu sözler, yasa koyucunun mülk sahiplerinin meşru olmayan yollarla aldıkları verimli tarım arazileri ile ilgili bir itirafıdır.³¹⁸

Yukarıda bahsedilen olumsuzluklara rağmen, kanunun kendisi derebeylik sisteminden kurtulmak için en önemli olumlu adımlardan biri sayılır. Bu kanun ayrıca, çiftçileri devrim etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

27 Temmuz 1958 Irak Anayasasının (13. maddesi), anayasanın (10. maddesinde) bahsedilen genel ve özel mallara ve zorunlu borçlara el koyma yasağı ile ilgili konuyu ihmal etmiştir. Umumi el koymaların yasaklanması, Mal ve zorunlu borçlara özel olarak el konulması kanunla olur. Ücretsiz çalıştırmak ta yasaktır.³¹⁹

Bu madde, insan özgürlüğü ile sağlam ilişkisi, insanın onurunu ve özel mallarını koruduğu için üzerinde tartışma yapılmayan genel ilke haline gelmiştir. Fakat bu olmadı ise, yine de vatandaşların bu konudaki teminatı sağlamak için kanunun özünde zikredilmelidir. 27 Temmuz 1958 Anayasasının ele aldığı hukuk ve özgürlükleri bitirmeden önce, (15.

³¹⁷ Ahmet El REYSÜNİ, **İnsan Hakları ve Irak Devletinin Anayasası**, Şuruk Yayınevi, Katar 2001 s.43.

³¹⁸ Abdulvahit KEREM, **Irak, Suriye ve Mısır'daki tarım kanunlarının tarım reformunda karşılaştırmalı inceleme**, Adap matbaası, al Necef 1972. s. 82

³¹⁹ Irak'ta ücretsiz çalıştırma 1958 yılında çıkan 85 Sayılı kanunla yasaklanmıştır. Bu maddeye göre zorunlu çalıştırma anlaşması onaylanmıştır. Bu anlaşmanın 1. Maddesi şöyle ifade etmiş “milletler arası iş kuruluştan tarafından onaylanan 15 Sayılı zorla çalıştırma anlaşmasının iptali bu yasa ile onaylanmıştır. Birinci maddeye göre: “milletler arası iş örgütünde üye olan her ülke, bu anlaşmayı imzalarken zorla çalıştırmama konusunda taahhüt etmelidir.” . AL vakai AL İrakıyya, sayı: 103, Tarih: 1.1.1959. Ayrıca zorla çalıştırma ile ilgili (1930 yılı-29) Sayılı milletler arası iş anlaşması imzalanmıştır. Ücretsiz Çalıştırma ile ilgili 35 ve 36 Sayılı tavsiyeler de 1962 yılının 60 Sayılı kanunu uyarınca tasdik edilmiştir.

maddeden) bahsetmemiz gerekmektedir. Bu madde vergi ve harçla ilgili olup şunları ifade ediyor: “verginin veya her hangi bir harcın alınması, düzenlenmesi veya iptal edilmesi kanunla olur.” Anayasanın ilkelerinden sayılan ve tartışılmayan bu madde ile ilgili söylenecek pek bir şey yoktur. (11. maddede) yer alan hükümlere ilave bir şey de getirmemiştir. Son olarak, 27 Temmuz 1958 Anayasası, dünyadaki birçok modern anayasalarında özellikle üçüncü dünya ülkelerinin anayasalarında ele alınan bazı hakları ihmal etmiştir. Bu haklardan bazıları:

1.1.8. Sosyal Haklar

Bunun öncesinde eğitim hakkı gelir. Bu hakkın önemine rağmen, anayasada, onun herhangi bir işaretini bulamıyoruz. Yine bu hakkı öyle bir zamanda ki, dünya devletlerinin çoğu onu kendi anayasalarına koymayı amaçlıyordu. İş sadece bununla kalmıyor, bilakis çağdaş anayasalar, bütün aşamalarda olmasa bile ilk öğretimde eğitimin mecburi ve parasız olmasını öngörüyordu.³²⁰

Irak’a nisbetle bu hakkın önemi ortaya çıkıyor. Krallık düzeninin miras bıraktığı ağır bakiyedeki cehalet ve ümmilik; bu durumu tedavi etmek için bütün imkanların temin edilmesini gerektiriyordu. Irak’ta çalışan tabakanın gelişmesine ve hacminin gelişmesine rağmen, 27 Temmuz 1958 Irak Anayasası, sosyal haklardan olan çalışma hakları ve sosyal güvenlik haklarından yoksun kalmıştır. Aynı şekilde anayasa; çağdaş anayasalarda bulunan ailenin tanzimi, sağlık güvencesi ve diğer sosyal haklar ile ilgili her şeye uzak kalmıştır.

³²⁰ Bkz 01/01/1952 de çıkarılan Ürdün anayasasının 27.maddesine, 1950 tarihli Suriye Anayasasının (28. maddesine) ve 1960 tarihli Somali anayasasının 35. maddelerine.

1.1.9. Dilekçe ve Şikâyet Hakları

1958 Anayasasının, çok önemli olmasına rağmen bu hakkın sözünü etmemiştir. Irak Anayasası, bu hakkı halkın hukuku ile ilgil olarak düzenlemişken, bu hakkın tehlikesi; mahkumların elinde, hâkimlerden veya (vekillерinden) kaynaklanan herhangi bir tasarruftan dolayı itiraz vesilesi teşkil etme hususunu gizlemiş olmasıdır.³²¹

Bu anayasanın bahsetmekten gafil kaldığı diğer bir hak daha vardır ki, o da yargıya başvurma hakkıdır. Bu hak, anayasaların devamlı bir ilkesi olmasına rağmen, bu demek değildir ki, her zaman bu hakkın anayasada zikredilmemiş olması onun inkarı anlamına gelmez. Ancak, anayasada bunun düzenlenmesinin çok büyük önemi vardır. İstisnai durumlarda, özgürlüklerin garantiye alınması gibi.. Düşünülür ki bu hak, sıkı yönetim ilan etmekle ve bir çok davanın sivil mahkemelerden askeri mahkemelere havale edilmesi ile bir çok tecavüzlere uğramıştır.

1. 2. 27 TEMMUZ.1958 ANAYASASI IŞIĞINDA, TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI

27 Temmuz 1958 Anayasasının düzenlediği Temel hak ve özgürlükler konusunu incelememiz sırasında, bu hakların ne derece tecavüz ve ihlallere maruz kaldığı anlaşılmış bulunmaktadır. Bu demektir ki, hak ve özgürlükler; herhangi bir garanti veya teminattan faydalanmamıştır. Fiili teminatlar veya kanuni teminatlar olsun farketmez, eşittir. Son teminatlar ise birinci derecede bizim için önemlidir. Bunlar da ancak, kanun hâkimiyeti ve yargı kontrolü ilkesi ile şekillenir.

³²¹ 1958 Irak Anayasasının, 14. maddesi

1. 2. 1. Kanun Üstünlüğü veya Devletin Kanuna Uyum Başlangıcı

Kanunlar, toplum düzeninin kurulması için en üstün vesilelerdir. Bunun için, öneminden dolayı ve bu hak Millet iradesinden kaynaklandığından bu vesileye saygı gösterilmesi gerekir. Kanun hâkimiyeti bu kaide üzerine oturur. Bundan dolayı Devlet ve bütün bireyler, kanunlara saygı duymaya ve ona itaat etmeye mecburdurlar. Kanun hâkimiyeti kavramının, bizi götüreceği yer, kanunlardaki tedric kavramıdır. Çünkü anayasa, uyulması gereken kanuni kuralların zirvesinde durmaktadır. Bundan sonra, maddi kanunlar, tüzük ve talimatlar gelir. Anayasa ile uyum göstermek ve onunla çelişmeksizin bu tedric kavramını da muhafaza eder.

Yine bu ilkenin gerektirdiği; hak ve özgürlükler üzerine getirilen kayıt ve şartlardır ki millet iradesini dikkate alan bir kanunla bunların düzenlenmesi gerekir. Kanun hâkimiyeti kavramı içeriğinde, temel hak ve özgürlüklerin herhangi bir garantisi mevcuttur. Sonuncusu için, 27 Temmuz 1958 anayasası doğrultusunda, bu haklardan mahrum bırakılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kanuni tedric kuralı ile ilgili olarak, anayasa normal kanunlara karşı herhangi bir üstünlüğe sahip olmadığı düşünülür. Burdan hareketle kanunun değiştirilmesi, sonuncusunun değişikliği gibi olması mümkündür. Herhangi bir anayasal sorun haline gelmesi veya sorun haline gelmeden bu kanunlarla kayıt altına alınması mümkündür. Çünkü bunlar, anayasa ile aynı mertebededir.

Ama hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi için, nazari yönden bu hak ve özgürlüklerin bir kısmını düzenleyen, bazı kanunlar çıkarılmıştır. Lakin bu kanunların kurallarının uygulanmasında, kanuni hâkimiyet ilkelerini fiilen içermeleri ve hak ve özgürlükleri garanti etmeleri nedeni ile saygı ile karşılanabiliyor mu? Bu fonksiyonu fiilen icra etmiş olmaları, işin tam aksini isbat etmektedir. Çünkü, kanunlar bu aşamalarda, mükerrer ihlallere uğramaktadır. Öyleki kanun hâkimiyeti iyice yıpranmış olmaktadır. Halbuki

kamu oyunda kanun ahkamına saygı zarureti, en önemli konulardan birisi sayılmaktadır.³²²

Bütün bunlar, halkın menfaati niyeti ile tadbik edilegelen ve yanlış olarak uygulanan bir çok kanunların, ihmale uğramalarına neden olmuştur. Krallık devrinin hükmettiği zaman İdari mekanizmanın miras bıraktığı bozuk sistemin burada oynadığı rolden de gafil olunmamak gerekir.³²³ Hükümet cihazının temizlenmesi ile ilgili 1958 yılında çıkarılan 2 Sayılı kanuna ve beş adet değişikliğine rağmen idari mekanizma, herhangi bir ıslah yapmaktan uzak kalmıştır.

1 .2. 2. 27 Temmuz 1958 Temel hak ve özgürlüklerle ilişki yargısal koruma

Bu himaye (koruma) iki şekil alır. **Birisi:** Yasama organına karşı hak ve özgürlüklerin korunması ki, yargının; kanunlar üzerindeki anayasal kontrolü ile yapılır. **İkincisi:** hak ve özgürlüklerin, idari makamların gelişi güzel ve despotça tavırlarına karşı koruması ki, daha çok normal yargının ilgilendiği alandır. Kanunların anayasal kontrolü ile ilgili konular ki, 27 Temmuz 1958 Anayasasında düzenlenmemiştir. O bu şekilde anayasanın istikametine muhalif hareket etmiş bulunmaktadır. Ki bu görevi, (81, 82, 83, 84, 85, 86, 87) Sayılı maddeler gereğince yüksek mahkemeye bağlamıştır.

Geçici Anayasanın (23.maddesi), şu düzenlemeyi yapmıştır: “Hâkimler bağımsızdırlar, verecekleri yargı kararlarında kanun dışında hiçbir kuvvet veya makam kendilerine herhangi bir etkide bulunamaz. Hiçbir makam veya

³²² Bkz, 3. Ekim.1960 tarihli Ahali Gazetesi, 29. Şubat. 1960 tarihli Milli Birlik Gazetesi. 27. Şubat. 1961 tarihliBeyan Gazetesi. 18.Temmuz.1960 Tarihli, Gazete. 23.Ekim. 1960. Tarihli, 8.Şubat.1961

³²³ Çünkü İdari Cihazın gelişmesine özen gösterilmemesi, Devlet organlarının, özellikle bunlardan hassas olanların, insanların güvenliği ve özgürlükleri ile bağlı olan organların; illerin gelişmesine, sosyal ve siyasi konumunun gelişmesine engel ve etken olur. Vatandaşların kalbinde ümitsizlik tohumları ekilir 23.Mart.1960 Ahali Gazetesi.

şahıs, yargı bağımsızlığına veya adalet işlerine müdahalede bulunamaz. Yargı cihazını ancak kanunlar düzenler.”

Bu konu, kanunların anayasal kontrolü ile ilgilidir. Ama normal yargının idari gücün kararları üzerindeki kontrol yetkisine ve hakla özgürlüklerin himayesi konusundaki etkisine gelince, bazı anayasalar; yargının hak ve özgürlükleri himaye rolüne açıkça işaret etmiştir. Misal olarak 1974 tarihli Yugoslavya Anayasasının (70. maddesini) zikrediyoruz. “... Anayasanın koruma altına aldığı hak ve özgürlüklerdeki yargı himayesi güvence altına alınmıştır.” Aynı şekilde, 1960 ta çıkarılan Singal Cumhuriyeti anayasasının (81. maddesi) de şöyle hükmetmiştir: “Yargı kuvveti, kanunun belirlediği hak ve özgürlükler için emin bir makamdır.” Ancak Irak Anayasası, bu gibi yargı kontrolü konusunda herhangi bir hüküm belirleme yönünden yoksundur.

Normal yargı idari kuvvetin kararları üzerinde, bazı kanun hükümleri yönünden kontrol yapma imkanına sahiptir. Dernek kanunları ve genel toplantı kanunları ve evvelce bahsedilen yardımlar gibi. Belki de yargının bu yetkisine en belirgin örnek, Temyiz mahkemesinin (yargıtayın) İçişleri Bakanının izin talebini reddetmesi üzerine, Irak İslam Partisine izin vermesi hususudur.³²⁴

2. 29 NİSAN1964 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

2.1. 29 Nisan 1964 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Listesi

29 Nisan 1964 Anayasası, esaslı bir şekilde Hak ve Özgürlükler, “Temel hak ve ödevler” başlık altında üçüncü bölümde düzenlemiş bulunmaktadır. Ancak yine hak ve özgürlükler için sosyal ve iktisadi gelişmelere ilaveten 1964 Mısır Anayasasından aktarılan hakları düzenlemiştir. 29 Nisan 1964

³²⁴ EL ŞAVİ, *Irak Müesseseler ve Yasalar Kanunu.....*, a, g, e, s.159-160.

Anayasasının teminat altına aldığı hak ve özgürlükler, aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

- 1- Vatandaşlık Hakkı.
- 2- Kanun Önünde Eşitlik.
- 3- Kişi Özgürlüğü.
- 4- Düşünce Özgürlüğü.
- 5- Sosyal ve İktisadi Haklar.
- 6- Siyasî Haklar.

Ben burada, eski anayasaların teminat altına aldığı bazı ilkelere temas etmeyeceğim ve orada bu anayasa ışığında o konuda ilave edilecek bir şey yoktur. O da mülkiyet hakkıdır, (13. madde) vatandaşlık hakkı (18. madde) İltica edenlerin teslim yasağı,(26. madde), vatan savunması ve zorunlu askerlik, (27. madde), vergileri ödeme (28. madde) ³²⁵

2.2. 29 Nisan 1964 Anayasasının Oluşturulması

29 Nisan 1964 Anayasamızın oluşumunda en önemli bir nokta vardır. Bu anayasanın çıkarılmasında, Cumhurbaşkanı'nın ve anayasa taslağını hazırlayan komisyonun karakterinin rolü ve şahsi çabası büyük olmuştur. Bu komisyon, bazı Bakanlardan, Cumhurbaşkanlığı ve bakanlar kurulunun bazı görevlilerinden meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanı da komisyonun başkanıdır.³²⁶ buradan anlaşılıyor ki, Cumhurbaşkanı (icra gücü üzerindeki nüfuzunu kullanarak) anayasa hükümlerinin hazırlanmasında büyük payı vardır. Bu hâkimiyet, anayasa; Cumhurbaşkanı'nın ve Bakanların imzası ile (Meclisin oluşumu ile ilgili özel yasama yetkilerine, görevlerine ve yetkilerine

³²⁵ <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=165728>, İsmail EL TUMAYMÎ, erişim, 9-05-2009, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler, saat 21:15

³²⁶ EL ŞAVÎ, **Irak Müesseseler ve Yasalar Kanunu**....., a, g, e, s.187.

sahip, yasama yetkilerini kullanan Millet Meclisine herhangi bir işaretle bulunmaksızın) çıktığında açıkça anlaşılmıştır.

1964 Anayasasının İçeriği: Bu Anayasa, dört bölüm üzerine düzenlenen (106. maddeden) ibarettir. Birinci bölüm “Devlet” ikincisinde “toplumun temel destekleri” “ temel hak ve ödevler” ise üçüncü bölümünde düzenlenmiştir.

Dördüncü bölümünde “hüküm sistemi”nin özellikleri, Beşinci bölümünde, “genel hükümler” altıncı bölümünde ise “geçici hükümlere” yer almıştır. Anayasanın içeriği hakkında ilk akla gelen düşünceler, geçici olduğunu bildiğimiz ve geçici bir dönem için uygulanacak olan bu anayasada, maddelerin ve içerdiği bölümlerin çok olmasıdır. Bu sebepler, kamu oyunu ikna etmek için kendilerinin “kapsamlı bir birlik” veya “anayasal birlik”³²⁷ gerçekleştirmekte samimi ve ciddi olduklarını ve sorumluların beyanları ile anayasanın önsözünde belirlenen görüşleri isbatlamak içindir. Nitekim bu tafsilatın ve özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerle ilgili iki kısım hakkında şu yorumu yapabiliriz: Anayasanın bir çok ilke ve hakları içermesi dolayısı ile kamu oyunun sempatisini kazanma çabası vardır ki (eski anayasalar bunları ihmal ve gözardı) etmişti: Bunlar fırsat eşitliği, sosyal dayanışma, çalışma hakkı, sosyal güvenlik, eğitim hakkı ve idarecilere karşı bir nevi demokratik haklardır.

Nitekim bu sebepler, idarecilerin anayasayı; sisyasi sistem için bir belge yapma amacından kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar, Millet Meclisinin ve onun oluşumu ile ilgili hükümlerden çıkarılmaktadır. Bu hususları da her zaman anayasalar karşılar ve tedavi eder.³²⁸

29 Nisan 1964 Anayasası hakkında ikinci görüş, bu Anayasa ile 26 Mart 1964 de çıkarılan Mısır Anayasası arasındaki büyük benzerliktir. Bu durum ise Mısır Anayasasının, 1964 Irak Anayasası için temel bir kaynak olduğunu gösteren kesin bir sonuçtur. Bu durum şöylece gerekçelendirilmiştir. “Gerçekçi mantık, tarih ve ilim; tam manası ile milli birlik ve dayanışma ile

³²⁷ Salih Cevat ELKAZIM, *Arap Ülkelerindeki Siyaset Sıkıntıları*, 1. B, El Zahra Yayınları, Bağdat, 1988, s. 60

³²⁸ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler....*, a, g, e, s.73

kesin olarak kapsayıcı birlik hedefini ikrar etmektedir. Anayasa hükümet ve halkla ilgili bütün yönleri yönlendirmek için bir kaynak ise bunun gerçekleştirilmesi için, arap devletleri ile anayasal yaklaşım ve “bizat Birleşik Arap Cumhuriyeti ile yakın ilişki için hazırlık gerekir. Çünkü, burada yakınlaşma, iki anayasa arasında benzeşme sınırına varmıştır. Sanki gelecekte anayasal birleşmeye elverişli bir yol gibidir..”³²⁹

Hak ve özgürlükler için düzenlenen maddeler ve toplumun temel dayanakları, bazı değişiklikler dışında 1964 Mısır Anayasası ile uyum içerisinde olduğu düşünülmektedir. Ancak görüyorum ki, bu ihtilaf, bir bakımdan çok önemlidir. Bununla beraber, 29 Nisan 1964 Anayasasını çıkaranlar, Mısır Anayasasının (9. maddesinde) “sosyalist sistem” olarak belirlenen, devletin iktisadi temellerinden uzak düşmüşlerdir. Nitekim anayasanın (12. maddesi), şöyle bir düzenleme yapmıştır: Halkın bütün üretim araçlarına ve devletin, servet için bulundurduğu gelirlerin yönlendirilmesine ve geçim seviyesindeki gelişmeye, (kalkınma planına uygun olarak) hâkim durumda olmasıdır. Yine mülkiyet şekillerini üç şekilde sınırlayan (13. maddede) de durum aynı şekildedir. Bu madde devlet mülkiyetini ilk sıraya, yardımlaşma mülkiyetini ikinci sıraya ve sonra da özel mülkiyeti üçüncü sıraya almıştır.

Bu durum, iyi niyetle yorumlanamaz. Bazılarının dediği gibi “Irak sistemi ile uyumlu olacak şekilde, geçici birleşik arap anayasasından yapılan alıntılar sınırlıdır...”³³⁰ Çünkü, eğer bu görüşü, evvelce anılan hükümlere uygularsak, bu bizi şu görüşe götürür: Bu aşamada mezkur uygulamanın Irak sisteminde, iktisadi, siyasî ve sosyal bir sistem olarak sosyalizmle herhangi bir uygunluğu yoktur, diyebiliriz. Gayet tabiidir ki, toplum için sosyalist sistemi esas almak, hemen gerçekleştirilecek bir uygulama anlamına gelmez. Çünkü, onun toplumda bir esas olarak tesbiti, peşpeşe aşamalar halinde ve toplumun gelişmesine ve sosyalizme, değişim imkanlarına paralel olarak

³²⁹ EL ŞAVÎ, **Irak Müesseseler ve Yasalar Kanunu.....**, a, g, e, s.188-189.

³³⁰ Abdülvehhap ELŞİŞANÎ, **Temel Hak ve Özgürlükler**, 1. B, Meleki Bilimsel Matbaası, Amman , 1980, s:132

gerçekleştirilebilir. Böylece 18 kasım sonrası kurulan sistem, evvelce zikredildiği gibi feodal burjuva ve kapitalist menfaatları temsil ediyordu.³³¹

2.3. 29 Nisan 1964 Anayasasındaki Verilen Siyasî Yetkinin Kullanılması. (politik güç kullanılması)

29 Nisan 1964 Anayasanın (98. maddesi) göre: Cumhurbaşkanı, Devrim Komutası, Millet Meclisi Başkanı veya Genel Kurmay Başkanından çıkan karar, beyanat, emir talimat ve kararnameler, kasım 1963 yılı 18. maddesi gereğince kanun kuvvetindedir. Şüphesiz bu belgelerin en önemlisi ve en tehlikelisi, 18 kasımda çıkan 1 sayılı beyandır. Bu beyanla bizzat Cumhurbaşkanı kendi yetkilerini resmi olarak düzenlemiş ve kendini mutlak hâkim yapmıştır. Gerçekte bu konu ile ilgili 29 Nisan anayasasının maddeleri, Onun için bu beyanların devamı, tahsisi ve onaylanmasıdır. Ama siyasî yetkileri özel olarak kullanacak kurullar ise aşağıdadır:

Birincisi: 29 Nisan 1964 Anayasa gereğince, Cumhurbaşkanı verilen yetkilerin sayısı arttı. Yetkilerinin en başında, Başbakanı ve vekillerini atama, istifalarının kabulü ve makamlarından af edilmelerine ilişkin yetkiler gelmektedir.(43.madde) Ayrıca kendisi, silahlı kuvvetlerin baş komutanıdır. (47. madde) Bunun gibi, kanunların, tüzüklerin ve Bakanlar Kurulundan çıkan kararların tasdiki.(44. madde) Uluslararası anlaşmaların kabul ve tasdikleri (45. madde) subayları emekliye zevk etme.(46. madde) Ayrıca sivil memurları atama, kadı ve hâkimleri (amirleri), siyasî temsilcileri kanuna göre tayin etme yetkileri de vardır. (46. maddenin, b, fıkrası) Yabancı Devlet temsilcilerini, uluslararası heyetleri Irak'ta kabul ve onaylama yetkisine de sahipti.(46. maddenin ,c, fıkrası) Anayasa sadece bu yetkilerle yetinmemiştir. Gerçekten çok tehlikeli sayılabilecek daha başka yetkiler de vermiştir.

³³¹ <http://www.soparo.com/ar/index.php>, Riyaz FİLİ, Irak Anayasalarında Yorum ve Araştırmalar. erişim,09,05,2009 saat 12:30

Özellikle, bireylerin hak ve özgürlüklerle ilişkin yetkiler: Bunlar 48 ve 51. maddelerin düzenlediği yetkililerdir.³³²

1- Cumhurbaşkanı'nın, olağan üstü hallerde sıkı yönetimi ilan etme yetkisi mevcuttur. Çünkü (48. madde) şöyle hükmetmiştir: “Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun muvafakatını aldıktan sonra sıkı yönetimi, ilan yetkisi vardır.”

2- Cumhurbaşkanı'nın kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisi. 51. maddeye göre: “Cumhurbaşkanı, genel tehlike hallerinde veya tehlikenin; ülkenin güvenlik ve selametini tehdit edecek şekilde çıkma ihtimali olan durumlarda, cumhuriyetin varlığını ve güvenliğini himaye amacı ile Bakanlar Kurulunun muvafakatından sonra kanun hükmünde kararname çıkarabilir.”

Bu iki hükmün mülga anayasada bulunan hükümlerle kıyaslanmadan incelenmeleri, mümkün değildir. (12. maddenin 22. fıkrası), şöyle hükmetmiştir: “Herhangi bir tehlike ve isyan anında veya Irak'ta herhangi bir yerde güvenliği bozacak bir olay çıktığında, Bakanlar Kurulunun muvafakatından (onayladığından) sonra, Kral sıkı yönetimi ilan edebilir.” Bu fıkra, kral için sıkı yönetim ilan etme hallerini sınırlamıştır. Ama 29 Nisan anayasasının (48.maddesi) ise mutlak manada gelmiştir. Bu yönden sıkı yönetim ilan edilecek hallerin takdiri yalnız başına Cumhurbaşkanı'nın takdirine bağlıdır.³³³

Ama 1925 Kanun-i Esasinin, 1958 Anayasamızın (26.maddesi) ise Kral için buna kanun hükmünde kararname çıkarması için izin vermiştir. Bu da 1964 Anayasasının (5. maddesinde) gelen hükme aykırıdır. Çünkü bu madde, Kralın ne zaman Kanun hükmünde kararname çıkarabileceğini belirlemiştir. Bu da Millet Meclisinin tatilde olduğu zamanlardır. bilinmelidir ki, Kral; bu meclise, yasama gücünü kullanmada ortaktır. Nitekim anayasa, bir zaruretin olmasını şart koşturmuştur. O da, ya genel sistemin korunması ve genel bir tehlikenin giderilmesi veya Bütçeden veya Özel bir kanun gereği

³³² Hamide El SAİDY, **Irak Anayasaları ve bu Anayasalardaki Gelişmeler**, Maarif yayınevi, Musul, 1990, s. 83

³³³ Raad EL CEDDE, İhsan, KATRAN, **Irak Anayasasındaki Sistemler**, Kültür yayınları, Bağdad, 1990, s. 48

harcanmasına izin verilmeyen acil ödeneklerin sarfı veya muahade şartlarını yerine getirmek içindir. Nitekim bu kararnamede, kanun-i esasi hükümlerine aykırı olmaması şart koşulmuştur. Yine bu madde gereğince, bütün bu kararnamelerin Millet Meclisine, ilk toplantısında sunmak gerekir.

Ama 29 Nisan 1964 Anayasasının (51. maddesi), bir tek durum hariç, bu kararların alınabileceği halleri belirlemiyor. O da, bu tehlikenin mahiyetini belirtmeksizin- (genel bir tehlike ve bu tehlikenin vuku bulma ihtimalidir.) Bu maddede Cumhurbaşkanlığı yetkilerine gelen tek kayıtlayıcı şart, Bakanlar Kurulunun muvafakatını almaktır. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Başkanının ve üyelerinin atama yetkisine sahip olmasından ve onları görevlerinden alma yetkisi de olduğundan bu kayıt için de söylenebilecek önemde herhangi bir şey yoktur.³³⁴

Anayasayı yürürlüğe koyanlar, bu geniş yetkilerle de yetinmemişlerdir. Belki ona (59. maddenin) içerdiği hükümleri de eklemişlerdir. (59. maddeye) göre hükmetmiştir: “Cumhurbaşkanı, Hükümetle beraber, Devletin siyasetini, her yönden (askeri, siyasî iktisadi ve sosyal) belirlemekte hükümetle ortak olur ve uygulamasını da gözetir.” Bununla anayasa, Cumhurbaşkanının genel hayatın bütün yönlerine olan hâkimiyetini onaylamıştır. Bu da Cumhurbaşkanını, (64. maddesi) gereğince ek olarak icranın başı yapmıştır.³³⁵

2.4 29 Nisan 1964 Anayasasında Bakanlar Kurulu Sistemi

1964 Irak Anayasasında Bakanlar Kurulunun, bir anda icrai ve yasama yetkilerinin olması itibariyle iki çeşit yetkisi vardır.³³⁶

³³⁴ Raad EL CEDDE, *Irak Anayasalarında Çalışmalar*, Hayrat yayınevi, Bağdad, 2000, s.79

³³⁵ Abdulrezzak EL HÜSNİ, *Irak Anayasalarında Bakanlar Sistemi*, C, 7–9–10 Kültür ve İlam Bakanlığı, Kültür İşleri yayınları, Bağdad, 1988, s.71–72

³³⁶ CEMİL, *Temel Özgürlükler.....*, a, g, e, s.83

29 Nisan 1964 Anayasasına göre: “Millet Meclisi, yasama yetkisini kullanan heyettir.” (61. madde) Bu Millet Meclisinin (62. maddeye) göre oluşumu şöyledir: “Millet Meclisi, Millet tarafından genel ve gizli oyla seçilen üyelerden teşekkül eder. Üyelerin sayısı, seçim usulü ve seçimin ahkamı ve seçmenlerin çağırılması, geçiş devresi ve seçimden en az altı ay önce çıkarılacak bir kanuna göre yapılır.”³³⁷

Ancak 1964 Anayasası, yasama yetkilerini, geçiş devresi süresince, Bakanlar Kurulu ve Devrim Komuta Milli Meclisine bırakmıştır. Bu konuda şöyle bir hüküm getirmiştir: “Devrim Komuta Milli Meclisi ve Bakanlar Kurulu, bunlardan her biri Millet Meclisi Kanununa uygun olarak geçiş döneminde yasama yetkisini kullanır.” Bu ise nazari yöndendir; ama realitik yönden ise Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üzerinde kullandığı nüfuzu ve Bakanlar Kurulunun çıkardığı; bütün kanun, tüzük ve kararları tasdik etme yetkisi yönünden “icra organı” üzerindeki hâkimiyetini zorunlu kılmıştır. Bu etkiyi teyit eden husus da tedrici olarak Millet Meclisini kapatmaya götürebilme yetkisidir.

Cumhurbaşkanının kuvvetler üzerinde elde ettiği ve yalnız kendisinin kullandığı yetkileri, parlamenter nizamı gölgede bırakmaktadır. Sistemin yaptığı icraatlar bunun doğruluğunu isbat eder.³³⁸

2.5. 29 Nisan 1964 Anayasasında Verilen Yasama yetkisi

Yasama yetkisi, geçiş devresinde Şura Meclisi tarafından kullanılır.” Merkezi Bağdat’tadır. Üyelerinin sayısı, üyelik şartları, ödenekleri, Meclisin yetkileri ve bunları kanuna göre kullanma şekli. Şura Meclisi hemen ilk toplantısından sonra Devrim Komuta Milli Meclisi ve Bakanlar Kuruluna geçici anayasa ile verilen yasama yetkilerini üstlenir. Devrim Komuta Milli Meclisi ve

³³⁷ Bu madde 08. 12. 1966 da (altı ay tabiri) (üç ay) tabiri ile değiştirildiğinde tadil edilmiştir

³³⁸ Numan El HATİP, **İnsan Haklarının Temeli**, Mısır, Nahda yayınları, 1979, s.134

Bakanlar Kurulundan her birisi, yasama yetkilerini, Şura Meclisi toplanıncaya kadar kullanmaya devam eder. Şura Meclisi, anayasa projesini seçilmiş Meclise ilk toplantısında (kesinleştirmek üzere) sunar.

1964 Anayasasının (62. maddesini) şöyle düzeltmiştir. “Halkın ülkeyi, normal hayata dönderme isteğinin gerçekleştirilmesidir ve devrim Hükümetinin (halk işlerini üzerine almalıdır) sözünü yerine getirmesidir...” Şura Meclisine üye olma yönünden aynı kanunun (1. madde), Bakanlar Kurulunun muvafakatı ile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile üyelerin tayini ile oluşmasını öngörmüştür. (fıkra A) Nitekim, Başbakan ve Bakanlardan (vazifelerinin hükmü ile) oluşmaktadır. Buradan geniş çapta, Bakanlar Kurulunun Şura Meclisinde yeri olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Bununla beraber bu Meclis için ortaya çıkma şansı yoktur.

Eylül 1965 yılında çıkan Kanunun, (63. maddenin) tadilatı aşağıdaki şekilde yapıldı: “geçiş devresinde, yasama yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir.” Bu değişikliğin uygulanması yönünden 1965 te 137 Sayılı kanun çıktı ve Devrim Komuta Milli Meclisini iptal etti. Bunun neticesinde Bakanlar Kurulu, tek başına yasama yetkisini üstlenmiş oldu. Bunun anlamı, Cumhurbaşkanının onaylamasından kurtulmuş oldu.

17 Nisan 1966 da Abdurrahman Arif (kardeşine halef olarak) Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu durum, (mahkumların hâkimlerini seçmede) demokratikleşmeden açıkça bir uzaklaşma sayılıyordu. Halkın görüşü alınmadan ve bu seçime neden lüzum görüldüğü açıklanmadan Bakanlar Kurulu ve Milli Savunma Meclisi onu seçmişti. Gerçekte bu, yönetimin temsil ettiği bazı sınıfların menfaatlerine bir hizmet idi. Mezkur Reisin seçilmesi, kardeşinin dönemini devam ettirmek için de fazla bir garanti teşkil etmiyordu. Bilakis bu durum, Hükümete ek olarak 11 Mart 1967 de Cumhurbaşkanlığını da yürüttüğü zamanda, hüküm ve yetkiyi daha çok kendi kontrolüne almak için idi.³³⁹

³³⁹ EL KAZIM, *Iraktaki Siyasi Sistemler.....*, a, g, e, s. 71.

7 Şubat 1967 de, (62. maddeye) bir fıkra eklenerek, anayasa değişikliği yapıldı. Fıkradaki hüküm şöyledir: “Cumhurbaşkanının, cumhuri bir kararname ile (a, fıkrasında) mezkur kanunla sayıları belirlenen Millet Meclisindeki üyelerini atayabilir. Bu tadilat, Millet Meclisi seçimlerinin metodunu gerekçelendirmiştir. “Ülkenin ihtiyacı olan yeterliliklerin temsilinin gerekliliği ve ülke menfaatlerinin gerektirdiği unsurların yerinin Millet Meclisinde olması gerektiği lazimesini yerine getirmemiştir.” Ancak açıktır ki, bu tadilin hakiki sebepleri, Cumhurbaşkanının Meclis üzerindeki hâkimiyetini devam ettirme gerçeğinde saklıdır.

Millet Meclisinin 1987 yılındaki 7 sayılı Kanunun (1. maddesinin 3. fıkrasına) göre “Cumhurbaşkanı, 15 kişiyi geçmeyecek şekilde(Millî menfaatler doğrultusunda) üyeleri atayabilir. Bu tayin de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile olur.

Cumhurbaşkanı; Temsilciler (Millet) Meclisinin, karakterini istenen şekilde (4. Kasım.1967 de parlamenter sistemin “Arap sosyalist birliği”)inden kaynaklanması zarureti ile ilan ederken belirlemiştir. Bu son işlem, resmi olan tek siyasî düzenlemedir. Nitekim Parlamento üyeliğinin; Arap sosyalist birliği üyeliğine bağlı olduğunu ilan etmiştir.³⁴⁰

Anayasa, 09 Mart 1967 tarihinden, intikal döneminin üç sene yerine dört sene olması için tadil edildi. Nitekim anayasanın (102. maddesinde), bu konu belirlenmiş idi. Buradan geçiş döneminin nihayeti, 09 Mart 1968 tarihinde idi. Bu tarihten önce, yani 06. 05. 1968 de son olarak anayasa değişikliği yapılmış oldu. Bu tadilat için gerekçeler şöyledir: Seçimlerin ertelenmesinin sebebi, “Ortadoğu bölgesini, istisnai şartların kuşatmasıdır ve özellikle Arap ülkelerinde...” Açıktır ki, bu durum; yöneticilerin, ifratkarane yaptıkları vaadlerin gerçekleşmesi bahsinde sorumluluklarından kurtulmaları için bulunmuş birer vesiledir. Bu değişiklik gereğince takip eden bir fıkra 62.maddeye eklendi: “Millet Meclisinin 10. 05. 1968 den başlamak üzere en çok iki senede toplantıya çağırılması gerekir. 63. maddenin metni, başka bir metinle değiştirildiği gibi ve onun gereği olarak yasama yetkisi, Meclisin

³⁴⁰ EL CEDDE, *Irak Anayasalarında Çalışmalar...*, a, g, e, s.42

toplantı devresinde, Yasama Meclisine bağlandı. Böylece Bakanlar Kurulu, yasama yetkisini bu Meclisin toplanmasına kadar kullanabilecektir.³⁴¹

Bu değişiklik için ilan edilen sebepler, demokratik yönetimin men'ine bizzat izin verecek ve vatandaşlar için hak ve özgürlüklerin yolunda önlerini açacak, genişletecek bir sisteme dayanmıyordu.³⁴²

İşaret olunan durumlarla, özellikle bunlardan 5 Haziran 1967 de Arapların hezimetini amaçlanıyordu. Bu durum, yönetimin demokratik uslubu inkarını gerektirmiyordu. Bilakis halka dayanan yönetim sisteminin ve toplumu yönetime katkı sağlayacak bir durumu geliştirmeyi gerektiriyordu. Vatandaşlar da bu sayede hak ve özgürlüklerini kullanabileceklerdir.

Son olarak, incelediğimiz anayasal hükümler yönünden, 29 Nisan 1964 Anayasası ışığında kurulan siyasî nizam; vatandaşların hak ve özgürlüklerini kullanma ve korumalarında, yolu genişletmeksizin arada engel teşkil ediyordu. Bu durum, hüküm ve yetkiyi Cumhurbaşkanının elinde yoğunlaştırıp toplamak için yapılıyordu. Ayrıca sistemin herhangi bir halk kurumuna muhtaç olmaması ve yönetimin yetki kullanmada, onu sınırlandıracak siyasî bir düzenlemeye meydan vermemesi veya kendine bir rakip oluşturmamak için yapılıyordu.³⁴³

2.6. 29 NİSAN 1964 Irak ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

29 Nisan 1964 Irak Anayasasının üçüncü bölümde "Temel Hak ve Ödevler" başlığı altında adlandırmıştır.

1- Vatandaşlık Hakkı.

³⁴¹ Abdül Gani BESYUNİ, *Siyasi Sistemler*, Camiyya yayınevi, Bagdad, 1985, s.53

³⁴² EL Mansur, Ahmet, *Irak Anayasalarında Temel Haklar*, Tez, Bagdad üniversitesi, 1989, s:95-96

³⁴³ <http://www.annabaa.org/nbanews/62/96.htm>, Riyaz casim, Müstaki Heyater ve Irak anayasasındaki gelişmeler, erişim, 12-05-2009, saat 11

- 2- Kanun Önünde Eşitlik Hakkı.
- 3- Kişi Özgürlüğü.
- 4- Düşünce Özgürlüğü.
- 5- Sosyal ve Ekonomi Haklar.
- 6- siyasi Haklar.

2.6.1. Kanun Önünde Eşitlik hakkı:

1964 Anayasanın (19. maddesine) göre “İrakililer; temel hak ve ödevlerde, vatandaşlık, kök ve dil, din veya diğer sebeplerden dolayı, ayrıcalık olmaksızın eşittirler. 1964 anayasası, Irak Milleti meyanında, vatan birliği ve kardeşlikte Kürtlerin milli haklarını tanır.” (19. maddedeki), dini, ekonomik ve sosyal sebepler bir ayrımcılık yapmayı haklı kılmaz. Fakat yaş ve bilgiye göre farklı uygulamalar haklı görülebilir .

Bu hüküm hakkındaki ikinci mülâhaza ise Kürtlere, milli haklarını sunmasıdır. Öyle bir zamanda, 27 Temmuz 1958 Anayasası, bu haklar için özel bir madde tahsis etmiştir. 27 Temmuz 1958 Anayasasının (3. maddesi) için söylenenler, (diğer azınlıklara temas etmeden) Kürtlerin hukukuna ilişkin olmasından bu maddeye uyuyor.³⁴⁴

“Eşitlik” sebebi ile yürürlükten kaldırılan 1925 Kanun-i Esas ve 27 Temmuz 1958 Anayasası ışığında söylenenler burada da söylenmesi mümkündür. Eşitlik, bütün tezahürleri ile görünüşteki bir eşitlik olmuştur. Anayasa onu hüküm altına almıştır. Normal kanunlar ise onu güvence altına almamaktadır. Böylece “kanuni eşitlik” kavramı çerçevesinden çıkmamaktadır. Buradan onu gerçekçi bir eşitlik yapmak için gerekli ortam

³⁴⁴ Abdullah EBU EL ZAİD, **Siyasi Sistemler ve Temel Haklar**, 3.c, üniversite Gençler Yayınları, İskenderiye, 1982, s. 64

sağlanamamıştır. Bilakis vatandaşlar arasındaki tabaka (sınıf) ve bundan kaynaklanan belirtiler, bu aşamada onun eşitlik olmadığını gösteriyor.³⁴⁵

Misal olarak, Milli Savunma Kanunu, nakdi bedel verebilecek olanları, askerlik hizmetinden muaf tutmuştur. Bu ise esasları açık olan bir ayrıcalıktır ve vatandaşın iktisadi durumuna dayanır. Bazı kanunlar çıkarıldı ki, amaçları; vatandaşlar arasındaki farklılıkları azaltmak ve yüksek servetleri azaltmak idi. 1959 Yılı 157 Sayılı terekelerin (miras) vergilerini tadil kanunu gibi.Çünkü bu kanun, vergi için ödenecek en yüksek haddi indiriyordu ki, bu durum; kanuna uyma oranını genişletiyordu. Nitekim, terekelerden %60 oranında vergi indirildi. Ancak çıkarılan yeni kanunla vergi oranları %30 a kadar indirildi.³⁴⁶

2.6.2. Kişi Özgürlüğü

Kişi özgürlüğü terimi, kişinin fiziki veya bedensel özgürlüğünü ifade etmektedir. Kişiyi bu özgürlüğünden keyfi olarak yoksun bırakan, bir yere kapatmak veya bedensel olarak engellemek suretiyle onun hareket serbestisini ortadan kaldıran eylemler bu hakkı ihlal eder. Kişi güvenliği kişi özgürlüğünü tamamlayan bir haktır. Kişi güvenliği, bireyin bedensel bütünlüğünün her türlü keyfi müdahaleye karşı korunmasını, kişinin bu bakımdan kendisini güven içinde hissetmesinin sağlanmasını gerektirmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kendisini “güvenli” veya “emin” hissetmedikçe, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmesi de mümkün değildir.³⁴⁷

29 Nisan 1964 Anayasasındaki kişi özgürlüklerle ilgili temel düşünce, bu anayasanın bu özgürlükle ilgili herhangi bir özel hüküm taşımadığı yolundadır. Bu netice, 1964 Mısır Anayasasını çıkaran kanun koyucuyu

³⁴⁵ EL HÜSEYİNİ , *Irak Bakanlar Tarihi*....., a, g, e, s.63

³⁴⁶ CEMİL, *Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareketler*....., a, g, e, s..56

³⁴⁷ Servet ARMAĞAN, *Temel Haklar ve Ödevler*, İstanbul, 1980, Fakülteler Matbaası, s. 51

izlemenin eseridir. kişi özgürlüğü bir ilkeler gurubu ile (özgürlük için zaruri teminat kabul edilen) zikretmenin bedelidir. Bilinen bir gerçektir ki, çağdaş anayasaların çoğı; şahsi özgürlükleri tekit ettikten sonra, kendi başına bir hak gibi bu ilkeleri içine almıştır. Buna bir misal olarak, 1962 yılında çıkarılan Küveyt Anayasasına göre: “Kişi özgürlüğü teminat altındadır.” Sonra da bu özgürlüğü güvence altına alan ilkeleri zikretmiştir. İnsanın tutuklanmaması, hapsedilmemesi, kontrol altında tutulmaması, ikametinin sınırlandırılmaması, veya ikametinde, özgürlüğünün kısıtlanmaması veya seyahatının engellenmemesi gibi (31. madde) Ayrıca suç ve ceza ilkelerinin yasallığına hükmetmiştir.(32. madde) ve “suçların kişiliğı” ilkesi ve diğerleri..

Ama 29 Nisan 1964 Anayasasının içerdığı teminatlar ise iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, genel olarak kişi özgürlüklerin garantileri. (22 maddeye) göre “Kanun ahkamı gereğı olmaksızın hiç bir kimse yakalanamaz, tutuklanamaz, hapsedilemez, veya gözetim altında tutulamaz.”³⁴⁸

Ama (25. maddeye) göre “Kanunda açıklanan hükümler dışında, herhangi bir Irak’lının bir yerde ikamet etmesi yasaklanamaz veya belirli bir yerde ikamete mecbur tutulamaz.” (27. madde), konutların dokunmazlığını tekit ve teyit etmiştir. “evlerin dokunmazlığı vardır; kanun açıkladığı iki durum dışında evlere girilemez.” hükmünü getirmiştir. Asla gözardı edilemeyecek kişi özgürlüklerin teminatlarının ilkelerinden en önemlisi yargıya başvurma hakkıdır. Anayasadaki cezalandırma ilkeleri (21, 22, 23, 24, maddelerde) düzenlenmiştir. (20. maddeye) göre Anayasa “kanunsuz suç ve ceza olmaz. Ancak kanunun çıkışından sonra, düzenlediğı hususları ihlal edebilecek olan fiiller hariç.” (21. maddeye) göre “ceza şahsidir.” Hükmünü getirmiştir. (23. maddeye) göre “itham edilenlerin, suçu; yasal bir yargılama sonucu isbatlanıncaya kadar masumdurlar. Yine sanığa bedeni veya ruhi yönden eziyet edilmesi yasaktır.” (24. maddede), cinayetle suçlananı, kendisinin muvafakatı ile birisinin onu savunması hakkını düzenlemiştir.³⁴⁹

³⁴⁸ <http://www.annabaa.org/nbanews/51/045.htm>, Fırat setratijik, Ahmet ALMUHTAR, Temel Hak ve Özgürlükler çalışmaları, Erişim,12-05-2009

³⁴⁹ Abdullah LAHHUD, Cozif MİĞİZİL, **Şahsi ve Siyasi Haklar**,1.b, Beyrut, 1972, s. 134

Bunda bu nevi ilkelerle ilgili olarak Irak Yasa koyucusu için en iyisi, onları bir müddet önce yasalaşan ve (kısa olmayan) cinayet suçlarının kanuni hükümlerine nakletmesidir. Bundan mülga (iptal olan) Bağdadi ceza kanununu ve mülga yargılama usulü kanunlarını kastediyoruz. Buradan yakalama ve tutuklama ve denetleme meselelerine ilişkin ilkeler, hiçbir değişikliğe uğramadan aynen devam etmektedir.

Geçmiş sistem için söylenenlere rağmen (27 Temmuz 1958 Anayasası ışığında) ihlallerini kişi özgürlüklere çevirmiştir. Yeni düzenin rağbeti ise (bundan maksat, 18 kasımdan sonra mevcut ortamın düzeltilmesi için uygulanan düzen) ve anayasa, Kişi özgürlükleri garanti altına alan bu ilkelerine rağmen ancak, bu durum o zamanki yetkililerin şahsi özgürlükleri; kanunlara başvurmadan vatandaşların durdurulması ve tutuklanması yolu ile veya yolculuktan menedilmeleri ile ihlal etmekten engelleyemiyordu. Bu durum, o zaman uygulanan bireysel nizamın tabiatından ve bu özgürlüğü garantiye alacak uygun bir ortamın olmamasından kaynaklanıyordu.³⁵⁰

2.6.3. Düşünce Özgürlüğü

29 Nisan 1964 Anayasası, düşünce özgürlüğüne itina göstermiştir. (15. maddede) ele almıştır. Bu konuda anayasanın içerdiği düşünce özgürlüğüne tezahürleri aşağıda açıklandığı gibi özetlenebilir:

³⁵⁰ Hüsamettin, KAMİL, **Yaşam Hakkı ve Kişi hakkı**, Darul Elnahda Al Arabiya yayınevi, Mısır, 1998, s.45

2.6.3.1. Din ve Vicdan Özgürlüğü

1964 Anayasasının (18. maddesi) şöyle hükmetmiştir: “Din özgürlükleri, teminat altındadır. Devlet dini şiarların uygulanmasını (genel düzeni bozmamak ve adaba aykırı olmamak şartı ile) himaye eder”.

Bu hüküm, 27 Temmuz 1958 Anayasasının (12. maddesinin) hükmünden pek fazla farklı değildir. (12. maddeye) göre “devlet himaye eder” ibaresini öyle bir zamanda kullanmasaydı, ki bu (12.madde) “dini şiarlara saygı gerekir.” Hükmünü getirseydi, daha iyi olurdu. Hüküm mutlak olarak düzenlenmiştir. Buradan gerekli olan bu saygı, hem devletin hem de bireylerin eşit olarak sorumluluğunda kalır. Nitekim eski anayasal hükümlerin özelliğinden olduğu gibi. Geriye kalan “bu durum genel düzeni ve genel adabı bozmamalıdır, ibaresi” muğlaktır. Çünkü, herhangi bir kanuni belgede, genel düzen ve genel adap manası belirlenmemiştir.³⁵¹

2.6.3.2. Görüş Açıklama ve Bilimsel Araştırma Özgürlüğü

29 Nisan 1964 Anayasası görüş ve görüşü açıklama özgürlüğünü dört maddede ele almıştır. Bunlar 29, 30, 31 ve 32. maddeler. (29. madde), şöyle hükmetmiştir: “görüş ve kanaat ile bilimsel araştırma özgürlüğü teminat altındadır. Her insan için, görüşünü açıklama ve yazılı, sözlü veya tasvirle veya başka şekillerde kanun sınırı çerçevesinde yayma hakkına sahiptir. “Ama (30. madde) ise, şöyle hükmetmiştir: “Basın ve yayın özgürlüğü, kanun dairesinde teminat altındadır.” Bu iki madde, her ikisi de aynı manaya temas ediyorlar. Çünkü, bu ikisinden Anayasanın düşünce özgürlüğü teminat altına aldığı sonucuna varılır. Bu da onu yorumlama araçlarının da teminatını

³⁵¹ <http://www.alsabaah.com>, felah el muşal, Fikir düşüncesi ve irakta din sorunları, erişim, 15-05-2009 ve Sabah Gazetesi, Felahul misal

gerektirir. Yorumlama özgürlüğü de ancak onun yayınlanması ile olur. Yayın da çoğu kez yazılı olur. Yazı şekilleri ve en önemlisi basın ve gazeteciliktir. Bazen da yayın söz veya resimle olur veya diğer fenni yorumlama yolları ile olur. Temsil ve müzik ve diğer yollardan olur. dernek kurma hakkı ve sendikalar, toplanma hakkı, tezahürat hakkı düşünceyi açıklama yollarının en önemlileri ve en tehlikelilerindendir. Çünkü bu tür düşünceyi açıklama toplumsal bir nitelik kazanır.³⁵² Bu yönden düşünceyi açıklama yolları aşağıdaki hususlarda şekillenir

2.6.3.2.1. Yayın Özgürlüğü

Dediğimiz gibi yayın, söz, yazı, resim ve diğer şekilleri içerir. Öyle görünüyor ki, düşünceyi açıklamada yeni metotlar, çağdaş toplumlarda bilimsel ve sosyal gelişmelerle uyumlu olacaktır. Resimle düşünceyi açıklama ise bu gelişmenin bir cevabını teşkil ediyor. Nitekim diğer düşünceyi açıklama yolları, yazıdan daha az önemli değildir ve özellikle teknik yorumlama vesileleri, resim ve temsil gibi (özellikle tiyatro) sinema gösterileri, daha etkili düşünce açıklama araçlarıdır.³⁵³

O zaman bu otoriteler bu araçlara gerekli özeni veya yeterli himayeyi sağlamıyordu. Belki onlar tam aksi yönde hareket ediyorlardı. 1965 te çıkan 15 Sayılı sinema film şeritleri ve sihirli fanus lambaları, şarkılar, tiyatrolar, monologlar, üstüvaneler, ve ses kayıt bantları üzerindeki durum tanzimi ile ilgili kanun gereğince teknik düşünce açıklama vasıtaları üzerindeki kontrol zorunlu kılındı.” Ama bu kontrollardan maksat, genel adabı himaye, güvenliği ve genel nizamı koruma ve devletin yüksek menfaatlarını koruma kanunu (2. maddenin, a, fıkrasının) açıkladığı gibidir.” Ama bu kontrolleri talep eden

³⁵² Mahmut, DARI, **İnsan Hakları ve Devletler Kamu Hukuku**, Kültür işler Yayınları, Mısır, 1996, s.26

³⁵³ Velim DUCLAS, **Halkın Hukuku**, ÇEV, Mükerrrem ATİYE, kaynak, Muid KEYALİ ve Bekir ABBAS, Beyrut, Ehil Büro Yayınları, 1962, s. 26.

Kültür ve İrşat Bakanlığı idi.Bütün bu teknik faaliyetler, bu faaliyetlere başlamadan önceden Kültür ve İrşat Bakanlığında bulunan mrakabe Komisyonundan izin alma şartına bağlanmıştı. (3. madde) Nitekim bu kanun, bu mezkur faaliyetlere ilgi duyan ve uygulayacak olan kimselere mali şartlar koymuştu. Öyle ki bu faaliyetleri yapanlarla tanınan özgürlükler arasına ağır bir yük gibi konmuştu.(10. madde)

2.6.3.2.2. Basın Özgürlüğü

Basın diğer düşünce açıklama vasıtalarına göre daha hala etkin sayılıyordu. Şöyle desek aşırı gitmemiş oluruz: 1964 Anayasanın uyguladığı edildiği devre, basın üzerine yapılan baskı yönünden en şiddetli dönemlerden sayılırdı. Krallık sistemi aşamasında, resmi gazetelere ilave olarak çeşitli gazeteler çıkmıştır. 29 Nisan 1964 Anayasası ışığında, çıkan bir çok gazeteler, o zamanki hâkim sınıfların menfaatlerini koruyordu. Bu gazeteler, herhangi bir nakdi menfaate yönelmemişlerdi. Hükümetin siyaseti için -ne kadar fonksiyonel de olsalar - Hatta bazı olumsuzlukları zikretmesi hallerinde, açık ve doğrudan zikretmeye cesaret edemezlerdi.³⁵⁴

Kanuni alanda, basın-yayını düzenlemek için iki kanun çıktı. Birisi 1963 te çıkan 24 Sayılı matbuat kanunu, yine 1964 te çıkan 53 Sayılı matbuat kanunu, aslında bu iki kanun arasında, özde basının tarifi bakımından veya ruhsat verilmesi için gerekli olan şartlar bakımından veya yayınlanması yasak olan maddeler bakımından veya uygulanacak cezalar yönünden herhangi bir farkı yoktur.³⁵⁵

³⁵⁴ Bkz 12 Kasım 1963 Tarihli El-Beled Gazetesinin Makalesi ve aynı şekilde, 11 Aralık 1963 Teki makalesine bak. O zamanki gazetelerin maruz kaldığı baskı gibi, 1968 yılı 7.Marttan 9 Hazirana kadar Kareşlik gazetesinin maruz kaldığı (yayın) tatili. Çünkü Hükümetin uyguladığı siyasi ve içtimai konumu tenkide cesaret etmişti.

³⁵⁵ Velim DUCLAS, **Halkın Hukuku.....**, a, g, e, s. 67

Bu iki kanun arasındaki temel fark, (eski kanunun siyasî yayınlara karşı içermediği) ve yeni kanunun ortaya koyduğu şiddettir. 53 Sayılı kanunun (4. maddesinin) getirdiği şu hüküm: “Siyasî peryodik yayın organı için izin, memur olmayan ve beş kişiyi geçmeyen bir heyete verilir. Onlardan en az ikisi gazeteci olmalıdır. Bunlar idare meclislerini teşkil ederler ve aralarında sorumluluklar dağıtılır ve hisseleri de eşit olmalıdır.” Bu madde, (3. maddenin) içerdiği şartlarla beraber güvence vermiştir. Gazete ve siyasî dergileri çıkarma yolunda, engel taşı durmaktadır. Üçüncü madde, (2. maddede) zikredilen şahısların her birinde, şunları şart koşmuştur:

- 1- Doğuştan Iraklı olmalı ve yirmi beş yaşını tamamlamış olmalıdır.
- 2- Cinayetten dolayı ceza almamış olmalı veya şerefi lekeleyen bir suç işlememiş olmalıdır.
- 3- Yayının çıkarılmakta olduğu yerde ikamet etmelidir.
- 4- Irak gazeteciler sendikasıdan liyakat diploması almış olmalı ve bu belge, onun gazetecilik alanında ehil olduğunu tekit etmelidir.
- 5- Sancak yöneticisinin şahitliği ile desteklenmiş olmalıdır.(Eğer peryodik yayın, Bağdat sancağı dışında çıkarılıyorsa) İnsanlar arasında, Rıza ve şöhretten yararlananları isbat ediyor.

Bunun gibi kanun siyasî yayın çıkarmak isteyenlere şartları ağırlaştırılmıştır. Bunun için üçüncü maddenin ikinci fıkrası, mezkur şahıslardan birisinin matbaa sahibi olması veya Kültür ve İrşad Bakanına, peryodik yayının idaresinde hisse sahibi olabilecek mali imkanlara sahip olduğunu isbat etmesi gerekir. Ama (3.fıkra) ise bu şahısların ikisinde, yüksek okul diplomasının bulunmasını şart koşmuştur.

Bu hükümlerin toplamından, kanun koyucunun siyasî yayınlar üzerindeki şartları ağırlaştırmak istediği sonucuna varıyoruz. Bu da iktidarın siyasî işlere bakışının siyasî rolüne göre aksi yönde olduğunu genel olarak gösteriyor. Yayınların(siyasî olsun, olmasın) çıkışına izin veren makam, kültür

ve İrşad Bakanlığıdır. (4. maddenin 2. fıkrası) yalnız siyasî yayınlara ilişkin hükümleri içermektedir.³⁵⁶

Bu kanunda yasak maddelerin sayısı artmıştır. Ona altı madde tahsis etmiş olup her bir maddesi, fıkraların çoğunu içine alması, başka bir söze hacet bırakmamaktadır. Misal olarak, (21. madde) şöyle hükmetmiştir: Yayınlarda şu hususlar neşredilemez:

1- İlgili resmi makamlardan izin alınmadan Cumhurbaşkanı veya Onun yerine bakan hakkında, herhangi bir beyan veya söz.

2- Cumhurbaşkanına veya Ona vekalet edene temas eden bir şey. Aynı şekilde madde 3, yayınlarda şunların neşredilmesinin caiz olmadığı söz konusudur:

a- Cumhuriyet ve kurumlarına kötülük, sömürgecilik, gericilik, bölgecilik fikirlerini yaymak ve devletin iç ve dış güvenliğini ihlal etmek.

b- Suç işlemeye teşvik veya kanunlara itaatsizlik veya herhangi bir kanuni icraata mukavemet etmek.

c- Kin ve düşmanlık yaymak, Halkın bireyleri veya dini guruplar arasında tefrikacılık yapmak veya yaymak.

d-Dinlere karşı saygısızlık yapmak.

e- Genel adaba saygısızlıkta bulunmak.

s- Genel zevkleri kabalaştıran ve kurutan, genel adap ve nizama aykırı resim veya fotoğraflar.³⁵⁷

Zararlı neşriyatı engellemek için kanunun bir çok maddeler tahsis etmesi gibi (ki eski kanun da aynı yolu tutmuştu) 1964 tarihinde çıkan kanunun (43. maddesi) ile zararlı propaganda vasıtalarının girişini iptal etmiştir.³⁵⁸

³⁵⁶ ELZÜMALİ, *Devletler İnsan Hukukuna Giriş...*, a, g, e, s.129

³⁵⁷ Abdülhakim Hasan EL UYLİ, *Düşünce ve Irak Siyasi Sistemlerinde Temel Özgürlükler*, Fikrül Arabi Yayınevi, Mısır, 1974, s.154

³⁵⁸ ELCEDDE, *Irak Anayasaları Üzerinde Çalışmalar.....*, a, g, e, s.167

1964 Anayasamızın 28. madde, dışarıdan gelen basın vasıtalarının (21, 22, 23, 24, ve 25.maddelerde) açıklanan konuları içermesi halinde girişini yasaklamıştır. Irak'ın Arap devletleri ile olan ilişkilerini bozan hususlarla ilgili Neşri yasaklanan yayınlar (22. madde) Yasama makamlarının ve mahkemelerin veya Bakanlar Kurulunun gizli tutanakları veya resmi ve gizli gönderileridir. (ilgili resmi makamların izni dışında), (24. maddenin 1.fıkrası) Aynı şekilde kişilerin şeref ve haysiyetine ve şahsi özgürlüklerine temas eden hususlar veya bir şahsın servetine, şöhretine v.s. zarar verecek olan bir sırrını ifşa eden hususlar yasaklanmıştır.(26.madde, 4. fıkra)

Basın ve yayın, eskiden sıkıntı çektiği şiddetli cezalardan kurtulamıyordu. Çünkü, kanunun 32. maddesi ile uyarı cezasını ele almıştır. Nitekim, madde ilgili ve yetkili makamlara basın organını geçici olarak kapatma yetkisi vermiştir. (31.35.36. ve 37. maddeler), tazminat cezasını düzenlemiştir.³⁵⁹

Bu cezaların da en tehlikelisi, (44. maddenin) düzenlediği kapatma cezasında şekilleniyordu. Kapatma kararı da İrşad Bakanından çıkıyordu. Kapatma kararları itirazlarına bakan makam, son sözü söyleme yetkisine sahip Bakanlar Kurulu idi.

Bu kanunun ışığında, basın ve yayına uygulanan kayıt ve şartları, İşte böyle düşünüyoruz. Bunlar krallık sisteminde uygulanan baskı ve şartlardan, asıl itibariyle hiç bir farkı yoktu. İşte bütün bu baskılar basına reva görülüyordu.

Bu kayıtlara ilaveten, 1963 Tarihli 71 Sayılı basın kanunu daha başka kayıt ve şartları içeriyordu. Bunlardan (8. maddede) gelenler, ki şöyle bir hüküm getirmiştir: 1- Basın vasıtasının sahibinin, peryodik olmayanlarından iki nüshayı, İrşad Bakanlığına sunması gerekir ve birer nüsha da Eğitim ve Öğretim Bakanlığına, Bağdat Üniversitesine, Genel iddia makamlarına (Savcılıklara) ve Bağdat'taki milli kütüphaneye göndermek zorundadır. (11. madde), Rekabet İşleri Bakanına, matbaalara, bu amaç için bir görevli

³⁵⁹ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler.....*, a, g, e, s. 123

atamasına izin veriyordu. Bu kişi herhangi bir zamanda, matbaaya girerek denetleme yapabilirdi.

2.6.3.4. Sendika Kurma Özgürlülüğü

1964 Anayasasının (31. maddesine)göre: “Meşru vasıtalarla ve milli bir anlayışla sendika toplulukları kurma, kanun dairesinde teminat altındadır.” Irak’ın bu hüküm metni, Mısır’ın metninden daha kapsamlı gelmiştir. Çünkü (41. madde) 1 Mart 1964 Mısır anayasası şöyle hükmetmiştir: Sendika açma hakkı teminat altındadır. Sendikaların tüzel kişiliği vardır. Bu da kanunda açıklandığı şekildedir. Bundan dolayı Irak anayasasının metni, yalnız sendikaları değil bütün dernekleri içine alması yönünden daha geniştir.³⁶⁰

Metnin belirli olmayan bazı ibareleri içerdiği düşünülmektedir. Anayasa “meşru vesileler” ibaresini açıklamamaktadır ve onu meşru olmayan vesilelerden ayırt eden şey nedir? 1960 Yılı 1 Sayılı dernekler kanununa döndüğümüzde, bu konuya işaret eden bir madde bulamıyoruz. Bu da “vatani-milli- esaslar” ibaresine uygun geliyor. O halde bu esaslar nedir ve onunun sınırlandırılmasını kim üstlenmiştir? Bu “meşru vesileler” ve “milli esaslar” derneki ve sendikayı, ona uygun olarak tesis ediyor. Yani yöneticilerin bu tesislere muvafakatını ifade ediyor. Yönetimin iktidarı onunla temin ettiği ilke ve fikirlerle beraber, Dernek veya sendikanın amaç ve hedeflerine uyum sağlıyor.

Dernekler teşkil etme hakkı ile ilgili olarak, 1960 yılında çıkarılan 1 Sayılı Dernekler kanunu yürürlükte kalmıştır. Bununla beraber, bu kanundan faydalanmak için imkanlar mevcut değildir. Bir misal olarak, parti kurma özgürlüğü kaldırıldı ve bir tek partiden başka bir partiye izin kalmadı. O da Arap Sosyalist Birliği Partisidir. Bu da kelimenin tam anlamı ile bir parti

³⁶⁰ Muhammed KAMİL, *Anayasaya Giriş*, 2. baskı, Dubai, 2001, İmaret elşark Yayınları, s. 241

değildir. Çünkü topluluklar onun teşkil hakkını kullanmasını veya ona intisap etmeyi istemiyor. İktidar ise onun varlığına ve çalışmasına bir millilik damgası ilave etmeye çalışıyor.³⁶¹ Siyasî tanzim özgürlüğü mücadelesi ve partilerin kurulması, bizzat anayasanın ön sözünde açık bir şekilde kendini göstermektedir. Önsözü şöyledir: “...onu halkın ve 1963 yılı kasımın on sekizinde, ülkeyi inhiraf şerhlerinden ve parti baskısından kurtarmak için yürüyüş emareleri beliren silahlı kuvvetlerin istediğine muvafık hale getirdi...”

³⁶²

1964 Yılında çıkarılan 61 Sayılı Devrim Komuta Milli Meclisi kanunu, üyeleri için “herhangi bir parti veya siyasî guruba intisap etmemek” şartını getirince bu durum açıkça ortaya çıkmıştır. (1. madde, 2. fıkra,).

Sendika kurma hakkı ile ilgili olarak, 1964 Anayasa; bu hakkı ilk defa açıkça ikrar eden Irak anayasasıdır. Anayasanın sendika düzenleme hakkı ile ilgili olarak yaptığı ikrar, fiili bir gerçeği anlatıyor ve Irak sendikacılık hareketinin ulaştığı gelişmeyi ve siyasî, iktisadi ve sosyal hayattaki açık rolünü şekillendiriyor. Ancak bu anayasal ikrar, bu hak için gerçekçi bir kabul veya ikrar değildir. Çünkü, yönetim; demokratik sendikacılık hareketinin önünde bir engel teşkil ediyordu. Sendika unsurlarının tutuklanması ve hapsedilmesi için geniş hamleler başlatmıştı ve kendine dost sendikaların teşkili için çalışmaya başlamıştı. O güne kadar işçilerin kazandıklarını ortadan kaldırdı. Bu da işlerinin sarsılıp gerilemesine ve keyfi davranışlarının artmasına sebep oldu.³⁶³

2.6.3.5. Toplanma, Toplantı ve Gösteri Yapma Hakkı

1964 Anayasasının (32. maddesine) göre: “İraklılar için saldırsız ve silahsız olarak toplanma ve önceden bir uyarıya gerek kalmaksızın toplanma

³⁶¹ Salih Cevat El-KAZIM, *Arap Ülkelerindeki Siyaset Sıkıntıları...*, a, g, e, s.74.

³⁶² İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...*, a, g, e s.197

³⁶³ Faruk HAMMAS, *İdari Çalışmalarına Rekabetler*, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1998, s.132

hakkı vardır. Genel toplantılar ve nümayişlerle toplantılar, kanun dairesinde serbesttir.”³⁶⁴ Bununla anayasanın içerdği haklar aşağıda açıklanmıştır:

2.6.3.5.1. Toplantı Özgürlüğü:

Bu maddede Anayasa; İdari güce karşı kuvvetli garantiler sağlamıştır. Bu toplanma hakkı önceden uyarıya (izin almaya) gerek olmaksızın kullanılabilir. Ancak bu madde hakkında endişe edilen konu, madde başlığında “toplantı hakkı,” ikincisinde ise “genel toplantılar” tabirini kullanmaktadır. Acaba bu iki ibareden kastolunan şey aynı mıdır, yoksa toplantılar deyiminden ayrı bir mana çıkarılabilir mi? Genel toplantılarla tezahüratlara (yürüyüş) ilişkin 1959 yılında çıkarılan 115 Sayılı halen yürürlükte bulunan kanuna döndüğümüzde, görüyoruz ki genel toplantıları şöyle tanımlamaktadır: “... Bir kısım insanların genel bir maksat için veya özel bir yerde, tertiplemediği toplantılara şahıslar izinsiz ve davetsiz olarak mezkur toplantı kastı ile katılabilir.” Bununla beraber, mademki, heyetlerin düzenlediği ile partilerin ve vatandaşların tertiplemediği diğer toplantılardan fark gözetmiştir; ancak hepsini genel toplantılar olarak kabul etmiştir.³⁶⁵

Buradan, önceden uyarı şartının olmaması, bunu bütün genel toplantılara uygun bir tabir haline getirmektedir. Burada başka bir sorun çıkmaktadır. O da, az önce zikredilen toplantı ve tezahürat kanunu, İdari makamların uyarılması şartını partiler ve sendikalar ve diğer teşkilatların toplantıları için koymuştur ve diğer toplantılar için izin almayı şart koşmuştur. Buradan hareketle, anayasa ile mezkur kanun metni arasında bir çelişki doğmaktadır.

³⁶⁴ Ümran EL ŞAFİİ, *Medeni ve Siyasi Hakların uygulanması*, 2.c, İlim Yayınevi, 2.b, 1998, s. 23

³⁶⁵ Abdüllrazzak EFKAR, *Toplanma ve Toplantı Özgürlüğü, karşılaşma çalışmaları*, Nahda Elarabiya, Kahira, 2002, s.210

2.6.3.5.2. Toplanma ve Yürüyüş Yapma Özgürlüğü

Toplantı ile ilgili haklar için diyebiliriz ki, 29 Nisan 1964 Anayasası ona ilk defa işaret eden bir metindir. Kanunu-i esaside veya 27 Temmuz 1958 anayasasında zikri geçmemektedir. Bu hakka olan ilk işaret, 26 Nisan 1330 hicri tarihli Osmanlı Devleti Toplantı kanununda bulunmakta idi.³⁶⁶

Normal olarak toplantılar genel mekanlarda, caddeler ve genel alanlarda olurdu. Bu toplantıları ayırt eden kıstaslar var; bunların bazıları, masumane ve birden bire meydana gelen toplantılardır, toplu kitleler gibi. Bazıları da düzenli bir şekilde ve belirli gayeler için olabilir. Tezahüratlar ve nümayişler gibi.³⁶⁷

2.6.3.6. Sosyal Haklar

29 Nisan 1964 Anayasası, bir takım sosyal haklara yer veren ilk Irak anayasadır. Bu anayasanın bir çok hükmü 1964 yılı Mısır Anayasasından alınmıştır. Nitekim anayasalar, bu hakların tanzimi ve garantisi için bir çok hükümler içermiştir. Anayasanın hüküm altına aldığı sosyal haklar, aşağıda yer verilmiştir:

2.6.3.7. Eğitim Hakkı

1964 Anayasasının (33. maddesine) göre: “eğitim bütün Iraklıların hakkıdır. Devlet, muhtelif okullar, üniversiteler, kültür kurumları açıp

³⁶⁶ Abdül MEVLA, *Parti kurma ve Toplanma kuralları*, Arap Bilgi Şebekesi, 2004, s. 168

³⁶⁷ Edmon RİBAT, *Al vasit fi'l- kanun al dusturi (Anayasada Araç)....*, a, g, e, s. 238.

genişletmek sureti ile bu hakkı güvence altına alır. Devlet özellikle gençlerin bedeni akli ve ahlâkî yönden gelişmelerine özen gösterir. Nitekim (34. madde), “Devlet genel eğitimi gözetler, kanun da çeşitli aşama ve muhtelif nevilerdeki Devlet okullarında, üniversite ve enstitülerinde eğitim işlerini ücretsiz olarak düzenler.”

Bu iki maddeden, anayasanın ilk defa eğitim hakkını, istisnasız bütün Iraklılar için tanıdığı neticesine ulaşıyoruz. Çünkü, mülga kanun-i esasi ve 27 Temmuz 1958 Anayasaları bu adımı daha önceden atmamışlardı.

Nitekim anayasa eğitim hakkını sadece yazılı hüküm haline getirmekle yetinmiyor, belki bu hakkı güvence altına alacak vesileleri de zikrediyor. O da “muhtelif okul ve üniversiteleri ve kültür, terbiye kurumlarını inşa etmek devletin ödevlerindendir..” (34. maddenin) önemli bir ilkeyi kabul ettiği, o da ücretsiz eğitim ilkesidir. Bu ilkenin sağladığı teminatı, eğitim için aktif bir ilke sayabiliriz.³⁶⁸

Ancak 1964 Anayasası, önemi bakımından karşılıksız eğitim ilkesinden daha ehemmiyetli bir ilkeyi göz ardı etmiştir. Bu ise maddi ihtiyaç malzemeleri, okulların sayısını artırmak ve onlarda sıhhi ve eğitici şartları sağlamak, ücretsiz eğitim ilkesini hakiki ve aktif bir şekilde uygulamak ve iktisadi şartları vatandaşların lehine geliştirmektir. Nitekim bu anayasal haktan tam istifadeyi engelleyen olumsuz tezahürler arasından en önemlisi ücretsiz eğitim ilkesinin uygulanmamasıdır. İlköğretim aşaması hariç orta öğretim ve üniversite aşamasında, eğitim ve öğretimin yükü öğrencinin omzunda kalmaktadır.

Bu olumsuz şekillere götüren sebepler, devlet bütçesine nisbetle eğitim ve öğretime tahsis edilen ödeneklerin azlığıdır. Misal olarak 1960-1961 yılında ilk ve orta eğitim için ayrılan ödenek devlet bütçesinin %15,6 dır. Bu da milli gelirin % 4,2 sine denk gelmektedir.³⁶⁹ Bu miktar da 1968 yılı sonraları hariç hiç yükselmiyordu.

³⁶⁸ İzdihar, ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler**....., a, g, e, s.164

³⁶⁹ Talip İbrahim YAMUKİ, Irak'ta ilköğretim gerçeği ve 1960-1970 dönemindeki gelişimi, Planlama

Olumsuz tezahürlerden bir kısmı, eğitim hizmetlerine büyük çapta özen göstermemekten ve iller arasında bu hizmetin adil bir şekilde dağıtılmamasından kaynaklanmıştır. İllerdeki okullara kabul edilen öğrenci sayıları arasındaki farklılık; misal olarak 1965-1966 yıllarında Bağdat'ta (ilk öğretim yaşındaki çocuklara nisbeten) %77,8 e ulaşmışken Misan ilinde bu oran ancak % 40,1 e ulaşabilmiştir.³⁷⁰

Yine eğitim durumunun sarsıldığını gösteren deliller, okuma çağındaki çocukların sayısının çokluğuna rağmen okula devam edememeleridir. Bir misal olarak, 2- 6 yaş arasında bulunan çocukların sayısı (kız ve erkek olarak) 1963-1964 de (1,206,398) e ulaşmış olmasına rağmen o zaman onlardan (729,905) kişi dışındaki öğrenciler okullara devam edememişlerdir. Yani yalnız (%60) oranında okula devam edebilmişlerdir.³⁷¹

Bu olumsuzluklara sebep olarak başta eğitim hizmetlerinin azlığı ve illere göre bu hizmetin kötü bir şekilde dağıtılmasıdır. Aynı şekilde iktisadi durumun gerilemesi ve özellikle köylerde, vatandaşların çocuklarının okula gitmesini engellemeleridir. Bunun gibi sosyal geriliğin payı da mevcut olup bu yönden ailelerin çocuklarını okutmaya teşvikleri yetersiz olmuştur. Özellikle köylerde ve kazalarda özellikle kız çocuklarını okullara göndermekten kaçınmışlardır.³⁷²

2.6.3.8. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakkı

1964 Irak Anayasasının (17. maddesine) göre: “Irak Cumhuriyetinde çalışma hakkı gerekli bir ödevdir ve gücü yeten her vatandaş için şereftir. “ 16. maddeye göre ise: “Devlet sosyal güvenlik hizmetlerini güvence altına

Bakanlığı, eğitim ve sosyal işler dairesi- Terbiye ve planlama kısmı, 1970 yılı 3 sayılı rapor, s. 18.

³⁷⁰ ELCEDDE, **Irak Anayasası Üzerinde Çalışmalar.....**, a, g, e, s.153

³⁷¹ Irak Cumhuriyetinde, eğitim aşamaları istatistiklerinin beş senelik özeti, 1959-1960-1961-1962-1963. Irak Cumhuriyeti, Eğitim ve Öğretim Bakanlığı, s.13.

³⁷² Abdullah EL NAKŞABENDİ, **İlk Eğitimin Gerçekleri**, Hican yayınevi, Bağdad, 1986, s. 20.

alır. Iraklılar için yaşlılık, hastalık veya acizlik veya işsizlik hallerinde geçim hakları vardır.” Ama 35. madde ise şöyle hükmetmiştir: “Devlet Iraklılar için yaptıkları işten dolayı adilane muamele eder. Çalışma saatlerini belirler ve ücretlerinin takdirini yapar. Sosyal güvenlik, sağlık sigortası, işsizlik sigortası, istirahat ve izin haklarını teminat altına almıştır.”³⁷³

Çalışma ve sosyal güvenlik hakkı, önemli sosyal haklardan sayılır. Bu hakları, anayasalar düzenlemiş ve teminat altına almıştır. Ancak Irak’ın eski anayasaları, bu hakkı, bu özelliği ile göz ardı etmiş, diğer sosyal hakların özelliği gibi ihmal etmiştir. 1964 Anayasasında, Toplum için temel unsurları bölümünde bu hak anılmıştır.

Nitekim anayasa, çalışma ve sosyal güvenlik hakkını düzenlemiştir. Onu bir hak olarak değil, bir ödev ve şeref sayıyor. O bir kavramdır ki, evvelce bahsedildiği gibi yabancı anayasalar o kavramı esas almıştır. Şunu zikretmek gerekir ki, iş için ilk kanun 1936 da çıkmıştır. Bu kanun, içerdiği bir çok noksanlıklara rağmen işçilerin hakkını, sendikaları tanzim ederek tanımıştır. Onların haftalık ve resmi tatillerde, normal izinlerdeki haklarını tanımıştır. Nitekim iş kaza ve olaylarındaki tazminat haklarını da kabul etmiştir.³⁷⁴

Ancak bu kanun, uygulamada ondan çok gözardı edilmiştir. Nitekim, işçi tabakasının haklarını himayede fiilen bir hissesi olmamıştır. Ellili yılların yarısında hâkim olan terör dalgasından sonra, bu olaylar yönetimi, işçi hareketlerine bazı tavizler vermeye mecbur etmiştir. Böylece 1958 tarihli İş Kanunu çıktı. Bu kanun ise eski kanunun kabul ettiği haklara ilaveten bazı ilkeler içermiştir ki, işçiler için bazı hakları içine almıştır. Çalışma saatlerini sekiz saat olarak belirlemesi, gençlerin ve kadınların çalışabileceği işlerin sınırlandırılması, işçi ve müstahdemlerin yıllık izin haklarını 12 gün olarak elde etmeleri gibi. Ayrıca kadınlar için üç haftalık doğum izni hakkını kabul etti ve doğum sebebi ile bu izinden dolayı iş sahiplerinin ücret kesmelerini

³⁷³ İzdihar ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler.....**, a, g, e, s. 200

³⁷⁴ Abdülhadi ABBAS, **Temel Hak ve Özgürlükler**, Dimaşk yayınevi, 1.c, Beyrut, 1995, s. 31

yasakladı. İş saatlerinde, günde iki defa çocuğunu (her defasında çeyrek saati geçmeyecek şekilde) emzirme hakkı tanıdı.³⁷⁵

Bu kanun 8 Şubat 1963 ten sonra bir çok defalar değiştirildi. Ancak bu tadilatların en önemlisi, 1963 yılı 53 sayılı kanun ile olmuştur. Bu kanun her ilde, işçi sorunlarının çözümü için özel komisyonlar oluşturulmasını istedi. (2. madde) Bu doğrultudan, iş sahibinin, işçi sorunlarını çözmekle görevli komisyonlardan, önceden izin alma mecburiyetini getirdi. Nitekim, sendikalı işçilerin ve iş kanunu hükümleri kapsamında bulunanların hizmetini aynı hükümlere tabi kılmıştır.³⁷⁶

Ama ikinci tatil ise 1967 tarih ve 17 Sayılı kanun gereğince, “Bir tek mesleğe veya bir tek sanata veya mesleklere veya sanatlara mensup veya benzeri veya bazısı ile irtibatlı olan veya muayyen üretim nevinde müşterek olan işçi ve müstahdemler, kendilerine bir genel sendika kurabilirler...” (1. madde)

Ancak işçi sendikaları, siyasî sistem sebebi ile bu kanuni metinlerdeki haklardan istifadeden aciz kalmıştır. Böylece işçiler hallerinde, işlerinde ve geçimlerinde talep edilen sınırın altında kalmışlardır. Nitekim bu yasalar, kötü iktisadi şartlardan dolayı yaygınlaşan işsizliğe karşı herhangi bir garanti sağlayamamıştır.

Ama sosyal güvenlik ile ilgili konularda ise 1964 yılında 140 Sayılı sosyal güvenlik kanunu çıkarılmış bu kanun da 1956 da çıkarılan 72 Sayılı sosyal güvenlik kanununu ilga etmiştir. İştiraklerde ve yardımlarda genişlik sağlayan yeni kanuna rağmen ve ancak başka bir yönden kendisini kapsayan tehlikelerin miktarında darlık getiren ve uygulama çerçevesi bakımından sıkıntıya yol açan kanun da bir şeye yaramamıştır.

Nitekim sosyal güvenliği temin etmek amacı ile bir çok kanunlar çıkmıştır. 1958 Tarih ve 42 Sayılı sosyal güvenlik kanunu gibi. Bu kanun, gençlerin ve yetimlerin, muhtaçların, güçsüzlerin, işten çıkarılanları ve bu

³⁷⁵ İbrahim KUBBA, 14 Temmuzun budur yolu, 1.c, Beyrut, Taliat yayınevi, 1969, s. 42

³⁷⁶ Suphi MAHMASANİ, **Anayasa ve Demokratik**, Nibras Yayınevi, Beyrut, 1952, s. 50

yardımlara muhtaç olan daha bir çok gurupların bakımı için Enstitü ve Kurumlar inşası amacı ile çıkarılmıştı.³⁷⁷

Ancak bu yasalar ve diğerleri, bu aşamada hâkim olan kötü durumlardan dolayı, evvela tadbik için yol ve imkan bulamıyordu. İkincisi de bu yasalar iyi bir niyetle çıkarılmıyordu. Bilakis düzenin ve yetkililerin propagandası için çıkarılmıştır.

Misal olarak, 1963 tarihli 125 Sayılı, vatandaşlar için konut temini kanunu; devlet arazilerini, cumhuriyetin (ülkenin) her tarafına, kuvvet ve nahiyelere, ilçelere, önde gelen genel merkezlerine ücret almaksızın belirli şartlara sahip Iraklı vatandaşlara devir etmişti. Ancak bu kanun, vatandaşlar için, bu arazilerin üzerinde uygun bir konut yapmak üzere gerekli vesile ve imkanları bulamamıştı. Bu açıdan, söz konusu arazilerden istifade çerçevesi cidden çok sınırlıdır.

2.6.3.9. Sağlık Hakkı

1964 Anayasanın (36. maddesine) göre, Sağlık bakımı, bütün Iraklıların hakkıdır. Devlet muhtelif hastahaneler, sağlık kurumlar ve bunları genişletip inşa ederek bu hakkı teminat altına alır.” Bu hak, 1964 Anayasasından önce çıkan anayasaların hiç birinin kapsamadığı başka bir haktır.

Bunun gibi hükümler, şüphesiz tıbbi hizmetlerin, hastahanelerle, kliniklerin ve diğer tesislerle genişletilmesini istiyor. Bunun gibi doktorların ve uzmanların da sayısının artırılmasını ister. Yine makul fiyatla ilaç temini ve Hükümetin sıhhi kurumlarının genişletilmesi, yerel halk hastanelerinin ve özel sıhhi merkezlerin zayıflatılmasını gerektirir. Bunların hepsinin çoğaltılması, cidden bu devirde mümkün olmuyordu. Çünkü, hizmetlerin hacminde, vatandaş sayısına kıyasla düşünülen artış sağlanamıyordu. Misal olarak,

³⁷⁷ Muhammed KAMİL, *Anayasaya Giriş*, 2. baskı, Dubai, 2001, İmaret elşark Yayınları, s. 273

1966 da doktorların sayısı 1092 ye ulaştı.³⁷⁸ Bağdat, bunların 518 ini kendine aldı. Ancak bu rakam, eğer aynı yıldaki sakinlerin adedinin 2, 194, 472 olduğunu bilirsek pek büyük değildir.³⁷⁹ Buradan hareketle, Bağdat'ta her doktor için düşen vatandaş sayısı, 4236, 432), dir. Bu da ciddi yüksek bir ortalamadır.

Aynı şekilde, 1963 yılında, hastahanelerin sayısı 131 adet resmi ve halk hastanelerinden ibaretti.³⁸⁰ 1966 da hastahanelerin sayısı 23 idi. eğer 1966 yılında vatandaşların sayısı 1963 e göre 1, 238, 11 kişi arttığını bilirsek bunun da önemli bir sayı olmadığını anlarız.

2.6.3.10. Siyasî Haklar

1964 Anayasası bu hakların önemlilerini hüküm altına almıştır. Yalnız seçim hakkı hariç; bunu da (39. maddede) düzenlemiştir: “Kanunda açıklandığı şekilde, seçim Iraklılar için bir haktır. Vatandaşların da genel hayata katılmaları, onların üzerinde milli bir görevdir.”³⁸¹

1964 Anayasası, 27 Temmuz 1958 ,Anayasasından farklı olarak bu hakka yer vermiştir. Ancak bu yalnız nazari veya pratik yöndendir ve taklidi bir etkenle olmuştur. Çünkü, Mısır anayasasının (45. maddesinin) hükmü tamamen bu metinle uyum sağlıyor. Gerçekte ise Iraklılar, söz konusu bu anayasa geçerli olduğu sürece, yöneticilerin bu manada bir çok ilan ve açıklamalarına rağmen bu hakkı kullanamamışlardır.

³⁷⁸ Irak Cumhuriyeti Genel senelik istatistiksel toplam, Planlama Bakanlığı, 1966 yılı merkezi istatistik dairesi, s.424. Musul Merkez Kütüphanesi Topluluğu.

³⁷⁹ İzzihar AbdÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler.....*, a, g, e s.212

³⁸⁰ 1963 Yılı, yıllık istatistiklerin toplamı, a, g, e, s. 241

³⁸¹ Ahmet Fathi EL SERÜR, *Anayasadaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Korulması*, 1.b, Şuruk Yayınevi, Bayrüt, 1999, s.35

2. 7. 29 NİSAN 1964 ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATİ:

29 Nisan 1964 Anayasası; 1925 Kanun-i Esasi ve 27 Temmuz 1958 Anayasalarından düzenlenme yönünden tamamiyle farklıdır. Bundan sosyal hakları kastediyoruz. Bu haklar, tabiatı gereği, geçmiş garantileri ister. Çünkü, anayasanın eğitim hakkını veya sağlık bakımı içermesi yeterli değildir. öyle bir zamanda ki, bu hak herhangi bir maddi garantiden faydalanmaya eşlik etmiyor. Hatta siyasî haklar bile kanuni garantilere ilave olarak maddi garantilere ihtiyacı olduğu sabit olmuştur. Mesela, bir toplumda maddi gerekleri temin edilmeden yayın özgürlüğünün bile herhangi bir faydası olmazdır. Siyasî, sosyal ve iktisadi gerçekler, bu garantilerin verilmesini imkansız hale getirmişti.

İlk güvence, hukuk devleti ve anayasanın üstünlüğüdür. Bu üstünlük her şeyden önce bizzat yöneticiler tarafından deliniyordu. Bu hâkimiyeti ihlal eden veya işlerine itiraz için ne yargısal ve ne de siyasî herhangi bir durum yoktu. Bu durum, normal kanunlarına ve anayasaya aykırı bir durum teşkil ediyordu.

29 Nisan 1964 Anayasası ışığında, Cumhurbaşkanı, siyasî iktidar üzerinde hâkim durumdadır. O çıkarılan kanun ve yasamala işlemlerde en son oy sahibidir. Bu kanunlar için, eğer Cumhurbaşkanının iktidarına ve hâkim sınıfların menfaatine muhalif ise herhangi bir hâkimiyet hakkı kalmaz. Eğer siyasî hâkimiyet ilkesinin neticelerinden birisi, anayasayı en üst seviyeye koyan kanuni görecelik ilkesi ise bu takdirde de anayasa ne kadar esnek olursa olsun herhangi bir üstünlükten faydalanamaz. Anayasaların normal kanunların değiştirildiği gibi her an değişmesi mümkündür. Haddi zatında anayasanın değiştirilmesi de (O eğer bundan amaç, toplumun karşılaştığı yeni şeylerden dolayı gelişmeleri izlemek için olsa) bu hukuka aykırı bir hareket sayılmaz. Ama eğer değiştirme amacı hâkim sınıfların menfaati ve saltanatlarının kuvvetlendirilmesi ise ve buradan da halk

hâkimiyetine götürmek ise bu anayasanın üstünlüğünü ihlale götüren bir süreçtir.³⁸²

İkinci güvence ise, kuvvetler ayrılığıdır. Liberal fikir bu ilkeyi hak ve özgürlükler için en önemli teminat sayar. Halk kontrolü ve siyasî düzenlemeler olmaksızın iktidarın; Cumhurbaşkanı'nın şahsında toplanması, vatandaşlar için ve onların hak ve özgürlükleri için açık bir sapma ve ihlal sayılır. Bir de hak ve özgürlükler için yargı himayesi vardır. Bunun yolu en başta, “kanunların anayasallığının kontrolü” sağlamaktan geçer. Çünkü anayasa bizzat, kanunların anayasaya ne kadar uygun olduğunu kontrol için herhangi bir anayasal heyete vermemiştir. Şimdi normal yargıya ve onun bireylerin hak ve özgürlüklerindeki rolüne dönüyoruz. Özellikle de İdari makamlara karşı, her şeyden önce, hak ve özgürlüklerin kavramında meydana gelen gelişmelere rağmen, bunların teminatı için yargıya başvurmanın mümkün olmasını da de hesaba katmalıyız. Bu yargıya başvuru hakkı, hak ve özgürlüklerin önemini ve değerini anlamayı ister ve anayasada düzenlenen hak ve özgürlükler için yargıya gitmeyi sağlayan siyasî bir ortamın oluşturulmasını da gerektirir.

Özgürlükçü siyasî tüzük ve düzenlemeler ışığında kişi, hukuka aykırı hallere karşı, kendisine karşı alınan tedbirlere yönelik olarak, özgürce hakkını savunabilir. Belki de uygulanan anayasal olmayan kanunlara karşı da müdafaada bulunabilir.

Ancak bu durum, mahkemeleri, vatandaşın hak ve özgürlüklerini kabul etmekten engelleyemez. Bazı konularda kendisine karşı bir saldırı olsa bile böyledir. Bir misal olarak Irak Temyiz mahkemesi bir kararında “yolculuğu yasaklamak, korunmaya yönelik bir uygulamadır...” demiştir. Bunun için, anayasa ve kanunun koruduğu genel özgürlüklere en dar çerçevede temas

³⁸² Muhammed KAMİL, **Anayasaya Giriş**, 2. baskı, Dubai, 2001, İmaret elşark Yayınları, s. 284

etme durumunda olması gerekir.”³⁸³ Ancak bu durum, doğrudan doğruya yargının genişlettiği fiili bir himaye teşkil etmektedir.³⁸⁴

³⁸³ Temyiz Mahkemesi Yargısı, dördüncü cilt, 1966 ve 1967 senelerinde çıkan kararlar, Irak Cumhuriyeti, Adalet Bakanlığı, Irak Temyiz Mahkemesi, Teknik BÜRO, Hükümet Matbaası, Bağdat, 1997.

³⁸⁴ KAMİL, **Anayasaya Giriş**, a, g, e, s. 292

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

17 TEMMUZ 1968 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

1. 17 TEMMUZ 1968 DEVRİMİNDEN SONRA ÇIKAN İKİ ANAYASADA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

1.1. “Sosyalist Arap Baas Partisi”nin görüşüne göre, Devrimin Karakteri, Hedefleri; Hak ve Özgürlüğün Bu Düşüncedeki yeri

17 Temmuz 1968den itibaren on hafta içerisinde hâkim olan İdarenin hüküm sürmesine son verildi. O sistem ki, Devletin bütün organlarında ve kurumlarında anarşi ve geriliği getirmişti. Siyasî yönden bireysel ve mutlak bir idare sistemi kurmuştu. Anayasa onu kutsamış ve yöneticilerin fiili idaresi ve uygulaması onu te’kit (vurgulamış) etmişti. Bu yüzden vatandaşlar, Anayasanın ışığında en geniş anayasal hak ve özgürlüklerden mahrum kalmışlardı. Sosyal ve iktisadi olarak iki yönden vatandaşlar için geçim seviyesi aşağı düşmüştü. Önemli ihtiyaçların fiyatları yükselmişti. Nitekim devlet hazinesindeki acziyeti gidermek için konan ağır vergilerin yükü, halkın bellerini bükmüştü. İşsizlik oranı yükseldi. Köy ve arazilerde feodalite tarzı ilişkiler geri gelmişti. Eğitim ve sosyal kurumlar, gereken ihtimam (değer) ve özeni verilmemekteydi.³⁸⁵

Buradan hareketle, bu sistemi kuşatan devrim, önünde bulunan ve çözülmesi veya tedavisi gereken bir çok sorunlarla karşılaştı. Bu sorunlardan

³⁸⁵ İzdihar ABDULKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler....*, a, g, e, s. 182

birisi, vatandaşların hak ve özgürlüğünden faydalanması için zaruri araçları temin edilmesidir.

17 Temmuz Devrimin hak ve özgürlüğü gerçekleştirmesi bahsini, bu devrimin karakter ve hedefleri göz önüne alınmadan ve inandığı ideoloji göz önünde tutulmadan incelemek mümkün değildir.

Arap Sosyalist Baas Partisinin sekizinci bölge kongresinde, Irak bölgesinde 1974 de çıkarılan bildiride, özünde ve gayesinde “devrimin karakteri” ... bütünlüğe yönelik Sosyalist, demokratik ve özgürlükçi bir devrim olarak belirtilmiştir.³⁸⁶

Ama hedefleri ise Devrim Komuta Konseyinin birinci beyanında belirlenmiştir.³⁸⁷ Dâhili alanda; bu hedeflerden vatanın birliğini gerçekleştirmek, anayasanın üstünlüğü temin etmek, vatandaşlar arasında fırsat dengesini sağlamak ve istisnai şartlarda çıkarılan ve halkın istekleri ile çelişen kanun, tüzük ve yönetmeliklere tekrar bakmaktır.

17 Temmuz Devrimin karakter ve hedefleri, vatandaşlar için demokratik hayatın yaygınlaştırılmasındaki talebi, yöneticilerin uygulamaya geçmeyen temelsiz açıklamaları gibi değildir. Bilakis bunlar, ilkeli görüşlerden kaynaklanan esaslardır ve devrim operasyonunu yapan partinin ideolojisine dayanır. 17 Temmuz Devrimin metodunu belirleyen bu ideoloji, karşılaştığı bütün sorunların çözümünde esas teşkil eder. Bunlardan birisi hak ve özgürlükler sorunudur. Bu gerçek bizi, Arap Sosyalist Halk Baas Partisinin elindeki hak ve özgürlükler fikrini temasa veya incelemeye götürmemektedir.

³⁸⁶ Sosyalist Arap Baas Partisi, 17 Temmuz Devrimi Tecrübe ve Ufuklar, Partinin sekizinci bölge toplantısında çıkarılan siyasi rapor, Irak, Bağdat, (Basın Özgürlük evi,1976) s. 5.

³⁸⁷ Elbeyan 1. sayı, Irak olayları, sayı: 1598, Tarih: 18 Temmuz 1976.

1.2. Baas Partisi Görüşüne Göre Bireylerin Hak ve Özgürlüğü

Baas parti görüşü ve parti mücadelesinde, önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle hak ve özgürlükler fikri onun yanında, “Milletin dirilişi” yoluyla ile gerçekleşmektedir. Parti görüşü doğrultusunda, hak ve özgürlükler fikrine itina ile yaklaşmıştır.³⁸⁸

Medeni ve siyasî haklar olsun veya kültürel, sosyal ve iktisadi haklar olsun fark etmez, ikisi de eşittir. Bu iki nevi haklar arasındaki bu irtibat, dokunulan özgürlüklerin gerçekleşmesi için insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için” önemli bir şart olarak kabul edilmiştir.³⁸⁹

Partinin kabul ettiği düşüncede, başta eşitlik gelir. Çünkü din, ırk, dil ve cinsiyete dayanan ayrımcılık yasaktır. 1968 Anayasasının (12. maddesinde), kadın erkek eşitliğini vurgulanmış ve bütün haklardan istifadesini öngörmüştür.³⁹⁰

Nitekim Baas Partisi, şahsın güvenliğinin ve şerefının korunmasını istemiş ve herhangi aykırı bir muameleye mecbur edilmesi, köle veya kul muamelesine tabi kılınmasını yasaklamıştır.³⁹¹

Bunun gibi düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğünü itina ile korumuştur. Her iki Anayasanın ikinci ilkesinin birinci fıkrasında, “söz özgürlüğü, toplanma, inanma ve ilim özgürlükleri mukaddestir. Hiçbir güç bu hakları azaltamaz. “Anayasanın (4. maddesinin ikinci bendinde), özel kısımda, “Partinin sosyal siyaseti” şöyledir: devlet söz ve yayın özgürlüğü,

³⁸⁸ Siyasi rapor, s.82, Partinin görüşünde bu irtibat hak ve özgürlüklerle ilgili temel telakkilerinden birisi sayılır. Nitekim diğer hareket noktaları, bireysel özgürlük ile milli menfaatlar arasında irtibat kurmaktır. Bir yönden medeni haklar ile siyasi haklar arasında; diğer yandan kültürel, sosyal ve iktisadi yönden hakların gerçekleştirilmesi ve himayesi ve onun devletin sorumluluğundan sayılması arasında bağlantı kurmaktır. Bu konuda bakınız, Basil YUSUF, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Sosyalist Arap Baas Partisi, mukayeseli incelemeler, (Basın Özgürlük Evi-Bağdat) (198), s. 207-208.

³⁸⁹ Basil YUSUF, **Baas Partisi Görüşünde İnsan Hakları, Karşılaşma Çalışmalar....**, a, g, e s.208,

³⁹⁰ 17. Haziran. 1947 de partinin çıkardığı Anayasa, Şibli El-EYSEMİ, Sosyalist Arap Partisi, kurucu kırkinci yıllar 1940-1949,) kitabının eki, (Birinci baskı, Haziran 1974,) s. 97 ve müteakip. Aynı şekilde Baas mücadelesi, (Birinci bölüm, 1943-1949- 1. Baskı, Temmuz 1963, Dar-üt-Talia Yayınları, Beyrut) s.172

³⁹¹ CEMİL, **Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareketler.....**, a, g, e s.214

toplantı, protesto ve basın özgürlüklerini (yüksek arap menfaatleri) sınırında korumaktan sorumludur ve bu özgürlüklerin korunması için bütün imkan ve vesileleri temin eder.”

Parti, bireylerin özgürlüğünü; Dernekler ve Partilerin teşkilinde garanti etmiştir. Yukarda anılan (4. maddenin 4. bendinde) şöyle bir hüküm getirilmiştir: “Arap milliyetçiliği fikrinde sınırının ve alanını genişletmiştir. Bunu kulüplerin tesisi; Derneklerin, Partilerin, gençlik teşkilatlarının ve seyahat kurumlarının tesisi, sinemadan istifade, radyolar, televizyonlar ve bütün medeni çağdaş vasıtaların milli kültürün yaygınlaştırılmasında kullanılması ve halkın refahı için yapmaktadır.”

Halk topluluklarının bu dernekleri ve teşkilatları, partinin görüşünde, itimat edilen demokratik desteklerinden birisi gibi önem kazanır. O bir halk demokrasisidir ki, halk topluluklarına geniş bir demokrasi sunmayı içerir.³⁹² “Bütün tabakaların haklarında; birliğe, özgürlüğe, görüşünü açıklamada sosyalizme inanan sosyal gurupların, toplumun oluşumunda ve önderliğinde katkıda vücut bulmasında kendini göstermektedir.”³⁹³ Bu hakkın halk toplulukları tarafından bilinçli, düzgün ve sorumlu bir şekilde kullanılması, düzenleyici çerçevede hazırlandığını gösterir ve gerektirir. Bu çerçeveler İşçi Sendikaları, çiftçi sendikaları, talebe birlikleri, gençlik teşkilatları memur ve hizmetlilerin teşkilatları ve kadın birlikleridir....”³⁹⁴ Buradan sivil toplum, dernek ve teşkilatların önemi ortaya çıkmaktadır.

Başka bir açıdan, 1968 Anayasasında, sosyal, iktisadi, kültürel haklar, ayrı bir önemdedir. Bu hakların önünde, partinin gelişmiş bir kavramla benimsediği çalışma hakkı gelir. Çünkü, gücü yeten herkese, çalışmayı mecburi bir görev olarak kabul etmiştir. Devlet için de her vatandaş için fikri veya bedeni bir iş garanti etmesini zorunlu kılmıştır. (6. bölüm, 4. maddenin 1. bendi) Yine Baas partisi, işçilere layık bir hayat hazırlaması için vurgu

³⁹² (Ekim 1963 de) Sosyalist Arap Baas Partisi için Altıncı Milli kongrenin kararlaştırdığı Bazı Nazari Hareketler, Milli Önderlik, Özgürlük Evi Matbaası, 1967) s.55.

³⁹³ Kanuni Nizamı Islah Yasası, Hukuk Sistem Reformu, (Adalet Bakanlığı, Adli İlişkiler Dairesi, Kanuni Basın Kısım) 1969, s. 47.

³⁹⁴ İzdihar ABDÜLKERİM, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükleri....., s. 60.

yapmıştır. (6. bölüm 4. maddenin 2. bendi), ise iş için; adil ve yasal yaş sınırı için vurguda bulunmuştur. Günlük iş saatlerinin belirlenmesi esastır. İşçiye ücretli olarak haftalık ve yıllık izin hakları tanınır. Hakları korur, yaşlılıkta sosyal güvenceyi teminat altına alır. İş esnasında cüz'i veya tam tatil için tazminat öder. (6. Bölüm, 4. madde, 4. bend). Bunun gibi parti, toplulukların işçilik hakkını düzenler. Ayrıca işçi ve çiftçilerin, haklarını savunmak ve seviyelerini yükseltmek için hür sendika kurma haklarını tanır. (6. bölüm, 4. madde 5. bend)

Bunun gibi parti, aile ve çocukların himayesine özen göstermiştir. Anayasanın (6. bölümünün, 1. maddenin, 1.bendinde) “aile milletin temel taşıdır. Devlete düşen görev, onu himaye etmek, geliştirmek ve mutlu etmektir. (1. maddenin 2. bendine) göre, nesiller, öncelikle ailenin (ikinci olarak da devletin) elinde birer emanettir. Devlet ve aile nesli çoğaltmak, sağlık ve eğitime bakmakla yükümlüdür (1. maddenin. 3. bendinde) ise: evlenme milli bir görevdir, devlet, evlenmeyi teşvik eder, kolaylaştırır ve kontrol altına alır hükmü düzenlemiştir.

Nitekim parti, vatandaşın sağlığına özen gösterme zorunluluğunu kararlaştırmıştır. 1968 Anayasasının (6.Bölümünün 2.maddesi), şöyle hükmetmiştir: “Devlet, masrafı kendine ait olmak üzere koruyucu tıp kurumlarını inşa eder, bütün vatandaşların en mükemmel şekilde ihtiyaçlarını giderecek hastahaneler kurar ve parasız olarak tedavilerini garanti eder.”

Eğitimi, devletin vazifelerinden bir vazife saymıştır. (7. Bölümünün, 2. maddesi) ile, bütün yabancı ve yerli eğitim Kurumlarını kaldırılmıştır. Bunun gibi Baas Partisi, eğitimi; ilk ve orta öğretim kurumlarında mecburi ve parasız olarak yapılmasını gerekli kılmıştır. (7. bölümün, 3. maddesinde), Baas Partisi sosyal ve iktisadi hakların çözümü için iki ilkeyi esas almıştır:

Birincisi: Örnek nizam olan Sosyalist sisteme itibar edilmesidir.³⁹⁵ Çünkü parti, fiili olarak sosyal ve iktisadi haklardan istifadeyi temin ediyor. Bu

³⁹⁵ YUSUF, *Baas Partisi Görüşünde İnsan Hakları, Karşılaştırma Çalışmalar.....*, a, g, e, s.246.

sistem, siyasî sosyal ve iktisadi bütün imkanları temin eder. “İnsanı; her türlü sömürü, baskıdan azad eder ve tamamen hür bir insan olma imkanı verir.”³⁹⁶ Nitekim sosyalizm, kültürel, sosyal ve iktisadi haklara yeni bir muhteva(içerik) verir. Öyleki Devletin, (yalnız sözde verdiği bir hak değil) vatandaşa karşı mecburi bir görevi vardır.³⁹⁷

İkincisi: kültürel, sosyal ve iktisadi alanda hak ve ödevler arasında bağlantı kurulması. Çünkü, sosyalist düzende, devletin bütün halktan oluşması, vatandaşa; devletle beraber, toplumun inşa edilmesinde ve onun ilerlemesi için çalışmada görevler vererek katkısını sağlar. Bu anlayıştan hareketle, bireye verilen her bir hak mukabilinde kendisine aynı zamanda bir görev yükler.³⁹⁸

Yukarıda zikredilen açıklamalardan; hak ve özgürlükler tanzimi, içeriği ve sağladığı garantiler yönünden partinin anlayışı açıklığa kavuşuyor. Bu yönden devrim liderleri, hak ve özgürlükler kabulü ve garanti edilmesi açısından, çalışmalarında tam ve mükemmel bir tasavvur ve düşünceye sahip idiler. Devrim komutasının bu tasavvurlarını, kanuni ve anayasal belgelere yansıtması gerekirdi. 17 Temmuzdan sonra iki anayasa çıktı .Rapor, bunlardan her birisinin, hak ve özgürlükler konusunda (bu konu ile ilgili hükümlerinin incelenmesinde) partinin ilkelerini telakkide ne kadar başarılı olacağı esasına dayanır.

³⁹⁶ İzdihar ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükleri..**, a, g, e, s. 68.

³⁹⁷ Kanuni NizamıIslah Yasası, Hukuk Sistem Reformu (Adalet Bakanlığı, Adli İlişkiler Dairesi, Kanuni Basın Kısım) 1969, s.56.

³⁹⁸ Raad ELCEDDE, **Irak'ta Siyasi Parti ve Derneklerin Yasaları**, Hikmet Yayınevi, Bağdat, 2001 – 2002, s.164

2. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASI IŞIĞINDA, HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Bu Anayasa, 21 Eylül 1968 de Devrim Komuta Konseyi tarafından (ülke için daimi bir anayasa çıkarılıncaya kadar) geçici bir anayasa olarak çıkarıldı.

399

21 Eylül 1968 Anayasası, ilk çıkışında, 29 Nisan 1964 Anayasasına göre hak ve özgürlükler için herhangi bir ideolojik boyut içermiyordu. hak ve özgürlükler bahsinde, iktidarın siyasî görüşünü yansıtmıyordu. Sadece (12. maddede) ki, şu hüküm hariştir: “İktisadi sistem, sosyalist nizamı gerçekleştirmeyi hedefler, bu da her türlü sömürüyü yasak eden sosyal adaletin tadbiki (uygulaması) ile olacaktır”.

3. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASINDA HAK, ÖZGÜRLÜKLER

21 Eylül 1968 Anayasasında anılan Hak ve Özgürlükler , aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

3.1. Vatandaşlık Hakkı:

1968 Irak Anayasasının (20. maddesine) göre “**A-** Irak vatandaşlığını kanun belirler, 6 Ağustos 1924 den önce Irakta ikamet eden Irak’lı bir aileye mensup olan bir kimseden vatandaşlık hakkı düşürülemez. Osmanlı tabiiyetinden faydalanırdı ve Irak vatandaşlığını seçmiştir.

³⁹⁹ Amir EL ZÜMALİ, **Devletler İnsan Hukukuna Giriş**, El Mahadül Arabî İnsan hakları Çalışmaları, Tunus, Nibras Yayınları, 1997, s. 125

B- Vatandaşlık kanununun belirlediği hallerde, Irak vatandaşlığını kazanan kişilerden bu hak geri alınabilir. Bu hükmü iki ilke temsil eder ki bunlara eski Irak anayasaları hiç temas etmemiştir. Eğer birinci fıkradaki ilk ilke için buna müsaade edecek bir hüküm bulmak mümkün olsaydı, bir kimse ikinci ilkenin istemediği bir anayasal hükmü bulamazdı. Onun en uygun yerini, vatandaşlık kanununda buluyorum. Özellikle de birinci fıkradan netice olarak çıkarma imkanı olduğunu düşünüyorum. Irak'lı olmayana verilen vatandaşlık ise, bu ona devletin lutfettiği ve kanunlarına göre vatandaşlığını taşımasını istediği, belirli şartların bulunması halinde kişiye verilen bir haktır. Gerektiğinde verdiği bu vatandaşlığı, şartların birinin kaybedilmesi halinde, geri alabilirdi.

Ama (2. maddenin, B, fıkrası) ile ilgili konularda, kendilerine verilen vatandaşlığın kaybedilmesini önlemek içindir. Bu yasak mutlak manada gelmiştir. Bu da Krallık devrinde, kişilere ceza olarak vatandaşlığın düşürülmesi olaylarını tekrarını önlemek içindir. Birinci fıkradaki tarihin tesadüfen belirlenmediği düşünülmektedir. Keza 1924 yılında çıkarılan birinci vatandaşlık kanununun uygulama tarihidir.⁴⁰⁰

3.2. Eşitlik Hakkı

1968 Irak Anayasasının (21. maddesine) göre: "Irak'lılar, kanun önünde hak ve ödevlerde eşittirler. Aralarında; Araplar ve Kürtlerin de bulunması sebebi ile vatandaşlık, ırk, dil ve din ayrılığı yoktur. Aralarında vatani korumak için yardımlaşır.".

Eylül 1968 Irak Anayasasının (21. maddesinde) gelen hükümler hakkında en başta düşünülen, eski anayasalardaki hükümlerinin üslubu ile hiçbir farkının olmamasıdır. Öyleki anayasasının benimsediği eşitlik, sanki yalnız

⁴⁰⁰ Abdülkerim KUBEYSİ, *Yeni Bir Dünya Sistemi*, İnsan Hakları Degisi, Mentüri Üniversitesi, Kustantiniye, El Cezayir, Sayı, 17, Haziran, 2002

kanuni eşitlik gibidir. 1968 Irak Anayasasını yürürlüğe koyanların en az şunu eklemeleri gerekirdi: “sosyal menşe, “veya” iktisadi düzen” ayrıcalık olmaması için birer esas gibidir. Özellikle bunlar, vatandaşlar arasında hakları garanti eden diğer anayasa hükümleri ile uyum sağlamaktadır.(10. madde).⁴⁰¹ Eşitlik anlamı üzerindeki diğer düşünceler, şunlardır:

Birincisi: Sosyalizmin vatandaşlar için, vatandaşlar arasında iktisadi farklılıkların giderilmesi anlamı doğrultusunda sosyal bir temel gibi kabul edilmesi ve sömürü belirtilerinin bertaraf edilmesi, vatandaşın mesleki, sosyal ve iktisadi durumunu düzeltmeye çalışmak gibi bütün hususlar, kanuni eşitliğin ihlal edilmemesini ve fiili eşitliği gerektirir. Ancak bizzat anayasanın hükümleri, bu işi açıkça yansıtmamaktadır. Nitekim, bu aşamada çıkan yasama faaliyetleri, eşitlik kavramı için tam manası ile ve fiili bir şekilde yorumlayıcı manada değildir.⁴⁰² Lakin bu anayasanın uygulandığı devrenin kısa olduğunu unutmamak lazım gelir. Çünkü, iki seneyi aşmamaktadır. Siyasî önderler, başka görevleri yapmak için bu aşamanın istediği siyasî alana yönelmişlerdir. Nitekim anayasayı yürürlüğe koyanlara esas yönelmenin, vatandaşlar arasında fiili bir eşitliği gerçekleştirmekten ibaret olduğunu unutmaması gerekir ve bu durum devrimin ilk beyanında Anayasanın önsözünde vardı.

İkincisi: Temmuz 1968 Irak Anayasasının Kürt milletinin haklarını çözüm şekli ise başarılı değildi. Bu sorun için önderlerin görüşünü doğru bir şekilde yorumlamıyordu. Bilakis 21 Eylül 1968 Anayasası, 27 Temmuz ve 29 Nisan Anayasalarının (diğer azınlıkların haklarını bahsetmeden yalnız Kürtlerin milli hakları üzerinde yoğunlaştığı için) metotlarını benimsemişti. 5 Ekim 1969 de Devrim Komuta Konseyinin, kuzey bölgesinde vatandaşlara bütün eğitim konularında orta öğretimin sonuna kadar Kürtçe dili ile eğitim yapma hakkı vermiştir. Sonra 9 Ekim 1969 da birincisinden daha uzun süreli

⁴⁰¹ Bkz, 25, 26 M, 1970 Irak Anayasası ve 46, 47, 54, 55, 1971 Mısır Anayasası ve 14, 15, 16, 1952 Ürdün anayasası ve 35, 38, 39, 1973 Süreye Anayasası, 41, 57, 1990 Yaman Anayasası ve 24, 25, 26, 1998 Sudan anayasası ve 6, 7 1996 Mağrip Anayasasından ve 30, 32, 33 1971 İmaret Anayasasında, Aynı Şekilde Açıklamaktaydı

⁴⁰² Askerlik Hizmeti Kanunu Yasamaları Dışında Çıkan, 1968 Yılı, Sayı,65. Kanun. Eski kanunda Bulunan Nakdi Bedeli İptal Etmiştir.

başka bir karar çıktı. Kürt dili dersinin, orta öğretimin altıncı sınıfında ve bütün Üniversitelerde, Eğitim Enstitülerinde, (erkek ve bayan öğretmen okulları), askeri okullarda ve polis okullarında” kararı yer almaktadır.⁴⁰³ Karara göre : “ Kürtçe Eğitimi Genel Müdürlüğünde, köklü ve kapsamlı değişiklikler için Gerekli tedbirlerin alınması ve gelecekte Kürtçe eğitimini yürütmek için lazım olacak bütün dairelerin kurulması.” ayrıca, “Bütün Kürtçe ilmi, sosyal ve siyasî, devlet ve milletle ilgili hedefleri açıklayan ilerici kitapların, bütün genel kitaplıklara ve bütün okul ve kütüphanelere sokulmalı”, “Kürtçe basım ve Yayın evi Tesisi.” kurulacaktı. (7. maddeye) göre “ Basın ve Kültür Bakanlığına bağlı Kürt kültürü için bir genel müdürlük kurulmalı.” 24 Kasım 1970 de Devrim Komuta Konseyi, Türkmen milli kültürü hakları ile ilgili bir gurup karar çıkardı⁴⁰⁴ Buna göre, “Türkmen dili ilköğretim aşamasından itibaren eğitimde kullanılacaktır.” Hükmü yer almaktadır.(1. maddede) ve “Türkmence Eğitim için Eğitim ve Öğretim Bakanlığına bağlı bir Türkmence eğitim müdürlüğünün kurulması,” öngörüldü (3. maddeye) göre ve “sanatçılar ve şairlerin, Türkmen kitaplarının tesis edilecek Birlikten sağlanması ve onlara yardım edilmesi ve telif eserlerinin basılması, dil yönünden güç ve kabiliyetlerini artırmaları için onlara fırsatların verilmesi ve bu Birliğin, Irak Edipler Birliğine bağlanması,”(4. maddeye) göre “Türkmence haftalık bir gazete, aylık bir dergi” çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ama Siyasî Komutanın bu konuda attığı en önemli adım, Devrim Komuta Konseyinin 11 Mayıs 1970 tarih ve 288 Sayılı kararında görülmektedir.⁴⁰⁵ Bu kara aşağıdaki konuları içermektedir.

⁴⁰³ Irak Olayları Dergisi, sayı: 1792, Tarih: 20.10.1979

⁴⁰⁴ Irak Olayları Dergisi, sayı: 1835, Tarih, 31.01.1970

⁴⁰⁵ Irak olayları Dergisi, sayı: 1863, Tarih, 04.04.1970

3.2.1. Kürt Milleti için Kültürel Hakların Kabulü

1968 Anayasasının (1. maddesine) göre: “Kürt dili, Arap dili ile beraber, çoğunluk halkının Kürtlerden oluştuğu yerlerde resmi dil olacaktır. Aynı zamanda bu bölgelerde Kürt dili, halkı Kürt olan bölgelerde eğitim dili de olacaktır. Arap dili, Kürtçe eğitim yapılan bütün okullarda okutulacaktır. Nitekim Kürt dili Irak’ın diğer bölgelerinde ve kanun dairesinde ikinci bir dil gibi okutulmalıdır.” Nitekim Kürt kavmine isabet eden geriliğin iki yönden giderilmesi için, (eğitim ve kültürel yönden) vurgu yapılmıştır. Bu geriliğin giderilmesi için gerekli planları yapmıştır. Bir yandan Devrim Komuta Konseyinin kararını seri şekilde uygulamak, (3. maddenin, A, fıkrası) ve ayrılan ve şiddet hareketleri nedeniyle (3. maddenin, b, fıkrası) eğitimi terk etmek zorunda kalan talebelerin iadesi ve diğer yandan da Kürt bölgesinde okullar açarak, eğitim ve öğretim seviyesini yükselterek ve Kürt öğrencilerini askeri okul ve üniversitelere kabul edilerek, heyetlerde görev vererek ve adil bir oranda mecburi eğitimle bu sorunu çözmektir.(3. maddenin, c, fıkrası)

3.2.2. Kürtler için Siyasî Hakların Kabul Edilmesi:

Kürtlerin idarede yer alması, diğer yandan kendileri ile başkaları arasında, genel devlet görevi almakta ayrımcılığın olmaması kararı kabul edilmiştir. Bunların arasında hassas görevler vardır. Maharet isteyen devlet işlerinde -Bakanlık ve ordu komutanlığı gibi, devrim hükümetinin gerçekleştirmesini istediği işlerdendir. (3. maddenin, 2. fıkrası) “Kürt halkının öğrenci ve gençlik, kadın ve kendisine mahsus öğretmenler teşkilatları kurma hakları vardır. Bu teşkilatların, benzer Irak teşkilatlarına bağlı olması gerekir.” (3. maddenin, 5. fıkrası) Nitekim bu beyan Kürt halkının, Irak Cumhuriyetinde otonom idareden faydalanma hakkı vardır. (3. maddenin, 14. fıkrası) Yine

Kürtlerin yasama gücü işlerine katılma hakkını (Irak halkı içerisindeki oranına göre) vurgulamıştır. (3. maddenin, 15. fıkrası)⁴⁰⁶

3.2.3. İktisadi, Sosyal ve medeni Alanlara Özen Göstermek

1968 Irak Anayasasının (21. maddesine göre):

- 1- Askeri ve Sivil İşçilerin, memurların, müstahdemlerin hizmete iade edilmeleri. (21. madde, 6-B fıkrası)
- 2- Savaşta şehit olanların ailelerinin emekli maaşlarının beşte biri, acizlerin, kürt hareketi ricalinden bu sebeplerle sakat olanların, beşte bir maaşlarının ödenmesi. (21. maddenin, 7-C, fıkrası)
- 3- Muhtaçlara, zarara uğrayanlara yardım edilmesi, işsizlere iş bulunması, uygun nakdi ve ayni yardımların sunulması ve zarar görenlere makul bir karşılık tazminat ödenmesi. (21. madde, 7-D, fıkrası)
- 4- Kürt bölgesinde, uzmanlardan teşkil edilecek bir heyet vasıtası ile her yönden ve sür'atle kalkınması için çalışmak. 21. madde, 7-A, fıkrası)
- 5- Irak'ın çeşitli bölgelerinde yeterli gelişmelerin sağlanması için bir iktisadi plan hazırlamak ve bununla beraber Kürt bölgelerinde geri kalma sebeplerini de dikkate almak. 21. madde, 7-B, fıkrası)
- 6- Kürt bölgesinde, ziraî ıslah kanununu sür'atle tadbik etmek ve toprak sisteminde feodal ilişkileri değiştirecek şekilde uygulamak, savaş yılları boyunca, onları biriken ziraî vergilerden muaf tutmak."21. madde, 9. fıkrası)

Nitekim bu kararın önemini artıran adımları atmak yönünden anayasayı değiştirmek için (aşağıda açıklandığı gibi) görüş birliği sağlamak:

⁴⁰⁶ Hüseyin CEMİL, *Arap Ülkelerinde İnsan Hakları*, Arap Birliği Çalışmaları, Beyrut 1996, s.74

“A- Irak halkı iki esas halktan meydana gelmektedir. Bunlar arap ve kürt milletleridir. Bu anayasa Kürt Milletinin ve bütün azınlıkların Irak birliği dâhilinde haklarını kabul ve ikrar eder.

B- Gelen fıkranın anayasanın dördüncü maddesine eklenmesi:” kürt dili, kürt bölgesinde arap dili yanında resmi bir dildir.⁴⁰⁷

3.3. Kişi Özgürlüğü

21 Eylül 1968 Irak Anayasası, 29 Nisan Anayasasının izinde yürümüştür. Ancak “kişi özgürlükler” konusu açıkça bu Anayasada bizzat geçmemektedir. Bununla beraber, Kişi Özgürlüğü teminatı sayılan bir takım ilkelerini zikretmektedir.⁴⁰⁸ Nitekim bu 1968 Anayasasının bazı maddeleri, nerede ise eski anayasanın maddelerine tamamen benzemektedir. Anayasada Kişi Özgürlükler hakkında gelen en önemli ilkeler:

- a- Suç ve ceza kanunu, ceza kanunlarının geri olmaması, (22. madde).
- b- Suçların şahsiliği, (23. madde).
- c- Kanun gereği olmadıkça, bir vatandaşın tutuklanması, hapsedilmemesi veya kontrol altında bulundurulması, (24. madde)
- d- Sanık; suçu kanuni bir yargılama sonucunda isbatlanıncaya kadar masumdur. Savunma hakkını kullanması için (asıl olarak veya vekaleten) ona z- orunlu garantiler sağlanır ve maddi-manevi işkence yapılamaz.(25. madde)
- h- suçla itham olunanın savunma hakkı kabul edilir. Kanunun 26.maddesine göre onu savunacak biri olmalıdır.

⁴⁰⁷ ELMAHMASANİ, *Anayasa ve Demokratik.....*, a, g, e, s.93

⁴⁰⁸ Halid RÜŞDİ, *Temel Özgürlükler*, Havadis Yayınevi, Bağdad, 1983, s. 165

v- Kanunda açıklanan haller dışında, bir Irak'lı'nı bir yerde ikamete zorlanması veya belirli bir yerde mecburi ikamete tabi tutulması caiz değildir.(27. madde)

z- Kanunda açıklanan haller hariç konutlar tecavüzden masundur, girilemez ve aranamaz.(28. madde)

Şunu da belirtmek gerekir ki, şahsi hayata gelen kayıtları düzenleyen kanun, Bağdadi Ceza kanunudur.1969 Yılı 111 Sayılı ceza kanunu çıkıncaya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanunun birinci maddesini inceledik. Anayasanın öngördüğü ilk ilkenin tekidini gördük. Anayasanın (14. maddesine) göre: “Kanunda belirlenen bir suç olmadan ve işlenmeden, bir davranışa veya bir şeyi yapmamaya ceza takdir edilemez. Kanunun öngörmediği ceza veya ihtiyati tedbirler karar verilemez ve uygulanamaz. Nitekim kanun dikkatle vatandaşların kişi özgürlüklerini veya ulaşım özgürlüğünü ihlal edebilecek kayıtları düzenlemiştir. Polis kontrolü veya belirli yerlere gitmenin yasaklanması veya belirli yerlerde ikametinin yasaklanması gibi.”⁴⁰⁹

Düşünülür ki, bu anayasa, eski kanunun düştüğü duruma düşmüştür. Bu yüzden haberleşme ve posta gönderilerinde bir hüküm koymaktan yok kalmıştır. Aynı şekilde yargıya başvurma hakkını bir hükme bağlamamıştır.

3.4. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

21 Eylül 1968 Irak Anayasası, Düşünce Özgürlüğü konusunda 29 Nisan 1964 Anayasasının metodu üzerine yürümüştür. İlk önce (30. maddede) din özgürlüğü hükme bağlamıştır. Şöyle ki: “Devlet bütün dinlerin özgürlüğünü garanti eder. Genel düzeni bozmadığı sürece ve genel adaba aykırı olmadıkça dini ayınlar ve sembolleri kullanmalarını korumaktadır. Nitekim düşünce ve kanaat (inanç) Özgürlüğü ve görüş açıklama özgürlüğünü (31.

⁴⁰⁹ El CEDDE, *Irak Anayasası Üzerinde Çalışmalar...* a, g, e, s. 145

maddede) düzenlemiştir. Öyle ki: “Düşünce ve bilimsel araştırma özgürlüğü güvence altındadır”. Her insan için kanaat ve düşünce özgürlüğü, düşünceyi kanun dairesinde söz, yazı ve resimle veya başka şekilde yayınlama özgürlüğü vardır. Nitekim (32. maddede), şöyle bir düzenleme yapmıştır: “Basın ve Yayın özgürlüğü, halkın menfaatleri doğrultusunda ve milli bir anlayış üzere, kanun dairesinde güvence altına alınmıştır.” Ama (33. madde) ise “ Dernekler ve Sendikaların meşru vasıtalarla ve milli bir anlayışla kurulması kanuni sınırlar içerisinde olmak üzere güvence altına alınmıştır.” (34. maddeye) göre “İrak’lılar için, silahsız ve saldırısız olarak ve önceden izin alınmaksızın toplanma, genel toplantılar, eylemler ve toplanmalar kanun dairesinde olmak şartı ile serbesttir.”⁴¹⁰ Düşünülür ki, nerede ise bu hükümler, eski anayasa ile uyum halindedir. Nitekim bir kere daha bu haklarla ilgili ekseri kurallar, yürürlükte kaldılar.

Önce anayasa, vatandaşların bu hak ve özgürlüklerden istifade etmesi için Devlete düşen garanti görevini açıklamamaktadır. Öyle bir zamanda ki, Devlet, Baas Partisinin görüşünde, bireylerin hak ve özgürlüklerinden istifade etmesi için gereken hususları yerine getirmek zorundadır.⁴¹¹

Şunu da zikretmek gerekir ki, Baas partisi, iktidarı teslim aldıktan itibaren ilk aşamada, “Parti dâhilinde, Devlette, halk ve toplum teşkilatlarında merkezi ve şiddetli usulplar kullanmakta idi.” Bu usulplar, 17 Temmuz 1957 devrim iktidarının yerleştirilip tesbiti için zorunlu idi. Bununla beraber, yönetim ihtimamını; “Halk teşkilatlarının binasına; işçi sendikaları ve çiftçi Dernekleri, öğrenci ve kadın teşkilatları, mesleki ve diğer teşkilatlar gibi kuruluşlara özen göstermekte ve ihtimamını bu yönlelere tevcih etmekteydi. Ayrıca iktisadi, siyasî ve sosyal faaliyetlerini genişletme ve geliştirmek için maddi ve manevi kanuni güvencelerin yaygınlaştırılması gerekiyordu.”⁴¹²

⁴¹⁰ <http://www.mokarabat.com/iraq.htm>, Abdülhüseyin ŞABEN, Yeni Anayasamızın Problemleri, Erişim Tarihi, 11. 07. 2009

⁴¹¹ Katrin Mihail, **Yeni Anayasamız Irak Milletinin Problemlerini Çözebilecek mi**, Erişim, 17. 08. 2005.

⁴¹² Adnan HAMUDİ I, **Hak, Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaşta Uygulanması**, Mısır, El Kahira, Mısır, 1974_1975. s.73

3.5. Sosyal ve Ekonomi Haklar

21 Eylül 1968 Anayasası bu haklara, 29 Nisan 1964 Anayasasının yaptığı gibi aynı metotla çözüm getirmiştir. Bu hakların en önemlileri:

3.5.1. Ekonomi Haklar

Mülkiyet Hakkı, Anayasaların düzenlemek için ele aldığı iktisadi hakların en önünde durmaktadır. 21 Eylül 1968 Anayasası mülkiyet Hakkını, 17. maddede düzenlemiştir. Şöyle : “Özel Mülkiyet Dokunulmazdır. Onun Sosyal görevini kanun düzenler. Bu hak ancak, genel menfaatlar için, kanun gereği olarak ve ücreti mukabilinde geri alınabilir.”⁴¹³

3.5.2. Miras Hakkı

Miras hakkını İslam şeriatı düzenlemiştir (18. maddeye) göre, “kanun ziraî mülkiyet için (feodalizme yer vermeyecek şekilde) ve Irak’lılar dışında ziraî arazi mülkiyetine imkan vermeyecek şekilde, kanun dairesinde en yüksek sınırı belirler.” Eski anayasaların içerdiği hükümlere muhalif olarak herhangi bir yeni mana içermediği görülmektedir. Buradan hareketle, bu hükümler, partinin mülkiyete genel bir surette ve ziraî mülkiyete ise özel bir şekilde bakışını ince bir şekilde yansıtmamaktadır.⁴¹⁴

Nitekim bu iki maddenin anlamları, sosyalizmin gerçekleşmesini (12. madde) hükümlerine uygun olarak güvence altına almaktadır. Bilakis (17.

⁴¹³ EL CEDDE, *Irak Anayasaları Üzerinde Çalışmalar.....*, a, g, e, s.123

⁴¹⁴ Abdülvahid EL FAR *İnsan Hakları Hukuku ve İslam Şeriatı*, Nahda El arabiye Yayınevi, 1991, s. 42

maddenin) uslubu, anayasanın (10. maddesinin 1.fıkrasının) uslubuna aykırı değildir. Ki bu madde, “mülkiyet hakkı” güvence altındadır, hükmü mevcuttur.

(18. madde) ile ilgili düşünülen, bu feodalite sistemini engelliyen metodu veya feodal sisteme geçmeyi sınırlama veya buna kayıtsız kalmayı açıklamıyor. Halbuki biliyoruz ki, 29 Nisan 1964anayasası, bizzat o ilkeyi kabul etmiştir. Ancak bu feodalite sisteminin, menfaatlerinin gelişmesinin önüne geçemiyor ve 17 Temmuz Devrimi döneminde gelişmesine yardımcı olmuyor.

(17 ve 18. maddelere) göre iki değişiklik yapılmıştır. Bunlar da ikinci defa 10 Mayıs 1969 da anayasada yapılan değişiklik gereğince yapılmıştır.⁴¹⁵Çünkü (17. maddeye) yeni bir fıkra eklendiği zaman ki bu(C fıkrasıdır) anlamı şöyledir: “uzman bir mahkemeden yabancı hesabına casusluk yapanların suçları isbat edilen kişiler veya sosyalist ilerici İdarenin ve onun esasını teşkil eden sosyal ve iktisadi sistemin yıkılması için plan çevirenlerin menkul ve gayri menkul mallarının müsaderesi caiz olur ve kanun gereğince devlete gelir olarak kaydedilir.” Ama (18. madde) ise iptal edildi ve yerine bu gelen düzenleme geldi: “Ziraî mülkiyet için kanun en yüksek sınırı belirler ve devlet için en üst sınırı aşan kısım için ta’vissiz te’vil edilir. Irak’lılar dışında kanunun açıkladığı şartlar hariç ziraî araziyi mülk edinmek caiz değildir.”

(18.madde), yeni uslubu ile sınırı aşan tazminat hakkını ilga etmiştir. Bu anayasal değişiklikle sevk olunan ve ziraî ıslah kanununu iki tarafından çevreleyen olumsuzluklardan sakınmak amacı ile Devrim Komuta Konseyinin çıkardığı 03 Mayıs 1969 tarih 201 Sayılı kararı ile ziraî ıslah kanununun düzenlediği “Feodal kimselere verilen seçme hakkı iptal edilmiştir. Ki onlara en iyi araziye seçme hakkını, suları kullanma ve tfadüli riyy’in üstüne istila yetkisini vermişti. Öyle bir şekilde ki, kanun ilerici muhtevasını kaybetmiş ve çiftçilere büyük bir zarar vermişti.” 1. fıkra şöyle düzenlenmiştir: Tevzi edilen

⁴¹⁵ Irak olayları Dergisi, sayı: 1729-A, Tarih, 15, Mayıs, 1969.

veya ziraî ıslah kanunu gereği olarak onlara dağıtılan arazilerden dolayı çiftçilerin ödediği arazi bedeli kaldırılmıştır.”⁴¹⁶

1970 Yılında 117 Sayılı ziraî ıslah kanunu çıktı. Çoğu eski kanunun gözardı ettiği olumlu ilkeleri edinsin diye.. bundan dolayı ziraî mülkiyet için en yüksek sınırı indirmek üzere işlemiştir. Arazinin verimine ve kabiliyetine, mahsul nevine ve sulama metoduna tabi olarak çeşitli hudutlar tayin etmiştir. Nitekim bireysel dağıtıma ilave olarak, ziraî ürün işlemi üzerine olumlu merdudattan (geri alınan) dağıtmak üzere birinci şekil için toplu dağıtım ilkesini kabul etmiştir.

3.5.3. Sosyal Haklar

21 Eylül 1968 Irak Anayasasında, sosyal hakların bir çoğunu ve daha önemlisi (11. maddenin) düzenlediği çalışma hakkını ele almış ve şöyle bir düzenleme yapmıştır: “Irak Cumhuriyetinde çalışma gerekli bir haktır ve gücü yeten her vatandaş için bir şereftir. Genel görevler ise bu işi yapanlar için bir sorumluluktur. Devlet görevlileri vazifelerini eda ederken, yalnız halkın hizmetini amaç edinirler.”⁴¹⁷

İşle ilgili bu gelişmiş kavramın benimsenmesi, yalnız eski anayasalardan bir alıntı değildir. Bilakis anayasayı yürürlüğe koyanların iktidardaki Partinin fikirlerinden alınmış olan ilkelerini yorumlamak ve açıklamaktır.

Bununla beraber 21 Eylül 1968 Anayasası ışığında, siyasî önderlerin görüşünü yansıtan çalışma ve iş ilişkileri ile ilgili yeni bir iş kanunu çıkarmak için fırsat vermiyor. Çünkü 1958 de çıkarılan 1 Sayılı İş kanunu, 1970 tarihli 151 Sayılı iş kanunu çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmıştı.

⁴¹⁶ İbrahim MEDKÜR, Adnan EL HATİP, *Feodal Döneminde Zirai ve Vergilerin Düzenlemesi*, Talas Yayınevi, 1.c, Süriye, Dimeşk, 1992, 165

⁴¹⁷ EL CEDDE, *Irak Anayasaları Üzerinde Çalışmalar...*, a, g, e s.134

1968 Irak Anayasasının düzenlediği diğer sosyal haklardan; (9. maddenin, b, fıkrası) düzenlediği sosyal güvenlik hakkı şöyledir: “devlet sosyal güvenlik hizmetlerini güvence altına alır. Iraklılar için yaşlılıkta, hastalık, acizlik ve işsizlik hallerinde yardım alma hakları vardır.”⁴¹⁸

Aynı şekilde (9. maddenin, a, fıkrası) şöyle hükmetmiştir: “Devlet ailenin desteklenmesini ve anne ve çocukların himayesini, kanuna uygun olarak güvence altına alır.”⁴¹⁹

1968 Anayasasının içerdiği sosyal haklar arasından (35. maddenin) düzenlediği eğitim hakkıda vardır.: “Eğitim bütün Iraklılar için bir haktır. devlet bu hakkı, okullar, enstitüler, üniversiteler ve eğitim ve kültür kurumlar açarak güvence altına alır. Eğitim parasızdır. devlet, özellikle gençlerin bedeni, akli ve ahlâkî yönden gelişmelerine önem verir.”

(35. madde), hiçbir yeni ilke içermemektedir. Bu konuda 29 Nisan anayasası hükümlerinden ayrılmaktadır. Eğitimin mecburi olduğundan bahsetmiyor. Bu ilkeye rağmen Baas Partisinin kabul ettiği ve önceki konuda geçtiği gibi vurguladığı bir prensiptir.⁴²⁰

Son olarak 21 Eylül 1968 Anayasası, aynı zamanda sağlık hakkından da gaflet etmektedir. (37. maddeye) göre: “Sağlığa hizmet bir haktır, Devlet; bu hakkı, kanun gereği olarak hastahane ve sağlık kurumlarını inşa etmekle güvence altına alır.”

3.6. Siyasî Haklar

21 Eylül 1968 Anayasasının kabul ettiği siyasî haklardan seçim hakkı, bu konuda (40. maddeye) göre: “Seçim, Iraklılar için bir haktır, kanunla düzenlenir. Seçime katılmak ise milli bir görevdir.”

⁴¹⁸ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi.*, a, g, e, s.169

⁴¹⁹ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...*, a, g, e, s.121

⁴²⁰ Avukat Cebbar ve Elham, Makale, *Anayasalarımız Üzerinde Çalışmalar.*, a, g, e, 15 Eylül 2005

Seçim hakkının düzenlenmesi anayasanın özünde yalnız mücerret taklide veya benzemeye götürmez. Bilakis ilkelerin fiili bir tercümesidir ki 17 Temmuz Devrim Komuta Konseyini ikna eden bir durumdur. Devrim Konseyinin ilk açıklaması, omuzuna atılan görevlerin gerçekleştirilmesi, vatandaşlar için yalnız demokratik hayatın yaygınlaştırılması, halkın düzenlemeleri çerçevesinde bütün sektörleri temsil eden Milli bir Halk Meclisine ulaşmak ile değildir. Ancak devrimi izleyen olaylar, halk demokrasisi ortamını kurmak için uygun değildi. Bilakis bunun aksine bu aşama, çeşitli bölgelerde merkezi ve şiddetli bir üslupla yaygınlaşmıştır.⁴²¹

4. 21 EYLÜL 1968 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI

1968 Irak Anayasasında, iktisadi düzenin sosyalizmi gerçekleştirmeyi amaç edindiğine işaret etmiştir. Şüphe yoktur ki, sosyalizme geçme sadece iktisadi sisteme bağlı değildir. Bilakis toplumun siyasî, sosyal ve kanuni bünyesine kadar uzanır. Buradan hareketle, hak ve özgürlüklerin 21 Eylül 1968 Anayasası ışığında teminat altına alınması, önceki anayasalarda zikri geçtiği gibi değildir. Önce maddi garantiler, fiili olarak hak ve özgürlüklerden istifadelerin sağlanması ile ortaya çıkan uygulamaları incelemekten başka bir kurtuluş çaresi yoktur. Yalnız devletin garanti etmesi gereken bazı hakların üzerinde durmuştur. Eğitim ve sağlığa riayet hakları gibi. 1970 Anayasası bu garantileri sağlamakta çok daha ileri gitmiştir. Nitekim ikinci olarak, liberal düşüncenin dayandığı kuvvetler ayırımı ilkesinin hak va özgürlükler için bir teminat gibi kabulünün akıldan uzak görülmesi gerekir. Çünkü herhangi bir sosyalist toplumda birbirine benzer birlik ve menfaatları temsil eden bir tek iktidar vardır. Buradan hareketle yerine iktidarın terkiz veya bir elde kuvvetlerin ayrılığı toplanması gerekecektir. Bunun önemi ilk aşamalarda,

⁴²¹ Avukatlar, *Anayasalarımız Üzerinde Çalışmalar....*, a, g, e, s.2

sosyal nizamın yapılanmasında, bu nizamın korunması ve adının kökleşmesi için daha çok artacaktır.

21 Eylül anayasası, Kuvvetler Devrim Komuta Konseyinin elinde birleştirmiş bulunmaktadır. Bu da Meclisin, Devrimi başlatma rolünün yüklendiği tabii bir neticedir. Nitekim anayasanın (41. maddesi) bu duruma işaret etmiştir: “Devrim Komuta Konseyi, devrimin organıdır ki, 17 Temmuz 1968 sabahında halk topluluklarına ve silahlı kuvvetlere önderlik yapmıştır.”⁴²²

İktidarı bir elde toplama işlemi, asla demokratikleşmeden uzaklaşmaya neden olmaz. Özellikle iki konuyu dikkate alırsak.. Bunların birincisi: İktidar, yönetimin elinde ortak olarak toplanmıştır, bir tek şahsın elinde (mesela bir tek Cumhurbaşkanı'nın elinde) toplanmış değildir. Bu ortak yönetim, açık bir görüş üzerinde toplanmıştır. O da bireylerin hak ve özgürlükleridir. İkincisi, Bu yönetim, toplulukların oluşturduğu teşkilatlardan veya sendika örgütlerinden (iktidar faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına katılmaları konusunda) ve onların oynadıkları rolden haberdardır. Nitekim bu iktidar, basın organlarının rolüne de önem vermiştir. Özellikle basının, devlet faaliyetlerindeki ve bu faaliyetleri eleştirmelerinde olumsuzlukları teşhislerinde, kendilerine gereken önemi vermeyi esirgememektedir.

Kanunların anayasallığı ilkesi de Devrim Hükümetinin, gerçekleştirmek için çaba gösterdiği önemli hedeflerden birisidir. Nitekim ilk beyanında ve anayasanın önsözünde bu konu yer almıştır. Eğer liberal toplumda kanun toplumu düzenleme için bir vesile ise onun bu rolü sosyalist toplumda bundan daha az değildir. Geçen düzenlemelerin ışığında bu ilke ihlale uğramıştır. Ancak yasama gücünün belirli kolektif bir yönetimin elinde olması, onu ihlale uğramaktan kurtaracaktır. Çünkü bu yönetim, yürürlükte olan bir anayasaya herhangi bir haksızlık veya saygısızlığın yapılmasına izin vermez.⁴²³

⁴²² İhsan EL MÜFRİDİ, Kitren ZİAİYYİR, ve Raad EL CEDDE, **Anayasa Hukukunun Temel Teorisi ve Irak'taki Anayasa Sistemleri**, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1990, s. 83

⁴²³ Avukatlar, **Anayasalarımız Üzerinde Çalışmalar....**, a, g, e, s.5

Kanunların Anayasallığı ilkesini teyit etmek üzere anayasanın (87. maddesi), şöyle hükmetmiştir: “Kanunla anayasal bir yüksek mahkeme teşkil edilir ve bu anayasanın yorumunu yapar, kanunların anayasallığını denetler. İdari ve mali kanunların yorumu tüzüklerin kanuna uygunluğuna denetimi kararları kesindir.”⁴²⁴

2. 16 TEMMUZ 1970 IRAK ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

17 Temmuz 1970 de Devrim Komuta Konseyi yeni bir geçici anayasa çıkardı. Bununla 21 Eylül 1968 Anayasasını ilga etti. Toplumun bir çok kesimlerinde meydana gelen değişiklikler bu anayasayı çıkarmayı gerektirmiştir. Ki 21 Eylül 1968 Irak Anayasası bu değişiklikleri yorumlamaktan bile aciz kalmıştır.

16 Temmuz 1970 Anayasasının hükümleri, Irak'ta anayasal fikirlerin ne kadar geliştiğini açıkça göstermektedir. Nitekim siyasî İktidarın 17 Temmuz devriminden sonra teslim aldığı ideoloji açıklıkla yorumlamaktadır.

2.1. Eşitlik Hakkı

16 Temmuz 1970 Anayasasında hak ve özgürlüklerle ilgili ikinci ve üçüncü bölümün açıkça ortaya koyduğu hükümler bu değişiklikleri açıkça göstermektedir. İkinci bölümde ise bazı ilkeler zikredilmiştir ki hepsi de 29

⁴²⁴ Yüksek Anayasa Mahkemesinin 1968 Tarih ve 159 Sayılı Kanunu çıktı. 4Maddesi, Mahkemenin, Gelen İşlerle ilgisini Belirledi: “... 1- Muvakkat Anayasa Hükümlerinin Yorumu, 2- Kanunların Anayasaya Uygunluğunu kesinleştirmek. 3- Mali ve İdari Kanunların yorumu. 4- Tüzüklerin Kanunlara Aykırılığı Konusunu İncelemek. 5- Tüzüklerin Kanuna Uygunluğunu İncelemek. Ancak Bu Kanun Anayasal Senedinin İptali ile Mülga İptal Sayılır. Yani 21 Eylül 1968 Anayasası.

Nisan 1964 ve 21 Eylül 1968 Anayasalarından alınmıştır. 1970 Anayasası da bunlara işaret edilerek yeni hükümler içeren bu yeni anayasanın değişik olduğuna da işaret etmiştir. Bu ilkelerden misal olarak (10. maddenin) zikrettiği şu hüküm: “Sosyal dayanışma toplum için birinci esas ve temeldir.” Bu ilke anılan her iki anayasada da zikredilmiştir. 1970 Anayasası bu görevi güvence altına almış ve aynı maddede bu konuda şöyle bir düzenleme yapmıştır: “Bunun anlamı, her vatandaşın, topluma karşı görevlerini tam olarak yapmasıdır. Toplumun da bütün vatandaşlara için tam anlamı ile hak ve özgürlükleri teminat altına almasıdır.”⁴²⁵

1970 Anayasası kendisinden kaynaklanan hiçbir ayrıcalık bırakmamaya gayret etmiştir. Anayasa cinsiyet ayrımını tamamen yasaklamıştır. Yani anayasa kadın erkek arasında eşitliğe dayanan ilişkileri garanti altına almıştır. (19. madde)

Bu konuda, Baas parti tarafından çıkarılan belgeler, 1974 yılında çıkarılan milli görev yeminidir. Bu belgede şunlara yer verilmiştir: “yeni ortama intikal için kadınlara özen gösterilmesi, toplumu değiştirmek için temel bir amaç sayılır...”⁴²⁶

Nitekim kadınla erkek arasındaki muamelede eşitlik ilkesi, iş kanunlarında ve sosyal dayanışmada ve diğer kanunlarda şekillenmektedir. Bu anlamdaki önemli kanunlar 1975 tarihli 191 Sayılı kanun⁴²⁷ birinci maddesine göre: “Evli kadınevli erkeklerle maaş ve tahsisat kıymetinin değerlendirilmesinde eşittirler.”

“Nitekim anayasa, ırk ve dil esasına dayanan ayrımı da yasaklamış ve milli azınlıklara yasal haklarının verilmesine vurgu yapılmıştır. Çünkü (5. maddenin), B, fıkrası, “Irak halkı iki temel halktan meydana gelmektedir. Bunlar Arap ve Kürt milletleridir. Bu anayasa Kürt halkının milli haklarını

⁴²⁵ Bu maksatla, 1974 de çıkarılan sosyalist federal Yugoslavya Cumhuriyeti Anayasasının 153. maddesine bak, Şöyle hükmetmiştir: “Bu anayasada açıklanan Vatandaşların hak ve özgürlükleri ile insan hakları, insanlar arasındaki dayanışmanın ışığında gerçekleşir. Çünkü, her bir birey, topluma karşı görevini yapması ve toplumun da bireylere karşı üstüne düşeni yapması gereklidir...”

⁴²⁶ Milli çalışma yemini ve dahili nizam, milli vatani ilerici cephede iş ve çalışma kuralları. (Irak Cumhuriyeti Basın yayın Bakanlığı neşriyatı, Özgürlük Basımevi, 1973) s. 54

⁴²⁷ Irak olayları Dergisi, sayı: 500, Tarih, 01.12.1975.

kabul ve ikrar etmektedir ve bütün azınlıkların meşru haklarını, Irak'ın birlik ve bütünlüğü içinde kabul etmektedir.”

Eski Anayasaların hataya düştüğü hususları (sırf kürt milletinin haklarını esas aldığı ve diğer azınlık haklarından bahsetmediği için) bahsetmekten vazgeçmiştir. Bu Anayasalara kıyasla vuzuh ve dikkat yönünden çok daha iyi bir yerde bulunmaktadır.

Ama yasama ve uygulama alanında, bu milliyet haklarının garantisi için bir çok adımlar atılmıştır. 1970 Yılında, Kürt ilmi derneğinin kurulması için 184 Sayılı kanun çıkarılmıştır.⁴²⁸ Sonra Devrim Komuta Konseyi, 16. 04. 1972 tarihinde, 251 sayılı kararını çıkarmıştır. Bu karar gereğince Süryanice konuşan vatandaşlara, (Asurilere, Kildanilere ve Süryanilere) kültürel haklar verilmiştir. Bu karara göre: “A- Süryani dili, bütün ilk eğitim kurumlarında(talebelerinin çoğunluğu bu dille konuşanlar için) eğitim dili olacaktır. Yine bu okullarda arapça dilinin okutulması mecburidir”. ve “B- Süryani dili ilk ve orta okullarda (çoğu talebeleri bu dil ile konuşan yerlerde) okutulacaktır.” Nitekim (C) fıkrasında geldiği gibi “Süryani dili (eski diller gibi) Bağdat Üniversitesi Edebiyat fakültelerinde okutulacaktır.” Bu konuda şöyle bir düzenleme yapılmıştır: “Edebiyatçılar ve Süryanice konuşan yazarlar derneği için bir Dernek binası inşa edilecektir. Bölgesel edebi kültürel Birlik ve derneklerde temsilleri sağlanacaktır.”

11 Mayıs 1974 de Cumhurbaşkanı bir beyanda bulundu, bu beyanında Devrim Komuta Konseyinin Kürdistan bölgesinde özerk idare kurulacağını ilan etmiştir. Bununla beraber Devrim Komuta Konseyinin 11. 03. 1974 Tarih ve 247 sayılı kararı kararı gereğince geçici anayasa değişikliği yapıldı. Bunun sekizinci maddesine yeni bir fıkra eklemek için şöyle hükmetmiştir: “Çoğu sakinleri Kürtlerden oluşan bölgede, kanunun belirlediği şekilde özerk idareden faydalanacaklardır.”

(2. madde) de şöyle bir düzenleme yapılmıştır: A- Kürtçe dili, bölgede Arapçanın yanında ikinci resmi dildir.” Nitekim bu kanunun kabul ettiği gibi

⁴²⁸ Irak olayları Dergisi, sayı: 917, Tarih, 08. 09. 1970.

bölgeye mahsus yasama heyetinin seçimi hakkını, (10. maddede) şöyle ifade etmiştir: “Yasama Meclisi, bölgede seçilmiş olan yasama heyetidir; Meclisin oluşumu, düzenlenmesi ve meclisteki işlerin yürütülmesi kanunla düzenlenir.” Yasama Meclisi için ilk defa 1974 de kanun çıkarılmıştır. Ancak 1980 de çıkan 56 Sayılı kanunla iptal edilmiştir. Bu kanun hali hazırda yürürlüktedir.⁴²⁹

(19. maddenin), hükme bağladığı diğer esaslar, “Sosyal Kaynağa” istinaden imtiyazın (ayırıcılığın) yasak olmasıdır. Gerçekte ise bu şekildeki düzenleme, toplum için bir esas veya bir temel gibi sosyalist sistemle uyum sağladığından benimsenmiştir. Çünkü bu durum, vatandaşlar arasında iktisadi farklılığın giderilmesini sağlar ve kanuni eşitlik yanında, sosyal ve iktisadi eşitliğin gerçekleştirilmesi ve garanti edilmesini temin eder. Belkide daha doğrusu, “hali hazır sosyal konum “ birey için geldiği “menşe” değil, kendisi ile anayasayı koyan arasında anlaşmayı sağlayan bir durumu vurgulamaktır.

2.2. Kişi Özgürlüğü

1970 Irak Anayasası kişi özgürlüğü düzenleyen ve vurgulayan çok maddeyi içermektedir. Kişi özgürlükleri garanti eden bazı ilkeleri içermekle ve eski iki anayasanın metotlarını izlemekle birlikte, ancak onlarla aynı değildir. Bilakis eski iki anayasada (1964 ve 1968) geçmeyen başka ilkelerle gelmiştir. Anayasa önce, (22. maddesinin, A, fıkrasında): “İnsanın şerefi korunmuştur. Cesedi ve ruhi işkence yasaktır.” Sonra normal hallerde insanın kişi özgürlüğünü garanti eden ilkelerin zikri ile gelmiştir. (22. maddenin, B, fıkrasında) ki, gelen şu hüküm: “Kanun hükümlerine uygun olmadıkça bir kimse yakalanamaz veya tutuklanamaz veya hapsedilemez veya kontrol altında tutulamaz.” Ama bu (22. maddenin, C, fıkrası) ise şöyle hükmetmiştir:

⁴²⁹ CEMİL, Temel Özgürlükler ve Ulusal Hareket..., a, g, e s. 127

“Evler dokunulmazdır; girilmesi veya kontrolü kanunda belirlenen usuller dışında yasaktır.”

16 Temmuz 1970 Anayasası seyahat özgürlüğü garanti etmiştir ve (24. maddede) şöyle düzenlemiştir : “Vatandaşın illerin dışına seyahat etme özgürlüğü veya tekrar ona dönmesi yasaklanamaz.Yine ülke içinde ulaşım yapması ve ikamet etmesi kayıt altına alınamaz. Ancak kanunun belirlediği haller hariçtir. “Böylece 1925 mülga kanun-i esasiden sonra bu özgürlüğü düzenleyen ilk anayasa budur. ⁴³⁰

Nitekim anayasa her nevi haberleşmenin gizliliğini garanti etmiştir. (23. maddeye göre): “Posta, telgraf ve telefon haberleşmesinin gizliliği güvence altındadır. Usul ve kanun dâhilinde adalet ve güvenlik durumu zorlamadıkçe bu gizlilik açıklanamaz.” Bu konu itibariyle, kanun-i esasiden sonra gelen ve bu hakkı yeniden düzenleyen en önceki anayasadır. Bu konu ile ilgili kanunlardan 1973 de çıkan 97 Sayılı posta kanunu. Ki bu kanun, posta gönderileri hakkında bilgi sahibi olma yetkisini belirleyen bir kanundur. Kanunun (5. maddesine) göre : “A- Bakanın çıkardığı talimat gereğince, ihmali kararlaştırılan malzemeler. B- Yetkili makamların kararı ile haczedilen posta malzemeleri. C- Herhangi bir diğer kanunun posta maddeleri hakkında bilgi sahibi olmaya izin verdiği haller.” ⁴³¹

1971 Yılında çıkarılan Ceza muhakemeleri usulü kanununun (23. maddesi), araştırma esnasında, gönderiler veya arama yapılan yerde mevcut evrak üzerinde bilgi sahibi olma cezasını belirlemiştir. Bu sebepten (84. maddede) şöyle hükmedilmiştir: A- Eğer arama yapılan yerde mektup, evrak, veya başka şahsi eşya bulunursa, bunlara hakkında denetlemeyi yapan veya hâkim veya muhakkik veya Cumhuriyet savcısı temsilcisi dışındaki kimselerin bilgi sahibi olması yasaktır.”

Yine 1968 anayasası kişi özgürlüğü teminat altına alan bazı ilkeleri Ceza Kanunu çerçevesinde düzenlemiştir. (20. maddede) şöyle hükmetmiştir: “A- sanık, yasal bir yargılama sonucu suçu ispatlanmadıkça masum sayılır.

⁴³⁰ CELİL, **Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları.....**, s, g, e, s.73

⁴³¹ Irak Olayları Dergisi, Sayı, (5) Tarih, 25. 07. 1958

B- Savunma hakkı, kanun hükümlerine uygun olarak bütün tahkikat safhalarında ve yargılamada kutsal bir haktır. H- Mahkeme oturumları, aleni ve açıktır. (Ancak mahkemenin gizli celse kararlaştırması hali hariç.)

Nitekim (21. madde) şöyle hükmetmiştir: “A- Suçlar şahsidir. B- Kanunsuz suç ve ceza olamaz. Ceza ancak, suçlunun işlediği zaman kanun suç saydığı fiillere verilebilir. Suçun işlendiği zamanda uygulanan bir cezadan daha şiddetlisi uygulanamaz.”

1970 Anayasası aynı zamanda yargıya müracaat hakkını gözardı etmez. Bu doğrultudan beşinci bölümde bunu zikreden ve düzenleyen 63. madde: “dava hakkı bütün vatandaşlar için güvence altına alınmıştır.” hükmü bulunmaktadır.⁴³²

2.3. Düşünce Özgürlüğü

1970 Irak Anayasası iki madde ile düşünce özgürlüğüne yer vermiştir. Birisi, dini özgürlüğünü düzenleyen (25.maddeyi) tahsis etmiştir. Şöyle ki: Dinlerin ve inançların özgürlüğü ve dini şiar veya sembollerin kullanılması(anayasa ve kanun hükümlerine aykırı olmadıkça ve kamu düzeni ile genel adabı ihlal etmedikçe) güvence altındadır. Bu maddede yeni olan,bu özgürlüğün “anayasa ve kanun” hükümlerine aykırı olmamak hükmüne, genel adap ve kamu düzenini ihlal etmemek hükmünün ilavesidir.⁴³³

düşünce özgürlüğü konusu (26. maddede) çözüme kavuşturmuştur. Şöyle ki: “Anayasa düşünce, yayın, toplanma ve tezahürat yapma özgürlüğü,

⁴³² EL AHRAR, Dregisi, Cabir ŞAMHİ, Temel Hak ve Özgürlükler, Sayı 1847, 7. 03. 2007, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp> ve <mailto:shamkijbr@yahoo.com> , <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=90485>, Erişim Tarihi, 13. 07. 2009

⁴³³ Hüsehin El Hakani, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, Sabah Gazetesi, <http://www.alsabaah.com/paper.php?source=akbar&mlf=interpage&sid=5653> Erişim Tarihi, 05. 07. 2009

siyasî parti kuruluşlarını, sendikaları, anayasa amaçları ve kanunların doğrultusundaki derneklerin kuruluş ve faaliyetlerini teminat altına almıştır. devlet ilerici milli devrim planı ile uyumlu bu özgürlüklerin kullanılması için gerekli ortamı hazırlar. “

Bu konuda esas olan düşünce, anayasanın bu bu özgürlüklere bir tek maddede çözüm getirmesi bu özgürlüklerin karakterleri ile uyumludur. Çünkü bunlar, esas temel özgürlük olan düşünce ve kanaat özgürlüklerinin çeşitli şekilleridir.⁴³⁴

Ama üçüncü düşünce ise bu anayasa, eski anayasalardaki; “derneklerin” teşkilini düzenlerken bu anayasa “siyasî partilerin” teşkil edilmesinden ilk defa açık olarak bahseden Irak anayasa olmuştur. Ayrıca, hükmünce siyasî partileri kapsamaları için Dernekler kanununu çıkarılmıştır.⁴³⁵

Genel olarak anayasanın amacı, siyasî iktidarın kullanılmasını düzenlemektir ve yöneticilerin yetkilerini tesbit ile vatandaşların hak ve özgürlüklerini temin etmektir. Buradan hareketle, bu deyimlerin amaç; bu özgürlüklerin kullanılmasının, anayasanın belirlediği toplum esasları ile çelişmemesidir. Veya siyasî iktidarın gayret gösterdiği ve amaçladığı hususların gerçekleştirilmesidir. Bu hedefler:

- 1- Bir tek Arap Devletini gerçekleştirmek ve sosyalist sistemi kurmaktır. (1. madde)
- 2- Irak'ın hâkimiyetini korumak. (3. maddenin, A, fıkrası)
- 3- Irak halkını meydana getiren bütün halkların haklarını güvence altına almak.

Bu hakların ve diğerlerinin kullanılması için açık olan bir kriteri 36.maddede bulmamız mümkündür. Ki bu madde şöyle hükmetmiştir: “Bu anayasada belirlenen ve halkın hedefleri ile çelişen bütün faaliyetler ve halk toplulukları için Milli birlik ve beraberliği dağıtan her türlü iş ve işlemler veya

⁴³⁴ <http://www.hurights.org/showthread.php?t=131,Münazil> CASİ M Irakta İnsan Hakları Sitesi, Erişim Tarihi, 03. 06. 2009

⁴³⁵ ELCEDDE, *Irak Anayasalarında Üzerinde Çalışmalar...*, a, g, e s.129

halk safları arasında ırkçı, bölgeci veya fırkacı seslerin yükselmesi veya ilerici kazanım ve başarılarla düşmanlık yapmak tamamen yasaklanmış bulunmaktadır.”⁴³⁶

1970 Irak Anayasasının bu özgürlüklere karşı devlete verdiği görevler ise, bu özgürlüklerin kullanılması için elverişli bir ortam hazırlamaktır. Devlete bu konuda öyle bir görev vermiştir ki, kapitalist sistemler, bu tarz hak ve hukuklarla ilgili konuları henüz bilmemektedir. Bu etkilenmede anayasaların metodu açıktır. Sosyalizm, vatandaşların haklarına karşı devletin görevlerini dikkatle belirler.

Ama hakları fiilen kullanma alanında ise siyasî iktidar, bu haklardan istifade edecek bir ortam hazırlamayı bilmiştir. Milli çalışma yemini, siyasî iktidarın rolünü garanti konusuna vurguda bulunmuştur: “Halk toplulukları ve onun bütün ilerici kuvvetleri için demokratik özgürlükler, onda siyasî partilerin, toplumsal ve mesleki derneklerin, sendikaların, basın özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü ve diğer temel özgürlükler, devletin koyduğu kanunlara uygun olarak bulunması sebebiyle”⁴³⁷

Bunu gerçekleştirmek için 1973 yılının Temmuz ayında Sosyalist Arap Baas Partisi ve Irak kominist partisinden milli bir cephe teşkili için ilan yapılmıştır. Sonra Irak Kürdistan Demokratik Partisi ile bazı bağımsız milli unsurlar da buna katılmıştır. Bu parti ve unsurlara, özel birer gazete çıkararak görüşlerini yaymalarına izin verilmiştir.⁴³⁸

Sendikal alanında ise sendikalar, önemli bir kısım özgürlüklerden istifade etmişlerdir ve özellikle de mesleki sendikalar.. ki bu sendikalar, kendisine mensup vatandaşların (ve bunlara ilaveten işçi sendikaları da bu özgürlükten faydalanmışlardır) istek ve amaçlarını dile getirmektedirler.

⁴³⁶ İhsan EL MÜFRİDİ, Kitren ZİAİYYİR, ve Raad ELCEDDE, **Anayasa Hukukunun Temel Teorisi ve Irak'taki Anayasa Sistemleri**, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1990, s. 98

⁴³⁷ İzzihar ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...**, a, g, e, s. 146

⁴³⁸ Kürdistan Demokratik Partisi”Kardeşlik” adında gazetesini çıkardı. Kominist partiye de “Halk Yolu” diye bir gazete çıkarma hakkı verildi, aynı şekilde bir çok basın vasıtası değişik fikirler yaymak üzere neşriyat yaptılar, Siyasi rapor, s.85.

Nitekim halk topluluklarından bir çok teşkilatlar yapılmıştır. Irak kadınları genel birliği ve gençlik genel bilikleri gibi.

2.4. Ekonomi ve Sosyal Haklar

2.4.1. Ekonomi Haklar

Mülkiyet hakkı, ekonomi hakkı birinci sırasında gelir.1970 Anayasası bu hakkın düzenlenmesine çalışmıştır 16. maddeye göre

A- Mülkiyet sosyal bir görevdir. Toplumun amaçları ve devletin menfaatları doğrultusunda kanun hükümlerine uygun olarak kullanılır.

B- Özel mülkiyet ve bireysel iktisadi özgürlük, kanun dairesinde güvence altındadır. Genel iktisadi planlara zarar vermeyecek şekilde yatırımlara yönlendirilecek ve kullanılacaktır.

C- Genel menfaatler ve adil bir bedel karşılığında ve kanunun belirlediği doğrultuda olmaksızın özel mülkiyet hakkına dokunulamaz.

D- Ziraî mülkiyetin en yüksek haddini kanun belirler. Bundan fazlası, halkın mülkiyetinde sayılır.”

Bu anayasa ışığında mülkiyet hakkı ile ilgili esas düşünceler, (16. maddenin, A, fıkrasında) bulunmaktadır. Bu fıkra, anayasanın mülkiyeti, sosyal bir görev olarak ele aldığını göstermektedir.“ Bazı durumlarda, mülkiyet hakkı sıfatı kalkmaktadır ve sosyal bir sorumluluk olarak (sosyal dayanışma nedeniyle) devletin muhafazasına girmektedir.

Ancak anayasayı yürürlüğe koyanların niyeti, bu kavrama dönmemektedir. Maddenin içerdiği diğer bazı fıkralar da bunu vurgulamaktadır. Çünkü anayasa, mülkiyet hakkından, mutlak manasını kaldırdı ve genel iktisadi planlara göre kullanılmasını gerekli kıldı.

2.4.2. Sosyal Haklar

1970 Irak Anayasası ve sosyal haklar konusunu anayasa şöyle düzenleme yapmıştır.

2.4.2.1. Eğitim Hakkı

16 Temmuz 1970 Anayasası, yalnız eğitim hakkını düzenlemiyor. Hak için hedefi belirlemiştir. Bu hakkın güvence altına alınmasında, devletin görevlerini belirlemiş ve gerekli ortamı ve lazım gelen ihtiyaçlarının teminini öngörmüştür. Nitekim bu anayasa, bir adım daha öne çıkarak eğitim hakkının yaygınlaşmasında cehalete karşı mücadele zaruretini temel bir adım gibi ele almış ve (27. maddede) şöyle bir düzenleme getirmiştir. Devlet cehaletle mücadele eder ve eğitim hakkını bütün vatandaşlar için; ilk, orta ve üniversite aşamalarının bir kısmında parasız olarak güvence altına alır. Cehaletle mücadele konusunda 1971 yılı 153 Sayılı cehaleti yok etme kanunu çıkarılmıştır. Bundan amaç, büyükler arasında cahilliği yok etmek ve onları aydın kişiler yapmak ve toplumlarının iktisadi, sosyal ve siyasî yönden gelişmesinde yetenekli hale getirmektir. (2. madde)

Sekizinci bölgesel kongre siyasî raporuna göre, cehalet sorununun çözümü, şuna bağlıdır: “Partinin önderlik yaptığı ve büyük halk teşkilllerinin katıldığı ve ümmiliği yok etmekle görevli kurumlarının bir zaman planına göre beraber yapacağı hamlelerle” gerçekleşecektir.”⁴³⁹ Buna binaen, cahilliği (okuma-yazma bilmemek) yok etmek için kapsamlı milli hamle yapmakla ilgili 92 Sayılı kanun 1978 tarihinde çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince her ümmi olan kişi hamlenin ilanı ile beraber, cehaleti yok etme saflarına katılmak

⁴³⁹ EL CEDDE, Irak Anayasaları Üzerinde Çalışmalar....., a, g, e, s. 149.

zorundadır.Ama eğitimin parasız olması ile ilgili olarak Devrim Komuta Konseyinin 07. 02. 1974 tarih ve 102 Sayılı kararı çıkarılmıştır. Bu kanunun (1. maddesine) göre: “Eğitim parasızdır. Buna okul kitapları da dâhildir. İlk, orta ve lise ile resmi meslek liseleri seviyesindeki bütün aşamalarda yapılan sosyal ve sportif faaliyetler, ücretsizdir. Çünkü bunda çocukların eğitimi, enstitüler ve resmi üniversiteler vardır.”

Nitekim 1970 Anayasasının (27. maddenin, B, fıkrası) şöyle hükmetmiştir: “Devlet ilk eğitimin mecburi olmasına çalışır. Ayrıca köylerde ve şehirlerde mesleki ve teknik eğitimin genişletilmesine gayret eder. Halk topluluklarının çalışma ve eğitimi bir arada yapabilmesi için Devlet, özel şekilde de gece eğitimini teşvik eder. “Bu kararı uygulayabilmek için, Devrim Komuta Konseyi 1976 tarih ve 118 Sayılı mecburi eğitim kanununu çıkarmıştır. Birinci maddesi şöyle hükmetmiştir: “Önce, altı yaşını bitiren bütün vatandaşlar ilk eğitim aşamasında eğitim parasız ve mecburidir...” Ama anayasanın (28. maddesine) göre eğitim için hedefi şöyle tayin etmiştir: “Genel kültür seviyesinin yükseltilmesi, bilimsel düşüncenin geliştirilmesi, araştırma ruhunun tutuşturulması ve iktisadi, sosyal gelişme taleplerine cevap verecek geliştirme programları ile ilerici, özgür; bünye ve ahlâk yönünden kuvvetli bir milli gençliğin yetiştirilmesi .”

2.4.2.2. Çalışma Hakkı

1970 Irak Anayasasının (32. madde), A- Çalışma bir haktır. Gücü yeten herkese devlet, iş bulur. B- İş şereftir ve gücü yeten her vatandaş için kutsal bir görevdir. Toplumun binasında ve korunmasında ve gelişmesinde her vatandaş için çalışmak bu milli görevlere katılma yükümlülüğü vardır. C- Devlet iş durumlarını iyileştirmeyi, yaşama standartlarını yükseltmeyi, bütün çalışanlar için tecrübe, uzmanlık ve kültür sahibi olmayı güvence altına alır.

D- Devlet bütün vatandaşlar için en geniş sosyal garantileri (hastalık, acizlik, işsizlik ve yaşlılık hallerinde) temin eder.

(30. maddede), Irak Anayasalarına ilişkin yeni kavramlar ortaya çıkar. 21 Eylül 1968 Anayasası bu hakkı kabul etmesine rağmen, ancak devletin buna karşı pozisyonunu belirlememektedir.

Bu hakları garanti etmek için, bir çok kanun ve kararlar çıkmıştır. İşçiler için olsun veya diğer vatandaşlar için olsun bu durum eşittir 1970 yılında 151 Sayılı İş kanunu bu nedenle çıkmıştır. Ki bu kanun bahsi geçen anayasal ilkeleri vurgulamıştır: (1.maddesinin, A, fıkrası), fırsat eşitliğini düzenlemiştir. Nitekim bu madde, bütün vatandaşlar için çalışma hakkını garanti etmede devletin görevine vurguda bulunmuştur.

Düşünülür ki iş kanunu, ziraî, sınai, fikri ve teknik işlerin arasını eşitlemiştir. Bunlar da çalışma hakkının tanımı yönündendir. “Çünkü, insani özelliklerin ayırdedici nev’i faaliyetleri; her türlü üretimin, servetin ve hayır medeniyetinin kaynağıdır. Bunun için bu hak bireyler için tabii bir haktır ve onların üzerinde bulunan kutsal bir ödevdir. ...”

Nitekim bu konuda çıkarılan kanunlar arasında, emekli kanunu ve 1971 tarihli 39 Sayılı, (hükümleri ile bütün işçi guruplarını kapsaması için) sosyal güvenlik kanunudur. Ki eski kanunlar onları istisna ediyordu. Yani kapsam dışı bırakıyordu.

Anayasadan gelen hükümleri uygulama yönünden, devletin vatandaşlar için yaşama şartlarını iyileştirmesi sorumluluğu yönünden, Devrim Komuta Konseyi bu konuda, bir takım karar guruplarını çıkarmıştır. Bunlardan, 07. 02. 1974 Tarih ve 103 Sayılı kararı: hali hazır fakülte ve enstitü mezunlarından işsiz olanların devlet dairelerin atanması ile ilgilidir. Aynı şekilde aylık maaş ve ücret ortalamalarının yükseltilmesi ve vatandaşlar üzerinden zorunlu bulunan milli savunma virgisi bir takım vergilerin kaldırılması. Bu vergi akıcı gazlar, beyaz petrol ve diğer zorunlu ihtiyaç maddelerinden mecburi olarak alınıyordu. Aynı şekilde seyahat harçlarının düşürülmesi ve evlerde tüketilen elektriksel fiyat birimi, temiz su ücretlerinden

alınan ücretlerin düşürülmesi ve üstüvane fiyatının düşürülmesi, birisi gaz için ve diğeri bir galon petrol fiyatı için verilmektedir

Bu konuda çıkan en önemli kanunlar,⁴⁴⁰ 1980 tarih ve 126 Sayılı sosyal bakım kanunudur. Bu kanun, anlaşmaya dayanan gelir sahibi aileler ve geliri olmayan va aileye bakmak için maaş sahibi olmayan ailelerin hakkını düzenlemiştir. Küçük çocukların bakımı için devlete bir görev vermiştir ve ailelerinden kopuk olarak yaşayanların veya anne veya babalarından birini kaybedenlerin ve bunların bakımı için rahat bir ortam sağlama sorumluluğunu Devlete yüklemiştir. Nitekim özürölüler için sağlanan hakların esaslarını, bedeni ve ruhi bakımlarının şeklini belirlemiştir. Bu kanun toplumun bütün sosyal sınıf ve tabakaları için bakım kapsamı üzerine işlem görmüştür. Artan şekilde tedrici olarak uygulanmıştır.

1970 Anayasanın güvence altına aldığı diğeri sosyal haklardan olan sağlık hakkını, (33. madde) şöyle düzenlemiştir: “Devlet halkın genel sağlığına, ücretsiz tıbbi bakımları yaygınlaştırarak, koruma, ilaç ve tedavi ile (il ve köyler çerçevesinde) riayet eder. “Bu hizmetlerin genişletilmesi için bir çok adımlar atılmıştır. Bunlardan birisi 1970 yılında çıkarılan 192 Sayılı Halka ait tıbbi muayene merkezleri kanunudur. Bu kanunun amacı: “Irak vatandaşlarına; Onu istismar ve **hıristan** kurtarmakla iyi bir sıhhi bakım ve özen sağlamaktır. Bunu da iyi bir tıbbi muayene ile ve gerekli ilaçları ucuza sağlamakla temin etmelidir... “

1970 Anayasasının hüküm altına aldığı en önemli hukuktur. Bazı ilkeleri garanti altına almaktadır ki, hak ve özgürlüklerden faydalanmak için zorunlu olarak gereken malzeme ve ihtiyaçlar olarak kabul edilebilir. Bu ilkelerden (29. maddede) gelen konu, şöyle hükmetmiştir: “Devlet çağdaş medeni buluşlardan faydalanmaya çalışır ve halk toplulukları için onun sebep ve ortamını hazırlar. Çağdaş medeniyetin sunduğu buluşları bütün vatandaşların istifadesine sunar.

⁴⁴⁰ Irak olayları Dergisi, sayı: 920, Tarih, 17. 02. 1974

2.4.3. Siyasi Haklar

Bunların bir kısmı,(32. maddenin,H, fıkrasında) gelmiştir: “Devlet zorunlu gönderilerin sigortasını hazırlamak için çalışır. Çünkü bunlar, çalışan vatandaşların izinlerini, sağlık durumlarını iyi bir şekilde etkiliyecek ortamda geçirmeleri için yardımcı olur ve teknik, kültürel yeteneklerini geliştirmelerine imkan verir.”

Burada anlatılması gereken şey anayasanın siyasî hakları zikretmeyi gözardı etmesi; ikrarla fiili kullanma alanında bu hakkın arasına engel olarak girmiyor. Bunların başında seçim hakkı gelir. Devrimin ilk beyanı ve anayasanın önsözünde “Millet Meclisi” nin zikri geçmektedir. Ki Meclis bütün milli ve Halk sektörlerini temsil etmektedir. Anayasada Millet Meclisi, “Irak Cumhuriyeti Kurumlarından” sayılmıştır. Bu sebeple (47. maddede) şöyle bir düzenleme yapılmıştır. “Millet Meclisi Halkın çeşitli iktisadi sosyal ve siyasî sektörlerinden seçilen temsilcilerden meydana gelir. Meclisin teşkili, üyelik metodunun belirlenmesi, Mecliste işlerin yürümesi, yetkileri, Millet Meclisi kanunu denilen özel bir kanunla belirlenir.”

1970 Tarihli 221 sayılı Millet meclisi Kanununun dördüncü maddesinde şöyle bir düzenleme yapılmıştır: “Devrim Komuta Konseyi, Meclis üyelerini siyasî iktisadi ve sosyal çeşitli sektörlerden ve ilerici milli ve vatani unsurlardan seçer.”

Ancak bu kanun fiilen yürürlüğe girememiştir. Çünkü 1980 tarih ve 55 Sayılı Millet Meclisi kanunu ile ilga edilmiştir. Çünkü onun (2. maddesi) şöyle hükmetmiştir: “Üyelerin seçimi doğrudan ve hür seçimlerle ve gizli oyla yapılır.” İlk seçim, 20 Haziran 1980 tarihinde halk topluluklarının katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu seçim (Irak’ta Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana) bölgenin ilk defa şahit olduğu seçimdir.⁴⁴¹

⁴⁴¹ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...* a, g, e s.137

2.5. 16 TEMMUZ 1970 IRAK ANAYASASI IŞIĞINDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TEMİNATI

16 Temmuz 1970 Anayasasının ışığında, eski anayasalarda gelen garantilerden bu anayasada farklı olarak düzenlenen güvencelerden bahsetmek gerekir. 1970 Anayasasının ışığında sağlanan garantiler, hak ve özgürlükler için maddi teminatlardır. Ki bunlar iki şekilde gelmiştir. Birincisi: Anayasal düzenleme alanında gelen teminatlardır. İkincisi: uygulamada alanında gelen teminatlardır. Birinci alanda ise devletin milli iktisadi planlamasını (sosyalizmi gerçekleştirmek amacı ile) üstlenmesini ve önderliğini temsil eder. (12. madde, A, fıkrası)

Ama kanun üstünlüğü ile ilgili olarak ; Devrim İdaresinin dâhili alanda çalıştığı hedeflerinden birisi olması itibariyle buna geçen konularda temas edilmiştir. Eğer bu ilke toplumun düzenlenmesinde kanunun ehemmiyetinden kaynaklanıyorsa, bu önem sosyalizm binası aşamasında daha çok ehemmiyet kazanmaktadır. Çünkü kanun sosyalist çabaların gerçekleştirilmesinde daha aktif bir etkindir. Kanun halk topluluklarının tamamının iradesini daha çok yansıttıkça ve halkın menfaatlarını daha çok temsil ettikçe bu ilkenin önemi daha da çok büyümüş hale gelir. Kanun bu şekilde, halk topluluklarını, kanunun yapılmasında katkılarını, projelerini münakaşa ve tenkit etme etme yolu ile sağlamaya çalışır. Bunun için en bariz misal, Millet Meclisi kanunu projesinin, çeşitli seviyelerde münakaşaya açılmasıdır. Çünkü görüşmeleri, parti düzenlemeleri ve sendikalar seviyesinde uzmanlarca yapılmış bulunmaktadır.

Ama yargısal kontrolla ilgili olarak 1970 Anayasası, bunun anayasallığı yönünden incelemesi için özel bir yargı heyetini kurmaya çalışmamıştır. Bu demektir ki, bu kanunları yürürlüğe koyan makam olması itibariyle, kanunların

ne kadar anayasaya uygun olduğunu, Devrim Komuta Konseyi kontrol etmektedir.

Yargı ise adalet kurumlarından bir kurum olup bireylerin hak ve özgürlüklerini himayede, birilerinin diğerlerine haksızlık etmelerini önlemede önemli bir rol oynamaktadır. Lakin bireylerin hak ve özgürlüklerini idari makamlara karşı himayede, misal olarak kendisine verilmiş görev nedir?

1970 Anayasanın, bu rolüne yargı ile ilgili bölümde açıkça işaret etmiyor. Lakin bu durum yargıyı; hak ve özgürlükleri himaye görevini yapmaktan alı koymaz. Bu konuda örnek olarak, Temyiz Mahkemesinin; Musul Bidayet mahkemesi, Türkmen Kardeşlik Kulübünün feshi ile ilgili verdiği kararı bozmasıdır. Temyiz Mahkemesinin kararının gerekçesi, Bidayet Mahkemesinin Hâkimi, 1960 yılı 1 Sayılı Dernekler kanununun (7. maddesine) aykırı olarak duruşma yapmaksızın Kulübün feshini emretmesidir.⁴⁴² Bu kararla ilgili olarak düşünülen, Temyiz Mahkemesi, kontrolünü, İdari makamlara karşı yapmamıştır. Bilakis yargı makamlarına karşı yapmıştır ki, o da Bidayet mahkemesidir.⁴⁴³

Yine Temyiz Mahkemesi kararlarından birisi, Bağdat Bidayet Mahkemesi kararını tasdik etmesidir. Ki bununla, İç İşleri Bakanı ve Vatandaşlık Genel Müdürü, Irak tabiiyetinin vatandaşlarından birisine verilmesini menetmesidir. Çünkü Mahkemenin onlara mühlet vermesine rağmen, kesinleştirme talebinde bulunmamışlardır.⁴⁴⁴

Genel İddia Makamına(Savcılık) bağlı olan rol, sırf Mahkemeler önünde cereyan eden davalara münhasır olmaması gerekir. Bilakis Onun rolünün, kanunların kontrolünü kapsamına almaya kadar ve çeşitli makamlarca ihlalini önlemeye kadar uzanması gerekir. Bu gerçeğe Kanunlar sistemini ıslah kanunu işaret etmiştir. Buna göre : “Genel İddia Makamının kanunların uygulanması ve meşruiyetlerine saygının kontrolü görevini temel

⁴⁴² Bu madde şöyle hükmetmektedir: “Dernekin, amaçlarını demokratik ve barışçıl yollardan, yürürlükteki kanunlara uygun olarak gerçekleştirmesi gerekir.

⁴⁴³ Adli hükümler Dergisi Irak Cumhuriyeti, Adalet Bakanlığı, kanunları yayınlama kısmı, sayı: 3, 1975, s.285.

⁴⁴⁴ CEMİL, **Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları...**, a, g, e, s.325.

bir organ gibi yapabilmesini sağlayacak için desteklenmesi ve gerekli teminatların (garantilerin) sağlanması ve onların gelişmesine çalışma ve yeterliliğinin seviyece yükseltilmesi gerekir .⁴⁴⁵

Irak'ta 1979 tarih ve (159) Sayılı Genel İddia kanunu çıktı. Amaç ve hedefi, "Genel İddia Makamının rolünün Kanunların tadbiki ve kontrolü ile yetkili temel bir organ olması itibariyle kanunların uygulanması ve meşruiyetlerine saygının kontrolü görevini olumlu ve aktif bir şekilde göstermektir."⁴⁴⁶ Nitekim amaçlar kanununun birinci bölüm, (1.maddesinde) şu şekilde belirtmişti:

1-Devlet Nizamının ve kurumlarının himayesi ve güvenliği ve Halk demokrasisine önem verme, Devrimin kazanımlarını savunmak ve Devlet mallarını koruma ve sosyalist sektör.(1. maddenin, 1.fıkrası)

2- Sosyalist sistemin desteklenmesi, isminin ve kavramlarının meşru kontrol çerçevesinde himayesi ve kanunun uygulanmasına saygı." (1. maddenin2. fıkrası)

3- Çocuk ve aile himayesine katılmak." (1. maddenin, 7. fıkrası)

(1. maddenin yedinci fıkrasına) nisbetle de durum aynıdır. Bize bu katılmanın niteliğini açıklamamaktadır. (13. maddenin birinci fıkrasında), İddia Makamının bu konudaki rolünü belirlemek için hükme bağladığı konuya itibar etmek mümkün değildir. Çünkü, bu fıkra şöyle bir hüküm getirmektedir: "Genel İddia Makamı için şahsi hallerin yargılamaları Mahkemelerinde ve medeni mahkemelerde, kusurlular, üzerlerinde haciz bulunanlar, gaipler(hazır olmayanlar) kayıplar, boşamalar, ayrılmalar, birden fazla evlenmeye verilecek izinler, ailenin terk edilmesi ve çocukların kovulması ve Cumhuriyet Savcısının mahkemede bulunmasını, aile ve çocukların himayesi için gerekli gördüğü diğer herhangi bir dava va davalarda belirtir."

Ancak bu kanuna uyarıda bulunan fıkralardan (32.maddenin 4.fıkrasının) hükmü, ki şöyle hükmetmiştir: "Genel İddia Makamı Temyiz

⁴⁴⁵ İzdihar ABDÜLKERİM, *Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler...*, a, g, e, s.74

⁴⁴⁶ Irak olayları Dergisi, sayı: 746, Tarih, 17. Aralık. 1979.

Mahkemesi önünde, takiben gelen yetkilerin kullanılmasını üstlenir. Bu konuda Ona, yeterli sayıda Savcı yardımcısı, yardım eder:

4- Temyiz Mahkemesine, Halk Teşkilatları, Birlikler ve Sendikalar tarafından yöneltilen Önceki itirazları izlemek.

Bununla beraber, Genel İddia Makamı, genel hak ve özgürlükleri savunma görevinden geri kalmaktadır. Bunlar da kanun gereği kendisine verilen görevlerin sınırlı olması, teşkilatın karakteri ve kontrol ile idare yönünden adalet Bakanlığı ile temsil edilen icra makamına uyması gibi durumlardır.

3. 2005 IRAK ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

3.1 Genel Olarak

Doktrine baktığımızda haklar ve özgürlüklerin çeşitli kavramlarla karşılandığını görüyoruz. Kamu özgürlükleri, temel haklar ve özgürlükler, temel haklar ve ödevler, insan hakları gibi örnekleri saymak mümkündür. Tüm bu çeşitliliği iki ana başlık altında toplayabiliriz. Zaten doktrinindeki eğilim de aynı yönde; “kamu özgürlükleri” ve “insan hakları.” Önce konuya ilişkin kavramsal ayrımın nereden doğduğunu açıklamak isteriz⁴⁴⁷.

Kara Avrupa’sında kabul edilen genel ve halen de büyük ölçüde geçerli kanaate göre; kaynağını “doğal hukuk” anlayışında bulan insan hakları, insanın kişiliğine bağlı ve sosyal varlık olması dolayısıyla sahip olduğu soyut ve değişmez nitelikteki yetkiler demektir.

⁴⁴⁷ Anglo – Amerikan sistemi ise konuya daha faydacı yaklaşıyor: özgürlükler; medeni haklar, insan hakları gibi kavramlarla karşılanırsa da özde hep uygulamaya taşınan geniş bir yelpazeden söz ediliyor.

Bu çerçevede “kamu özgürlükleri” bu haklar demetinden pozitif hukuk aracılığıyla düzenlenip güvenceye kavuşturularak uygulamaya taşınan kısmına verilen isimdir.⁴⁴⁸

Son zamanlarda insan haklarının uluslararası planda kazandığı önem, konuya ilişkin düzenlemelerin ulusal iç hukuk düzenlemelerini de etkilemeleri ve dâhil olmaları ile kimi ülkelerde görülen hak ihlalleri, iki kavramsal ayrım arasındaki ağırlığın yavaş yavaş insan haklarından yana kaydığını göstermektedir. Bu yüzden günümüzde artık haklar ve özgürlükler sistemine insan hakları perspektifinden yaklaşmak giderek yaygınlaşıyor. Bu konuda başı çeken ves Sadist “İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri” adlı eserinde, neden tercihini insan haklarından yana kullandığını şöyle açıklıyor⁴⁴⁹; “Resmi ders programlarında kamu özgürlükleri olarak adlandırılrsa da bu kavramın anlamı olmadığı kanısındayız. Bir özgürlük hangi nedenle kamusal nitelik kazanır? Özel özgürlükler hiç var olmamıştır. Bundan sonra da olmayacaktır. İkinci olarak, belirtelim ki, kimi insan hakları, geleneksel özgürlük düşüncesiyle bağdaşmaz niteliktedir. Sosyal güvenlik hakkı, kendisinin bir özgürlük olmasından çok, kişinin özgürleştirilmesine yönelik olmasıyla tanınır. Nihayet insan hakları kavramı, genelliği kapsayıcılığı ile konunun disiplinler arası şekilde uygun düşmektedir. Bu haliyle hem geleneksel özgürlükleri, (medeni ve siyasal özgürlükler) hem de ekonomik ve sosyal hakları kucaklamaktadır.” Temel hak ve özgürlükler alanında “özgürlük (özgürlük)” “hak”, “insan hakları”, “kamu özgürlükleri”, “kişi hakları”, “vatandaş hakları”, “temel haklar” “Anayasal haklar” gibi değişik terimler kullanılmaktadır. Çoğunlukla bunlar eş anlamda kullanılan kavramlardır. Ancak bununla birlikte bunlar arasında bir takım farklılıklar vardır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Mehmet AKAT, **Genel Kamu Hukuk**, Binterin Diçkol, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s.244.

⁴⁴⁹ Klasik Fransız Okulunun Özgürlüklerde Isı? Rağmen Yeni Kuşak İnsan Haklarından Yana Ve O Yönde Eserler Veriyor; L. Richter, Jean Murange Droits De’ Hamme Et Libertes Publiques, Puf, Paris, 1989, S. 20.

⁴⁵⁰ Bkz. Y. Madiot, Proitsde l’Homme Et Les Libertes Publiques, Ed. Masson Paris, 2976, S. 14.

Özgürlük doktrinde (özgürlük, liberty, liberte) çok değişik şekillerde tanımlanmış ve anlaşılmış bir kavramdır⁴⁵¹. Özgürlük, bir şeyi yapma veya yapamama, belli bir şekilde davranıp davranmama erki olarak tanımlanabilir. Daha kısa bir ifadeyle özgürlük, “serbest hareket etme gücü”dür Bu tanımda dikkati çekmesi gereken nokta, özgürlüğün insan fiilinin bir niteliği olarak kullanıldığıdır. Dolayısıyla özgürlükten “serbest insan fiili” anlaşılabılır. Seyahat özgürlüğü, yerleşme özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi özgürlüklerin içeriği aslında bir “insan fiili”nden ibaretti⁴⁵²r. Örneğin, seyahat özgürlüğü. Bu özgürlükler anayasada tanınarak anayasa koyucu insanların o konuda “serbest hareket etme güçlerinin olduğunu kabul etmiş olmaktadır⁴⁵³.

Hak (right, Droit), özgürlüğün somutlaştırılmış biçimidir. Hak, özgürlüklerin somutta gerçekleştirilmesinin aracıdır.⁴⁵⁴ Örneğin “hak arama özgürlüğü”, “dava hakkı” ile gerçekleşir. Hak bir özgürlüğün sağlanması için kişiye anayasa ve kanunlar ile tanınmış yetkililerdir.⁴⁵⁵ Eğer bir kişinin, bir konuda hakkı var ise, devletten veya diğer kişilerden onun yerine getirilmesini “isteme yetkisi”ne sahiptir demektir. Hukukun genel teorisinde hak kavramı çok değişik şekillerde tanımlanmakta ise de, bu tanımlardan en eskisi ve yaygınına göre hak, kişilere hukuk düzeni tarafından verilen bir irade kudreti, bir isteme yetkisidir.⁴⁵⁶

Bu tanım anayasa hukuku alanına da uygulanabilir. Anayasa hukuku alanında hak, kişiye anayasa tarafından verilmiş bir irade kudreti, bir isteme yetkisidir. “Özgürlük” – “Hak” ayrımı – Özgürlük ve hak kavramları bu şekilde

⁴⁵¹ Çeşitli özgürlük tanımları için, KAPANİ, Kamu Özgürlükleri. op. cit; s.3; AKIN, Kamu Hukuku, s.259-264; İbrahim, KABOĞLU: Özgürlükler Hukuku, op.cit;s.11-14, Ahmet, MUMCU, İnsan Hakları op.cit;s.13-17.

⁴⁵² KABOĞLU, **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989, s.14; Oktay UYGUN, **1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Temel Rejimi**, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992, s. 5.

⁴⁵³ Tarık Zafer, TUNAYA:, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku** .op.cit.s.187.

⁴⁵⁴ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuk**, 6. baskı, İMGE Yayınevi, 2002. s. 12.

⁴⁵⁵ Tarık Zafer TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**. 5. baskı Ekin yayın evi, İstanbul, 1982.s.189

⁴⁵⁶ İzdihar ABDÜLKERİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler....**, a, g, e, s.16

tanımlanırsa aralarında şu farklar ortaya çıkmaktadır⁴⁵⁷: “Özgürlük soyut, hak somuttur. Hak özgürlüklerin uygulanması aşamasında ortaya çıkar Haklar mahkeme önünde ileri sürülebilir. Özgürlüklerin gerçekleşmesi için başkalarının veya devletin bir şey yapmaması gerekir. Özgürlük, kişinin kendi fiili ile gerçekleşir. Hakkın gerçekleşmesi için ise, diğer kişilerin veya devletin hak sahibi kişi lehine bir takım edimlerde bulunması gerekir. Hakkı gerçekleştiren fiili, hak sahibinin değil, başka kişilerin veya devletin fiilidir.”⁴⁵⁸

3.2 2005 Irak Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği

Temel hak ve özgürlüklerin niteliği, 2005 Anayasamızın (15. maddesinde) açıkça belirtilmiş bulunmaktadır: “Her fert yaşama, güvenlik ve özgürlük hakkına sahiptir. Yetkili yargı organları tarafından verilecek kararlar ve yasayla belirlenecek haller dışında bu haklardan mahrum bırakılma veya hakların sınırlandırılması yasaktır.” (15. madde) İnsan doğuştan itibaren kişiliğine bağlı vazgeçilmez bir takım hak ve özgürlüklerin sahibidir. İnsan bu hak ve özgürlüklere sadece insan olması dolayısıyla sahiptir. Yoksa ona herhangi bir makam veya kişi tarafından verilmiş değildir.

İnsanı böylesine değerli ve önemli varlık durumuna getiren doğal hukuk doktrini sonunda insanı aynı zamanda gerçek irade sahibi ve sorumlu bir varlık olarak kabul eden bireyci özgürlük anlayışına (ve liberalizme) varıyor. Anayasamız da aynı maddede kişilere tanınan bu hak ve özgürlüklerin, onların başıboş ve sorumsuz kişiler haline gelmesi anlamına gelmeyeceğini belirtiyor, Anayasanın (17. maddesine) göre: “1. Bütün vatandaşların kamu ahlâkına ve diğer vatandaşların haklarına saygılı olduğu sürece özel hayata sahip olma hakkı vardır”. Öyleyse “bireyci özgürlük” anlayışını “bencililik” ile karıştırmamak; irade sahibi, sorumlu ve bilinçli bir kişi olarak, başta içinde

⁴⁵⁷ Hak Kavramının çeşitli tanımları için, Gözler, Kemal, Hukuka Giriş. Op. cit; s.318–320.

⁴⁵⁸ Münici KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri, Yetkin yayınevi**, 7. basım, Ankara, 1993,s. 228.

yaşadığımız toplum olmak üzere herkese karşı bir takım ödevlerimiz olduğunu unutmamak gerekir.

Bir başka deyişle, kişinin özgürlüklerini sorumluluk içinde başkalarına zarar vermeden kullanması gerekiyor; “kendi” özgürlüğünün sınırını “başkasının özgürlüğünün sınırının çizdiğini” unutulmadan. Ancak, kişiye tanınan bu hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi, kişinin bu hak ve özgürlüklerden yararlanması ve bu suretle gerek kişinin, gerek ailesinin, geleneksel toplumun refah, huzur ve mutluluğunun sağlanması, kişinin iradesini, gücünü ve yeteneklerini aşan boyutlara varabilir.

Bir başka deyişle, toplum içinde yaşayan kişiler bu hak ve özgürlüklerden yararlanmak istedikleri takdirde bir takım ekonomik, sosyal ve siyasal engellerle karşılaşabilir. Örneğin bir insana doğuştan düşünce özgürlüğüne sahip olduğunu söylemek kolaydır; ama o insanın doğru ve iyi düşünmesini sağlayacak eğitim ve öğretim olanaklarına sahip olduğunu her zaman söylemek zorlaşır.

Böyle bir olanağa sahip olmak herkes için söz konusu olmayabilir. Zaten bu konu tek başına bir kişinin gücünü ve yeteneklerini aşan bir öneme sahiptir işte devlet, kişilerin önüne çıkan bu tür engelleri ortadan kaldırmakla görevlendirilmiştir. Nitekim Anayasanın 34. maddesine göre;

“Eğitim toplumun ilerlemesi için temel faktördür ve devlet tarafından güvence altında tutulan bir haktır. İlköğretim mecburidir. Devlet, cehalete karşı mücadele eder ve vatandaşların okuma-yazma öğrenmelerini sağlar.2. Ücretsiz öğretim bütün Iraklılar için her kademedede (ilk, orta, lise ve üniversite bir haktır.”

2005 Irak Anayasasında genişletici bir ifade kullanılmış, maddeler “bütün Iraklılar...” sözüyle başlatılmıştır. Temel Hak ve Özgürlüklerin tanınmasında olduğu kadar uygulanmasında da devletin genel yapısını oluşturan “kanun önünde eşitlik” ilkesi, “bütün...” sözüyle başlamaktadır. Bu yönden “bütün Iraklılar cins, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç,

görüŖ, iktisadi veya sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşittirler.”(14. madde).

Öyleyse, vatandaş olsun, yabancı olsun, Müslüman olsun, Hristiyan olsun, “kural olarak” herkes bu Anayasa’da yazılı bulunan temel hak ve özgürlüklerden yararlanma “hakkına” sahiptir. Devlet, bu kişilerin temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmeleri için uygulamada her türlü önlemi almakla görevli kılınmıştır. Ancak bu bir kuraldır; istisnalarını da beraberinde getiren bir kuraldır.

2005 Irak Anayasada Iraklılara tanınan bütün hak ve özgürlüklerin, “her zaman” ve “eşit ölçülerde” yabancılara da tanındığını düşünmek ve bu maddeden böyle bir anlam çıkarmak doğru olmaz. Öyle meslekler vardır ki, ülkenin güvenliği, geleceği ve istihdam politikaları bakımından yabancının çalışmasında sakınca görülebilir (devlet memurluğu gibi).Ayrıca, yabancının uyruğu bulunduğu devlete, aynı hak ve özgürlükleri aynı ölçüde o ülkede yaşayan Irak vatandaşlarına tanımıyor olabilir. Bütün bu durumlarda temel hak ve özgürlükler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir.

3.3. 2005 Irak Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması

2005 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi üzerinde durmuş, bu konuda ayrıntılı düzenlemelere girişmiştir. Gerek sınırlamanın yapılmasında gerekse kötüye kullanılmasının önlenmesinde güdülen tek amaç, temel hak ve özgürlüklerin serbestçe kullanılmasını sağlamak, onların gerçekleşmesi için gerekli ortamı hazırlamaktır. Bu amaç, yeni Anayasamızda açık bir şekilde ifade edilmiştir:

madde 38:

“Devlet kamu düzeni ve genel ahlâka aykırı düşmeyecek şekilde aşağıdaki hususları güvence altında tutar.

1. Tüm vesilelerle ifade özgürlüğü,
2. Gazetecilik, basın, reklâm, medya ve yayın özgürlüğü,
3. Toplantı ve barışçı şekilde gösteri yapma özgürlüğü; bu hüküm yasayla düzenlenir”.

Bu “genel sebepler” yanında, ayrıca “Anayasa’nın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle” de temel hak ve özgürlükler “kanunla” sınırlandırılabilir. Ancak, gerek genel sebeplere, gerekse özel sebeplere dayanılarak yapılan sınırlandırmalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmak zorundadır.

Toplum hayatında temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması kaçınılmazdır. Mutlak özgürlük kavramı toplum ve devlet hayatı içinde yer alamaz.⁴⁵⁹

Devletin ve toplumun var olabilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için özgürlüklerin sınırlandırılması kaçınılmaz bir zorunluluk teşkil eder. Ancak, demokratik bir toplumda, temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir. Bu sınırlandırma sınırsız, keyfi bir şekilde olmamalı ve temel hak ve özgürlükler bütünüyle yok edilmemelidir. Yani sınırlandırmanın da sınırları olmalı, sınırlandırma bir takım şartlara bağlı olmalıdır. İşte şimdi sınırlandırmanın sınırlarını (limitse aut limitse, sahranken – sahancken)”, yani şartlarını görelim⁴⁶⁰.

1. Sınırlama, yasama organı tarafından kanunla yapılmalıdır. Temel hak ve özgürlüklere yürütme organının müdahale etmesi önlenmiş olur. Yani tüzük ile yönetmelik ile temel hak ve özgürlükler sınırlandırılamaz. Kanun yasama organında açık görüşme ve tartışma usulleriyle hazırlandığı için temel hak ve

⁴⁵⁹ 2005 Irak Anayasası, Birleşmiş Milletlerin katkısıyla Türkmen kardeşlik ocağı tarafından bastırılmıştır.

⁴⁶⁰ Temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasının gereği konusunda bkz. KAPANI, Kamu Özgürlükleri, s. 228–230.

özgürlüklerin sınırlandırılması işi kamuoyunun denetimi altında yapılmış olur⁴⁶¹.

2. Sınırlama belli sebeplere dayanmalıdır. Temel hak ve özgürlükler, keyfi olarak, zevk için değil, kamu düzeninin, genel sağlığın, genel asayişin korunması gibi kamu yararını gerçekleştirmeye yönelik sebeplerle olmalıdır.

3. Sınırlama ölçülülük ilkesine uyulmalıdır.

4. Sınırlama, Anayasaya aykırı olmamalıdır.

5. Çekirdek alana dokunulmamalıdır.

3.4. 2005 Irak Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Listesi

3.4.1. Kişi Dokunulmazlığı ve zorla çalıştırma yasağı(Angarya)

Bu bölümde yer alan kişi hak ve özgürlükleri, yaşama hakkının düzenlendiği “kişi dokunulmazlığı” ile başlamaktadır. Buna göre herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. 2005 Anayasasının 37. maddesine göre;

a) İnsanların özgürlükleri ve onurları korunmalıdır.

b) Yargı kararı hariç hiç kimse gözaltına alınamaz ve sorgulanamaz,

c) Her türlü psikolojik ve bedensel işkence ve insanlık dışı muamele yasaktır. Zorla, tehdit ve işkenceyle alınan itirafların geçerliliği yoktur. Bu eylemlerden zarar görenler, yasalar uyarınca uğradıkları maddi ve manevi zararların tazmin edilmesini talep edebilirler.”

Bu bölümde düzenlenen kişi hak ve özgürlüklerinden biri de “zorla çalıştırma yasağıdır Anayasanın (37. maddenin, 3. fıkrasına) göre, “Zorla

⁴⁶¹ KAPANİ, **Kamu Özgürlükleri**, a, g, e, s. 228.

çalıştırmak (ücretsiz), kölelik ve köle ticareti yasaktır. Kadın, çocuk ve seks ticareti yasaktır".Özel hukukta "angarya" kavramı, bir malın menfaatinden veya bir kişinin hizmetinden bedava yararlanılması anlamına gelmektedir. Burada ise, ödevi olmadığı halde birine veya halka zorla ve ücretsiz olarak gördürülen iş anlamına gelmektedir. Bu niteliğiyle "angarya" ücreti ödenen "zorla çalıştırma" kavramından tümünden ayrılmaktadır. Her ikisinde de "çalışma zorunluluğu" varsa da birinin karşılıksız diğerinin karşılıklı olması, bunların birbirinden tümünden ayrı kavramları kapsadığını göstermektedir.

2005 Anayasamız, genellikle karşılığı ödenen bazı zorunlu çalıştırmaların "zorlu çalıştırma" sayılamayacağını kurala bağlamıştır; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmalarıdır.

3.4.2. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

Yüzyıllardır uğruna savaş verilen kişi hak ve özgürlüklerinden biri de, "kişi özgürlüğü ve güvenliğidir. Buna göre herkes kişi özgürlüğüne ve güvenliğine sahiptir. Kimse özgürlüklerden yoksun bırakılamaz. Her şeyden önce kuralı bu şekilde koyan Anayasa, bunun istisnalarını da teker teker saymıştır: Mahkemelerce verilmiş özgürlüğü kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi, bir küçüğün gözetim altında ıslah veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi, toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim ve ıslah için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi vs.

3.4.3. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması

Irak Anayasasının (17. maddesine) göre “1. Bütün vatandaşların kamu ahlâka ve diğer vatandaşların haklarına saygılı olduğu sürece özel hayata sahip olma hakkı vardır. 2. Konut dokunulmazlığı ihlâl edilemez ve yargı kararı olmadıkça konutlara girilmesi, arama yapılması veya konutların tehlikeye atılması yasaktır.”

3.4.4. Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü

Yerleşme ve seyahat özgürlükleri de kişi hak ve özgürlükleri arasında yer almıştır. Anayasanın (44. maddesine) göre.

1. Iraklıların Irak içinde ve dışında dolaşma, seyahat ve yerleşme özgürlüğü vardır.

2. Iraklıların sürgüne gönderilmesi, ülkeden uzaklaştırılması veya vatana dönmekten mahrum bırakılması mümkün değildir.”

Demokratik Devlet ilkesini açıklarken değindiğimiz bu özgürlük, temel bir kural ile açıklanmaktadır: “Iraklılar din, mezhep ve inançları doğrultusunda özel kimliklerine bağlı kalma özgürlüğüne sahiptirler. Bu husus yasayla düzenlenir.” (41. madde) Bu temel ve tamamlayıcı kural çerçevesinde devlet, “din ve ahlâk” eğitimini de üzerine almaktadır. Tevhidi Tedrisat Kanununun hükümlerine uygun olarak, “devletin gözetimi ve denetimi altında” gerçekleştirilecek bu eğitim ve öğretim faaliyeti, ilk ve orta öğretim kurumlarında “zorunlu” olacaktır.

Anayasamızda bu şekilde belirlenen din ve vicdan özgürlüğü, diğer bütün özgürlükler için öngörüldüğü gibi, hiçbir şekilde kötüye kullanılmayacaktır.

3.4.5. Düşünce Özgürlüğü

Anayasamız bu konudaki özgürlüğü de kesin ve ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. “Her ferdin fikir, vicdan ve inanç özgürlüğü vardır. 40. madde Temel kuralı böylesi bir açıklık ve kesinlikle koyan Anayasamız “fikir Özgürlüğü”nü ayrı bir maddede belirtiyor. Bunun dışında, düşünceyi yayma ve açıklama özgürlüğünün “sınırlanması” genel ve özel bir takım sebeplerle mümkün olacaktır. Bu sebepler öncelikle şu şekilde sıralanabilecektir: Düşünceyi yayma ve açıklama özgürlüğü.

“Devlet genel kamu düzeni ve ahlâka aykırı düşmeyecek şekilde aşağıdaki hususları güvence altında tutar. Bütün şekilleriyle ifade özgürlüğü” (38. madde) Bu genel sınırlama ve kötüye kullanma sebeplerinden başka düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün ilgili maddede ayrıca “özel” sınırlamalara tabi tutulduğu görülmektedir. Buna göre, haber veya fikir almak ve vermek serbestliğini de kapsayan düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü.

3.4.6 Ekonomi ve Siyasi Haklar

3.4.6.1 Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı herkesin hem hakkı hem de ödevi olduğunu belirtmiştir. Kavramsal olarak bakıldığında, bir temel hak olarak çalışma, devletin çalışabilecek durumda olan herkese iş bulmasını veya iş vermesini gerektirir. “çalışma hakkından kastedilenin, devletin herkese çalışacağı bir iş sağlaması olmayıp, çalışanların korunması ve hayat düzeyi ve çalışma şartları bakımından durumlarının iyileştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, devlet hem “çalışanların hayat seviyesini yükseltmek” hem de “çalışanları ve

işsizleri korumak” için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.⁴⁶² 2005 Irak Anayasasının (22. maddesine) göre

1. Onurlu bir şekilde yaşayabilmeleri amacıyla “çalışmak”, bütün Iraklılar için bir haktır. 2. Yasalar işçi ve işveren arasındaki ilişkileri sosyal adalet ilkelerine uygun olarak iktisadi temeller üzerinde düzenler. 3. Devlet, vatandaşların sendika ve meslek örgütleri kurma ve bunlara üye olma hakkını teminat altına alır. Bu hususlar yasayla düzenlenir.

3.4.6.2 Mülkiyet Hakkı

2005 Irak Anayasasının (23. maddesine) göre

1. Özel mülkiyet güvence altındadır. Mülk sahipleri yasaların çizdiği sınırlar dâhilinde mallarından yararlanabilir ve dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir.
2. Hiç kimsenin özel mülküne, kamu menfaati için ve adil bir tazminat verilmediği sürece el konulamaz.
3. a) Iraklıların Irak’ın herhangi bir yerinde gayrimenkul edinme hakkı vardır. Irak vatandaşı olmayanlar yasalarla getirilen istisnalar haricinde gayrimenkul edinemezler.
- b) Demografik yapının değiştirilmesi amacıyla gayrimenkul edinmek yasaktır.

Yukarıda anılan, 23/3 maddesinin a. fıkrasında: “Iraklıların Irak’ın herhangi bir yerinde gayrimenkul edinme hakkı vardır. Irak vatandaşı olmayanlar yasalarla getirilen istisnalar haricinde gayrimenkul edinemezler”. Bugün her Iraklı bilir ki bu madde sadece Irak’ın kuzeyinde çalışmaz ve uygulanmaya konmaz. Mesela, bir Türkmen; bir Arap veya bir Hristiyan Kürt bölgesinde gayrimenkul alamaz; alsa da tapu kaydını yaptıramaz. Bırakın

⁴⁶² Mehmet Semih, GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisi*, İstanbul, 2003, Beta, 4. baskı, s. 241

mülk edinmeyi, bugün bu vasıfta olan vatandaşlar, serbestçe belirli vilayetlere seyahat edemez, oturamaz ve bir sponsoru olmadan çalışamaz.

3.4.6.3. Kamu Malların Dokunulmazlığı

2005 Irak Anayasasının (27. maddesine) göre

1. Kamu mallarının dokunulmazlığı vardır. Bunları koruyup kollamak her vatandaşın görevidir.
2. Devlet mallarının korunması, yönetilmesi, bunlar üzerinde tasarrufta bulunulması ve/veya bunlardan hangi şartlar altında feragat edileceğinin esas ve sınırları yasayla düzenlenir.

3.4.6.4. Vergi Ödemede Eşitlik Hakkı

2005 Irak Anayasasının (28. maddesine) göre

1. Yasada belirtilmedikçe vergi ve harç konulamaz, değiştirilemez, toplanamaz ve kimseye muafiyet tanınamaz.
2. Alt gelir seviyesine sahip olanlara, asgari yaşam standardı sağlamak üzere vergiden muafiyet tanınır. Bu husus yasayla düzenlenir.

3.4.6.5. Sosyal Sağlık Hakkı

2005 Irak Anayasasının (30. maddesine) göre

1. Devlet, fert ve aileye sosyal ve sağlık hizmetleri ile özgür ve onurlu bir şekilde yaşayabilmeleri için gereken temel ihtiyaçları sağlamakla yükümlüdür. Bunlara uygun ölçüde gelir sağlamak ve mesken tahsis etmekle de sorumludur.

2. Devlet, Iraklıların yaşlandığında, hastalandığında, çalışamayacak duruma geldiklerinde, evsiz, yetim veya işsiz kaldıklarında sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri sağlamak ve bunların göz ardı edilmelerinin, cahil kalmalarının, korku ve fakirliğe mahkûm bırakılmalarının engellenmesi için çalışmakla mükelleftir. Ayrıca, bu durumdaki Iraklılara mesken, bakım ve iyileştirilmeleri için özel programlar sağlar. Tüm bu hususlar yasayla düzenlenir.

3.4.6.6. Sağlık Hizmetinde Eşitlik

İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (İSKHUS)'nin 12. maddesinin 1. fıkrası, taraf devletlerin herkese yüksek beden ve ruh sağlığı standardından yararlanma hakkını tanımasını öngörmektedir. Maddenin 2. fıkrasında ise, bu hakkın sağlanması gerektirdiğı belli başlı tedbirler sayılmakta ve devletlere buna uygun davranma yükümlölüğü getirilmektedir.

1982 Türk Anayasa'nın 56. maddesi devlete “herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlama” ve bu amaçla sağlık hizmetlerini planlama şeklinde genel bir ödev yüklemiştir. Bu haliyle 56. madde hükmü devlet bakımından bir “program hüküm” niteliğindedir. Başka bir ifadeyle, devletin bu konudaki yükümlölüğü tek tek bireylerin beden ve ruh sağlıklarını doğrudan doğruya temin etmesini (herkesin sağlık bakımının üstlenmesini) zorunlu kılmamakta, fakat onun sağlık hizmetlerini bu amaca uygun olarak koordine etmesini, planlamasını ve denetlemesini gerektirmektedir.

Dolayısıyla, 56. madde çerçevesinde, devlete karşı kişiler ancak genel olarak böyle bir sağlık sistemi kurması, bu sistemi iyi işletmesi (koordine etmek ve denetlemek anlamında), aksayan yönlerini gidermesi şeklinde talepler ileri sürebileceklerdir. Bu arada devlet sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak üzere genel sağlık sigortası sistemi kurabilirse de, bu devletin bu hizmetin bütün giderlerini sadece kendisinin üstlenmesini zorunlu kılmaz.

2005 Irak Anayasasının (31. maddesine) göre

1. Her Iraklının sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı vardır. Devlet, önleyici sağlık tedbirler almak, hastane ve sağlık kurumları inşa etmek suretiyle genel sağlık hizmetlerini sunar. Hastalıklardan korunma ve tedavi imkânlarını sağlamakla yükümlüdür.
2. Fertlerin ve kurumların devletin gözetimi altında özel hastane, dispanser veya sağlık ocağı açmaları mümkündür. Bu husus yasayla düzenlenir.

3.4.6.7. Çevre Hakkı

Çevre hakkı özünde çevrenin korunmasıyla ilgili olup, insanların yaşadığı fiziki ortamın insan sağlığı için tehlikeli hale gelmesini önlemek amacına yöneliktir. Çevre kavramının tabii çevre yanında, insan yapısı olan sosyo-kültürel çevreyi de kapsadığı genellikle kabul edilmektedir.⁴⁶³ Çevreyi sağlık için tehlikeli hale getirebilecek etkiler, başlıca “çevresel felaketler” ile sanayileşme ve iktisadi kalkınma faaliyetlerinden doğmaktadır. Nükleer kazalar, deniz kirliliğine yol açan petrol tankerleri kazaları, kimyasal sızıntı ve akıntılar vb. çevreyi kirleten bu türden felaketlerin başında gelmektedir. Bu

⁴⁶³ Burhan KUZU, **Sağlık ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı: Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı**, İstanbul, 1997, Fakülteler Matbaası, s. 157

arada hava kirliliği ciddi bir çevre sorunudur. Ayrıca, madencilik faaliyetleri de çevreyi kirleten sonuçlar meydana getirmeye elverişlidir.⁴⁶⁴

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ayrı bir çevre hakkına yer vermemiş olsa da, Strasbourg Mahkemesi bunu hayat hakkı, özel ve aile hayatına saygı, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağı, mülkiyet ve konut hakları gibi diğer haklar aracılığıyla dolaylı olarak korumaktadır.⁴⁶⁵

2005 Irak Anayasasının (33. maddesine)göre

1. Her şahsın güvenli bir çevrede yaşama hakkı mevcuttur.
2. Devlet çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve muhafaza edilmesiyle yükümlüdür.

3.4.6.8. Eğitim Hakkı

Hiç kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağını belirttikten sonra, devlete, eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevlerini ebeveynin dini ve felsefi inançlarına uygun olarak yerine getirme yükümlülüğü yüklemektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre, bu madde öğretim özgürlüğünü, yani özel okulların varlığını gevence altına almış değildir. Hüküm özellikle devlet okulları için geçerlidir ve öncelikle temel (ilk) öğrenim amaçlanmaktadır.⁴⁶⁶

Yüksek öğrenim görebilme bu maddenin kapsamında değildir. Bununla beraber, 2. maddenin ilk cümlesi kişilere eğitime ilişkin olarak pozitif bir hak veriyor, dolayısıyla devlete belirli tür ve düzeylerde eğitim kurumları oluşturmak ve herkese bu kurumlarda eğitim yaptırmak zorunluluğu yüklüyor değildir. Bu hüküm sadece, kimsenin, belirli bir zamanda mevcut olan resmi

⁴⁶⁴ KABOĞLU, **Çevre Hakkı, İnsan Hakları İçinde**, İstanbul, 2000, s. 337

⁴⁶⁵ KABOĞLU, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2005, s. 307

⁴⁶⁶ Şeref ÜNAL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 324

eğitim kurumlarına girme hakkından yoksun bırakılamayacağını garanti etmektedir⁴⁶⁷

Devletin, ebeveynin dini ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğünün başlıca iki gereği vardır.⁴⁶⁸ Birincisi, anne-babanın çocuklarına din eğitimi vermelerinin engellenmemesi, ikincisi ise okullardaki derslerin müfredatının belirlenmesinde ebeveynin dini ve felsefi inançlarının dikkate alınmasıdır. Mahkemeye göre, özel okulların varlığı devlet okullarının bu yükümlülükten muaf olmasına yol açmaz. Ayrıca, burada söz konusu olan Sadece din dersleri değil bütün müfredattır. Devlet ana babanın dini ve felsefi inançlarına aykırı nitelikte belli bir fikri aşıl原因amaz ve böyle bir amaç güdemez.⁴⁶⁹ Bu son nokta, kendi dini-felsefi kanaatlerine ters düşen derslerden çocuklarının muaf tutulmasını ebeveynin isteyebilmelerini gerektirmektedir.

1982 Türk Anayasasında eğitim ve öğrenim hakkının esaslarını belirten 42. maddesi, kapsamı kanunla belirlenecek bir eğitim ve öğrenim hakkından kimsenin yoksun bırakılamayacağını öngörmektedir. İfadenin negatif olmasına rağmen, hüküm eğitim ve öğrenimden yararlanmayı herkes için garanti etmesi bakımından aslında bu pozitif bir haktır. Nitekim maddenin beşinci fıkrasında ilköğretimin devlet okullarında parasız olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yedinci fıkra, devletin başarılı fakat yoksul öğrencilere ve özel öğrenime ihtiyacı olanlara çeşitli şekillerde yardım yapmasını amirdir.⁴⁷⁰

2005 Irak Anayasasının (33. maddesine) göre

1. Eğitim toplumun ilerlemesi için temel faktördür ve devlet tarafından güvence altında tutulan bir haktır. İlköğretim mecburidir. Devlet, cehalete karşı mücadele eder ve vatandaşların okuma-yazma öğrenmelerini sağlar.

⁴⁶⁷ GÖLCÜKLÜ&GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, Turhan Kitabevi, 3ç baskı, 2002, s.432_433

⁴⁶⁸ Zühtü, ARSLAN, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, LDT ve Avrupa Komisyon ortak yayını, Ankara, 2005, s. 64

⁴⁶⁹ GÖLCÜKLÜ&GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, s. 432–433.

⁴⁷⁰ ÜNAL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri...*, a, g, e, s.327

2. Ücretsiz öğretim bütün Iraklılar için her kademedede (ilk-orta-lise-üniversite) bir haktır.
3. Devlet barışçı amaçlar için yapılan insanlığa, mükemmeliyete, yaratıcılığa, icat etmeye ve dâhiliğin farklı veçhelerine hizmet eden bilimsel araştırmaları teşvik eder.

3.4.7. Dernek, Sendika ve Siyasi Parti Kurma Hakkı

2005 Irak Anayasasının 37. maddesine göre:

1. Dernek ve siyasi parti kurma ve bunlara üye olma özgürlüğü güvence altındadır. Bu hususlar yasayla düzenlenir.
2. Hiç kimseye bir partiye, derneğe veya siyasi oluşuma üye olması ve/veya üye olmaya devam etmesi şart koşulamaz.

3.4.7.1. Dernek ve Sendika Kurma Özgürlüğü

Gerek dernek gerekse sendika bakımından üyelik gönüllülüğe dayanmalıdır; dolayısıyla bir kimsenin bu örgütlerden birine zorla üye yapılması bu hakkın ihlali anlamına gelir. Bu husus AİHM tarafından da dernek hakkı bakımından kabul edilmiştir. 1982 T.C. Anayasası'nın dernek kurma özgürlüğüyle ilgili 33. maddesinin ikinci fıkrasında da, hiç kimsenin bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamayacağı açıkça hükme bağlanmıştır⁴⁷¹. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kişiyi belli bir sendikaya üye olmaya zorlamanın Sözleşme'ye her zaman aykırı

⁴⁷¹ ÜNAL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri...*, a, g, e s. 289

düşmeyebileceği kanaatindedir. Aynı gönüllülük esası nedeniyle, yasalar gereği zorunlu üyeliğe dayanan kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları (barolar, tabip odaları gibi) 11. maddenin öngördüğü korumadan yararlanamazlar. Buna karşılık, başka amaçlarla dernek kurmalarına izin verilmek şartıyla, kişilerin bu nitelikteki meslek kuruluşlarına üye olma zorunluluğu getirilmesi Sözleşmeye aykırı görülmemektedir.⁴⁷²

Sendika kurma hakkının hem bireysel hem de kolektif bir yanı vardır. Bireyler açısından bu hak sendika kurma, sendikalara üye olma veya olmama, üyelikten ayrılma ve ayrılmaya zorlanamama gibi güvenceler içerir. Dolayısıyla, bir işyerinde çalışmak sendika üyesi olmak veya olmamak şartına bağlanamaz. Bu hakkın kolektif yönü ise sendikanın bir tüzel kişilik olarak sahip olduğu hak ve yükümlülükleri ifade eder. Sendika tüzel kişiliği izne bağlı olmaksızın, kuruluş bildirimiyle başlar.⁴⁷³

3.4.7.2. Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü

Avrupa Sözleşmesi'nin 11. maddesinde açıkça bundan söz edilmemesine rağmen, siyasi parti özgürlüğünün de örgütlenme özgürlüğünün kapsamı içinde olduğu açıktır ve esasen Sözleşme organları da bu görüştedirler. Nitekim Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve diğerlerinin Türkiye'ye karşı yaptıkları başvuruda, Türk anayasasının 11. maddenin siyasi partilere uygulanamayacağı yolundaki iddiasını komisyon ve mahkeme kabul etmemiş ve başvuruyu bu özgürlük açısından değerlendirmiştir⁴⁷⁴

⁴⁷² GÖLCÜKLÜ&GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, a, g, e, s. 369-370)

⁴⁷³ Bülent, TANÖR& Nemci YÜZBAŞIOĞLU, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2001, s. 179).

⁴⁷⁴ GÖLCÜKLÜ&GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*..., a, g, e, 388

Avrupa Mahkemesi'nin siyasi partilerle ilgili genel yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir ⁴⁷⁵ "Bir siyasi partinin tüzük ve programındaki öneriler ve projeler ile istemler devletin mevcut idari, sosyal, siyasi yapısı ve ilkeleriyle bağdaşmayabilir. Bu durum onların demokrasi ilkesine aykırılı sonucunu doğurmaz. Bir devletin mevcut anayasal organizasyon modeliyle çatışsa da, farklı siyasi programların önerilmesi, tartışmaya açılması, demokratik ilkeler içerisinde kalmak, bizzat demokrasiye zarar vermemek kaydıyla demokratik toplumun özünü ifade eder. Siyasal partilere uygulanabilecek en radikal yaptırım olarak kapatma kararı izlenen amaçla orantılı, bu amaç bakımından elverişli ve demokratik toplum açısından zorunlu olmadıkça (bu yola) başvurulamaz. Partinin toplum, devlet ve demokrasi bakımından gerçek bir tehlike oluşturduğunu gösteren açık, somut ve inandırıcı deliller olmaksızın bu yaptırımın uygulanması olcusuz bir nitelik taşır. İsmine bakılarak kapatma gibi bir yaptırım uygulanamaz. Tüzüğünde yer alan ifadeler şiddet içermedikçe, suç işlemeyi tahrik ve teşvike yönelmedikçe, terörü övmedikçe, dini ve ırki ayrımcılığı temel almadıkça ifade özgürlüğünden yararlanır. Elbette bu kapsama girdikleri, sanılar, tahminler veya kuşku ve korkularla değil somut, gerçek, inandırıcı yakın ve açık tehlike ve tehditlerle belirlenir."⁴⁷⁶

3.4.8. Haberleşme Özgürlüğü

2005 Irak Anayasasının 38. maddesine göre: Posta, telgraf, telefon, elektronik haberleşme ve diğer iletişim ve haberleşme özgürlükleri güvence altındadır. Bir yargı kararı veya yasal ve güvenlik zarureti olmaksızın hiç kimsenin ve haberleşme işleminin gözetlenmesi, dinlenmesi veya teşhir edilmesi mümkün değildir.

⁴⁷⁵ Ömer, ANAYURT, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru yolu*, Seçkin yayınevi, Ankara, 2004, s,127

⁴⁷⁶ ÜNAL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri...*, a, g, e, s. 289

“özel hayata ve aile hayatına saygı” özel yazışma ve haberleşmelerin de gizliliğinin korunmasını öngörmektedir. Sözleşme organlarının yorumuna göre, mektuplara el konulması ve açılması veya telefon konuşmalarının dinlenilmesi veya kaydolunması yanında, haberleşmenin engellenmesi de, 38. maddedeki anlamında haberleşme özgürlüğünü ihlal eder Anayasa ise, bu konuyu “haberleşme Özgürlüğü ” başlıklı 38. maddesinde ayrı olarak düzenlemiştir.

Haberleşme özgürlüğü hakkının sınırlanmasında da yine aynı maddenin 2. fıkrasında belirtilen esaslar geçerlidir. Bizim Anayasamız bakımından da durum esas itibariyle böyle olmakla beraber, Anayasa’nın 22. maddesinin üçüncü fıkrasında, kamu kurum ve kuruluşları bakımından haberleşmenin sınırlanmasında bu esaslardan ayrılmanın mümkün olduğuna ve bu durumların kanunla gösterileceğine ilişkin ayrı bir hüküm de yer almaktadır.⁴⁷⁷

3.4.9. Din ve Vicdan Özgürlüğü

2005 Irak Anayasasının 39. maddesine göre: “İrakililer din, mezhep ve inançları doğrultusunda özel kimliklerine bağlı kalma özgürlüğüne sahiptirler. Bu husus yasayla düzenlenir”.

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün konusu, ilk olarak kişinin vicdani bir kanaate sahip olması, ikinci olarak ise bu kanaatini dışa vurabilmesidir. Başka bir ifadeyle, bu özgürlük bireylerin hem kozmik-metafizik inanç veya kanaatlerini, hem de bu dini-felsefi öncüllerin dış dünyaya yansıyan ifadelerini korur. Şu halde, düşünce, vicdan ve kanaat özgürlüğünün birinci boyutu

⁴⁷⁷ GÖLCÜKLÜ& GÖZÜBÜYÜK, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, s.342

vicdani özgürlükle, ikincisi ise inancı dışı vurma veya “izhar” etmeyle ilgilidir.⁴⁷⁸

3.5. Olağanüstü dönemde Temel Hak ve Özgürlükler

Olağanüstü hâllerde temel hak ve özgürlükler; savaş, seferberlik, ayaklanma, deprem, salgın hastalıklar gibi olağanüstü hâllerde temel hak ve özgürlükler normal dönemlere göre çok daha aşırı ölçüde sınırlandırılmasına, hatta bu özgürlüklerin askıya alınmasına izin verilmektedir. Bu dönemlerde “zaruret hâli” teorisine göre, yürürlükteki hukuk düzeniyle bağlı olmaksızın temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir (zaten birçok yazılı anayasa bunu ayrıca kabul etmektedir.) Zira Lorda Scrutton’un söylediği gibi “Magna Carta Prensipleriyle bir savaş idare edilemez.”⁴⁷⁹

Bu dönemlerde, temel hak ve özgürlükler gibi önemli değerlere müdahale edilir. Ancak bu müdahale, zevk için değil, daha üstün değerleri korumak için yapılmaktadır. Örneğin, kişilerin yaşamlarını korumak için sokağa çıkma özgürlüğü askıya alınmaktadır. Olağanüstü hâllerde temel hak ve özgürlüklere müdahale edilmesi, itfaiye erlerinin bir evin camlarını kırarak içeri girip yangını söndürmelerine benzetilebilir. Camların kırılması mülkiyet hakkına bir müdahaledir; ama bu yapılmazsa evin tamamı yanacaktır. Olağanüstü hâllerde bazı özgürlüklerin askıya alınabileceği kabul edilmezse çok daha büyük zararlar ortaya çıkar. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Abraham Lincoln, Birinci Dünya Savaşında Habeas Copuz Alt’a aykırı kararlar almakla itham edildiğinde, “bazen bir hayatı kurtarmak için bir uzuv feda edilebilir; fakat bir uzuv kurtarmak için hayatın. Irak Anayasanın (61. maddenin, 9. fıkrası) düzenlenmiştir:

⁴⁷⁸ ÜNAL, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri..., a, g, e, s.230

⁴⁷⁹ KAPANI, Kamu Özgürlükler....., a, g, e, s. 241

a) Cumhurbaşkanı ve Başbakanın ortak talebi ve Millet Meclisi'nin 2/3 çoğunluğunun kabulüyle savaş ve olağanüstü hal ilan edilebilir.

b) Olağanüstü hal 30 gün süreyle ilan edilir. Bu süre her defasında Meclis tarafından onaylanarak uzatılabilir.

c) Savaş ve olağanüstü hal durumlarında Başbakan gerekli yetkilerle donatılır. Bu yetkiler anayasaya aykırı olmayacak şekilde yasayla belirlenir.

d) Başbakan savaş veya olağanüstü hal sona erdiği tarihten itibaren 15 gün içerisinde yapılan icraatları ve sonuçları meclis'e sunar''

SONUÇ

Temel Hak ve Özgürlüklerin incelenmesi; bu konuda düzenlenen normları incelemeksizin ve bu hak ve özgürlüklerin kullanıldığı sosyal ve iktisadi atmosfer dışında ele alınmaktadır.

Irak Anayasası ışığında, hak ve özgürlüklerin anayasalardaki düzenlemelerini incelediğimiz bu çalışmayla, anayasalar ışığında hak ve özgürlükler kavramının ne kadar geliştiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, bütün bu anayasalardaki gelişmelerinin dengeli bir şekilde olmadığını görüyoruz. Ayrıca uygulama açısından da normatif düzenlemelere genelde uyulmadığı veya hak ve özgürlükler aleyhine yorumlandığını anlıyoruz.

1925 yılında çıkarılan Irak anayasası ışığında, temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. Ancak sosyal ve iktisadi haklara yer verilmemiştir. Bu söz konusu sistemin kasıtlı ve kesin bir neticesi idi. Çünkü, feodal ve kapitalist ticari tabaka, hakim ve yönlendirici kuvvet pozisyonunda idi. Bunlara ilaveten, sistemi yönlendiren ve ona hükmeden diğer kuvvetlerin de etkisi vardı. İngiliz sömürgeciliğinin mevcudiyeti gibi ki, birinci derecede menfaatlerini ve saltanatlarını devam ettirme istekleri vardı.

Yine 1925 Irak anayasasının yer vermediği haklardan birisi de gösteri hakkı idi. Bunun da kasıtlı olarak yapıldığını söyleyebiliriz. Çünkü bu hak, görüş açıklama haklarının en önemlisi ve devamlı yapıla geleni idi. Çok defa bu hak işçi hareketi ile bağlantı halinde idi. Çünkü işçiler, taleplerini gerçekleştirmek ve elde etmeye ulaşmak için, bu hakkı aktif bir vesile olarak ele alıyorlardı. Bu uygulama 1925 anayasası ışığında, Irak'ın uygulama sırasında şahit olduğu gösterilerin olmasından idi.

1958 Anayasası ışığında hak ve özgürlükler uygun pozisyonunu elde edememiştir. Devrime katılan iki kuvvetten Hür subayların yaptığı düzenlemeler ki (bunların hedefi hak ve özgürlükleri garantiye almak değildi.) belki bunun temel sebebi, bu düzenlemenin ana sebebi krallık nizamını yok etmektir. Çünkü vatandaşların doğrudan sıkıntı çektiği bu Krallık düzeni idi.

Ama Milli Birlik Ciheti ise, (sosyal ve iktisadi haklar hariç) demokratik hak ve özgürlükleri teyit etmiştir. Bütün bu anlatılanlarla beraber, hatta demokratik hak ve özgürlükler de dâhil, bu döneme hâkim olan istisnai pozisyonlar doğrultusunda (devrimin ilk aşaması hariç) normal bir şekilde kullanılmadı. Çünkü nispi miktarda partiler ve basın özgürlüğünü kazanmıştı.

Buna rağmen (1958 Anayasasının içerdiği) arap ve kürtler arasında, kürt haklarının verilmesi için (kürt sorununun çözümünü teminen) yardımlaşma konusunda anayasanın 3. maddesindeki hükümde bulunan seçkin fikirler arasından birisi, kürtlerin hakkını vererek bu sorunu çözmektir. Nitekim bu hüküm, vatandaşlar arasında yardımlaşma hakkında yeni bir kavram içermektedir. Ki bu durum Kürtlerin haklarına saygı ve özgürlüklerini korumakla gerçekleşecektir.

Ama 29 Nisan 1964 Anayasası ışığında bakılırsa, bu haklar hukuken garanti edilmeye çalışılmıştır. 1925 Kanun-i Esasi Anayasası ve 27 Temmuz 1958 Anayasası bunu göz ardı etmiştir. Ancak bu haklar ve özgürlüklerin anayasal hükümleri uygulama alanına geçememiştir.

Yine 1958 ve 1964 Anayasaları, dilekçe hakkını düzenlemeyi göz ardı etmiştir. Buna rağmen eski Kanun-u Esasi, bu hakkı düzenlemiş bulunmaktadır.

Bu anayasaların ortak noktaları eşitlik ve fikri özgürlük gibi geleneksel hakları düzenlemeleridir. Ancak 1958 Anayasasının, 1925 Anayasadan ayrıldığı konu; iktisadi ve sosyal hakları düzenlemesidir. Bununla beraber, bu hak ve özgürlükler, kabul edilen ve tanınan haklar gibi uygulamada görülmemektedir. Bu durum bu hükümlerin içeriğini boşaltmış ve değeri olmayan soyut hükümler haline getirmiştir.

Ama 1968 Anayasasında durum tamamen aksi yöndedir. Buna rağmen anayasa hükümleri nereden ise eski anayasaya uyum sağlamaktadır. Şu kadar var ki, partide temsil olunan değişik bir esasa dayanarak değişik bir

anlayışla uygulanmıştır. Ki bu parti 17 Temmuz 1968 den sonra iktidarı teslim alacak olan Sosyalist Arap Baas Partisidir. Bu anayasal aşamada attığı en önemli adım Kürtlere ve diğer azınlıklara haklarını kabul edip vermesidir. Ama 1970 anayasasıyla siyasi özgürlüklerin serbest bırakılması, özellikle partilerin teşkili ve özel gazetelerde düşüncelerini açıklama özgürlükleri güvenceye alınmıştır.

Belki de, 1970 anayasasının eski anayasalardan ayrıldığı nokta, hak ve özgürlüklerin kazandığı yeni iktisadi ve sosyal hakların içeriğidir. Örneğin eğitim hakkını düzenleyen anayasa hükmü; bu hakkın bütün gereklerini hazırlamak için devleti yükümlü tutmaktadır. Bu hakkın garanti altına alınması ve bu hükmün soyut anayasal hüküm olmaktan somut düzleme geçmesi için somut kanuni adımlar atılmıştır.

Nitekim 1970 Anayasası, birçok demokratik uygulamalara şahit olmuştur. Bunlardan birisi, yetmişli yılların başlangıcından beri, halk heyetleri kuralının uygulanmaya başlaması ve özgür idare için yasama ve uygulama Meclisinin teşkili ile Millet Meclisinin ortaya çıkmasıdır.

Hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması ile ilgili, soyut yazılı hüküm; zorunlu olarak hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamayan belirli garantiler icat etmeye yöneliktir.

Anayasa ise hak ve özgürlükler için, anayasanın benimsediği kuvvetler ayırımına ilaveten (ki liberal görüşte hak ve özgürlüklerin garantisi sayılmaktadır.) yargısal himayeyi esas almıştır. Bununla beraber, hak ve özgürlükler, aktif herhangi bir ek teminattan faydalanmamaktadır. Bu da vatandaşların hak ve özgürlüklerin ehemmiyetinin farkına varmalarıdır. Hak ve özgürlüklerin korunması konusunda kendilerine düşen görevin önemini idrak etmeleridir. Ayrıca bu hakların ihlal edilmesinde ve korunmasında gevşeklik göstermek, devamlı ve zorunlu olarak haksızlık yapılması sonucunu verecektir.

En son ulaşılan ve elde edilen sonuç, 1970 anayasasıyla şu adımlar atılmıştır:

1-İlk derecede kanunların anayasallığını, ve muhtelif idari makamların çıkardığı kararların, tüzüklerin ve talimatların kanuniliğini denetleyecek Yüksek bir yargı heyetinin kurulmasıdır.

2- Vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruma olsa bile Genel İddia Makamlarına(Savcılık)ın kanunla yazılı olarak yetkilerinin genişletilmesine özen gösterilmelidir.

3- Halk heyetlerine (vatandaşların görüşlerini bu makamlar vasıtası ile görüşlerini açıklayabilmeleri itibariyle) saygı göstermek ve yetkilerini artırmak.

4- Devrimin başlangıcından beri, toplumun şahit olduğu bazı demokratik uygulamaları ihya etmek, üretim seviyesinin düşme sebeplerinin tartışıldığı i paneller ve Partinin teşkil ettiği “Sen sor, parti de cevap versin.” panelleri gibi Cemahiriye panellerinin düzenlenmesi.

5- Millet Meclisi oturumlarındaki kararların yayımı ve bu Meclis üyelerinin çağrısına göre çalışma yapmak. Vatandaşlarla (onların sorunlarını öğrenmek için)buluşmalar ve devamlı paneller icra etmek.

Son olarak, 2005 Anayasası ile birlikte, temel hak ve özgürlüklerin anayasada normatif olarak düzenlendiğini ve modern anayasalarda olduğu gibi güvencelerinin arttırıldığını görmekteyiz. Bu Irak için ve Irak halkının özgürlüklerinin uygulanması için önemli bir ön adımdır. Ama ne kadar iyi bir düzenleme yapılırsa yapılsın önemli olan uygulamada bu hak ve özgürlüklerin geliştirilmesidir. Bu ise, ancak uygulayıcıların hak ve özgürlüklerin lehinde yorum yapmasıyla ve halkta demokratik bir temel hak ve özgürlük şuurunun oluşumu ile olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

ABADAN, Yavuz, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1954

ABBAS, Abdülhadi, **Temel Hak ve Özgürlükler**, Dimaşk yayınevi, 1.c, Beyrut, 1995

LAHHUD, ABDULLAH, Cozif MİĞİZİL, **Kişi ve Siyasi Haklar**, 1.b, Bayrüt, 1972

AL DAHİRİ Abdulvahhap Matar, **Tarım Reform Ekonomisi** (t1 Bağdat, Al Ani Matbaası, 1970)

AL HÜSEYNİ, Abdulrazzak, **Irak Bakanlıklar Tarihi**.(c5, T5,Dar al kütüp yayınevi.1976

ABDÜL MEVLA, **Parti Kurma ve Toplantı kuralları**, Arap Bilgi Şebekesi, 2004

ABDÜLVAAHHAP, El Şişani,, **Temel Hak ve Özgürlükler**, 1. B, Meleki Bilimsel Matbaası, Amman , 1980.

ADNAN, Celil, **Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları**, Mısır, 1975.

AKAT, Mehmet, **Genel Kamu Hukuk**, Binterin Diçkol, Der Yayınları, İstanbul, 2004

ASFUR, Muhammed, **Sosyal Sistemlerin Korunması ve Temel Özgürlüğe Engel Olmaması**, 2. B, Alem Matbaası, Bağdad, 1999

ATA, Bekri, **İnsan Hakları ve Anayasa**, 2. Basım, Bağdat, Rabıta Matbaası, 1954.

ATALAY, Ahmet Haluk, **Uluslararası Hukukun Oluşumu İlk Küreselleşme Dönemi**, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

BASİL Yusuf, **Baas Partisi Görüşünde İnsan Hakları**, Karşılaşma Çalışmalar, Hürriyet Yayınevi, Bağdad, 1980

BEDRRIYA, İvadi, **Temel Haklar ve Küvet Anayasası**, halic yayinevi, Küveit, 1985.

BEREKAT, Abd-ül Kerim Sadi, **Vergi Sistemleri, Teöri ve Uygulama**, Beyrut, Mekavi Kitaplığı Tevziatı, 1977.

BERO, Tefik Ali, **Osmanlı Anayasası döneminde Arap ve Türkler**, Mustekbel yayın evi, El kahira, Mısır, 1960

BESYÜNİ, Abdül Gani, **Siyasi sistemler, Camiyiye yayinevi**, Bağdad, 1985.

BOZKURT Enver, **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Nobel Yayınevi, Ankara 2003.

BOZKURT, Enver, **Hukukun Temel Kavramları**, 3.Baskı, Asil Yayınevi, Ankara 2004.

BOZKURT, Enver- POYRAZ, Yasin- KÜTÜKÇÜ, M. Akif, **İnsan Hakları Mevzuatı**, Asil Yayınevi, Ankara 2004.

CELİL, Adnan Hamudi, **Hak, Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaşta Uygulanması**, Mısır, El KAHİRA, 1975.

CEMİL, Hüseyin, **Arap Ülkelerinde İnsan Hakları**, Arap Birliği Çalışmaları, Beyrut 1996.

CEMİL, Hüseyin, **İnsan Hakları ve Ceza Kanunu**, (Arap İnceleme ve Araştırma Enstitüsü, şer'i ve kanuni araştırma ve incelemeler kısmı, 1972.

CEMİL, Hüseyin, **Temel Özgürlüklerin Gelişimi**, Tezminnatı, Geleceği, Maarif Yayınevi, Mısır, El İskenderiye, 1975.

COZİF, Abdullah, **Kiş ve Siyasi Haklar**, cilt 1, Üveydat Yayınevi, Beyrut, 1972.

ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Savaş Yayınevi, Genişletilmiş 3.Basım, Ankara 2000.

DARİ, Mahmut, **İnsan Hakları ve Devletler Kamu Hukuku**, Kültür işler Yayınları, Mısır, 1996.

DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve İlaveli 3. Baskı, Vadi Yayınevi, Ankara 1997.

DONNELLY, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları** (Çev, ERDOĞAN, Mustafa & KORKUT Levent), Yetkin Yayınevi, Ankara 1995.

DUCLAS, Velim, **Halkın Hukuku**, Çev, Mükerrrem ATİYE, kaynak, Muid Keyali ve Bekir Abbas, Beyrut, Ehil Büro Yayınları, 1962.

EBU EL ZAİD, Abdullah, **Siyasi Sistemler ve Temel Haklar**, 3.c, Üniversite Gençler Yayınları, İskenderiye, Mısır, 1982.

EFKÂR, Abdüllrazzak Abdülsamii, **Toplanma ve Toplantı Özgürlüğü**, karşılaşma çalışmalar, Nahda Elarabiya, Kahira, 2002.

EFLATUN, **Sokrates'in Müdafaası**, Çev, Berkes Niyazi, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1946.

EL ADALY, Emin, **Temel Hak ve Özgürlüklerin Özeti**, Randa, Yayınevi, Ürdün, 2001.

EI BEKKER, Serap, **Irak Anayasalarında Temel Haklar**, Hacer Yayın ve Dağıtım evi, 1993.

EL CEDDE, Raad Naci, **Irak'ta Siyasi Parti ve Derneklerin Yasaları**, Hikmet evi Bağdat, 2001 – 2002

EL CEDDE, Raad, **Irak Anayasaları Üzerinde Çalışmalar**, Hayrat yayınevi, Bagdad, 2001.

EL CEDDE, Raad, **Irak Anayasalarında Çalışmalar**, Hayrat yayınevi, Bagdad, 2000.

EL CEDDE, Raad, **Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri**, Rabita yayınevi, Bagdad, 1990.

EL CEDDE, Raad, **Irak Anayasalarında Yargılamalar**, Hikme yayınevi, Bagdad, 1998

EL CEDDE, Raad, İhsan KATRAN, **Irak Anayasalarındaki sistemler**, Kültür yayınları, Bagdad, 1990.

EL DAHİRİ, Abdulvehhap Matar, **Tarım Reform Ekonomisi**, 1.Baskı, Bağdat, Al Ani Matbaası, 1970.

EL HARİS, Hikmet Abdülkerim, **Vergi Siyaseti ve Irak'ta Vergi Sistemi**, Mısır, El-Kahire, Dar Vehvelan, Basın ve yazı aletleri, 1973.

EL HATİB, Numan, **İnsan Haklarının Temeli**, Mısır, Nahda yayınları, 1979.

EL HİGAGİ, Abdulrezzak, **Arap ülkelerindeki toprak ve tarımsal reformun hikâyesi**, 1.Baskı, Dar Al keşşaf yayınevi, 1967.

EL HÜSNİ, Abdurrezzak, **Irak Hükümetleri Tarihi**, 10 cüz, 5. Baskı, matabaat darul kütüp basımı, 1978.

EL HÜSNİ, Abdülrazzak, **Irak Anayasalarında Bakanlar Sistemi**, C, 7-9-10 Kültür ve İlam Bakanlığı, Kültür İşleri yayınları, Bağdad, 1988.

EL IVADİ, Bedrriya, **Temel Haklar ve Küvet Anayasası**, haliç yayınevi, Küvet, 1985

EL MECDUP, Muhammed, **Temel Özgürlükler ve İnsan Hakları**, Tarabulüs, Cros brs yayınevi, 1997.

EL MİGAL, Hasan, **Fıkıh ve Hukuki Olarak Kamu Yararına Yapılan İstimlâk**, 1. B, dar al fikir matbaası, Bağdad, 1994

EL MUSTAFA, Kamil, **1925 Anayasası ve Hürriyetler**, Süryani Yayınevi, Bağdad, 1947.

EL MÜFRİDİ, İhsan, Kitren ZİAYİR, Alnıma, ELCEDDE, Raad, **Anayasa Hukukunun Temel Teorisi ve Irak'taki Anayasa Sistemleri**, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1990.

EL NAKŞABENDİ Abdullah, **İlk Eğitimin Gerçekleri**, Hican yayınevi, Bağdad, 1986

EL REYSÜNİ, Ahmet, **İnsan Hakları ve Irak Devletinin Anayasası**, Şuruk Yayınevi, Katar, 2001.

EL SAİDY, Hamide, **Irak Anayasaları ve bu Anayasalardaki Gelişmeler**, Maarif yayınevi, Musul, 1990

EL SERÜR, Ahmet Fathi, **Anayasadaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Korulması**, 1.Baskı, Şuruk Yayınevi, Bayrüt, 1999.

EL ŞAFİLİ, Ümran, **Medeni ve Siyasi Hakların uygulanması**, 2. c, İlim Yayınevi, 2.Baskı, 1998.

EL TALEBANİ, Kazım Habib, Mukerem, **Tarım Reformu ve Anlaşması Hakkında Görüşler**, mektebet yayınevi, Bağdad, 1971.

EL TALIBANİ, Mukrem, **Irak'ta Tarımın Köklü Reformu** (Al Ahliye basım şirketi, Bağdad 1969)

EL UYLİ, Abdülhakim Hasan, **Düşünce ve Irak Siyasi Sistemlerinde Temel Özgürlükler**, Fikrül Arabî Yayınevi, Mısır, 1974

EL YASİN, Muhammed, **Temel Hak ve Özgürlükler**, Hadis Yayın ve Dağıtım evi, Beyrut 1988.

EL ZÜMALİ, Amir, **Devletler İnsan Hukukuna Giriş**, El Mahadül Arabi İnsan hakları Çalışmaları, Tunus, Nibras Yayınları, 1997

EL BÜSTANİ, Abdullah İsmail, **Anayasadaki Ön Hatıralar**, Talia, yayınevi, Bayrut, 1950-1951.

ELFAR, Abdülvahid, **İnsan Hakları Hukuku ve İslam Şeriatı**, Nahda El arabiye Yayınevi, Bağdad 1991.

ENVER Ahmet Reslan, **Bireysel fikir ile sosyalist fikir arasında Demokrasi**, Arap Kalkınma evi Yayınları, Mısır, 1971

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**; GÖZLÜGÖL, Sait Vakkas, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 2.Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2002

EYSMEN, **Anayasal Haklar**, çevirmen, Adil Zater, Çağdaş yayınları, Mısır, 1987

FADIL, Hüseyin, **Ulusal Demokrat Partisi Tarihi**, Şaab Matbaası, Bağdat, 1963

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “**İslami Anlayışta İnsani Değerler**” Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, 1.Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1992.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 3.Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul 2001.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, Birleşmiş Milletler, **Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi**, İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002

GENÇ, Mehmet, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslar arası Temel Mevzuatlar**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1997.

GÖZLÜGÖL, Sait, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 2.Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2002.

GÜNDÜZ, Ahmet, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar**, Geliştirilmiş 3.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

GÜRİZ Adnan, **Hukuk Felsefesi**, 6.Baskı, Siyasal kitabevi, Ankara 2003.

HAMMAS, Faruk, **İdari Çalışmalarına Rekabetler**, Hikme yayınevi, Bağdad, 1988

HAMUDİ, Adnan, **Hak, Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaşta Uygulanması**, Mısır, El KAHİRA, 1974_1975

HASBU, Ömer, **Özgürlük ve topluluklar**, Dar El Nahda Yayınevi, Kahire, 1999.

İBRAHİM, Zekeriya, **Özgürlüğün Problemleri**, 3. baskı, Elkahira, Mısır Mektebe Yayınları, 1963.

İHSAN El müfridi, Kitren Ziair Alnıma, Raadül Cedde, **Anayasa Hukukunun Temel Teorisi ve Irak'taki Anayasa Sistemleri**, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1990

İsmail MERZE, Libya **Anayasası ile Arap Ülkelerinin Anayasaları Arasında Karşılaştırma** (Dar sadir, Libya Üniversitesi yayınları, 1969)

KABOĞLU İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, 6. Baskı, IMGE Yayınevi, Ankara, 2002

KABOĞLU, İbrahim, **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989

KAMİL, Hüsamettin, **Yaşam Hakkı ve Kişi hakkı**, Darul Elnahda Al Arabiya yayınevi, Mısır, 1998.

KAPANI, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yedinci Baskı (tıpkıbasım), Yetkin Yayınları, Ankara 1993,

KATZAROF, Kostantin, **kamulaştırma teorisi**, Abbas Al sarraf tercümesi, Bağdat , Al Ani matbaası, 1972.

KAYS, Abdulhüseyin AL Yasiri, **İkinci Dünya Savaşı Sonu ile 14 Temmuz 1958 Devrimi Arasındaki Irak Gazeteleri ve Ulusal Hareket**, kültür ve sanat Bakanlığı Yayınları, Bağdat- 1978.

KAZIM, Salih Cevat, **Arap ülkelerindeki Siyaset Sıkıntıları**, 1. B, El Zehra Yayınları, Bağdat, 1988.

KAMİL, Muhammed, **Anayasaya Giriş**, 2. baskı, İmaret elşarika ,Yayınları, Dubai, 2001

KEREM, Abdulvahit, **Irak, Suriye ve Mısır'daki Tarım Kanunlarının Tarım Reformunda Karşılaştırmalı İnceleme**, Adap matbaası, al Necef, 1972.

KOSTANTİN Katzarof, **kamulaştırma teorisi**, Abbas Al sarraf tercümesi, Bağdat Al Ani matbaası 1972,

KORKUSUZ, M. Refik, **Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, Özrenk Matbaacılık, İstanbul, 1998

KUBBA, İbrahim, **14 Temmuz Budur yolu**, 1.c, Beyrut, Taliat yayınevi, Bağdad, 1969.

KUÇURADİ, Ioanna, **Felsefe ve İnsan Hakları**, TFK, Yayınları, Ankara, 1996

LAHHUD, Abdullah, COZİF, Migizil, **Kişi ve Siyasi Haklar**, 1.b, Beyrut, 1972

Levran Bilan **“Genel Göevler”** (Antuvan Abde Tercümesi, İlk basım, Beyrut, Lübnan, Uveydat Yayınları, 1973.

LORAN, Blan, **Genel Görevler**, Çev, ABDA Antwan, 1.basım, Beyrut, Uvaydat yayınevi, 1973

MAHMASANİ, Suphi, **Anayasa ve Demokratik**, Nibras Yayınevi, Beyrut, 1952

MAHMASANİ, Suphi, **İnsan hakları erkani**, İslam Şeriatı ve çağdaş kanunlar arasında mukayeseli bir araştırma, 1.Baskı, Beyrut, Mollalar için İlim diyarı, 1979.

MEDKÜR, İbrahim, Adnan EL Hatip, **İslam’da İnsan Hakları**, Talas Yayınevi, 1.c, Dimeşk, Suriye, , 1992.

MERZE, İsmail, Libya **Anayasasıyla Arap Anayasaları arasında karşılaştırmalı inceleme**, Dar sar yayınevi, Beyrut, 1969.

MİHNA, Muhammed Fuat, **Anayasal Kanunlarda Dersler**, Bağdat 1968 – 1969

MUMCU, Ahmet, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ekli 2.Baskı, Ankara 1994.

MÜFRİDİ, İhsan EL, Kitren ZİAİYYİR ve ELCEDDE Raad, **Anayasa Hukukunun Temel Teorisi ve Irak’taki Anayasa Sistemleri**, Hikme Yayınevi, Bağdad, 1990

MÜTEVELLİ, Abdülhamit, **Temel Özgürlükler, Gelişimi ve Tazminatı**, Mısır, El İskenderiye, Maarif Yayınevi, 1986,

OKANDAN, Recai, **Umumi Amme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.

ÖKTEM, Niyazi, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, Der Yayınları, Ankara 2000.

PAZARCI, Hüseyin **Uluslararası Hukuk Dersleri I**.Kitap, Gözden Geçirilmiş 9.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

RESLAN, Enver Ahmet, **Bireysel fikir ile sosyalist fikir arasında Demokrasi**. Arap Kalkınmaevi, 1971.

REZZAK, İbrahim Hasan, **Protesto ve Sendika Arasında İşçi Tabakası Tarihi**, 1918- 1968, 1.baskı, müessese Asabiye basımı, Beyrut, 1976.

RİBAT, Edmon, **Anayasada aracılık, Devletteki Kanuni Teoriler ve Hükmü**, 2.c,Darül ilim Yayınevi, Bayrut, 1970.

RUBİROBİLO, **Devlet ve Vatan** ,Çevirmen, Nühe Kali, Kılfat Yayınları, Bayrut , 1961.

RUSSELL, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ**, Say Yayınları, İstanbul 1997.

RÜŞDİ Halid, **Temel Özgürlükler**, Bağdad, Havadis Yayınevi, 1982_1983

RÜŞDİ, Halid, **Temel Özgürlükler**, Havadis Yayınevi, Bağdad, 1982_1983.

SABARİNİ, Gazi, **Temel hak ve Özgürlükler**, c.2, Bayrüt, Takafa Yayınevi, 1997.

SABİRİNİ, Gazi, **İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Özeti**, Sakafa yayınevi , 2. baskı, Amman 1997.

SALİM, Mahmut Zeki, **Gelirler üzerindeki genel vergiler için kanuni statüler, Kanuni ve Anayasal ilkelerin şerhi**, Cilt 1. Dar-ül Fikr-ül Harbi, İtimat Matbaası, Mısır, 1954

SERHAN, Abdülaziz, **Devletler İnsan Haklarına Giriş** ,İslam ve Arap Anayasalarında Karşılaştırmalar,1.B,Küvet, 1980.

ŞANTAVİ, Faysal, **1925 anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, c1, Hamid Yayın ve Dağıtım, 1998.

ŞANTAVİ, Faysal, **İnsan Hakları ve Devletler İnsan Hakkı**, c1, Hamid Yayın ve Dağıtım, Mısır2001.

ŞAVİ, Münzir, **Irak Müesseseler ve Yasalar Kanunu**, İkinci Baskı, şefik Matbaası, Bağdat, 1966

TALEBANİ, Mükrem, **Irakta Köklü Tarım Reformu**, El ahliya yayınevi, Bağdad, 1970

TÜNAYA, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku** . 5. baskı Ekin yayınevi, İstanbul, 1982.

UYGUN, Oktay, **1982 Anayasasında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Temel Rejimi**, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992

ÜNAL, Şeref, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.

VECCHIO, Del Giorgio, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, Çev. Suut Kemal Yetkin, Maarif Matbaası, İstanbul 1940,

VELİM, Duclas, **Halkın hukuku**, Mükerrerrem Atiye tercümesi, kaynak, Muid Keyali ve Bekir Abbas, Ehil Büro Yayınları, Beyrut, 1962.

YAMUKİ, Talip İbrahim , **Irak'ta İlköğretim Gerçeği ve 1960-1970 Dönemindeki Gelişimi**, Planlama Bakanlığı, eğitim ve sosyal işler dairesi- Terbiyevi planlama kısmı, Bağdad, 1970.

YILMAZ, M.Nuri, **“İslam ve İnsan Hakları”** Yeni Türkiye, S. 21, Yıl. 4, Mayıs-Haziran 1998.

YUSUF, Basil **Türkiye’de insan hakları**, Sosyalist Arap Baas Partisi, mukayeseli incelemeler, (Basın Hürriyet Evi-Bağdat) 1998

2. MAKALELER

AVUKAT, Cebbar ve Elham, **Anayasalarımız Üzerinde Çalışmalar**, 15 Eylül 2005.

CEMİL, Hüseyin, **Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket**, Seda Al-Ahali gazetesinde yayınlanan makale - 6.7.8, Mart 1952,

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri., “**Geştalt Sosyolojisi Bakımından Eski Roma’daki Ahlaki ve Hukuki Fikirlerin Tahlili**”, İstanbul Üni Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. X, S.1-2.

KILIÇ, Mustafa, “**Hukukun Kökeni Sorunsalına Rasyonalist-Doğal Hukuksal Bir Bakış: Ebu Hanife –Aşkın Değerler ve İdeler İle Pozitif Hukuk Arasındaki İlişkinin Evrensel Niteliği-**“, HFSA 10,

MİHAİL, Katrin, **Yeni Anayasamız Irak Milletinin Problemlerini Çözebilecek mi, Yazılan Gün**, 17. 08. 2005.

MUHLİM, Hasan, **Temel Özgürlük Teörisind Çalışmalar**, Cezayir üniversitesi, İdari ve Hâkimlik Fakültesi, 1998

3. TEZLER

ABDÜLKERİM, İzdihar, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler**, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Danışman, Salih Cevat ELKAZIM),Tez, Bağdad, 1983.

EL CUBURİ, Nasir, **Din Görüşünde Siyasi İnsan Hakları**, Bağdat, İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmış Tez), 1999.

EL MANSUR, Ahmet, **Irak Anayasalarında Temel Haklar**, Tez, Bagdad üniversitesi, 1989.

Fayiz Aziz Es'ad, **Irak'taki Parlamento sisteminin bozulması**, Yayınlanmış tezi, Irak İletişim Bakanlığı yayınları, 1975.

4. ANAYASALAR

İnsan Hakkı ve Fransız Vatandaşlık Hakkı 1789

Osmanlı Anayasası 1876

1925 Irak Asıl(Esas) Anayasası

1928 Ürdün Esas Anayasası

1920 Suriye Esas Anayasası

1926 Lübnan Anayasası

1951 Libya Kırarlık Anayasası

1954 Çin Anayasası

1961 Türkiye Anayasası

1962 Kuveyt Anayasası

27 Temmuz 1958 Irak Anayasası

21 Eylül 1969 Irak Anayasası

16 Temmuz 1970

5. KARARLAR:

17 Haziran 1947 de partinin çıkardığı Anayasa, (Şibli El-Eysemi, Sosyalist Arap Partisi, kurucu kırkinci yıllar 1940-1949,) kitabının eki, (Birinci baskı,

Haziran 1974,) sayfa: 97 ve müteakip. Aynı şekilde : Baas mücadelesi, (Birinci bölüm, 1943-1949- 1. Baskı, Temmuz 1963, Dar-üt-Talia Yayınları, Beyrut)

Ekim 1963 de) Sosyalist Arap Baas Partisi için Altıncı Milli kongrenin kararlaştırdığı Bazı Nazari Hareketler, Milli Önderlik, Hürriyet Evi Matbaası, 1967.

Sosyalist Arap Baas Partisi, 17 Temmuz Devrimi Tecrübe ve Ufuklar, Partinin sekizinci bölge toplantısında çıkarılan Siyasi Rapor, Irak bölgesi, Bağdat, (Basın Hürriyet Evi, 976)

TEMYİZ MAHKEMESİ YARGISI, dördüncü cilt, 1966 ve 1967 senelerinde çıkan kararlar, Irak Cumhuriyeti, Adalet Bakanlığı, Irak Temyiz Mahkemesi, Teknik büro, Hükümet Matbaası, Bağdat, 1997

KANUNLAR

Arap Ülkeleri Tarafından, Osmanlı devletinden alınan Kanunlar, 6 cilt, alınan kısımları 2 ve 4 cilt, Beyrut, ilim Basın ve yayınları, 1930

Gayri Menkul olan Mallara Dair çıkarılan Kanunlar, Arapça ve Türkçe çıkan Kanunlar, 1343 M.Ö, 1924, Musul Merkezi Kütüphanesi

11 Kasım 1917den 30 Eylül 1920ye kadar Başbakanıdan, Vatandaşlar ve Irak Devleti İdaresi için çıkarılan kanunlar, Çağdaş Denkür matbaası, Bağdad, 1936 (Musul Merkezi Kütüphanesi)

1918 İptal olan Bağdad Ceza Kanunu 1918

Adalet Bakanlığı, Irak Olayları, Irak Devletinin resmi gazetesi, 1958dan 1981 kadar alınan bilgiler,

1922 Dernekler Kanunu

1923 Emlak Vergisi Kanunu

1940 Yılı 32 Sayılı Memur Seçme Kanunu

1953 Vergi Kanunu

1932 Irak Pasaport Kanunu

1933 Yılı 62 Sayılı Vatandaşlık Düşürme Kanunu

1924 Zararlı Reklam Kanunu , iptal olunan kanunu

1933 Zararlı Reklam Kanunu

1927 Osmanlı Matbuat Kanunu

1931 Yılı 81 Sayılı Irak Matbuat Kanunu

1940 Yılı 56 Sayılı Güvenlik ve Selamet Kanunu

1945 Yılı 25 Sayılı Toplantı ve Gösteri Kanunu

1926 Dernekler Kanunu

1918 Irak Posta Düzenleme Kanunu

1920 Telgraf Kanunu

1930 Yılı 6 Sayılı Posta Kanunu

1935 Yılı 18 Sayılı Posta Kanunu

1954 Yılı 43 Sayılı Matbuat Kanunu

1934 Yılı 43 Sayılı Gayrimenkul malların İstimlâk edilme Kanunu

1909 Osmanlı Dernek Kanunu

1956 Yılı 58 Sayılı Yargı Hizmetler Kanunu

1943 Yılı 69 Sayılı Dilekçe Hakkı

1959 Yılı 95 Sayılı Vergi Kanunu

1959 Yılı 157 Sayılı Miras ve Tereke Kanunu

1936 Yılı 73 Sayılı Arazi Vergi Kanunu

1933 Yılı 95 Sayılı Tüketim Vergi Kanunu

- 1960 Yılı 1 Sayılı Dernekler Kanunu
- 1959 Yılı 115 Sayılı Toplantı ve Gösteri Kanunu
- 1964 Yılı 64 Sayılı Matbuat Kanunu
- 1958 Yılı 42 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu
- 1964 Yılı 61 Sayılı Milli Savunma Kanunu
- 1969 Yılı 201 Sayılı Ziraî Reform Kanunu
- 1970 Yılı 184 Kültür İlim Dernekler Kanunu
- 1923 Yılında çıkan Sulama ve Baraj kanunu ve Tadilatı
- 1924 Zararlı Propagandaları engellemek kanunu
- 30 Sayılı 1927 Emlak Vergisi Kanunu
- 52 Sayılı 1927 Gelirim Vergisi Kanunu
- 6 Sayılı 1930 Posta Kanunu
- 81 Sayılı 1931 Yayınlar Kanunu
- 83 Sayılı 1931 Ziraî Mahsullerden Amortisman Ücreti Vergisi Kanunu
- 69 Sayılı 1932 Zararlı Propagandaları engellemek Kanunu
- 56 Sayılı 1932 Yayınlar Kanunu ve Tadilatı
- 57 Sayılı 1933 Yayınlar Kanunu
- 9 Sayılı 1934 Milli Savunma Kanunu
- 43 Sayılı 1934 Gayri Menkul (Taşınmaz) Malların Amortisman Kanunu
- 33 Sayılı 1934 Yayınlar Kanunu
- 20 Sayılı 1938 Zararlı Propagandaları engellemek Kanunu
- 51 Sayılı 1938 İptal olan Bağdad Ceza Kanununun Eki
- 40 Sayılı 1939 Milli Savunma Kanunu
- 64 Sayılı 1939 Medeni Hizmet Kanunu
- 1 Sayılı 1945 Sulama ve Barajlar Kanunu

- 11 Sayılı 1946 Seçim Kanunu
- 63 Sayılı 1955 Dernekler Kanunu
- 58 Sayılı 1956 Yargı Hizmet Kanunu
- 85 Sayılı 1958 Gelirim Vergisi Kanunu
- 1 Sayılı 1958 İş Kanunu
- 30 Sayılı 1958 Reform Zirai Kanunu
- 55 Sayılı 1959 Pasaport Kanunu
- 115 Sayılı 1959 Genel Toplanma ve Eylem Kanunları
- 188 Sayılı 1959 Ahval-i Şahsi (Kişisel Durum) Kanunu
- 95 Sayılı 1959 Gelirim Vergi Kanunu
- 1 Sayılı 1960 Dernekler Kanunu
- 60 Sayılı 1961 Zirai Yerler Vergisi Kanunu
- 17 Sayılı 1961 Miras Vergisi Kanunu
- 4 Sayılı 1963 Yayınlar Kanunu
- 25 Sayılı 1963 Ulusal Konseyi Kanunu
- 71 Sayılı 1963 Basın Kanunu
- 125 Sayılı 1963 Vatandaşlar için Güvenli Konut Kanunu
- 53 Sayılı 1963 İş Kanunu, 1 Sayılı 1958 Yılında çıkan kanunun Tadilatı için çıkarılmıştır
- 53 Sayılı 1964 Yayınlar Kanunu
- 61 Sayılı 1964 Milli Savunma Kanunu
- 140 Sayılı 1964 Sosyal Güvenlik Kanunu
- 15 Sayılı 1965 Sinema ve Tiyatrolar Takip kanunları
- Sayılı 1967 Millet Meclis Kanunu
- 117 Sayılı 1967 İş Kanunu

111 Sayılı 1969 Bağda Ceza Kanunu
 117 Sayılı 1970 Zirai Reform Kanunu
 151 Sayılı 1970 Çalışma Kanunu
 23 Sayılı 1971 Usul Ceza Mahkemesi Kanunu
 33 Sayılı 1974 Self- Yönetim Yasası
 118 Sayılı 1976 Zorunlu Eğitim Kanunu
 92 Sayılı 1978 Okuryazarlık Zorunu Kanunu
 1973 Yılı 97 Sayılı Posta Kanunu
 1971 Yılı 153 Cehaleti Yok etme Kanunu
 1976 Yılı Mecburi Eğitim Kanunu
 1971 Yılı 151 Sayılı Çalışma Kanunu
 1971 Yılı 39 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu
 1980 Yılı 126 Sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu
 1970 192 Sayılı Sağlık Kanunu
 1970 Yılı 221 Sayılı Millet Meclisi Kanunu
 1980 Yılı 55 sayılı Millet Meclis Kanunu

KARARNAME

13 Sayılı 1928 Kararnamesi
 4 Sayılı 1928 Kararnamesi
 62 Sayılı 1933 Irak vatandaşlık düşürme Kararnamesi
 44 Sayılı 1937 Invaziv reklamlar
 51 Sayılı 1938 ve 16 Sayılı 1954 Ek Bağda ceza Hukukunun Ek Kararnamesi

17 Sayılı 1954 Vatandaşlık Düşürme Kararnamesi

18 Sayılı 1954 Genel Sendikalar Kararnamesi

19 Sayılı 1954 Dernekler Kararnamesi

24 Sayılı 1954 Yayınlar Kararnamesi

25 Sayılı 1954 Genel Toplanma ve Eylem Kararnamesi

DERGİLER

ADLİ HÜKÜMLER DERGİSİ Irak Cumhuriyeti, Adalet Bakanlığı, kanunları yayınlama kısmı, sayı: 3, 1973,

AL SEKAFA al cedide dergisi, sayı 14, tarihi, 8 Ocak ve şubat 1960.

EL HÜSNİ, Abdurrezak, Irakta Ulusal Cephe, Tarihi Kökleri ve Gelişmeleri, 59.cilt- AL irfan dergisi,1982

Eİ KUBALİ, Bekir, Temel hak ve Özgürlükler in Gelişimi, DERGİ, 1-2 Sayılı, Hukuk Dergisi,1984.

FAHL, Ömer Faruk, Karşılaştırmalı Kanunlarda İnsan Hakları Zibyanî Adalet Dergisi 24. Sayı 7, 1980.

KAZANCI, Kamil, Fransız Devriminin, Irak Anayasasında Bıraktığı Miras, Rabita dergisi, sayı. 908, 1 Ağustos, 1944

KBİYİS, Abdülkerim, Yeni Bir Dünya Sistemi, İnsan Hakları DERGİSİ, Sayı, 17, Mentüri Üniversitesi yayınları, Kustantiniye,17 Haziran 2002, Cezayir

ERSOY, Hamit, İnsan Hakları Olarak Din Özgürlüğü: Engeller ve Çıkış Yolu, Yeni Türkiye, Sayı, 22, 1998

ŞAMHİ, Cabir, Temel Hak ve Özgürlükler Dergisi, Sayı 847, 7. 03. 2007.

Çağdaş Kültürel Dergisi, 4. ve 8. sayılar, 8 Şubat 1960

Çağdaş Kültürel Dergisi, 15. sayı, Nisan, 1960

GAZATELER:

AHALİ GAZETESİ, 3 Ekim.1960 tarihli, 29. Şubat. 1960 tarihli Milli Birlik Gazetesi.

AL AHALİ GAZETESİ, Tarih, 17 Ekim 1960.

AL AHALİ GAZETESİ, Tarih, 3 Ekim 1960.

AL AHALİ GAZETESİ, Tarih, 30 Eylül 1960.

AL AHALİ GAZETESİ, Tarih, 23 Mayıs 1960.

AL AHALİ GAZETESİ, Tarih, 30 Aralık 1960.

AL AHALİ GAZETESİNE, Tarih,17 Ekim 1960.

AL BEYAN GAZETESİ, Tarih, 1 Temmuz 1962.

AL BEYAN GAZETESİ, Tarih, 11 Ağustos 1961.

AL BEYAN GAZETESİ, Tarih, 20 Şubat 1961.

AL HÜRRİYET GAZETESİ, Tarih, 1 ağustos 1958.

AL MEBDE GAZETESİ, Tarih, 3 Eylül 1960.

AL REYİ AL AUMMA GAZETESİ, Tarih, 09 Şubat 1961.

AL SEBAT GAZETESİ, Tarih, 11 Ekim 1960.

BEYAN GAZETESİ, Şubat. Tarih, 1961 tarihli

EL HAKANİ, Hüseyin, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, Sabah Gazetesi,

HABAT GAZETESİ, Tarih, 19 ağustos 1960.

HABAT GAZETESİ, Tarih, 24 Kasım 1960.

HABAT GAZETESİ, Tarih, 4 Ekim 1960.

HABAT GAZETESİ, Tarih, 13 Haziran 1960.

HABAT GAZETESİ, Tarih, 13 Şubat 1961.

HABAT GAZETESİ, Tarihi, 25 ağustos 1960.

HABAT GAZETESİNE, Tarih, 8 Şubat 1961.

IRAK OLAYLAR- sayı 1, Tarih, 23 Temmuz 1958 af ile ilgili beyan.

IRAK RESMİ GAZETESİ, Sayı:243, Tarih, 23 Teşrin-i Evvel 1959.
Kanunun çıkarılmasını gerektiren sebepler.

İTTİHAT AL ŞAB GAZETESİNİN, Sayı, 354, Tarih, 23 Temmuz. 1960

SAV TÛL- AHRAR, Tarih, 23 Ocak 1960.

Savt al Talia gazetesini, Tarih, 25 Ağustos 1959.

İTERNET SİTELERİ:

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp>, ve <mailto:shamkijbr@yahoo.com>,
<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=165728>

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=165728>, İsmail el tumaymi,
erişim, 9. 05. 2009, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler, saat
21.15

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=90485>, Hak ve Özgürlüklerin
Yönü, Halit El Faruk, Erişim Tarihi, 13. 07. 2009

<http://www.alsabaah.com>, felah el muşal, Düşüncesi Özgürlüğü ve Irakta din
sorunları, erişim, 15. 05. 2009 ve Sabah Gazetesi, Felahul mişal

<http://www.annabaa.org/nbanews/51/045.htm>, Fırat setratijik, Temel Hak ve
Özgürlükler çalışmaları, erişim, 12. 05. 2009

<http://www.annabaa.org/nbanews/62/96.htm>, Riyaz casim, Müstaki Heyater
ve Irak anayasasındaki Gelişmeler, erişim, 12. 05. 2009, saat 11

<http://www.hurights.org/showthread.php?t=131>, Irakta İnsan Hakları Sitesi,
Erişim Tarihi, 03. 06. 2009 Yazar, Münazil Casim

<http://www.iraqpress.net/index.php?mod=article&cat=c22&article=981>, İnsan Haklarını Koruması, Erişim Tarihi, 13. 07. 2009

<http://www.mokarabat.com/iraq.htm>, Abdülhüseyin Şaban, Yeni Anayasamızın Problemleri, Erişim Tarihi, 11. 07. 2009.

<http://www.soparo.com/ar/index.php>, erişim, 09. 05. 2009, saat 12: 30 , Riyaz Fili, Irak Anayasalarında Yorum ve Araş

ÖZET

İngiliz ordusunun Irak'a girmesi ile Osmanlı'nın hükmü; Irak'ta 1918 de son buldu. 1918 ile 1925 dönemi sırasında birçok olaylar meydana geldi. Bu olayların en önemlisi, yirminci devrimin olması ve Irak Devletinin kurulmasıdır.

İngilizlerin Irak'a girmesinden sonra, yirminci devrimin bastırılması ve Birleşik bir Irak Devletinin kurulması için anlaşmaların imzalanması; Devlet Reisinin verasetle devamını şart koşturmuş. İngiltere ve Irak Krallıklarının anlaşması ile 1925 Anayasa tasarısı (Kasım 1923 ta) yazılmış oldu. 10 Temmuz 1923 tarihli kırk birinci oturumunda müzakere edilmesi için de Kurucu Meclise havale edildi ve 12 Mart 1925 de onaylandı.

Ama 1925'de çıkarılan Irak Anayasasının kaynağı; Fransız insan ve vatandaş haklarının 1789'da ilan edilmesidir. Aynı şekilde mesela Mısır 1923 Anayasası gibi başka Anayasalardan da yardım almışlardır.

Ama 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin 6.maddesi: Kanun önünde (haklar verilmiş olsun veya verilmesin, fark etmez) herkes birdir ve eşittir. Aynen böyle, 1925 Irak Anayasasının 6.maddesi: Irak'lılar için, (milliyet, din ve dil bakımından farklı olsalar bile) kanun önünde fark yoktur, hepsi eşittir. 1925 Irak Anayasasının 18.maddesinde: Bütün Irak'lılar; medeni ve siyasi haklardan istifadeden, aynı şekilde; mülkiyet hakkından, şahsi hürriyetlerden, din hürriyetinden, görüş açıklama hürriyetinden ve vergi kanunlarından eşit olarak faydalanırlar, hükmünü getirmiştir. Bütün bu hak ve hürriyetler, 1789 Fransız insan hakları beyannamesinden etkilenecek bunları almıştır. Ancak Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin bahsetmediği hak ve hürriyetler vardır ki, Irak Anayasası bunları yazılı hüküm olarak yürürlüğe koymuştur. Bunlardan; konut dokunulmazlığı, posta haberleşmelerinin, telgraf ve telefon haberleşmelerinin gizliliğidir.

Ayrıca yargıya başvurma hakkı, şikayet hakkı ve gurupların özel okul yapma hakları da bunlardandır.

Ama Irak Anayasasının hükme bağladığı genel hürriyetler, ki bunlarsan birisi, vatandaşlık hakkıdır. Irak Anayasası, Osmanlı Anayasasının 8. maddesinin 2. bendinden etkilenecek bu hakkı düzenlemiştir: “Osmanlı tabiiyetinden olan makamı ve dini ne olursa olsun, Osmanlı sıfatını almaya ve kaybetmeye haiz olur. Herkese istisnasız Osmanlı lakabı verilir. Kanunda belirlenen durumlara göre Osmanlı unvanını alır. Aynı şekilde 1925 tarihli Irak Anayasası, 1920 tarihli Suriye Anayasası ve 1923 Mısır Anayasası da bunları almıştır.

Aynı şekilde eşitlik, iktisadi ve sosyal haklardaki eşitlikler olsun veya askeri hizmetin yerine getirilmesindeki eşitlik olsun veya vazife almada, şahsi hürriyette, konut hürriyeti, mülk edinme hakkı, fikir hürriyeti, din hürriyeti olsun veya eğitim hürriyeti hakları veya öğrenme hakkı, görüşünü açıklama hürriyeti, toplanma hürriyeti, cemiyetleri teşkil etme hakkı, haberleşme hürriyeti ve onun gizliliği, tasarıları sunma hakkı ve vergileri düzenleme hakları olsun, bütün bunlar Irak Anayasasının düzenlediği ve 1789 tarihli Fransız insan hakları beyannamesinin düzenlemediği hükümlerdir.

Ama 27 Temmuz 1958 de çıkarılan Irak Anayasası Irak'taki Krallık düzenini kaldırarak Cumhuriyetçi Halk düzenini kurmuştur ki Krallık Düzeni esnasında ve ellili yılların ortasındaki genel hürriyetlerin kısıtlanması ve sıkıyönetimlerinin çoğalmasından dolayı bu anayasa uygulamaya konmuştur. Bunun için Halk, Krallık sistemine karşı devrim yapmış ve 1958 de Irak yeni anayasasını çıkarmıştır. 1925 Irak Anayasası hükümden düşürülerek onun yerine 1958 Anayasası yürürlüğe konulmuş ve Irak halkı için iktisadi ve siyasi yönden, genel hak ve hürriyetler yönünden daha çok uyumlu değişikliklere tabi tutulmuştur. 1958 Anayasası, halk için demokratik bir anayasa olmuştur. Bütün Iraklılara 1958 Anayasasının 160. madde, bütün hak ve yükümlülükleri tanımıştır.

1963 Yılı 8 Şubatında uygulanmakta olan siyasi nizam tamamen ortadan kaldırıldı. Bu sistemin 14 Temmuz devriminin ortaya koyduğu ilkelerden kesin olarak sapması dolayısı ile nihayet bulmuştu. Çünkü iktidar hakkının ve gelişmenin Başbakanın şahsında merkezileşmeye götürmüştür. Bu bireysel sistem; her alanda bütün genel statüyü kötüleştirmiş, bireylerin hakları ve hürriyetleri çeşitli ihlallere maruz bırakmıştı. Onun yerine, 12 Eylül 1968 anayasası geçmişti.

16 Temmuz 1970 Tarihinde, Devrim Komuta Konseyi, bu anayasayı iptal eden yeni bir anayasa çıkardı. 21 Eylül 1968. 21 Eylül 1968 anayasasında, bir çok değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin en geniş, genel hak ve hürriyetler konusunda idi. Bu anayasa bir gurup hak ve hürriyetleri düzenledi. Kadın erkek eşitliği bunlardan birisidir. Din, dil ve ırk ayırımını yasak etmiştir. Irak'ta ilk defa çoğunluğu Kürtçe, Türkmence ve Süryanice konuşan azınlıklara kendi dilleri ile okullarda eğitim hakkını vermiştir. 11 Mart 1964 de Cumhurbaşkanı; Irak'ın Kürdistan bölgesinde özerk yönetim uygulanacağını ilan etmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Irak Anayasaları
2. Irak Anayasalarından Temel Hak ve Özgürlükler
3. 1925, 1958, 1964, 1968, 1970, 2005 Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi

ABSTRACT

Ottoman's ruling in Iraq ended when the English Army entered in Iraq in 1918. Many events occurred during the term of 1918-1925. The most significant one is the twentieth revolution and the establishment of the Iraq State.

After the English entered in Iraq, deadening the twentieth revolution and signing the treaties for the establishment of a United Iraq State, brought about the condition of continuation of the state by inheritance. Upon the agreement between the British and Iraq Kingdoms, 1925 Draft Constitution was written (in November 1923). Its discussion was left to the Constituent Assembly to be held on the forty first meeting dated July 10, 1923 and it was agreed on March 12, 1925.

However, the resource of Iraqi Constitution passed in 1925 is the fact that French human and citizenship rights were declared in 1789. Similarly, they benefited from 1923 Egyptian Constitution for instance, and also others.

1789 French Human Rights Declaration article 1 says: Human beings are born free and live free, equal before the laws, whereas 1789 French Human Rights Declaration article 6 says: Law is the same for everyone (no matter the rights are given or not) and they are equal. Likely, 1925 Iraq Constitution article 6 says: There is no difference before the law for Iraqis (even they are different in respect with their nationality, religion, and language) and they are all equal. 1925 Iraq Constitution article 18 says: All Iraqis equally benefit from civilized and political rights, similarly from property rights, personal rights, religious freedom, expressing their personal opinions and tax laws. All these rights and freedoms were taken under the influence of 1789 French Human Rights Declaration. However, there are some rights and freedoms that French Human Rights Declaration doesn't mention, Iraq Constitution put them into effect as written judgement. Amongst these are the

privacy of the home, the confidentiality of postal, telephone and telegram communications.

In addition, the right to apply to the Supreme Court, the right to complain, and the right of the groups to establish private schools.

However, there are some general freedoms which were brought by

Iraq Constitution, one of them is the right of citizenship. Iraq Constitution organized this article having been affected by Ottoman Constitution article 8 section 2: "Anyone with Ottoman citizenship (whatever their status and religion, they have the right to receive and lose their ottoman title.) is given an Ottoman title. Only if they are Ottoman Citizens.. They receive their titles as organized and defined in the law. 1925 Iraqi Constitution, 1920 Syria Constitution and 1923 Egyptian Constitution adopted the same similarly.

Equality, economic and social rights or doing military service, or being assigned to a job, personal freedoms, privacy of the home, property rights, latitude of thought, religious freedom, educational freedoms, right, expressing personal opinions, freedom of gathering, right to establish a community, communication freedom, and its confidentiality, the right to present a draft and rights to organize taxes, all these are the judgments that Iraqi Constitution organized but not 1789 French Human Rights Declaration.

On the other hand, July 27, 1958 Iraqi Constitution abolished the Kingdom and set up a Republican Public

System, because during the kingdom's ruling and mid fifties, general freedoms were limited and martial orders increased. Therefore, the nation made a revolution against the system of the Kingdom and in 1958 issued the new Iraqi Constitution..1925 Iraqi Constituent was replaced with the new 1958 Iraqi Constitution and better changes for the Iraqi public were adopted in both economic and social aspects and also in respect with the general rights and freedoms. 1958 Constitution turned out to be a democratic constitution for Iraqis. 1958 constitution in article 160 gave all the rights and responsibilities to all Iraqis.

On February 8, 1963, the current political order was completely left. The system ended because it definitely diverted from the principles of July 14 revolution and because it led the right of ruling and development to a centralization within the personage of the prime minister. This individualistic system worsened all general status in all domains, individual rights and freedoms were violated in many ways. September 12, 1968 Constitution replaced it.

On July 16, 1970, Revolutionary Committee Council issued a constitution which is cancelling this constitution. In September 21, 1968 Constitution, many changes were made. The biggest one was about the general rights and freedoms. This constitution organized some rights and freedoms. Woman-Man Equality is one of these. It also banned religious, language and racist discrimination. In Iraq, for the first time it gave the minorities speaking Kurdish, Turcomans and Assyrians the rights to get education in their own languages. On March 11, 1964, The President declared that a self-governing system will be put into effect in Kurdistan Region of Iraq.

Key Words

1. Constitution of Iraq
2. Fundamental Rights and Freedoms of the Iraqi Constitution
3. 1925, 1958, 1964, 1968, 1970, 2005 Development of Fundamental Rights and Freedoms in the Constitution of Iraq